

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NATIONAL
GEOGRAPHIC

Firavunlar Ülkesi

MISIR

Yazan: Brian Fagan • Fotoğraflar: Kenneth Garreth

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

Önsöz: Zahi Hawas

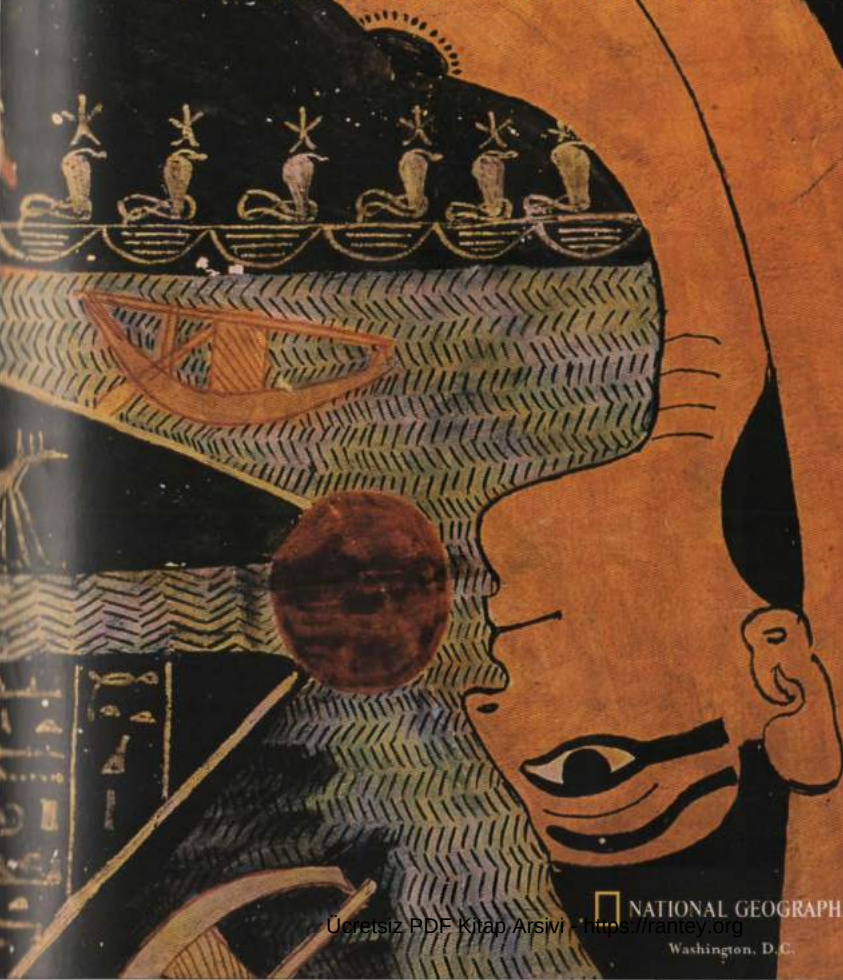
Firavunlar Ülkesi M I S I R

Firavunlar Ülkesi

* M I S I R

YAZAN BRIAN FAGAN — FOTOĞRAFLAR KENNETH GARRETT

NATIONAL GEOGRAPHIC

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://ranney.org>

Washington, D.C.

İÇİNDEKİLER

6

ÖNSÖZ

Žahi Hawass

20

BAŞLANGIÇTA

Firavunlardan Önce

50

ESKİ KRALLIK

Piramitlerin İnşa Dönemi

122

ORTA KRALLIK

Bürokratik Devlet

174

YENİ KRALLIK

İmparatorluk Çağı

254

GEÇ DÖNEM

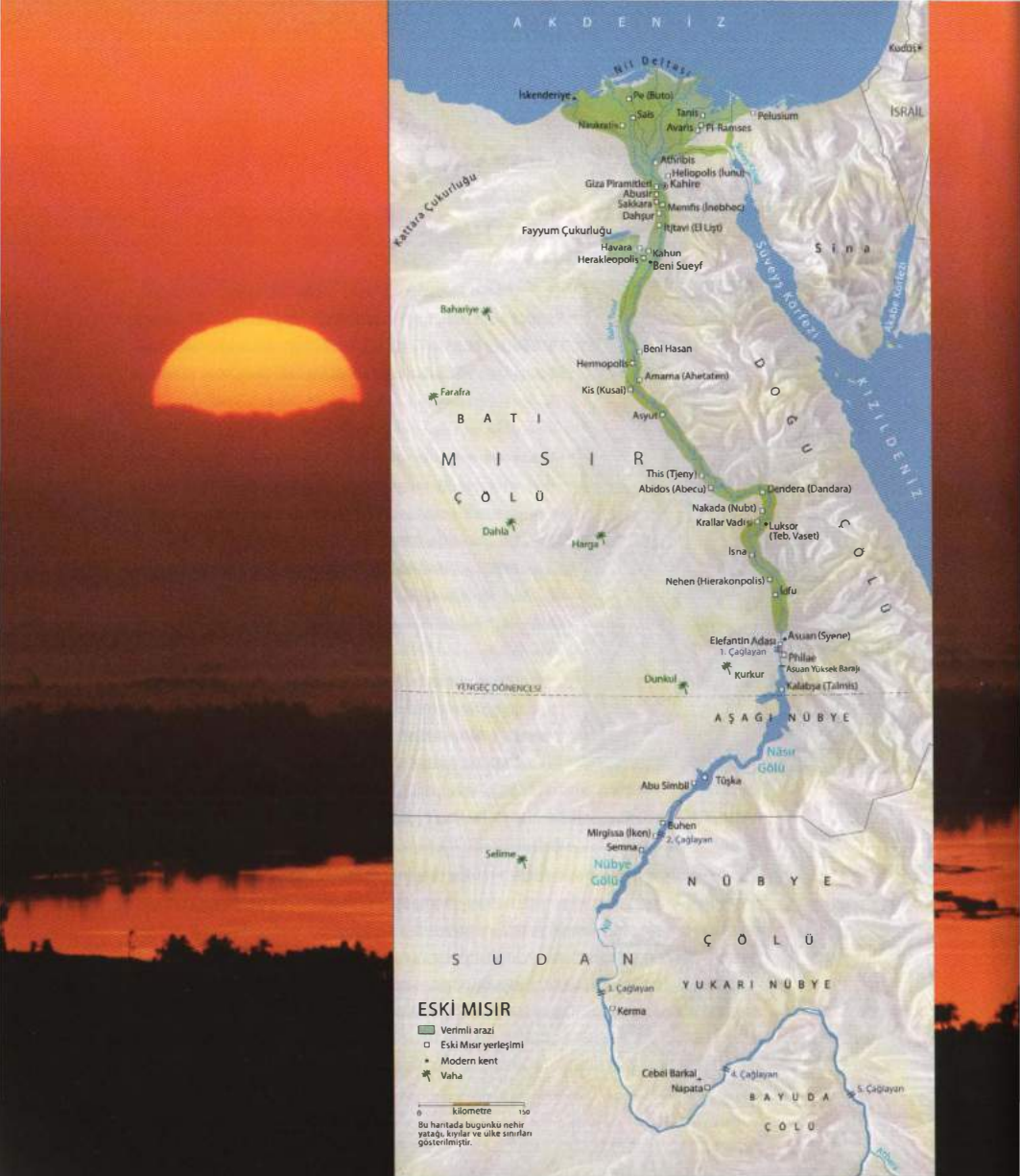
Fatihlerin Dövüş Alanı

284 Dizin

287 İlgili Kitaplar ve Teşekkür

288 Kitap Üstünde Çalışanlar ve Telif Hakları

ESKİ MISIR

- Verimli arazi
- Eski Misir yerleşimi
- Modern kent
- Vaha

0 50 100 150
kilometre
Bu haritada bugünkü nehir yatağı, kıyılar ve ülke sınırları gösterilmiştir.

İÇ KAPAK, SAYFA 1: Tanrı Osiris, XVIII. Hanedan'ın kralliyet yelpaze tutucusu Maither i'nin ruhunun adalet terazisinde tartılmasını izliyor. Maitherpi'nin cenaze töreni papirüsü, ölüm sonrası yaşama bir rehber niteliği taşıyan Ölümler Kitabı'nın klasik bir örneği olarak günümüze dek ulaşmıştır.

İÇ KAPAK, SAYFA 2-3: Gökler tanrıçası Nut, Kral IV. Ramses'in gömü odasının tavanında ufuk boyunca uzanıyor. Hükümdar, ölümünden sonra tanrıçanın koruması altındaki ikametgâhına yükseliyor.

İÇ KAPAK, SAYFA 4: Bir tabut taşıyıcı, Eski Krallık döneminde yaşamış bilge Ptahhotep'in (MÖ 2360 civarı) mezarına ikramda bulunuyor. Ptahhotep'in sıkça tekrarlanan deyişleri, günümüzde de doğruluklarından bir şey kaybetmemiş: "Hitabet sanatında ustalaş ki güçlü olasın... çünkü kelimeler kavradan daha kuvvetlidir."

SAYFA 8-9: Lüksor yakınlarındaki etkileyici güdoğumu, Güneş tanrısının Teb'deki eski tapınaklarına geri dönüşünü müjdeliyor. Güneş tanrısı Ra'nın sonsuz yolculuğu, eski Mısır yaşamının ebedi gerçeklerini ve devamlılığını sembolize ediyordu. Ölen krallar, sonsuz yolculuğunda Ra'ya eşlik ediyorlardı.

SAYFA 10-11: Filikalar, Nil'in yelkenli tekneleri, günümüzde baraj sularının örttüğü Birinci Çağlayan yakınlarında akşamın son esintisiyle suda sessizce ilerliyorlar. Eski Mısır'ın güney sınırı, Birinci Çağlayan'ın hemen altındaki Asuan'dan geçiyordu. Nehrin üst kısmında ise altın, gümüş ve yarı değerli taşların kaynağı olan Nübye bulunuyordu.

SAYFA 12-13: Zamandan bağımsız gibi duran Giza Piramitleri, akşam vakti Nil Vadisi'nden yükselen sisin içinde havada asılı duruyorlar. Firavunlar zamanında piramitlerin pürüzsüz kenarları pırl pırl parlardı. Ancak artık dış yüzeylerini kaplayan taşlar yok; Kahire'deki Ortaçağ kalesini inşa etmek için yağmalanmışlar.

SAYFA 14-15: Yeni Krallık döneminde önce general sonra da firavun olan Horemheb, Krallar Vadisi'ndeki mezarında tanrı Osiris'e ayinsel adaklar sunuyor. Firavun Tutanhamon'un başkumandanı olan Horemheb, halefi Aye'ye hizmet ettikten sonra yaklaşık MÖ 1319-1292 yılları arasında firavun olarak ülkeyi yönetmiştir.

SAYFA 16-17: Lüksor'daki Amon Tapınağı'nın devasa Güneş Avlusu'nda, "Güneş Kral" III. Amenhotep (MÖ 1355) tarafından yaptırılan sütunlar bir orman gibi yükselir. Bu manzara, yaratılış efsanesinde yaşamın beşiği sayılan tepeciği çevreleyen papirüs çalılıklarını akla getirir.

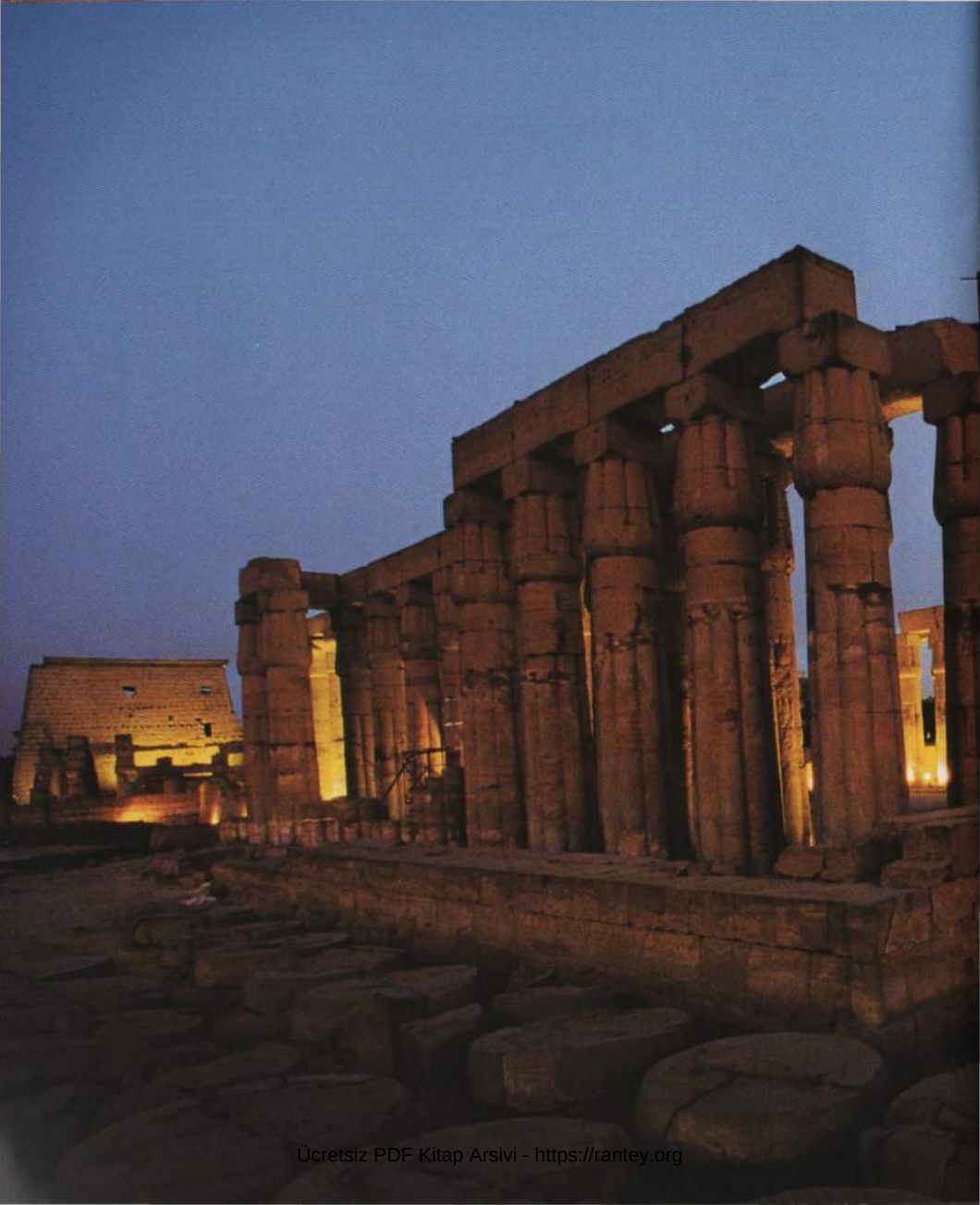
SAYFA 18-19: Firavunun alında, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın koruyucuları akbaba Nehbet ve kobra Vacit'in figürleri yer alıyor. Sakalı lapis renginde boyanmış camdan yapılmıştı. Boynu çevreleyen yaka, lapis lazuli gibi yarı değerli taşlarla süslenmiş. Kırmızı ve sarı altın ile mavimsi çiniden iki ağır gerdanlık, halka şeklinde boncuklara benzetilmiş. Firavunun elinde kralliyet sembelleri kıvrık uçlu asa ve döven bulunuyor.

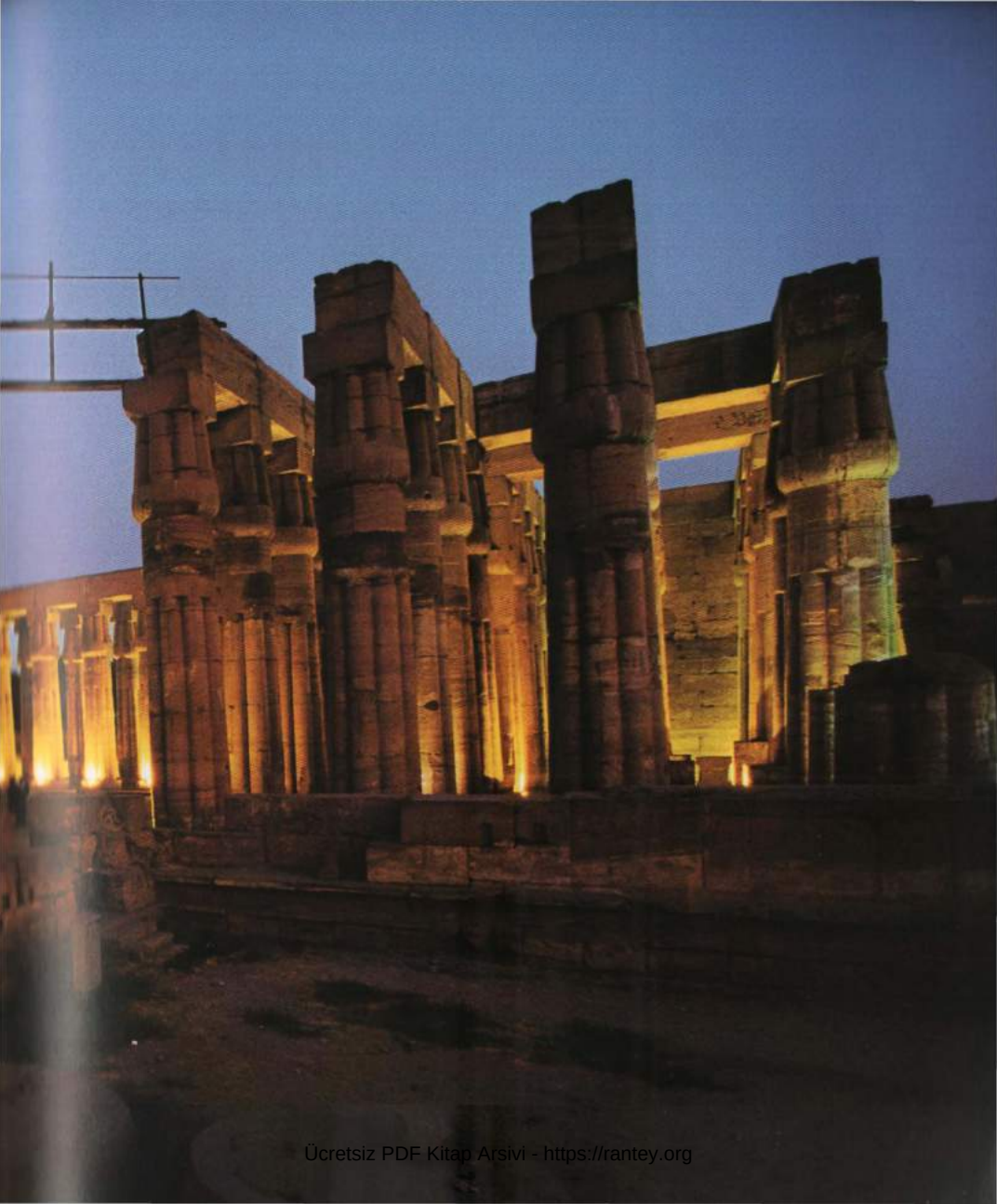

BAŞLANGIÇTA

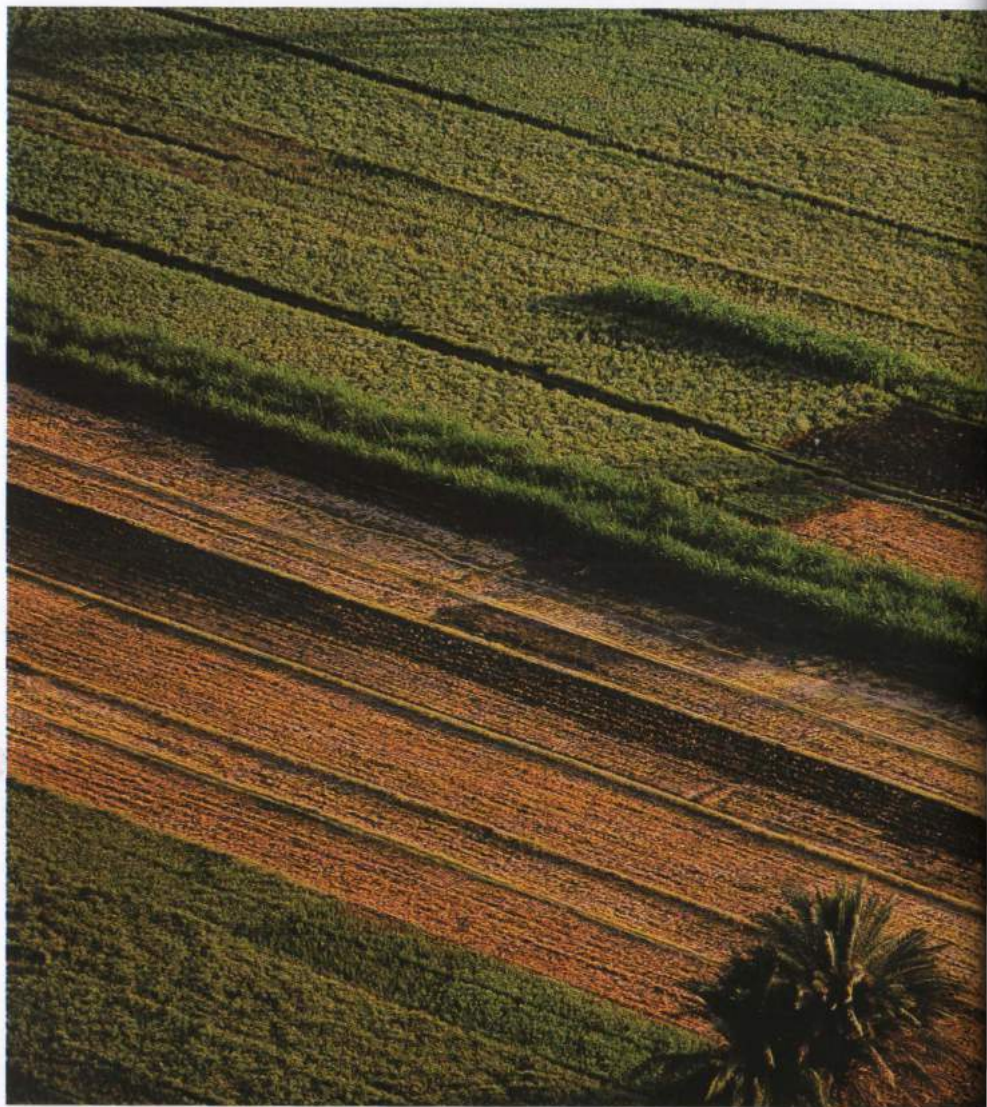
Nil üzerinde yükselen güneş, binlerce yıldır değişmeden süregelen bir ritmi yansıtıyor. Gündoğumunda diriliş, sonra gençlik, yetişkinlik, yaşlılık ve günbatımında da ölüm; şafaktan alacakaranlığa değin Güneş tanrısının göklerdeki yolculuğu 3000 yıldan uzun bir süre boyunca Mısırlılar için varoluşun odak noktasıydı. Güneş gibi Nil Nehri de yaşamın ritmini belirlemede etkindi. Aslında Mısır'ı yaratanın Nil Nehri olduğu bile söylenebilir. Dünyanın en muhteşem uygarlıklarından birine kucak açan bu topraklara yaşam kaynağı olan nemi ve verimliliği düzenli olarak yatağından taşıyan bu nehir getirmişti.

Firavunlardan Önce

BAŞLANGIÇTA

Teb dağları, Nil'in batısında, Krallar Vadisi yakınlarında yükselir. Buradaki ovalar ve vadiler, acımasız, ıssız çöllerden oluşan bir ölüler diyarıdır. Kara topraklar anlamına gelen İnce, uzun Kemet krallığını, doğuda Sahra Çölü'nün uçsuz bucaksız ve kurak toprakları sınırlıyordu. Eski Mısır kocaman bir çiçeğe benzerdi; sap kısmını Yukarı Mısır, çiçek kısmını ise Aşağı Mısır'ın bataklık deltası oluştıurdu. Her yaz Nil'in taşan suları vadi topraklarını basar ve verimi artırırđı. Çiftçiler taşkın sularını doğal havza ve göletlerde tutar, bu alanlarda ekim yaparlardı. MÖ 6000 civarında, belki de daha öncesinde, kıyı boyunca pek çok çiftçi köyü kurulmuştu. İki bin yıllık bir süreçte büyükçe-köyler küçük krallıklara dönüşüp birbirleriyle ticaret yapmaya ve rekabet etmeye başladılar. Bir zamanın politik bir emlak ticareti oyununa benzettığı yüzyıllar süren bu sıkı rekabetin sonunda Abecu'lu güçlü hükümdarlar, delta'nın alt tarafındaki rakiplerine üstünlük kurdular. Mısır'ı 3000 yıl ayakta kalacak bir devlet olarak birleştirdiler.

Nil'de puslu bir tan vakti. Kuzey rüzgârının yumuşak esintisinde filikaların yelkenleri kırlangıç kanatları gibi çırpınıyor. Gri suların hemen üstüne sis inmiş. Palmiye yaprakları, esintiyle birlikte dalgalanıyor. Tıka basa dolu teknelerin burnunda, oturduğum yerden, yükseklerde uçan göçmen su kuşlarını izliyorum. Tarlalarına doğru ilerleyen kadın ve erkeklerin konuşmaları sabah sessizliğini bozuyor. Yakıcı bir güneş ışıını aniden yelkenimize vuruyor. Güneş tanrısı Ra Doğu Çölü'nün üzerinde belirip topraklarını pırıltılı ışıklarıyla aydınlatıyor. Güneşin doğuşu ve ardından sisin kalkmasının, köylerin ve tarlaların, gün batımının uzun gölgelerinin ve pembemsi ışığın değişmez ritimlerinin Mısır kadar eski olduğunun farkına varıyorum.

Sakkara yakınlarında çökeltili düzlükleri eken çiftçiler. Çömlekleri ile (üstte, teknelerle süslü Nakada II) ünlü Mısır'ın ilk çiftçileri, Nil'in suları altında kalan taşkın alanlarında basit yöntemlerle tarım yapıyorlardı.

Ender rastlanan taş oymaları (tıpkı hangi döneme ait olduğu bilinmeyen bu Nübye tarzı ibeks gibi) eski Mısırlılar'ın atalarının avladıkları hayvanları gösterir. Nil'de yaşamış avcıtoplayıcı halkının gölgesi hâlâ hissedilir. Nehir boyunca çıkarılan sayısız taş alet, geçmişteki varlığının işaretidir.

Ra gökyüzünde ilerlerken yaşamın Nil kıyılarında sonsuz bir fresk gibi yavaş yavaş hareket geçişini izledim. Zamanın bir başlangıcı ya da sonu olmadığı hissi çok baskındı; eşek sırtında ayakları toprağı süpüren erkekler, su kaldıracına abanan bir köylü, tarlalardaki ekinlere eğilmiş kadınlar, başlarındaki sepetlerle tıpkı 4000 yıl önce atalarının yaptığı gibi bir sulama kanalını temizleyen işçiler... Kendimi 3000 yıldan daha uzun süre devam etmiş eski Mısır medeniyetinde, firavunlar döneminde gibi havalı etmekte hiç zorlanmadım.

Mısır, firavunları, din adamları ve güçlü ordularıyla bir arkeoloji cennetidir. Kentler, eski tapınakların duvarlarına kadar dayanır. Nil'in kuru iklimi tarihi kalıntıları ve ölümlere karşı saygılıdır. Nakada ile Abecü'da bulunan devasa mezarlıklar ve küçük kraliyet mezarları, eski Mısır'ın 5000 yıl öncesine dayanan mütevazı başlangıcının öyküsünü anlatır. MÖ 2650 civarında inşa edilen Sakkar'a'daki Basamak Piramidi dünyadaki en eski anıtsal yapılardan biridir. Amarna, MÖ 1300 yılında rahiplerin gücüne karşı isyan eden asi firavun Ahenaton'un kurduğu başkenttir. Teb'deki muhteşem tapınaklar, Güneş tanrısı Ra'nın hem kutsallığını hem de tapınaklarını süsleyen büyük savaşçı kralların askeri başarılarını ilan edercesine yükselir. Bu anıtlar ve daha pek çok eser, uzun yıllar önce yok olmuş bir medeniyetin ilginç öyküsünün tanıklarındır.

Mısırlılar eski bir uygarlığın mirasçısı olduklarının bilincindeydiler. Kral Zoser'in Basamak Piramiti'ni yaptırtmasından bin yıl sonra, yazman Ahmose tapınağı ziyaret ettiğinde Ra'nın oradan doğduğunu söylemişti. İnançlar pek değişmiyor, her yıl aynı festivaller kutlanıyor, firavunlar yerleşik ilkelere göre hüküm sürüyorlardı. En az 4000 yıl kadar önce papirüse dökülen bir harpçinin şarkısında önceki ziyaretçiler hakkında şu sözler söylenmişti:

Eulerine ne oldu? / Duvarları çökmüş, / Euleri yok olmuş, / Sanki hiç yaşamamış gibiler!

Bugün artık eski Mısır'ın düzenli dünyasından eser yok. Tapınakları çok sessiz. Tanrılar, tarihin gelgitleri arasında yok olmuş. Güneş tanrısı Ra, adına yaptırılan mebetlerde bile pek itibar görmüyor. İlahiler, büyüler, dalgalandıran sancıklar ve törenler uzun zaman önce noktalanmış. Geriye yalnızca güneş ışınlarının üzelerine alay edercesine vurduğu, yıkılmaya yüz tutmuş sütunlar ve sessiz duvar yazıtları kalmış. Ancak eski Mısır hâlâ hayal gücümüzü renklendirmeye devam ediyor. Firavunların sözde la-netinden, piramitlerin gücünden, Güneş tanrısına tapınmaktan söz ediliyor. Mısırlıların karmaşık bilgisayarlara, psişik güçlere sahip olduklarına; astronomi ve matematikte günümüzden daha ileride olduklarına inanılıyor. Benzeri söylenceler insanların belleğinde yaşamaya devam ediyor.

Mısır'ın gizemi, yüzyıllardır gezginleri büyülemiştir. Yunanlı yazar Herodot, MÖV. yüzyılda, ülke bir Pers eyaletiyken Nil'i gezmiş ve şöyle yazmıştı: "Mısır'da dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar çok anıt inşa edilmiş." Saf ve meraklı birisi olan Herodot, hem mumyalama yöntemlerini anlatmış hem de Firavun Hufu'nun, maliyetini kızını fahişeliğe zorlayarak çıkardığını öne sürdüğü Giza Piramitleri'ne hayran kalmıştı. Herodot gibi pek çok yazar, Mısır'ın medeniyetin beşiği olduğunu savunmuştur. Sonuçta Romalı turistler Nil'e üşüşüp Mısır'ın en güçlü firavunlarının mezar yeri olan Krallar Vadisi'nde duvar yazıları bırakmışlardır.

1798 yılında Napolyon Nil Vadisi'ni istila ettiğinde yanında eski ve yeni Mısır'ı inceleme emri verdiği araştırmacılardan oluşan bir komisyon da bulunuyordu. Bulduklarından çok etkilenen araştırmacılar esrarengiz hiyeroglifler karşısında öyle etkilenmişlerdi ki ateş altındayken bile tapınakların resimlerini çizmişlerdi. Napolyon'un subaylarından biri ünlü Rosetta Taşı'nı bulduğunda araştırmacılar bu tabletlerin firavunların bütün sırrını çözebileceğini kavramışlardı. Napolyon, ya-

Ender rastlanan taş oymalar (tıpkı hangi döneme ait olduğu bilinmeyen bu Nübye tarzı ibek gibi) eski Mısırlılar'ın atalarının avadıkları hayvanları gösterir. Nil'de yaşamış avcıtoplayıcı halkların gölgesi hâlâ hissedilir. Nehir boyunca çıkarılan sayısız taş alet, geçmişteki varlıklarının işaretidir.

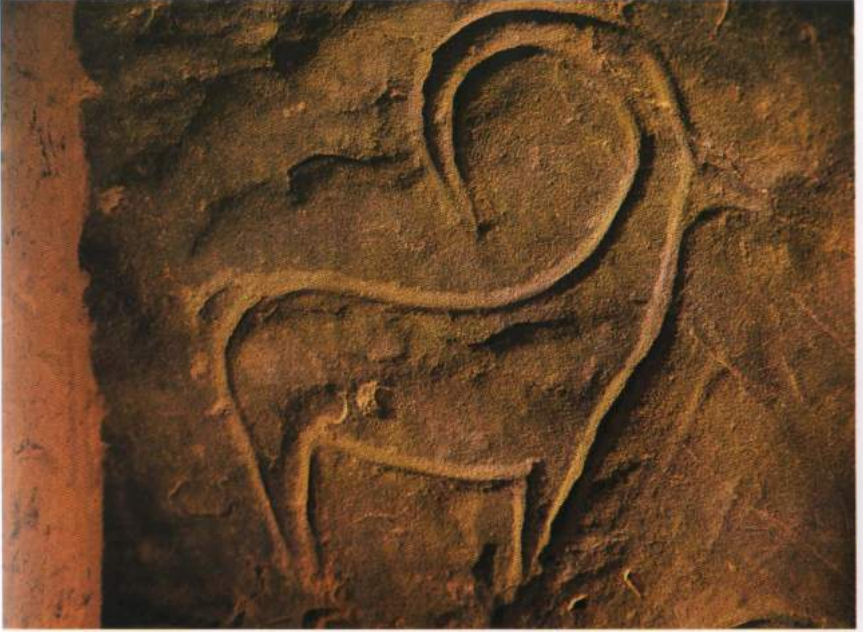
Ra gökyüzünde ilerlerken yaşamın Nil kıyılarında sonsuz bir fresk gibi yavaş yavaş harekete geçişini izledim. Zamanın bir başlangıcı ya da sonu olmadığı hissi çok baskındı; eşek sırtında ayakları toprağı süpüren erkekler, su kaldırıcına abanan bir köylü, tarlalardaki ekinlere eğilmiş kadınlar, başlarındaki sepetlerle tıpkı 4000 yıl önce atalarının yaptığı gibi bir sulama kanalını temizleyen işçiler... Kendimi 3000 yıldan daha uzun süre devam etmiş eski Mısır medeniyetinde, firavunlar döneminde gibi havalat etmekte hiç zorlanmadım.

Mısır, firavunları, din adamları ve güçlü ordularıyla bir arkeoloji cennetidir. Kentler, eski tapınakların duvarlarına kadar dayanır. Nil'in kuru iklimi tarihi kalıntılara ve ölümlere karşı saygılıdır. Nakada ile Abecü'da bulunan devasa mezarlıklar ve küçük kraliyet mezarları, eski Mısır'ın 5000 yıl öncesine dayanan mütevazı başlangıcının öyküsünü anlatır. MÖ 2650 civarında inşa edilen Sakkara'daki Basamak Piramidi dünyadaki en eski anıtsal yapılardan biridir. Amarna, MÖ 1300 yılında rahiplerin gücüne karşı isyan eden asi firavun Ahenaton'un kurduğu başkenttir. Teb'deki muhteşem tapınaklar, Güneş tanrısı Ra'nın hem kutsallığını hem de tapınaklarını süsleyen büyük savaşçı kralların askeri başarılarını ilan edercesine yükselir. Bu anıtlar ve daha pek çok eser, uzun yıllar önce yok olmuş bir medeniyetin ilginç öyküsünün tanıklarıdır.

Mısırlılar eski bir uygarlığın mirasçısı olduklarının bilincindeydiler. Kral Zoser'in Basamak Piramiti'ni yaptırtmasından bin yıl sonra, yazman Ahmose tapınağı ziyaret ettiğinde Ra'nın oradan doğduğunu söylemişti. İnançlar pek değişmiyor, her yıl aynı festivaller kutlanıyor, firavunlar yerleşik ilkelere göre hüküm sürüyorlardı. En az 4000 yıl kadar önce papirüse dökülen bir harpçının şarkısında önceki ziyaretçiler hakkında şu sözler söylenmişti:

Evlere ne oldu? / Duvarları çökmüş, / Evleri yok olmuş, / Sanki hiç yaşamamış gibiler!

Bugün artık eski Mısır'ın düzenli dünyasından eser yok. Tapınakları çok sessiz. Tanrılar, tarihin gelgitleri arasında yok olmuş. Güneş tanrısı Ra, adına yaptırılan mabetlerde bile pek itibar görmüyor. İlahiler, büyüler, dalgalanan sancaklar ve törenler uzun zaman önce noktalanmış. Geriye yalnızca güneş ışınlarının üzerlerine alay edercesine vurduğu, yıkılmaya yüz tutmuş sütunlar ve sessiz duvar yazıtları kalmış. Ancak eski Mısır hâlâ hayal gücümüzü renklendirmeye devam ediyor. Firavunların sözde lanetinden, piramitlerin gücünden, Güneş tanrısına tapınmaktan söz ediliyor. Mısırlıların karmaşık bilgisayarlara, psişik güçleresahip olduklarına; astronomi ve matematikte günümüzden daha ileride olduklarına inanılıyor. Benzeri söylenceler insanların belleğinde yaşamaya devam ediyor.

Mısır'ın gizemi, yüzyıllardır gezginleri büyülemiştir. Yunanlı yazar Herodot, MÖV. yüzyılda, ülke bir Pers eyaletiyken Nil'i gezmiş ve şöyle yazmıştı: "Mısır'da dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar çok anıt inşa edilmiş." Saf ve meraklı birisi olan Herodot, hem mumyalama yöntemlerini anlatmış hem de Firavun Hufu'nun, maliyetini kızını fahişeliğe zorlayarak çıkardığını öne sürdüğü Giza Piramitleri'ne hayran kalmıştı. Herodot gibi pek çok yazar, Mısır'ın medeniyetin beşiği olduğunu savunmuştur. Sonuçta Romalı turistler Nil'e üşüşüp Mısır'ın en güçlü firavunlarının mezar yeri olan Krallar Vadisi'nde duvar yazıları bırakmışlardır.

1798 yılında Napolyon Nil Vadisi'ni istila ettiğinde yanında eski ve yeni Mısır'ı inceleme emri verdiği araştırmacılardan oluşan bir komisyon da bulunuyordu. Bulduklarından çok etkilenen araştırmacılar esrarengiz hiyeroglifler karşısında öyle etkilenmişlerdi ki ateş altındayken bile tapınakların resimlerini çizmişlerdi. Napolyon'un subaylarından biri ünlü Rosetta Taşı'nı bulduğunda araştırmacılar bu tabletlerin firavunların bütün sırrını çözebileceğini kavramışlardı. Napolyon, ya-

zıtların alçı kalıplarının Avrupa'nın dört bir yanındaki uzmanlara gönderilmesini emretmişti. Genç Jean François Champollion Paris'in bir sokağında "Buldu!" diye haykırdığında aradan yirmi yılı aşkın bir süre geçmişti. Modern Mısırbilim işte böyle doğmuştur.

Vicdansız mezar hırsızlarıyla rekabet içindeki ilk arkeologlar, en büyük ve en çarpıcı bulguları ele geçirme arzusuyla kazı alanlarını patates tarlalarına çevirdiler. Bu dönem, XIX. yüzyıl sonlarında İngiliz Mısırbilimci William Matthew Flinders Petrie'nin yeni bazı bilimsel yöntemler geliştirmesi ve küçük nesnelerin de önemli olduğunda ısrar etmesiyle sona erdi. Daha sonraki dönemlerde Mısırbilimi modern teknolojiyi, farklı bilim alanlarını, incelikli koruma yöntemlerini kullanan ve yazıtların dikkatle kaydedildiği, yazılı kaynakların çözümlendiği, uzmanlık gerektiren bir araştırma alanı haline geldi. Artık ileri teknoloji sayesinde firavun mumyalarının röntgenleri çekilebiliyor; toprak çömleklerdeki yiyecek kalıntıları analiz edilebiliyor; bilgisayar grafikleriyle tapınaklar yeniden inşa edilebiliyor ve egzotik taşlarla metallerin kaynakları bulunabiliyor. O kadar ki, tıp teknolojisi bazı eski Mısırlılar'ın sağlığı hakkında kendilerinin bile hiçbir zaman bilmedikleri kadar bilgi edinmemizi sağlamıştır. Ancak tüm bu çarpıcı gelişmelere rağmen eski Mısır gizemini korumaya devam ediyor.

KARA TOPRAKLAR

Mısır, yeryüzündeki başka hiçbir ülkeye benzemez; çevresini saran çöller, dağlar ve deniz nedeniyle dış dünyadan yalıtılan ülke dünyanın en uzun nehriyle beslenir. Doğu Afrika'nın dağlık bölgelerinden doğan Nil Nehri yeryüzünün en kurak topraklarından birini 6.440 metre boyunca kat ederek kuzeye, Akdeniz'e doğru akar. Nehrin dörtte biri Mısır topraklarında yer alır. Mısırlılar yurtlarına, medeniyetlerini besleyen koyu renkli ve çokverimli toprağa atıfta bulunarak kara topraklar anlamına gelen *Kemet* adını vermişlerdi. yeşil bir ok gibi Sahra Çölü'nün doğusunu kesen Kemet diyarı, yaklaşık 14.000 yıl önce, son Buzul Çağı'nın bitiminde Akdeniz'in yüz metre yükselmesi sonucu, üst üste zengin toprak katmanlarının bir yarığı doldurması ve bu toprakların Nil Nehri'ni yatağından taşımasıyla oluşmuştur. Yaratıcı güçleriyle akan bu nehrin nereden kaynaklandığını hiç kimse bilmiyordu. Firavunlar, kaynağın ölümler diyarında akan bir yeraltı ırmağı olduğuna inanıyorlardı.

Nil'in yaşam veren sularının Birinci Çağlayan yakınlarındaki granit kayalıklar arasından yüzeye yaklaştığı, nehrin ortasında, Akdeniz'in 950 kilometreden de daha

uzağında yer alan Elefantın Adası'nın altındaki bir mağaradan çıktığı düşünülürdü. Richard Burton ve John Speke gibi Victoria dönemi kâşiflerinin katkıları sayesinde Nil'in Elefantın'den değil, 5.470 km yukarıdaki Doğu Afrika'dan doğduğunu biliyoruz. Her yaz Etiyopya yükseltilerine yağan musonlar Nil ve Atbara'nın taşmasına neden olur. 1960'larda **Büyük Asuan Barajı** inşa edilmeden önce temmuz ve eylülde en yüksek noktasına varan balçık seli kuzeye ilerlerdi. Bu taşkın mevsimiydi; nehir kıyılarını aşar, sular taşkın ovasına yayılırdı. Alçak rakımlı topraklar nehre uzak olduklarından, taşan su her iki tarafa kadar uzanırdı. Akıntı yavaşladıkça nehir geride bir balçık denizi bırakarak çekilirdi.

Nehir suları toprağın verimini artırır; sık bataklık alanlarla meralar evcil ve yabanil hayvanlara yiyecek sağlardı. Nil kıyılarında su kuşları, çamurlu sularla bol balık yaşırdı; iyi bir taşkın yaşandığı yıllarda nehir geniş ve sığ bir göl halini alırdı. Köylerle kasabalaradalara dönüşürdü. Nil yükseldikçe çiftçiler topraktan duvarlar dikip doğal havzaları su depoları haline getirirler, daha sonra da sulama kanalları aracılığıyla taşkın sularının daha da ilerilere taşınmasını sağlardı. Bununla birlikte sahip oldukları her şeyi; sığırları, evleri, hatta köyleri bile önüne katıp götürecek şiddette bir taşkın olasılığı da insanları korkuturdu.

Kaprisli nehir bazı yıllar üst taraflarda yaşanan kuraklık nedeniyle neredeyse hiç taşmazdı. Hafif taşkınlarsa suların çok az bir kesime yayılıp nehrin hemen geri çekilmesine neden olurdu. Bu da binlerce insanın açlığa mahkûm olması demekti.

Firavunlar düzensiz taşkınların yarattığı hasarın farkındaydı. Elefantın'de ve nehrin aşağısındaki stratejik noktalarda, "Nilmetre"lerle suyun hareketini ölçmeleri için küçük bir yazmanlar ordusu görevlendirirlerdi. Asırlık gözlemleri sonucunda taşkınları önceden tahmin etmekte uzmanlaşmışlardı ama taşkının zayıf, tarlaların da susuz kaldığı durumlarda yapabilecekleri hiçbir şey yoktu.

Mısırlılar için Kemet yeryüzündeki cennetti; ancak yine de tamamen kontrollerinin dışındaki doğa güçlerinin keyfine göre yaşamak zorundaydılar. Mısırlılar'ın dünyasında daima seller ve bereketli topraklar vardı; tahmin edemedikleri tehditkâr kargaşayı dengeleyen bir düzenleri bulunuyordu. Yaşamlarında değişmeden var olan tek gerçek, gündüğümundan günbatımına bulutsuz gökyüzünde yol alan güneşti. Mısırlılar'ın yönetim biçimleri; yaşam, din, krallık ve çevre anlayışları hep Nil'in sularına bağımlılıklarından doğmuştur.

Mısır, çizgi şeklinde eşsiz bir ülkedir. Uzun derinliklerinden bakıldığında Kemet, Afrika'nın kalbine kök salmış devasa bir lotus çiçeği gibi görünür. Sap ve çiçek

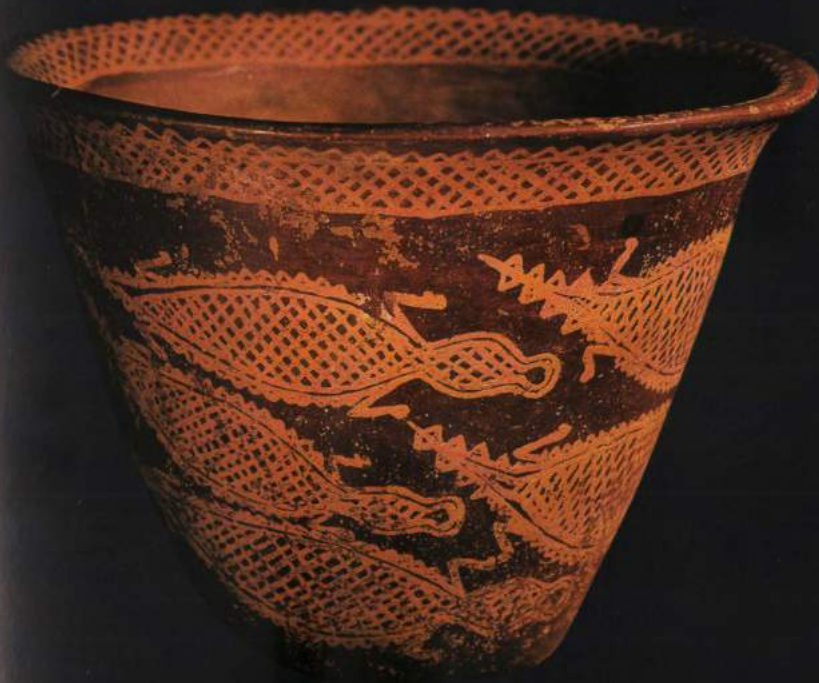
Yukarı Mısır'ın I. Nakada kültürüne ait bu Hanedanlık Öncesi boyalı çömleğin üzerinde, Nil'de yüzen timsahlar resmedilmiş. İlk Mısırlılar güzel çanak çömleğe değer verirler, nehir boyunca köyden köye usta çömlekçilerin eserlerinin ticaretini yaparlardı. Victoria döneminde turistler tüfekle avlanmaya başlayıp sayıların azalmasına yol açmadan önce, Nil'de çok sayıda timsah yaşardı.

kısımları iki eski Mısır diyarıdır. Taşema (Yukarı Mısır) ya da sap bölümü; vadinin sadece 2,5 km genişliğinde olduğu Birinci Çağlayan'dan başlardı. Elefantin ile Birinci Çağlayan'ın ardında TaSeti (okçuların toprakları, Nübye) uzanırdı. Nehir, sınırsız çölde kaybolur ve adını Nübyeliler'in okçuluktaki başarılarından alan, bilinmeyen bir dünyaya döndürdü. Sınırları kayalıklarla belirlenen Yukarı Mısır, 805 km uzunluğundadır, Nil Nehri'nin taşkın ovası bazı noktalarda, örneğin Amarna'da 18 km genişliğindedir. Başkent Memfis yakınlarında, sap bölümü denize uzanan balçık, deltada çiçeğe dönüşür. Ta mehu (Aşağı Mısır), Memfis'in yakınında Akdeniz'e (Vacur, muhteşem yeşil) uzanan delta bölümünü kapsar. Delta, 22.000 kilometrekarelik bir alanda alçak tepeler, bataklıklar ve göller içerir. Burası Mısır'ın ekmeğin ve şarap mahzeniydi. Eskiden nehir ağız beş ayrı koldan oluşan bir labirent gibiydi; günümüzde sadece iki kol kalmıştır.

Nehir, işlek bir anayoldu. Neredeyse bütün ticaret, Nil boyunca rüzgâr ve akıntılarla sürdürülürdü. Firavun, başkent Memfis'ten başlayıp, büyük dini festivaller ya da askeri seferlerde, 645 kilometre kadar uzaklıktaki Teb'e kadar bu nehirde yolculuk ederdi. Kuzey rüzgârını arkasına almış, şişkin yelkeniyle nehirden geçen kraliyet mavnasının neden olduğu heyecanı bir düşünün! Tecrübeli dümençi tekninin yüksek kıçında durmuş tekneyi en derin kanallardan geçiriyor; kralın Nübyeli koruması sessizce parmaklıklar boyunca gidip geliyor. Teknenin ortasında rengârenk süslenmiş kamarasında dışarıdan pek de seçilemeyen firavunun heybetli geçişini izlemek üzere köylüler, kasabalar, herkes nehrin kenarında toplanmış. Vezirler ve önemli devlet adamları İki Diyar'ın Efendisi'ni saygılı bir mesafeden izleyen teknelerinden, kibirle etrafları süzüyorlar. Rüzgârın uygun estiği durumlarda bile firavunun nehrin üst taraflarına yaptığı yolculuk yavaş ilerlerdi.

Ama taşkın mevsiminde Nil, dört deniz mili hızla akardı. Böylece Teb'den Memfis'e yolculuk iki hafta kadar sürerdi. Nehir 8-10 metre derinliğinde olur, tekneler rahatlıkla ilerlerdi. Taşkın suları geri çekildikçe akıntı da fark edilecek derecede yavaşlar, yaklaşık bir deniz miline kadar düşerdi; bu koşullarda aynı yolculuk iki ay kadar sürebilir ve sürekli dibe oturma tehlikesi yaşanır.

Mısır devletinin oluşumu ve devamlılığı kısmen bu doğal anayola bağlıydı. Ancak Kemet'in çizgisel coğrafyasının bir bedeli de vardı; mesafeler geniş, iletişim yavaştı. Mısır iki ayrı toprak parçasından; siyasi ve ekonomik olarak birbirinden farklı iki bölgeden oluşuyordu. Bu iki bölgeyi bir arada tutmak, kararlı bir liderlik, yüksek siyasi duyarlılık ve kişisel yetenek gerektiriyordu. Güçlü hükümdarlık uyumu, dengeli ve düzenli getiri-

HASAT VE PAZAR YERİ

Giza İ'ramitleri'nin inşasından yaklaşık bin sene sonra yetiştirilen hurma, kalabalık bir Sakkarâ pazarında bir alışveriş çlgınlığına yol açıyor (solda). Hurma geleneksel olarak bel- lerinde bir ip ve çıplak ayakla ağaçlara tırmanan erkekler tarafından toplanır (üstte). Kahire'de tepsiler dolusu hurma taşıyan satıcılar aceleyle koşuştururlar. Eski Mısır'da da pa- zarlar meyve, tahıl ve sebze satıcılarıyla dolup taşardı. Pazarlık sesleri, kâhkahalar ve dedikodular meydanları dol- dururdu. Pazarlar alışverişten öte bir anlam taşırdı. Köylüler akrabalalarıyla buluşur, bazen de basit bakır süsler gibi lüks malları takas ederlerdi. Tüccarlar ve küçük esnaf egzotik mallarını pazardan pazara taşırlardı. Ancak hiçbir şey yiye- cekler kadar, özellikle de tahıllar, bezelye, soğan, salatalık ve incir gibi ana gıda maddeleri kadar önemli değildi.

yordu. Bu birleşmiş toprakların hükümdarı, aynı zamanda şahin başlı Horus'un yeryüzündeki vücut bulmuş haliydi. Horus, birlik içindeki Yukarı ve Aşağı Mısır'ı temsil ediyordu.

Bütün firavunların belki de en muhteşemi olan Kral III. Amenhotep, Güneş tanrısı Ra adına inşa edilen Karnak'taki tapınağa, MÖ 1360'da görevlerini tanımlayan bir stel dikirtmişti: "Yaşayan Horus: Güçlü Boğa, Gerçeğin İçinden Yükselen; İki Hanım: Yasa Koyucu, İki Diyar'ı Barıştıran; Altın Horus: Muhteşem Güç, Asyalılar'ın Belası, Yukarı ve Aşağı Mısır Kralı... AmonRa'nın gözbebeği... Tıpkı tanrı Ra gibi sonsuz dek İki Diyar'a mutlulukla hükmeden." Firavun demek Mısır demekti.

HORUS VE SET

Su, toprak ve güneş, eski Mısırlıların dünyasının temel unsurlarıydı. Varoluşları hiçliğinin ilkel sularıya yani Nun ile başlamıştı. "Tamamlanmış olan" tanrı Atum, evrende egemen olan Yaratıcı'ydı. Sudan ibaret olan kaostan içinden yükseldi ve suların üstünde yer alan katı bir toprak parçası yaratarak "o ilk an"ın sebebi oldu. Bundan sonra da güneşin yaşam veren gücü Ra bu kesintisiz toprak parçasının üstünde doğarak yaradılışın geri kalanına hayat verdi.

Atum, Dünya üzerine ilk adımını, tapınağı İunet Mehet'in, yani "sütun"un yükseldiği noktada atmıştı. Burası, Aşağı Mısır'da yer alan, genellikle Yunanca ismine atfen Heliopolis olarak (günümüzde Kahire'nin bir banliyösü) anılan ve minyatür bir tepe biçimindeki kutsal taş *benben*'in bulunduğu mekandı. Giza Piramitleri'nin altın kapak taşları yaşamın beşiği sayılan bu tepeciği simgeliyordu. Atum erkekti, hava ve ışığın koruyucu gücü Şu'yu ve nemin aşındırıcı gücü Tefnut'u yarattı. Onlar da Geb'i (yeryüzü) ve Nut'u (gökyüzü) doğurdular. Onların çocukları, tanrı Osiris ve tanrı Set ile eşleri Isis ve Nefthis'ti. Ennead da dâhil olmak üzere bu ilk dokuz tanrı, Heliopolis'in ünlü dokuz ilahı Mısır dininde daima baskın oldular. Ama Ra, kuvvetin sembolü olarak görülüyor ve çoğunlukla Mısır göklerinde süzülen en kudretli kuş olan şahin olarak resmediliyordu.

Güneş tanrısı, yaratılış yolunda bir tekne gezintisi yaparcasına ilerlerdi. Yaşamın her gün ileri gitmesi gibi, o da gökyüzünde ilerlerdi. Günbatımında Ra öbür dünyaya göçüp, orada beden yeniden dirilirdi. Ra'nın, her gün doğumunda hiç aksatmadan yeniden belirmesi Mısırlılar'a öldükten sonra dirilip evrende hak ettikleri yeri alacakları duygusunu yaşattırdı.

Selam sana Ra, daima mükemmelsin, /Daima şafakta sökensin, /Hiç gelişmeden yorulan Hepri... /Gökleri aşarken seni herkes görür, /Battığında herkesin gözünden uzaksın.

İZLEYEN SAYFALARDA: Köy hayatının sonsuz ritmi Nil boyunca hala yankılanıyor. Ço-
cuklar, tarlalardan toplanan ürünlerle bir sulama kanalı boyunca sıralanmış palmiyelerin
arasından geçiyorlar. Daima bir tarım toplumu olmuş eski Mısır'da, güç sahibi soylular bile
kökenlerini unutmaz, kırsal bölgelerdeki topluluklarla yakın ilişkilerini sürdürürlerdi.

Mısır inanışının kalbinde Atum'un kökeniyle ilgili "ilk an" efsanesi yatar. Ama
Mısır medeniyeti gerçekte nasıl oluşmuştur? İyice karışmış bir yün yumagını çözer gi-
bi, mitler, resmi kral listelerine bin bir zorlukla toplanmış arkeolojik bulgulara bakarak
gerçekte neler yaşandığını anlamak mümkün müdür?

Mısır inancının temelinde, efsanevi bir birlik içindeki İki Diyar'ın dindar kral-
larının kararlı ve bilgece yönetimi vardı. Uygulamalarının çoğu geçmiş örneklerle
dayandığından, yönetimin, bir hükümdardan diğerine düzenli olarak geçtiğini düşün-
mek normaldir. Ne çarpıcı olaylar, ne büyük kahramanlar, ne de derin ahlaki bir ders
çıkarılacak hadiseler... Tek gerçek, zaman ve evrenin bulunduğu o uzak günlerden iti-
baren süregelen birdizi kraldı. II. Ramses (MÖ 1279-1213 civarı) döneminden meçhul
bir yazman, kralın birlik içindeki bir Mısır'ı yöneten kaydedilmiş ilk hükümdar Me-
nes'e kadar uzanan tüm atalarının bir listesini çıkarmıştı. Bu Torino Listesi'ne göre
tarih aslında ilahi ruhların topraklara hükmettiği, çok daha eski zamanlara kadar uza-
nıyordu. Ruhlardan önce, tanrılar uzun dönemler boyunca kral olarak hükümdarlık
yapmışlardı; yazmanların tanrısı Tot tam 7726 yıl hükmetmişti!

MÖ 280 yıllarında, Heliopolis'te yaşayan Mısırlı rahip Manetho, *Aegyptiaca* ad-
lı kitabında firavunların tarihini derleyerek ilk ciddi çalışmayı gerçekleştirmişti.
Menes'ten itibaren firavunları 31 hanedana ayırmıştır. Hanedanlar bazen asırlar bo-
yunca hüküm süren kraliyet aileleridir. Bugün arkeoloji bize daha güvenilir bir döküm
sağlasa da, Manetho'nun hazırladığı Torino Listesi ile Palermo Taşı, Mısır tarihini MÖ
3000 civarında başlatan ve hükümdarlığı otuz bir firavun hanedanına ayıran günü-
müz düzenlemelerinin temelini oluşturur.

Menes'ten itibaren bütün firavunlar Horus; yani ilahi güçlerin ve gökyüzü tanrı-
sının yeryüzindeki görünümü olarak hükümdarlık yapmışlardır. Horus Menes, Horus
Hufu vb. olarak adlandırılırlar. Adını *hry*, yani "üzerinde/uzakta" kelimesinden alan
şahin başlı tanrı, iyilik düzeninin simgesiydi. Horus'un düşmanı kaosu temsil eden çal-
talkuyruklu, uzun ve düz kulaklı Set'ti. Set, Nil'in uyum içinde yaşayan dünyasına
fırtınaları, kuraklığı, hatta yabancıları getirirdi. Horus ile Set arasındaki çatışma, dü-
zen ile anarşi arasındaki mücadeleyi simgelerdi.

Horus ve Set, Geb'in çocuğu Osiris'ten krallığı miras alma hakkını elde etmek
için sürekli çatışıyorlardı. Memfit teolojisi olarak bilinen eski bir belge, yeryüzünün
ilahi ve tanrıların efendisi Geb'in, Horus ile Set arasında arabuluculuk yaparak tartış-
maya son vermesini anlatır: "Geb, Set'i Yukarı Mısır'ın, Yukarı Mısır'da doğduğu
noktaya kadar olan toprakların kralı yaptı... Ve Geb, Horus'u da Aşağı Mısır'ın, Ho-

Kral Narmer'in zaferleri anısına yapılan, MÖ 3000 yılı tarihli törensel arduaz Narmer Paleti'nin bu yüzünde, Yukarı Mısır'ın Beyaz Tacı'nı takan kral, Vaş adındaki bir esirin başına taş uçlu topuzu indirmeye hazırlanırken resmedilmiş. Sağ tarafta bir şahin yani Horuskral bir esirin kafasını tutuyor. Sol tarafta ise, hükümdarın maiyetinden bir görevli Kral Narmer'in sandaletlerini taşıyor.

rus'un babasının (Osiris) Aşağı Mısır'da boğulduğu noktaya kadar olan toprakların kralı yaptı. İşte bu olaya da 'İki Diyar'ın Ayrılması' dendi."

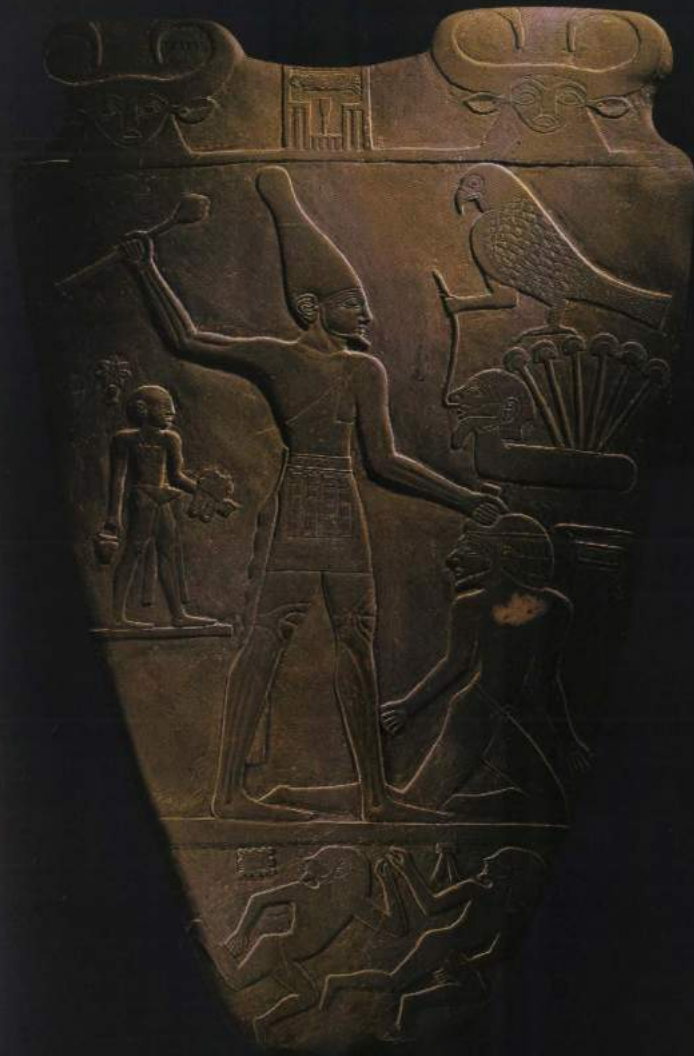
Memfit teolojisi, birleşmeyi, bir uyum süreci ve düzenin kaosu yenmesi olarak aktarır. Bilim ise Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleşme sürecinin aslında asırlar boyunca sürmüş olduğunu gösterir.

HANEDANLAR ÖNCESİ REİSLER

Mısır, MÖ 6000. Çöllerle çevrili, inişli çıkışlı ovalara yağan düzensiz yağmurlarla yeşeren bir nehir vadisi hayal edin. Nehir boyunca yerleşik nüfus birkaç bini geçmiyordu; avcılar, bitki toplayıcıları ve tahıl da yetiştiren balıkçılar. Bazen göçebe sığır çobanları civar bölgelerden ticaret yapmak ya da hayvanlara su vermek için yöreye geliyordu. Çöl şartları gerçekten de zordu. Sürülerinden elde ettikleri kan ve sütle hayatlarını idame ettirirlerdi. Liderleri, uzun yılların deneyimi ve olağanüstü tören kabiliyetleri olan, yağmurun ne zaman yağacağını tahmin etmek için doğaüstü dünya ile temasa geçen bilgelereydi.

MÖ 5000 yıllarından itibaren yağışların oranı iyice azalmıştı. Bu yüzden çobanlar da doğuya, Nil Vadisi'ne doğru hareketlenmişlerdi. Beraberlerinde hayvancılık kültürlerini ve dini inançlarını da taşıdılar. Nesiller boyunca göçebeler daha yerleşik toplumlarla etkileşim halinde oldular, hatta belki daha uzunca süren kuraklık dönemlerinde sürülerini suya yakın otlaklarda otlattılar. Saha o kadar kıraç bir hal aldı ki, çoğu göçebe temelli olarak vadiye yerleşti; belki de sığır kültürleri gibi dini inanışlarını; dini liderlerini kuvvetli boğalar ve çobanlar olarak görmeyi; hatta bereket tanrıçası Hathor'a kutsal bir inek şeklinde tapınma törenlerini de yanlarında getirdiler. Ne yazık ki nehir bu insanların yerleşim yerlerini ya çamura gömmüş ya da önüne katıp götürmüştür. Yine de taşkın ovasındaki doğal havzaların kenarlarında sazdan ve çamurdan yapılmış kulübelerden oluşan minik köyler bulunduğunu hayal etmek olası. Kadınlar nemli toprağa buğday ve arpa ekerken, erkekler de taşkın ovasının uç noktalarında ok ve yaylarla geyik avlarlar ya da sığ gölcüklerde mızrakla yayınbalığı yakalarlardı. Ekinler çabuk olgunlaşır; yaz sonunda çiftçiler suyollarını açıp tarlalarını sularlardı. Her şey suyun dikkatli kullanılmasına ve işbirliği halinde hareket etmeyi gerektiren diğer işlere bağlıydı.

Bütün köylüler suyun kontrol altında tutulmasının gerekliliğini ve güçlerini bir araya toplayacak bir lider tarafından yönlendirilmeyi kabullenmişlerdi. Yağışların ne-

Narmer Paleti'nin arka yüzünde iki efsanevi hayvan boyunlan birbirlerine sarılmış şekilde resmedilmiştir; bu belki de krallığın birleşmesinin bir simgesidir. Üstteyse, bağlandıktan sonra kelleleri uçurulmuş düşmanlarını inceleyen Narmer, Aşağı Mısır'ın Kırmızı Tacı'yla görülüyor. Alta ise firavun, hücumu geçen bir boğa gibi surlarla çevrili bir kente saldırıyor.

redeyse hiç olmadığı, her şeyin hayat veren taşkınlarla ve liderlere duyulan güvene sızıkaca bağlı olduğu bir ortamda, sözü geçen liderlerin yönetiminde kurulan düzen ve bu düzene uyma geleneği, çoktan Mısırlılar'ın belleğinde yer etmişti. Böyle bir lideri bir çoban olarak nitelendirmiş de olabilirlerdi.

MÖ 3600'lere gelindiğinde, Hanedanlar Öncesi medeniyetin ilk pırıltıları belirmeye başlamıştı. Teb'in 25 km kuzeyindeki Nakada'da olduğu gibi, köy obekleri birleşip daha büyük yerleşimler haline geldiler. Önceleri Nakadalı'lar, verimli toprakların yakınlığında, birbirlerine birer kilometre mesafede küçük mezarlarda yaşıyorlardı. Köylüler kısa zamanda ağaçları kesip sık otları temizleyerek, suyolları ve drenaj kanalları kazarak sahip olduklarının dört katı toprak kazandılar. MÖ 3300'de Nakada artık kerpiç evleri ayıran dar sokaklarla, duvarlarla çevrili, düzenli bir kentti.

XIX. yüzyıl sonunda Mısırbilimci Flinders Petrie, Nakada'nın arkasında uzanan gölde iki binden fazla mezar ortaya çıkardı. Nakadalıların alçak gönüllülüklerini fark etmişti: çoğu hasır ya da kumaş kefenlere sarılmış, fazla derin olmayan mezarlara gömülmüşlerdi. Yanlarında boncuk kolyeler ya da kırmızısiyah zarif çömlekler bulunmuştu. Birkaç mezarda zenginliğin göstergeleri vardı: güzellik malzemeleri, hayvan biçimli paletler ve ustaca yontulmuş çakmaktaşı bıçaklar. Nakadalı yöneticiler kentin güneybatısındaki bir mezarlıkta yatıyorlardı. Mezarlarının duvarları tuğladandı ve içlerinde usta işi çanak çömleklerle sunulmuş çeşitli adaklar vardı.

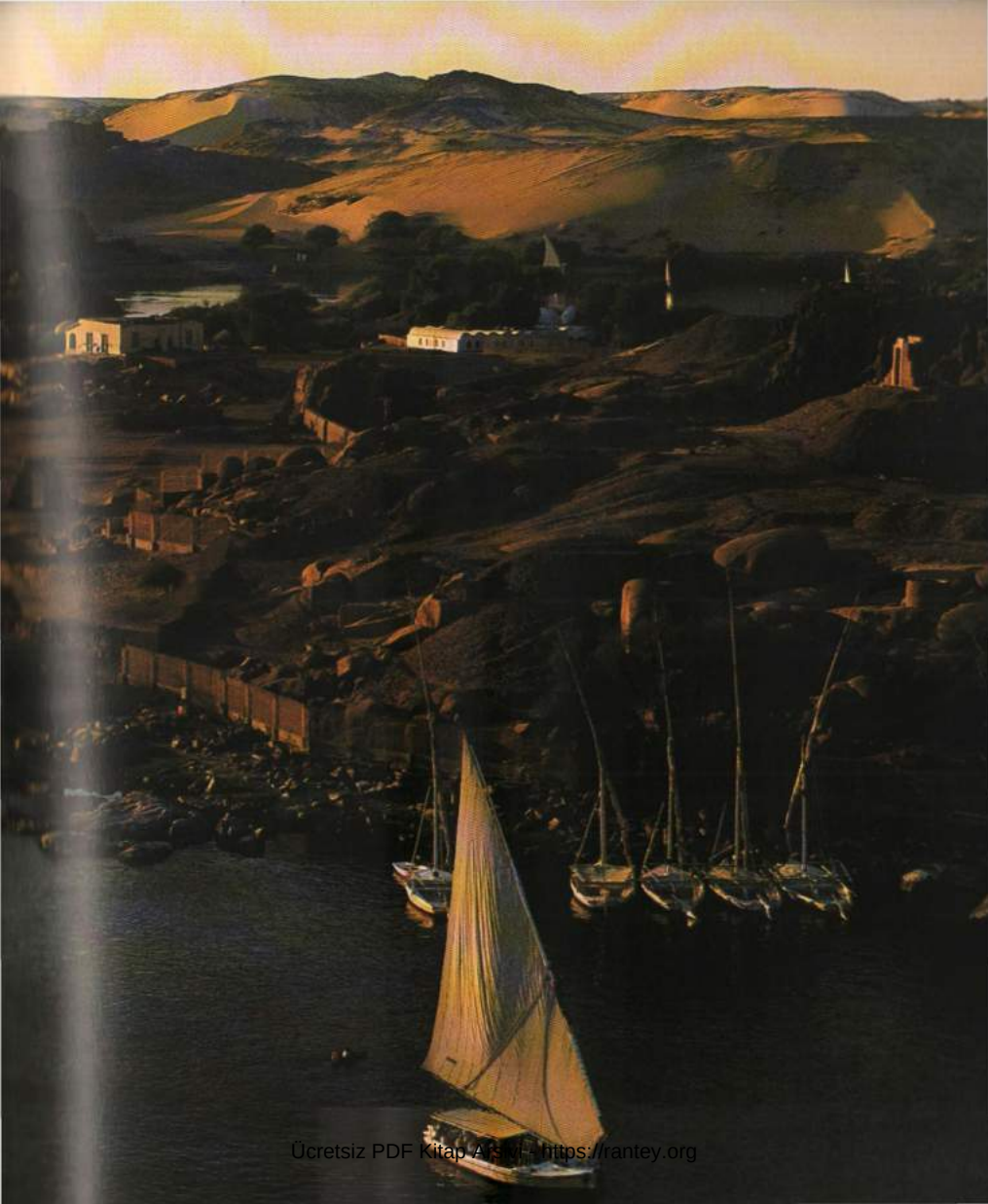
Nakada zamanla nehrin yukarı tarafındaki daha güçlü bir krallığın gölgesinde kaldı. Nehen (genellikle Yunanca ismiyle Hierakonpolis olarak anılan Nehen, "şahinin kenti" anlamına gelir), şahin tanrı Horus'un yurdu ve krallığın ilk merkezlerinden biriydi. Nehen'in gelişmesi ve nüfusunun da giderek artmasıyla birlikte hem mezarlara koymak, hem de besleyici ve hafif alkollü buğday birasını mayalamak için farklı boylarda kilden yapılmış çanak çömleğe duyulan ihtiyaç büyük ölçüde artmıştı. Gelişen kentin hemen kuzeyinde bulunan imalathanede günde 1135 litre bira ürettiyordu; bu da 200'den fazla kişiye yetecek bir miktardı. Nehen'in gücü, Horusun ilk biçimlerinden biri olan yerel şahin tanrı ile kent yöneticileri arasında kurulan bağlantıdan gelir. Nehen'in göbeğinde, Mısır'ın bilinen en eski tapınağı yükselir. Tapınağın önündeki avluda bulunan, üstünde tanrı imgesi yer alan direğin dibinde, gelişigüzel yapılmış adak yerlerinde sığırlar, timsahlar, yeni doğmuş keçiler ve 175 kiloluk ırmak balıkları kurban olarak sunuluyordu. Üç odası ve rengârenk hasırlardan duvarları olan mabedin ön cephesi 6 metre yüksekliğinde dört ahşap direk üzerinde yükseliyordu. Direkler muhtemelen Lübnan'ın kozalak ormanlarından, nehir boyunca yüzdürüle-

DOĞAL ANAYOL

Yelkenli filikalar, Hanedanlar Öncesi dönemde Mısır'ın güney sınırını oluşturan Birinci Çağlayan'daki Elefantin Adası'nda demir atmış (sağda). Bu adada bulunan I. Handedan dönemine ait cam benzeri fayans heykelticikler (üstte) çağlayanın kuzey ucundaki bu stratejik yerin eski zamanlardaki önemini kanıtıyor. Mısır'ın mahsullerini besleyen ve yaşam kaynağı sularına sahip çıkan koç başlı tann Hnum burada bulunurdu. XIX yüzyılda karayolları ve demiryolları inşa edilene dek, Nil Mısır'ın tek anayoluydu. Firavunlar nehir boyunca uzanan bir krallıkta hüküm sürer, maiyetleriyle birlikte sık sık nehir yoluyla ülkeyi teftiş çıkarlardı. Askeri birlikler, hububat ve piramitler ile tapınakların yapımında kullanılan taşlar da Nil yoluyla nakledilirdi. Sular alçaldığında tekneler kolayca karaya oturabildiğinden, bu sularda yelkenli kullanmak büyük beceri gerektirirdi. Tekneler nehrin üst taraflarına yolculuk ederken kuzey rüzgânını arkalarına alarak ilerlerdi. Ancak yaz aylarında taşkınlar yüzünden seyir zorlaşır ve üst kısımlara çok az tekne giderdi.

rek getirilmiş olmalıydı. Kentteki birbirine yapışık haldeki diğer bütün binalardan çok daha yüksek olan rengârenk tapınak, karizmatik yöneticilerini destekleyen tanrının etkileyici bir simgesiydi. Horus izleyen 3000 yıl boyunca Mısır krallığının da simgesi olacaktı.

Nehenli yönetici ailelerin kumlarla dolmuş mezarları, kent dışında, Ebu Süfyan adı verilen kuru bir dere yatağının kıyısındadır. Mezarlar, sonraki kraliyet mezarlarına oranla daha mütevazı olsalar da oldukça etkileyici sayılırlar. Hırsızlar öteden beri mezarları talan ettiklerinden, geriye tam bir arkeoloji bulmacası kalmıştır; karmakarışık halde siyah kapaklı kavanozlar, çakmaktaşıdan ok başlıkları ve ahşap mobilya parçaları. Mısırbilimci Barbara Adams ve Michael Hoffman, fırçalar, kürekler ve karmışık kayıt cihazlarıyla zorlu bir kurtarma operasyonuna giriştiklerinde mezarlığın, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın sembolik bir haritası olduğunu; kurumuş dere yatağının da ikisini ayıran sınırı simgelediğini keşfettiler. Ayrıca Mısır'da bilinen en eski kraliyet mezarını da bulmuş oldular.

Nehen, Mısır krallığının beşiği olduğu halde, kentin ilk krallarının adları daha tarih sayfalarına girmeden kaybolmuştur. Nil Vadisi'nde bulunan en eski liderlik simgelerinden biri, yeşilbeyaz cilalı porfirden bir tören asasıdır. Asanın sahibi belki de Mısır'ın ilk firavunlarından biriydi. Hükümdarı tören giysilerini giymiş halde gösteren bir başka tören asasında, kralın kemerinin arkasından yetkinliğini simgeleyen bir boğa kuyruğu sarmaktadır. Kral'ın başında Yukarı Mısır'ın Beyaz Tacı, elinde de bir kazma vardır; duvarı yıkıp taşkın sularının akmasını sağlayacakmış gibi görünür. Yüzünün önünde bir akrep sallanır; bu büyük olasılıkla adının resmedilmiş halidir. Bir yetkili kanaldan alınan ilk bitki kökünü sepete koymaya hazırlanırken, yelpaze ve sancak taşıyıcılar da törene katılırlar. Devlet teknesi, havza suyla dolduktan sonra hükümdarı alıp götürmek üzere beklemektedir. Hükümdarın başında sadece Yukarı Mısır'ın tacı vardır. Bu durum kralın, İki Diyar'ın birleşmesinden önce hüküm sürmüş olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

BİRLEŞME

Deltanın büyük kısmı MÖ 5000'lere kadar hâlâ bir çöldü. Son Buzul Çağı'ndan sonra 151 artışının bir sonucu olarak Akdeniz bugünkü düzeyine yükselince, Nil taşıtı. MÖ 3500'lere gelindiğinde ovayı bölen su kaynaklarının yanbaşınlaki kasabalar iyice gelişti. Kendine has tanrıları ve yerel hükümdarları oldu. Mısır

İZLEYEN SAYFALARDA : Dahla Vahası'nda dar bir köy kapısından koşarak geçen bir çocuk. Eski den, damları sazdan kerpiç evler ortadaki geniş bir avlunun çevresinde inşa edilir ve böylece bir dış duvar oluşturulurdu. Az sayıdaki alçak kapı, atlı istilâcılara köye girmelerini engellerdi.

söylenceleri, "Pe'nin Ruhları"ndan bahseder; bunlar, şimdilerde Buto olarak bilinen Pekentinde hüküm süren Hanedanlar Öncesi dönemin efsanevi krallarıdır. Dina Faltings önderliğindeki AlmanArkeoloji Enstitüsü Buto'daki en eski Hanedanlar Öncesi yerleşimi bulmuştur. İlk kez MÖ 4000'de yerleşilen kent beş asır boyunca önemli bir merkez olma konumunu korumuştur.

Buto'daki en görkemli arkeoloji buluntuları kırık çömlek parçalarıdır. Buto çömlekleri dikkate değer bir öykü anlatır. Buraların ilk sakinleri, ustalıklı yapılmış, tek beyaz çizgili çömlekler kullanırlardı; bunlar Negev Çölü'nde yapılanları andırıyordu. Çömlekçiler yerel Nil kili kullanıyorlardı; o zamanlarda henüz deltada bilinmeyen, dönen bir alet kullanıyorlar, daha sonra da çömlekleri çepçevreli ekliyorlardı. Arkeolog Faltings, bu çömleklerin, sanatlarını uygulamak üzere Buto'ya yerleşen Kenanlı ustalar tarafından yapıldığını düşünmektedir.

Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır farklı kültürlerle sahipti; biri çölden etkilenirken diğeri Asya ile temas halindeydi. Delta, birleşmeden önce de kozmopolit bir dünyaya ev sahipliği yapıyordu. Her yıl, doğudan yola çıkan eşek kervanları ağzına kadar dolu heybelerle egzotik kabuklar, yarı değerli taşlar, Sina Çölü'nde Filistin madenlerinden çıkan külçe bakır getirirlerdi. Akdeniz kıyılarındaki ülkelerden gelen gemiler, zeytinyağı ve şarap dolu kil çömleklerle, güverteye dizilmiş uzun sedir kütükleriyle yüklü olur ve Buto limanında demirlerdi. Tayfalar bu değerli ahşabı yuvarlayarak nehire atar, hazır bekleyen tekneler de kütükleri nehrin yukarısına doğru çekerek zahmetli yolculuklarına başlardı.

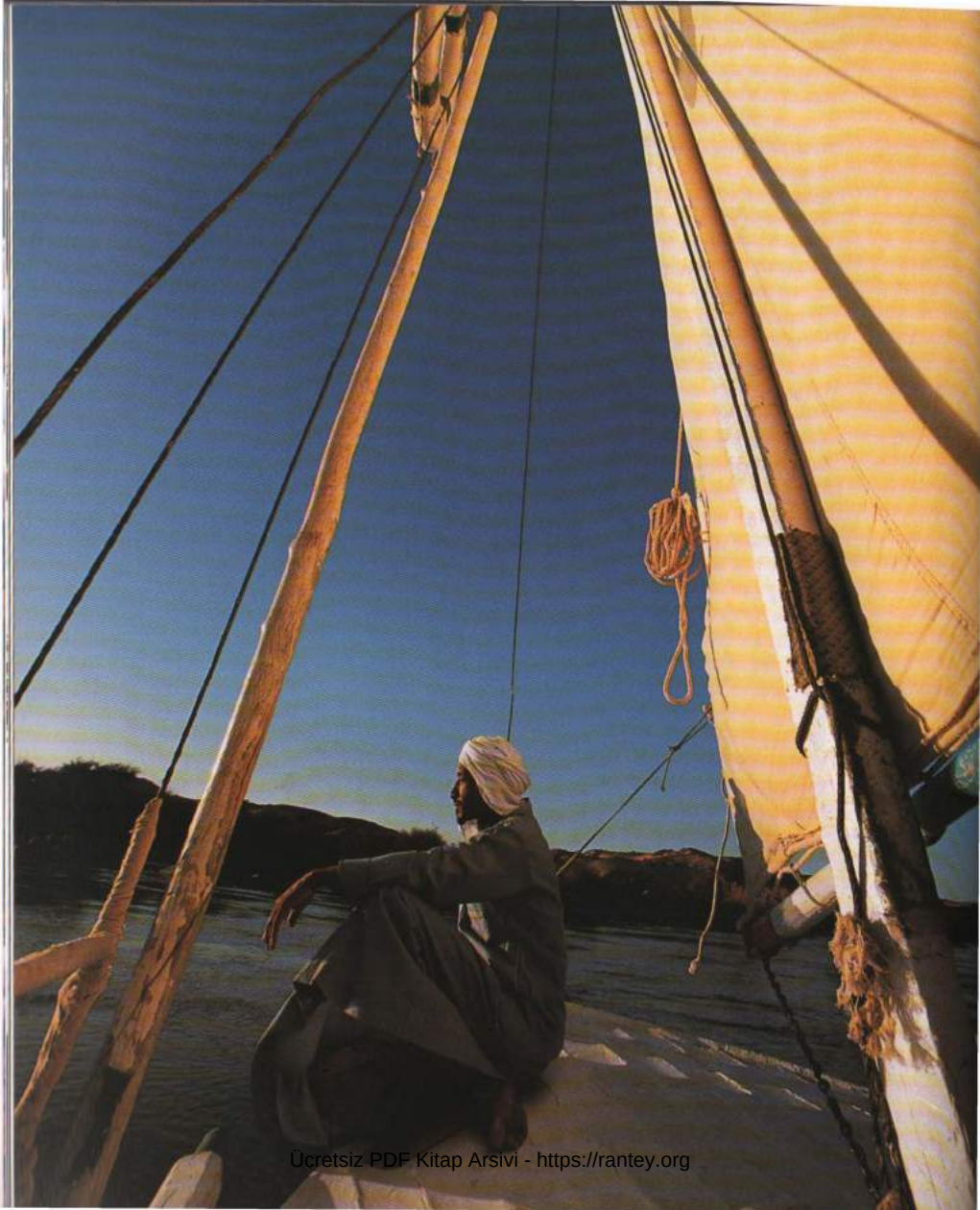
Aşağı Mısırgüneyin daha kuvvetli krallıklarına yenilmiştir. Nehen'de, Abecu'da ve diğer yerlerde bulunan süslü paletler savaşan reisleri, ölümlere saldıran akbaba ve kargaları resmeder. Ayakta kalan krallıklar ise giderek daha da büyümüştür.

Nehen, Nakada'yı ele geçirdikten sonra nehrin aşağı kısmında bulunan Tis krallığı, savaş ya da hanedanlık evliliğiyle Nehen üstünde egemenlik kurdu. Savaşta güçlü, ticarete uzman ve yeryüzünde Horus olan Tis hükümdarı da kral oldu. Aşağı Mısır'ın karlı ticaret yollarının denetimini ele geçirdi; Doğu Akdeniz'den gelen şarap ve diğer lüks malzemeler için kendi bağlantılarını kurdu.

Ticaret yollarının denetimi için delta kentleriyle savaşan Tis kralının ardıllarından biri, sonunda İki Diyar'ı fethederek birleşik Mısır'ın ilk firavunu oldu. Günümüze dek gelen bazı adları (Ka, Ro, Narmer gibi) dışında bu krala dair fazla bilgimiz yok. Muhtemel yanıt Mısır'ın ilk günlerinde kutsal sayılan Abecu'dadır. Burası ilk iki hanedanın firavunlarının gömüldükleri yerdir. Birinci Çağlayan ile delta arasında kalan

Nübyeli bir denizci Asuan yakınlarında teknesinde dinleniyor. Eski Mısır, Birinci Çağlayan'ın yukarısındaki Nübye'yi işgal etmiş ve bölgenin zengin insan ve malzeme kaynaklarından yararlanmıştır. Nil'deki yelkenliler bugün de turistleri, inşaat malzemelerini ve çeşitli kesin maddelerini taşır. Asuan Barajı sayesinde artık nehir düzeyinde değişiklikler yaşanmadığından, Nil'de yolculuk yapmak günümüzde çok daha kolaydır.

Abecu, Tis'deki atalara da yakın bir yerdi. Buradaki kraliyet mezarlığı XIX. yüzyıl arkeologlarını mükânatı gibi kendine çekiyordu. Eski zamanlarda hırsızların tarafından soyulan mezarları bu arkeologlar da delicesine kazdılar. Öyle ki birçok kişi artık burada bulunabilecek herhangi bir şey kalmadığını düşünüyordu.

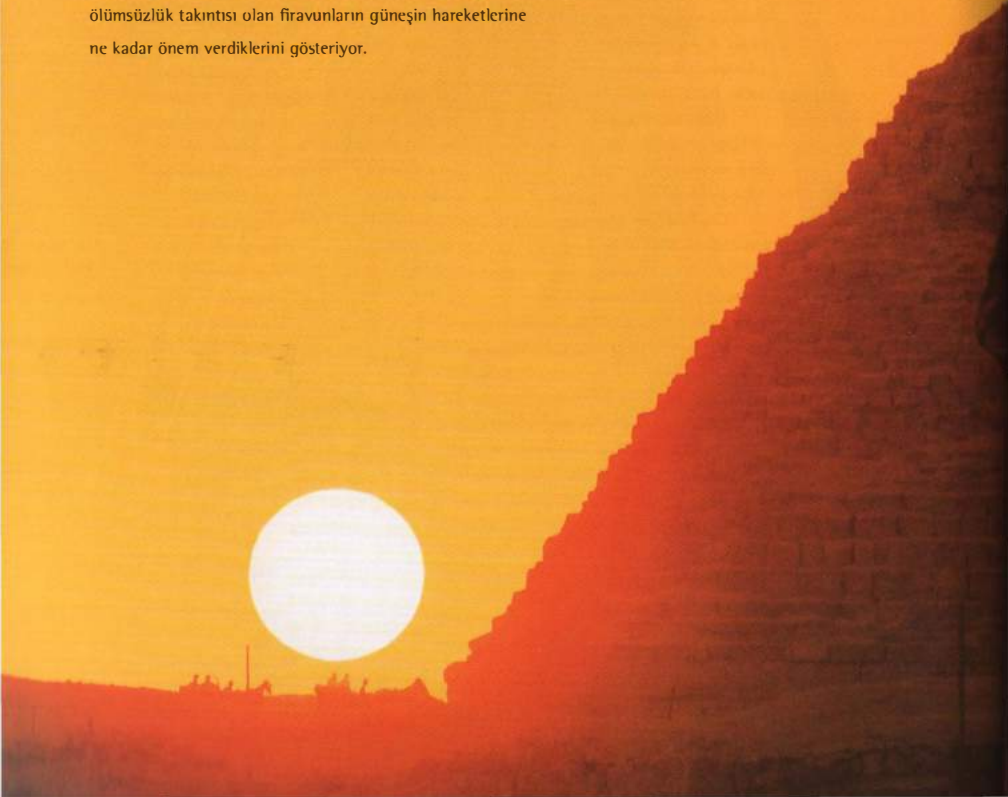
Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Günter Dreyer aksini savunuyordu. 1988 yılında kraliyet mezarlığının doğusunda önemsiz sayılan bir alanı kazarken şaşırtıcı bir keşif yaptı: 12 odalı, pencereleri ve kapılarıyla eksiksiz bir ev buldu. Öbür dünyada kullanılmak üzere hazırlanan ev MÖ 3250'lerde hüküm sürmüş bir kral için yapılmıştı. Kimliği bilinmeyen kral sonsuz yolculuğuna çok sayıda kişisel eşya ve yiyeceklerle çıkmıştı. Yazmanları, mahsul kayıtlarını tutarken gelişmiş bir yazı sistemi kullanmışlardı. Bu, tahmin edilenden 150 yıl öncesine dayanan bir yazı sistemiydi.

Deltadan vergi toplayan, Doğu Akdeniz'le ticaret yapan bu esrarengiz kral kimdi? Günter Dreyer, kilden yapılmış pek çok kap kaçakta boyayla Akrepadinin yazıldığını fark etmişti. Kralın adının Akrep olduğunu düşünüyordu. Dreyer'in çalışmaları, Abecu'nun ilk hanedan dönemi krallarının da mezarları olduğunu kanıtlamıştı.

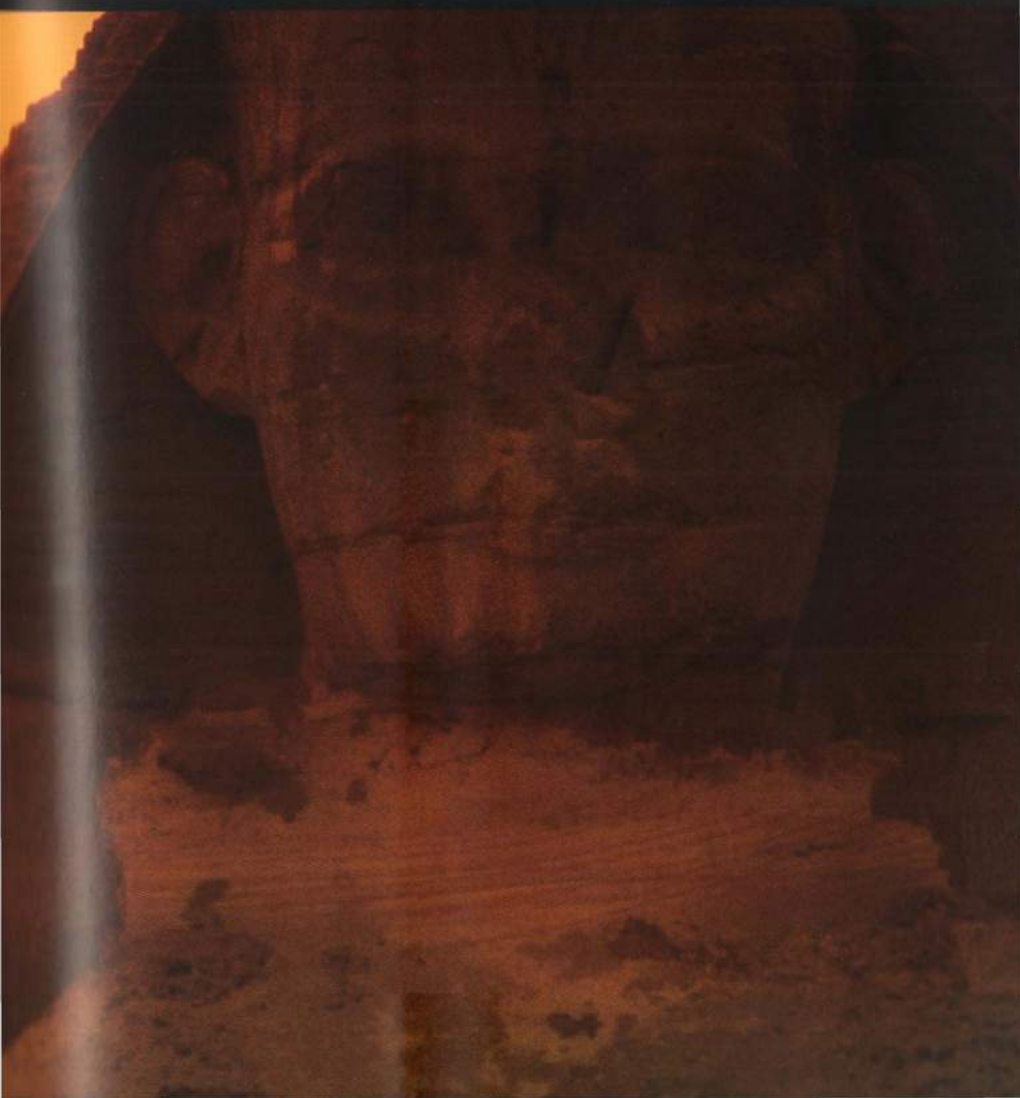
1898'de Nehen'de kazı yapan iki İngiliz Mısırbilimci, Kral Akrep'ten sonra hüküm süren Kral Narmer'e ithaf edilmiş arduazdan muhteşem bir törensel palet buldular. Yakın zamanlara kadar, paletin gerçekten yaşanmış bir olayı resmedip resmetmediği bilinmiyordu. Günter Dreyer, Kral Narmer'in Abecu'da yıllar önce soyulan mezarının yakınında fildişi bir mühür buldu. Bu minik parçada kralın deltadan gelen bir düşmanını alt edişi gösteriliyordu; düşman başında papirüs sazları olan birisi olarak resmedilmişti. Bu mühürlere eskiden yağ ikmal tarihleri yazılırdı. Tarihleri de, Narmer'in bu zaferi gibi önemli olaylar belirlerdi. Buradan da, bu küçük parçada, ünlü Narmer Paleti'nde anlatılan ve gerçekten yaşanmış bir çatışmanın resmedildiği sonucu çıkıyor. Böylece Mısır'ı kimin birleştirdiği sorusuna da yanıt bulunmuş oluyor; bu başarının, hâlâ kimliğini bilemediğimiz Yukarı Mısırlı bir dizi hükümdara ait olduğu neredeyse kesindir. Akrep ve Narmer sıfırcı hanedanın krallarıydı. Narmer'in ünlü zaferi, fethin dönüm noktası olmuş olabilir; ancak MÖ 3000'lerde tam anlamıyla birleşen Mısır'ın ilk hükümdarı, onların ardılı Kral HorAha ya da Menes'di.

ESKİ KRALLIK

Giza Ovası'nda, Firavun Hafre Piramiti'nin yanında batan güneş, piramitin eteklerindeki insanları cüceleştiriyor. Mısırbilimci Mark Lehner, gün-tün eşitliğinin sağlandığı ilkbahar ve sonbahar ekinokslarında, Sfinks Tapınağı'nın ekseninde duran bir kişinin batan güneşi tam Hafre Piramiti'nin köşesinde göreceğini keşfetmiştir. Bu keşif, arkeologların da düşündüğü gibi, ölümsüzlük takıntısı olan firavunların güneşin hareketlerine ne kadar önem verdiklerini gösteriyor.

Piramitlerin İnşa Dönemi

Geç Hanedanlar Öncesi

MÖ 3100 civarı

Erken Hanedanlar

MÖ 2950-2575 civarı

Eski Krallık

MÖ 2575-2150 civarı

İk Ara Dönem

MÖ 2125-1975 civarı

Orta Krallık

MÖ 1975-1640 civarı

1. Hanedan

Menes

Cer

Cet

Den

Anecib

Semerhet

Ka'a

2. Hanedan

Hotepshehvi

Reneb

Ninöşer

Perihşen

Sahemib

Hasehemvi

3. Hanedan

Zoser

I. Nebka

Haba

Huni

4. Hanedan

Snefru

Hufu

Recedef

Hafre

II. Nebka

Menkaure

Şepseskaf

5. Hanedan

Userkaf

Sahure

Neferirkare

Şepseskare

Neferefre

Neuserre

Menkauhor

Gedkare

Unas

6. Hanedan

Teti

I. Pepi

I. Merenre

II. Pepi

II. Merenre

7. ve 8. Hanedan

Kakare

Neferkare

Neferkauhor

II. Neferirkare

9. ve 10. Hanedan

Meryibre

Hehi

Merikare

Iti

11. Hanedan

I. Mentuhotep

I. İnyotef

II. İnyotef

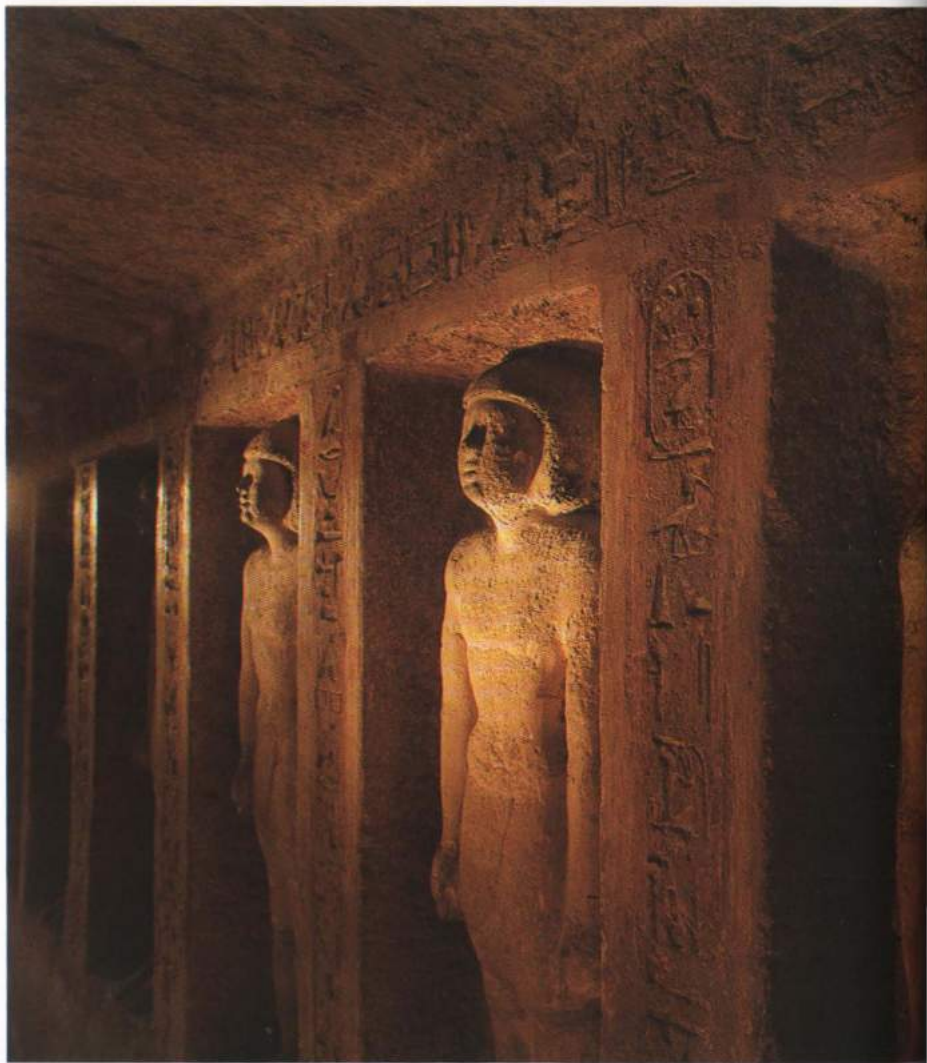
III. İnyotef

ESKİ KRALLIK

Giza Piramitleri, insan elinden çıkma dağlar gibi gündoğumunda Kahire'nin yanibaşında yükseliyor. Firavunların ölümünden sonra güneş tanrısının gökyüzündeki yolculuğuna eşlik ettiklerine ve piramitlerin de gökyüzüne çıkan merdivenler ya da bulutlardan süzülerek dünyayı aydınlatan güneş ışınları olduklarına inanılırdı. İlk firavunlar dört asır boyunca krallığın birliğini sağlamak için uğraştılar. MÖ 2630 civarında Kral Zoser'in mimarı İmhotep, Sakkarâ'da Basamak Piramiti'ni inşa ederek, MÖ 2550'lerde Giza Ovası'nda zirveye ulaşacak ve Eski Krallık döneminden sonra da sürececek kral piramitleri geleneğini başlattı. Bu boyutlarda taş yapılar Mısır'ın hızla merkezi bir devlet olmasını sağladı ve sosyal ve siyasi yapılanma üzerinde derin etkiler bıraktı. Firavunlar, kraliyet mezarlarının yapımı için ocaklardan taş çıkaran, yontan ve taşıyan işçilerden oluşmuş kalabalık bir ordunun beslenme ve barınma gereksinimlerini karşıladı. Bu muhteşem bayındırlık işleri güçlü, zengin bir medeniyetin kurulmasına katkıda bulunsa da inşa süreçleri krallığı zorlamıştı. Daha sonraları inşa edilen piramitlerden hiçbirisi Giza Piramitleri ile kıyaslanamaz. Eski Krallık dönemi, uzun süre hüküm süren ve yaşlandıkça gücünü kaybeden II. Pepi ile son buldu. Nil Vadisi'nde MÖ 2150 civarında kuraklık baş gösterince eyalet yöneticileri kralı dikkate almayıp, bağımsız birer devlet gibi hareket ederek vatandaşlarının ağıltan ölmelerini önlemişlerdi.

MÖ 3000 civarında birleşmiş toprakların firavunu Kral Hor-Aha (Menes olarak da bilinir) başkentini Nil Nehri'nin aşağı ta-

raflarındaki Memfis'e, sanatçılar ilahı ve yaratıcılık tanrısı Ptah'ın kentine taşıdı. Ptah'ın kutsal kenti asırlar boyunca Mısır'ın başkenti oldu. Aha, kudretli yerel rahiplerin savunduğu bir doktrinden yanaydı; buna göre yeryüzü Ptah'ın düşüncesinde doğan bir emirle oluşmuştu. Bu inanış, çoğunluğun inancıyla; yani yaratıcının, sadece suların olduğu kaotik dönemde ortaya çıkan Güneş tanrısı Atum olduğu inancıyla çelişiyordu. Ancak Mısır dini bunun gibi bariz çelişkilerle doluydu.

Giza'daki Hufu Piramidi'nin doğusunda yer alan mezarlıkta Idu'nun kesme taştan mezarı bulunur. Mezardaki Ka heykelleri ölmüş kişinin yaşam gücünü temsil eder. Idu, I. Pepi zamanında (MÖ 2260) Hufu ve Hefre Piramitleri'nin bakımından sorumlu mezarlık rahiplerinin denetçisiydi. Aynı mezarlıktaki devlet memuru Hufu-Haf'ın ayakta duran heykeline ait kapalı el (üstte) yontucunun ustalığının kanıtıdır.

Mısırbilimcilerin Memfit Teolojisi olarak adlandırdıkları, Ptah'ı anlatan, Eski Krallık döneminden kalan bir belge MÖ VIII. yüzyılda taşınan geçilmiştir:

Böylece Ptah her şeyi ve tüm kutsal kelimeleri yarattıktan sonra tatmin olmuştu. / Tanrıları doğurdu, / Kentleri yarattı, / Normları kurdu, / Tanrıları mabetlerine yerleştirdi... / Böylece tüm tanrılarla onların ka'larını kendisinde topladı, / Memnun, İki Dıyar'ın Efendisi ile bir olmuştu.

BİRİNCİ VE İKİNCİ HANEDANLAR

Ptah'ın tapınağı Memfis'teydi. Yukarı ve Aşağı Mısır'ı ayıran sınıra yakın olan Memfis "İki Dünya'nın Dengesi"ydi. Ptah'ın mabedinden birlik ve hükümdarlık yankılanıyordu: "Ptah'ın Evinde bulunan ve tüm tanrıların kalbine mutluluk yayan Muhteşem Taht, tüm yaşamın hanımı olan Ta-tenen'in tahıl ambarıdır. Buradan İki Diyar'a gıda sağlanır... Osiris dünyaya Kraliyet Kalesi'nde ayak bastı. Burası Osiris'in geldiği toprakların kuzeyindeydi. Babası Osiris'in kucakladığı oğul Horus, Yukarı Mısır Kralı olarak yüceldi ve Aşağı Mısır kralı olarak yüceldi..."

Herodot'a göre Aha, Nil'in yönünü değiştirerek Memfis'i, duvarlar arkasından; yeniden kazanılan tarafsız topraklarda kurdu. Daha karmaşık dini inançların ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde başkentini, Ptah tümseğini simgeleyen bakır topraklar üzerine inşa etmekle Aha, ilahi yaratıcının yeryüzünde bedenleşmiş hali oldu. Kralın sarayını çevreleyen "Menes'in Beyaz Duvarları" kutsal hükümdarın günün simgelercesine Nil güneşinin altında parlardı.

Günümüzdeki eski başkenti Nehen'den (Hierankopolis) Memfis'e taşınmak politik açıdan akıllıca bir davranış olsa da mühendisler için tam bir kâbustu. Bazen Nil, hayatı çok zorlaştırabiliyordu. Taşkınların yoğun olduğu yıllarda sular kanalları aşır sokaklara akardı. Çamur, evleri eritir, insanlar yükseklerle kaçardı. Kuraklık zamanında kent çöle dönüşürdü. Rüzgârla gelen kum, ev, tapınak dinlemez ne varsa her şeyin üstünü kaplardı. Taşkınlarla birlikte Nil'in kanalları da yer değiştirdi. Ana kanal sürekli doğuya kayar, kent de dış dünya ile tek bağlantısı olana nehirle birlikte taşınırdı. Aha'nın başkenti kısa zamanda toprak altında kaldı. Günümüzde su seviyesinin de altındadır. Mısır Araştırmaları Topluluğu'ndan David Jeffreys milli toprağı elle kazarak değişen iklime ve Nil'in düzensiz taşkınlarına yenik düşmüş kenti ortaya çıkarmıştır. Yeni ve Orta Krallık dönemlerinin Memfis'i iki ayrı noktadadır; en eski başkent harabelerin 3 km kuzeybatısında yer alır.

Rahip Manetho'ya göre Aha (Menes) birleşik Mısır'da 60 yıl boyunca hükümdarlık yapan Aha, "dışarıya bir sefer düzenleyip ün kazandı ve bir suaygırı tarafından" öldürülmüştü. Ardılı Ger, 57 yıl hüküm sürdü. Nübye'ye ve İkinci Çağlayan topraklarına seferler düzenledi. Bir sandaletin fildişi etiketinde, Den adlı başka bir firavunun Asyalı bir esirin başına sopayla vurduğu görülür; bu olay "Doğu'nun başının ilk kez ezilmesi" olarak tanımlanmıştır. İlk firavunlar, çatışma halindeki düşman eyaletlerden oluşan yamalı bir krallığı kontrol altında tutabilen liderlerdi.

Menes, önderlerin güçlü boğalar ya da çobanlar olarak görüldüğü Yukarı Mısır'dan geliyordu. Nil'in yaşam veren sularına hükmedebilen kabile şamanlarının soyundandı. Nehen'deki ataları, düzen ve kaos arasında arabuluculuk yapıyordu. Yeni krallar da aynı gelenegi sürdürdüler. Kötü güçleri (Nübyeliler'i, Asyalıları, sürüleri, mahsullere musallat olan hayvanları ve hastalıkları) kendilerinden uzak tuttular. Batıklıklardaki aslanları, yabanıl sığırları ve kötü tanrı Set'in yeryüzünde bedenleşmiş hali sayılan suaygırlarını avladılar. Mısırlılar için huzursuzluğun ana nedeni insanlardı, ideal olan, *ma'at* idi; yani "düzen" ya da "hak"; toplumsal adaletin ve ahlaki doğruluğun ulaşılacak en mükemmel noktasıydı; daima *isfet*'in yani düzensizlik güçlerinin karşısındaydı ve bu mücadele sayesinde var olduğu düşünüldü. Mısırlıların dünyası hiçbir zaman duragan değildi; bu dünya, kötü yılan-tanrı Apofis'te vücut bulan kaotik güçlere karşı düzeni korumak adına cennette ve yeryüzünde tüm düşmanlara karşı verilen sürekli bir mücadelenin yaşandığı bir yerdi.

Her gün doğan güneş, gecenin karanlık kaosundan sonra düzeni sağladı. Kral için *ma'at*, düzeni korumak ve düşmanları uzak tutmak demekti. Diğerleri içinse başkalarıyla ve tanrılarla uyum içinde yaşamak demekti. *Ma'at*'i evrenin yaratılışı sırasında oluşturan yaratıcı, dünyayı insanların faydalanması için yaratmıştı. Eski bir metinde bir hükümdara şöyle öğüt verilir: "İnsanoğluna, yani tanrının sürülerine iyi bakılmaktadır. Tanrı yeri ve göğü insanlar için yaratmıştır." Nehen'den Tis'e, Akrep'ten Narmer'e ve Menes'ten ardıllarına geçen eski bir önderlik anlayışı içinde, Mısır firavunları kararlarını *ma'at*'a göre düzenlerdi. Krallar yaratıcının yeryüzünde bedenleşmiş halleriydi, öldüklerinde de ona geri dönerlerdi.

Onlarca yıl boyunca, kraliyet mezarlığı çöl dağlarına doğru uzanan geniş bir vadinin yakınlarında bulunan Abidos'da (Abecu) yer aldı. Burası, kralların gösterişli kıyafetleri ve mezara konan eşyalarıyla yeraltında bulunan kerpiç mezarlarında yattıkları yerd. Kraliyet mezarlığı basit bir stel ve alçak bir tümsek dışında hiçbir işaretle taşınmaktaydı. Kralların ölümsüz olduklarına inanıldığı için, çoğu kez eşleri

Erken Dönem krallarının zenginliğinin simgesi olan tanrı Horus'un keskin bakışlı şahin yüzü, tanrının kült merkezi Nehen'den çıkarılmıştır ve VI. Hanedan'a ait bu sahnede yer alır (solda). Sakkara'da Vezir Mereruka'nın mezarında (altta) ocak başında çalışan ve değerli metalleri tartan kuyumcular görülmekte.

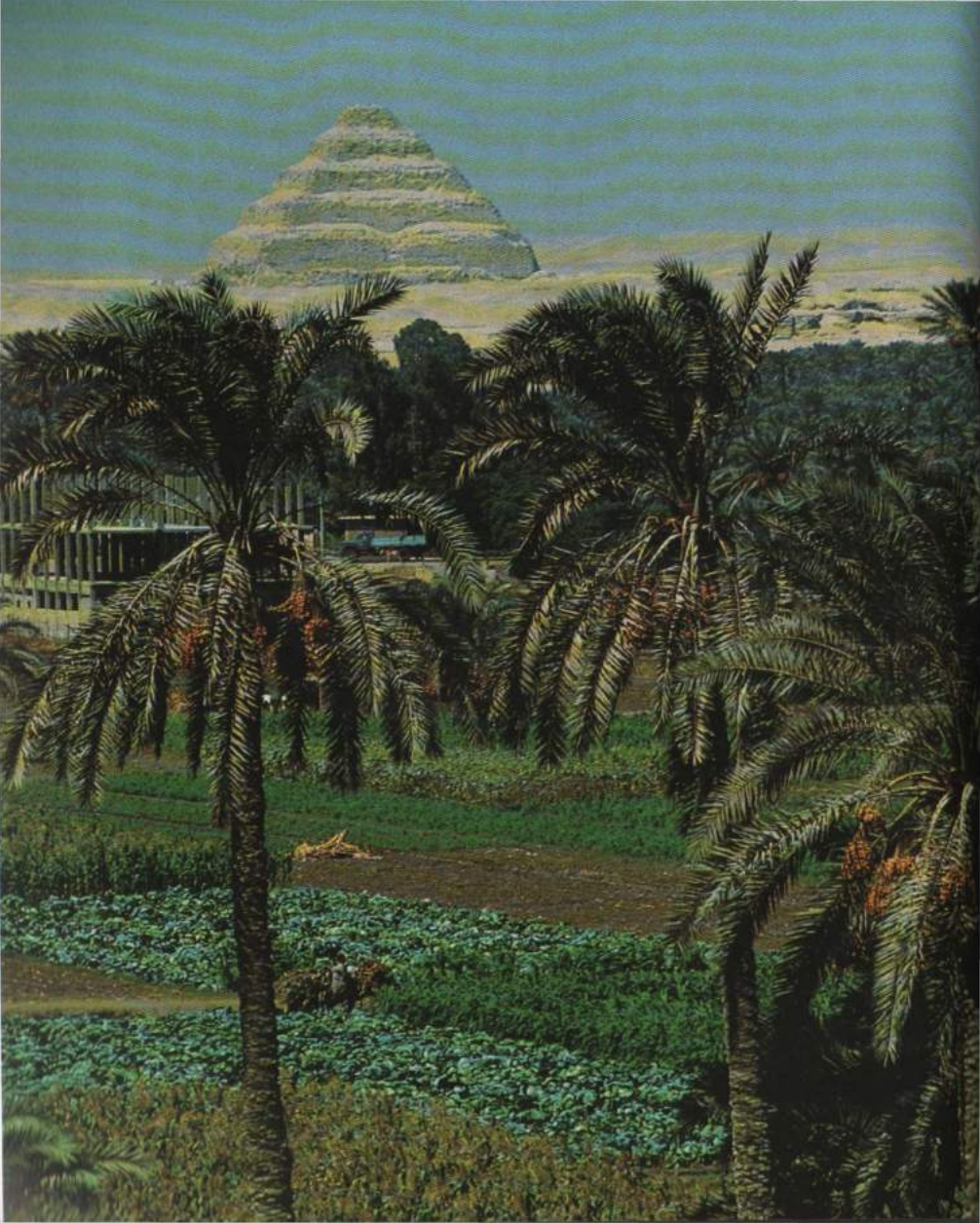

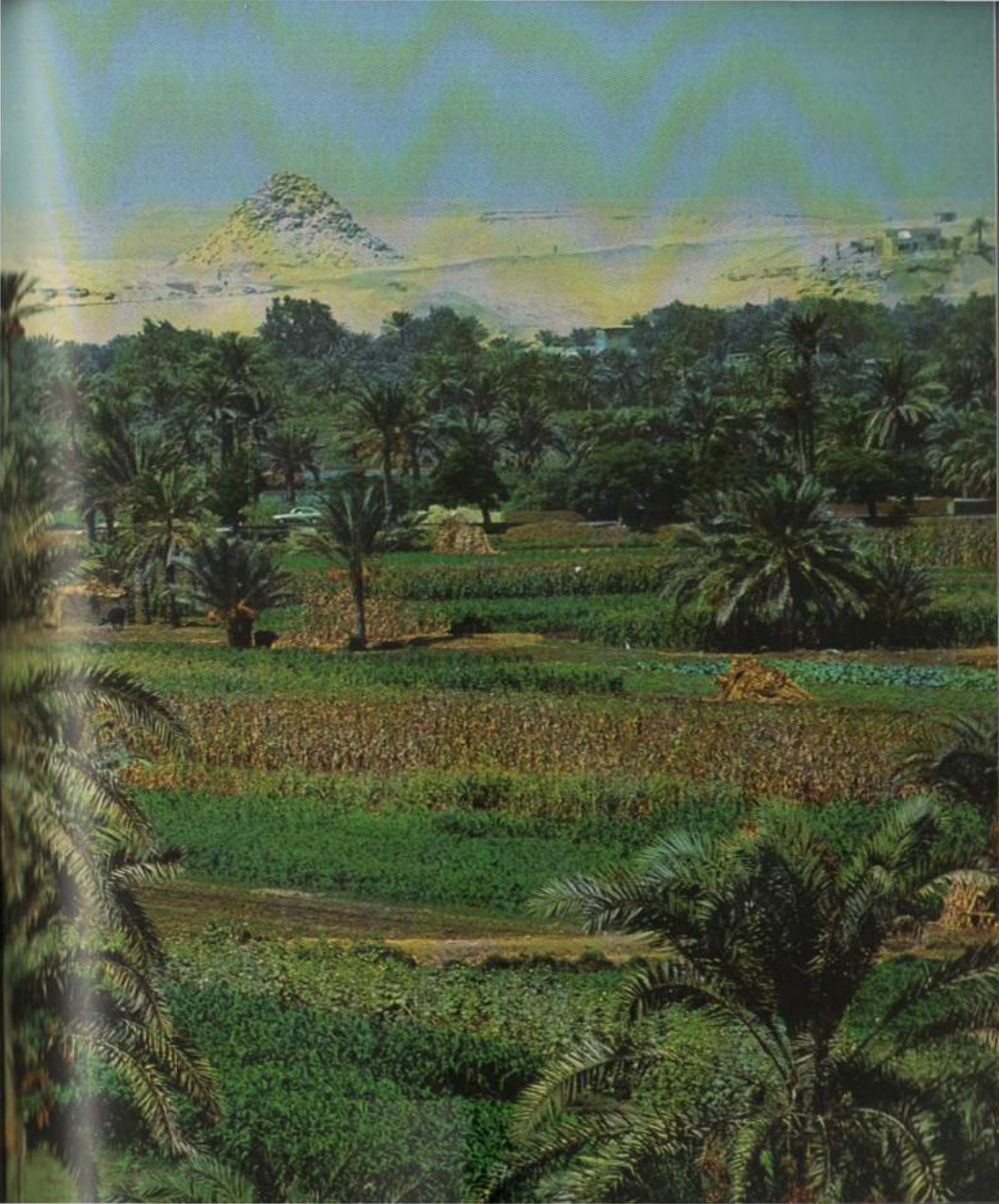
ilerisinde, Sakkara piramit alanında yükselir. Kralın veziri ve mimarı İmhotep, efendisi için 15 hektardan geniş, devasa bir gömü alanı inşa etmiştir. Basamak Piramiti altı basamakla 60 metre yüksekliğe ulaşır.

ve hizmetçileri de efendilerinin yanına gömülürdü, bu türden bir insan kurban etme, Çerin zamanında da devam etmiş, ancak II. Hanedan döneminde tamamen sona ermiştir. Ekilen toprakların yakınlarında, Arapça *şunet* adı verilen kerpiç bir törensel yapı bulunurdu. Bu yapılar sonsuzlukta da ayakta kalacak bir saray inşa edebilmek kaygısıyla, kraliyet sarayının cephesindeki nişlerin benzerleriyle süslenirdi. Burası ölü kral adına tapmak görevi görürdü; içinde, yaratılış efsanesindeki tümseğin bir örneği olan *benben* bulunurdu.

Güneş tanrısı Ra, teknesiyle gün boyu gökyüzünde yol alır, geceleri de yenilenmek üzere yeryüzüne inerdi. Bütün firavunlar Güneş tanrısıyla yolculuğa çıkmak için mezarlarına tekneler yerleştirmiştir. Mısırbilimci David O'Connor 1988'de Abecu mezarlığının kuzey bölümünü incelerken, çöl kumlarıyla örtülmüş çamur tuğlalar buldu. Önce bunların gömülü duvarlar olduğunu düşündü. Üç yıl sonraki kazılarda şaşırtıcı bulgular meydana çıktı; Bunlar, tuğlalarla çevrelenmiş 12 "tekne mezar"ı. Her mezarın üstü çamurla sıvanmış ve kireçle boyanmıştı ve suda yüzen bir tekne filosu gibi duruyorlardı. Tekne-mezarların bazılarının baş ya da kış tarafında bulunan kaya parçası, çapayı temsil eder gibiydi. 1991'de teknelerden birinin ahşap iskeleti gün ışığına çıktı. 2000 yılında, kazıyı yürütenler iskeletin orta kısmında tahtalar, halatlar ve hasır kalıntıları buldular. Tahta yiyen karıncalar ahşabın çoğunu yemişlerdi ancak geride bıraktıkları belli belirsiz dışkı izlerinden iskeletin dış hatlarını görmek mümkündü. Teknenin boyu yaklaşık 23 metre, eni de en geniş yerinde 2-3 metre kadardı; kenar yüksekliği kısa, baş ve kış bölümü dardı; 400 yıl sonra Giza'da, Hufu'nun Büyük Piramiti'nin yanında gömülecek teknelerin de aynısıydı. Teknenin kaburgasındaki keresteler zıvanalardan geçen iplerle birbirine eklenmiş; tahtaların arası da kamışla tıkanmıştı. Abecu tekne mezarları, yeryüzünde bilinen en eski ahşap teknelerdir. Teknelerin tarihi hâlâ belirlenememiş olsa da, MÖ 3000 civarında, ilk hanedan döneminde yapılmış oldukları sanılmaktadır. Birlikte gömülen bu teknelerin hangi kral için yapıldığı hâlâ bilinmemektedir. Menes ya da Ger'e ait oldukları sanılmaktadır. Ger'in kült merkezinin yakınlarında bir yerde olduğu düşünülmektedir. Kime ait olurlarsa olsunlar, ilahi kralları onurlandırmayı amaçlayan Abecu tekneleri, işçilik ve kaynaklar açısından, özellikle de değerli ahşap keresteleri bakımından büyük bir yatırımı temsil eder.

İlk firavunlar 400 yıl süreyle nehir boyunca 965 kilometreye yayılmış kasaba ve köyleri bir araya getirip merkezi bir devlet oluşturmaya çalıştılar. Bu, her türlü iletişim imkânlarına sahip günümüz hükümetlerini bile zorlayacak bir işti.

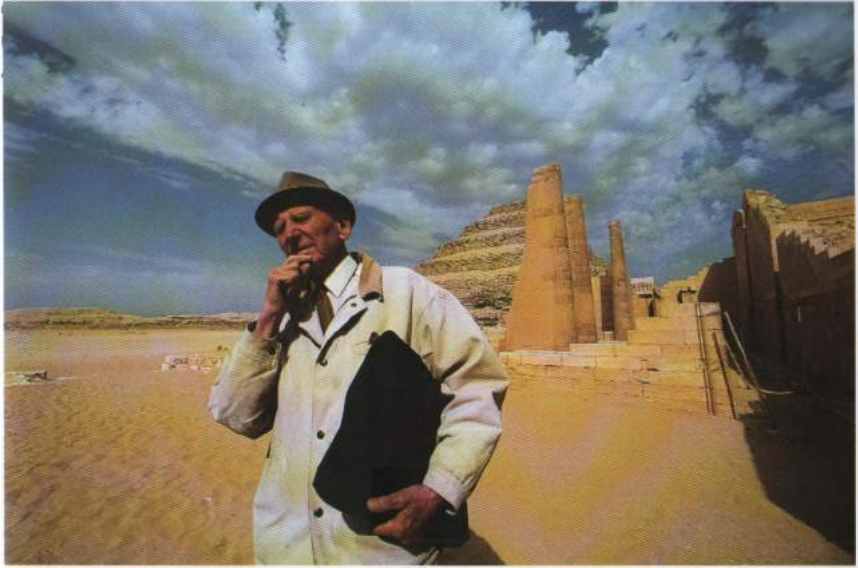
Şimdilerde doksanlı yaşlarını süren Fransız Mısırbilimci Jean-Philippe Lauer, Sakka'ya ilk kez 1926'da gelmişti. Yaşamının yetmiş yılını, Basamak Piramiti'ni ve çevresini kazıp restore etmekle geçirdi. Piramit külliesindeki avlular, mahzenler, tapınaklar ve sütunlar sahte yapılardan oluşan görsel birer illüzyondan ibarettir. Mısırlılar bu halleriyle işe yaramayın, sahte kapıları olan bu yapıların öbür dünyada işlev kazanacaklarına inanıyorlardı.

Başarılarını, bireysel sadakatin, aile bağlarının ve şahin tanrı Horus'un yücelttiği bir aile şirketi kurmuş olmalarına borçludurlar. Tanrılar her şeyi uzaktan izler, pek görünmezlerdi. Firavunlar da öyleydi. Her hareketleri protokol kurallarına göre belirlenirdi, iktidarın kısıtladığı yaşamlarını saraylarında geçirirlerdi. Bir tanrı adına yapılan kutlamalarda; zafer törenlerinde ya da üst düzey görevlileri ödüllendirmek amacıyla, ender olarak halkın önüne çıkarlardı. Bu nedenle şenliklere büyük önem verilir, firavunların gündüğümünü simgeledikleri düşünülürdü.

Firavunun resmi çevresini oluşturan "Horus'un müritleri", saray içinde ya da ülke topraklarında firavunun etrafını saran sadık yetkililerdi. Sarayın kabul salonunda alınan kararları dış dünyaya aktarırlardı. Kraliyet sarayı, ya da "büyük ev" anlamına gelen *per-aa* kelimesinden türeyen "firavun" kelimesi ancak çok daha sonraları, Yeni Krallık zamanında kullanılmaya başlanmıştır.

Birleşme sırasında, Mısır'da, özellikle de delta bölgesinde bir milyondan fazla insan yaşamaktaydı. Birbirinden tarlalar, otlaklar, bataklıklar ve ağaçlıklarla ayrılan köylerin çoğu nehir kıyısında kurulmuştu. Köy başkanları, kanal yapımında ve doğal su havzalarını çamurdan temizleme işinde çalışacak çiftçileri bir araya getirirlerdi. Vadinin doğal yapısına göre ayrılmış *nom* adı verilen eyaletlerin reislerine karşı sorumluydular. *Nom*'lar arası rekabet, Mısır'ın birleşmesinde önemli rol oynamıştır. Birleşmeden sonra *nom*'lar 965 km uzunluğunda bir devletin eyaletleri haline gelmiş olsalar da, köy başkanları ve yönetici aileler varlıklarını sürdürmüşlerdir. Firavunlar, aile üyelerini ya da güvendikleri akrabalarını yetkili konumlara yerleştirerek, köy başkanlarını eyalet valisi yaparak, eski temellerin üstüne yeni bir hükümet sistemi oturttular. Mısır'ı, kral adına hizmet vermiş, unvan ve rütbe kazanmış, topraklarla ödüllendirilmiş küçük bir seçkinler topluluğu yönetiyordu.

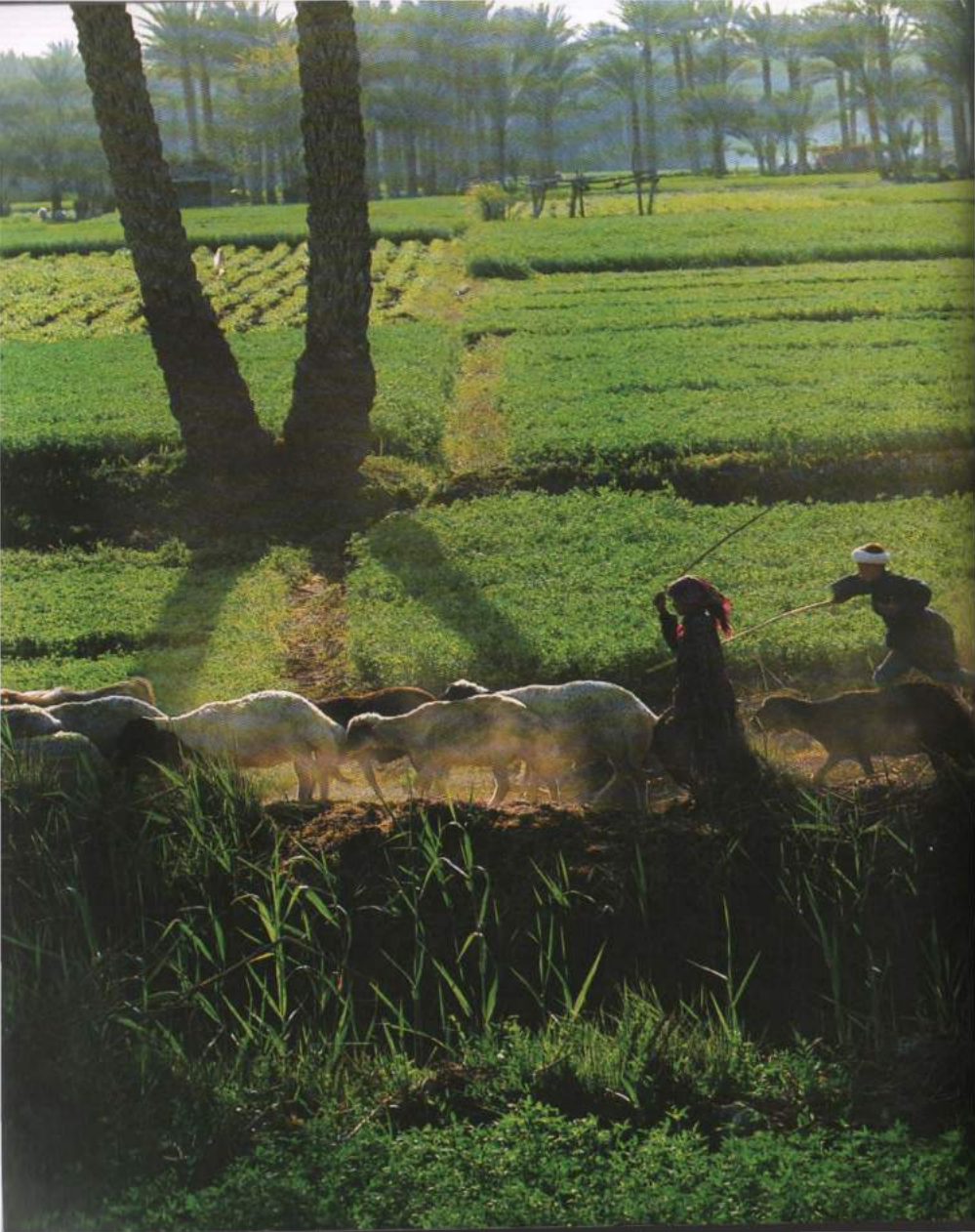
Horus'un müritleri iç işlerini yürütüp firavunun krallığını idare etmesine yardımcı olurlardı. Yüksek konumlardaki iki yetkili, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın ambarları olan Kırmızı ve Beyaz Hazine'lerden sorumluydular. Hazine müsteşarlarının en eski örnekleriydiler. Tahıl ambarlarının iki sorumlusu, devlet adına çalışan herkese verilen tahıl, yağ, bira ve başka pek çok üründen oluşan tayanın dağıtımını denetlerlerdi. Krallın mallarının sorumlusu, imtiyazlı saray mensuplarına maaşlarının yanı sıra bir gelir de dağıtırdı. Valiler ve yöneticiler sayesinde firavun, en uca köylere ulaşabiliyor; sayım yapıyor, kayıt tutuyor ve vergi alıyordu. Mısır, ilk zamanlardan başlayarak sadece güçlü bir kralve becerikli yetkililere değil, aynı zamanda sayısız yazmanın çalışmasına da bağımlı bir devlettir.

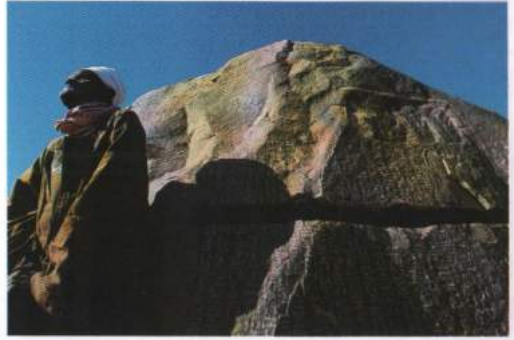

Okuma-yazma bilen azınlıktan olan yazmanların elinde gücün anahtarı olan bilgi vardı. Yazıyı, yazman tanrısı Tot icat etmişti. Yazmanlık saygın bir meslekti. Yazmanların krallık dâhilinde özel bir konumları vardı. Okuryazarlık babadan oğula geçerdi. Yazı yazmaya önce kırık çömlek parçalarının ya da küçük taşların üzerine çizilen gliflerle başlanır, sonra ezilmiş papirüs sazlارına geçilirdi. Geç dönemlerde yazılmış bir metinde isteksiz öğrencilere şöyle seslenilir: "Yazman olun! Bedeniniz sağlıklı, elleriniz yumuşak olur... Amacınız yazmanlık olsun; size uygun çok iyi bir meslektir. Siz birine ses verirsiniz, size binlercesi yanıt verir."

Yazmanlar krallığın sağ koluydu. Elllerinde kalemleri, paletleri ve papirüsleriyle her yerdeydiler; hasadı denetlerler, sepetlere konan tahılların ambarlara yerleştirilmesini izlerler, sayım yaparlar, döküm çıkarırlardı. Tahıl ve tapınak ambarlarının kapılarına vurulan mütevazı mühürlerde bile onların damgalan yer alır.

Devlet yönetimiyle birlikte yazı ve matematik sanatı da olgunlaştı. Menes döneminin hantal glifleri kısa zamanda geliştiler, biçim değiştirmeye ve elyazısına benzer bir şekil almaya başladılar. Yazmanların uzak bölgelere talimatlar göndermeleri, karşılığında yanıt almaları, Nil Nehri'nin taşkınlarının kaydını tutmaları, kayıtları Memfis'e göndermeleri ve ücre köylerin nüfusunu hesaplayıp, büyükbaş

KITLIK VE BOLLUK

Ailelerine ait sürüleri Sakkarâ'daki tarlalarda otlatan çocuklar akşamüstü eve dönüyorlar (solda). Topraktaki tuz oranının gide-
rek artması ve uzun vadeli ciddi çevre sorunları pahasına, Asuan
Yüksek Barajı kesintisiz su sağlıyor. Barajdan önce Nil kaprisli
bir nehirdi ve eski Mısırlılar'ın yaşamı taşkınların merhametine
kalmıştı. Mısırlı rahipler yükselen su seviyesini nehir kenarına
inşa edilen ve Nilmetre adı verilen taş basamaklarla izlerlerdi.
Eski Krallık firavunları, Nil'in yaşam kaynağı taşkın sularının
düzenli olarak gelmesinden sorumluydular. Yaşayan tanrılar
olarak ilahi güçleriyle nehri ve sularını kontrol ederlerdi. Zoser
döneminde yetersiz taşkınlar ve buna bağlı yaşanan kıtlık,
firavunların yanılmaz olduğuna duyulan inancı sarstı. Birinci
Çağlayan'daki Sehel Adası'nda bulunan kıtlık taşı (üstte),
İmhotep'in kuraklık sırasındaki bir ziyareti anısına yapılmıştır.
Efendisi Zoser, İmhotep'ten adaya giderek taşkının beklenen
zamanda gerçekleşmesini sağlamasını emretmişti.

Zoser'in mezar kompleksinin tek gerçek girişini, sağlam duvarlarla destekli sütunlar çevreler (üstte). Zoser'in Ka heykeli (en solda) kapalı bir odada iki küçük delikten dışarıya, bir olasılıkla "Ölümsüzler" adı verilen kuzey yıldızlarına doğru bakar. Zoser'in mimar İmhotep'e (solda) iki bin yıl boyunca kült figürler aracılığıyla tapınılmıştır.

İZLEYEN SAYFALARDA: Kral Snefru'dan sonra terk edilen piramit ve yanındaki mastaba, Maydum'da çölide yükseliyor. Zamanında kireçtaşıyla süslü bu piramit çökmüş ve etrafı molozla kaplı üç basamaklı bir kule olarak günümüze gelmiştir. Ekili tarlalar, eskiden olduğu gibi bugün de çöl kenarında birdenbire son buluyor.

hayvan sayısını saptamaları da kolaylaşmıştı. Hesaplamaları gereken başka şeyler de vardı; tapınakların yer planlarının ölçüleri, ekilecek tarlaların boyutları, tayfalara verilecek ekmek, kraliyet mezarları için gereken tuğla... İnsan bedeninin boyutlarını ve standart kübik ölçüleri temel alarak, uzunluk, genişlik ve hacim hesapları yapmaları, kesirlerle çalışmaları gerekiyordu. Devlet, halkı ve üretimi denetlemek için yazmanlara bağımlıydı ve yazmanlar da bunun farkındaydılar.

Bütün bürokratlar gibi, yazmanlar için de sosyal konumları önemliydi. Mezarlarında başarılarını överlerdi: Sakkara'daki mezarında Şeşi adlı bir yazman, "Açlara yiyecek, [çıplaklara] giyecek verdim. Teknesizlerin karaya çıkmalarını sağladım" diye över kendisini. MÖ 2640'larda yaşayan Hesi-re, vergi toplamaya o denli önem vermişti ki, mezarının duvarlarına buğday vergilerinin ölçümünde kullanılan ahşap ve deri tüplerden 14 tanesini koydurmıştı. Tüpler ayrıntılarıyla işlenmiş ve iki takım halinde yapılmıştı. Rölyefte kendisini, başında süslü perüğü, elinde memuriyet asası ve omzuna asılmış mürekkep dolu iki hokkayla görüyoruz, incecik, zarif bıyığı otoriter edasına ilginç bir hava katar.

Dört asır boyunca firavunlar çatışmalı dini gündemlerle boğuştu. Devletin tepesinden kendilerini izleyen ilahi krala rağmen, her nom'un kendine özgü tanrıları vardı. Krallar, sadık topluluklar arasında denge kurmaya çalışır, stratejik nom'ları kayırır, olası rakipleriyle ilişkilerini sağlamlaştırmak için diplomatik evlilikler yaparlardı. Bu arada 2500 yıl süreceğini dini bir ideoloji de oluşturdular.

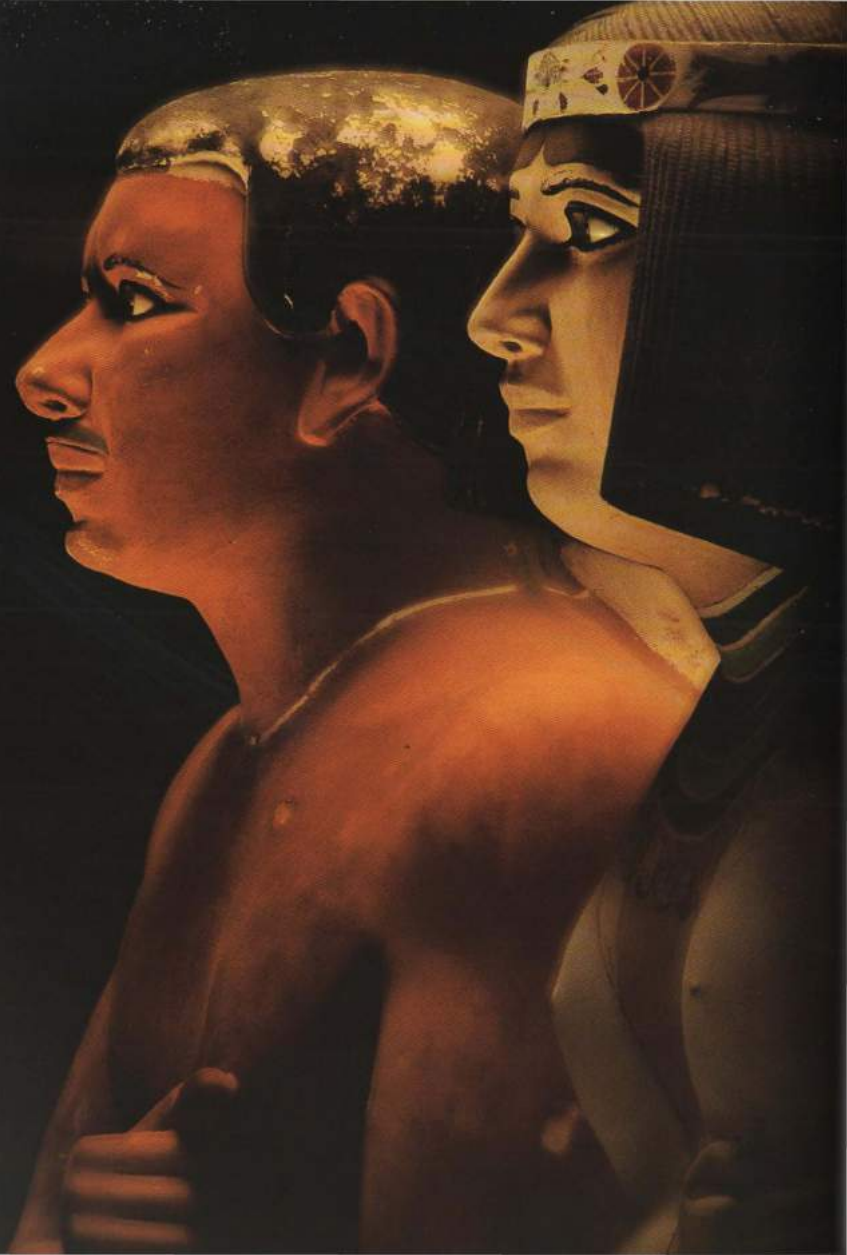
Başlangıçtan itibaren I. ve II. Hanedan firavunları, ilahi güç Horus'la ya da "Yukarıdaki"yle özdeşleştiler. Yazmanlar, *sereh'e* (sarayın resmedildiği cephe paneline) hükümdarın adını yazarlardı; şahin başlı tanrı, kral Horus orada yaşar, orada kalırdı. Menes ayrıca Aşağı Mısır'ın kobrasını ve Yukarı Mısır'ın akbabasını simgeleyen, "İki Hanımlı" unvanını da almıştı.

MÖ 2500 gelindiğinde, firavunun ismi, güneşin devrini simgeleyen oval bir kabartma *resmin* içinde yer almaya başladı. Yuvarlak şekilli şen glifinden türeyen sembol sonsuzluğu da simgeliyordu. Böylece firavunun ismi ve kendisi sonsuza dek korunacaktı. Bir başka kabartma resimde firavun, Ra'nın Oğlu olarak adlandırılmakta ve güneş tanrısıyla yakınlık derecesi belirtilmektedir.

İlk firavunlar, düzeni, ilahi bir güç olan güneşi kullanarak sağladıklarını açıklamışlardır. Firavunun gösterişli tören giysileri yaratılıştan gelen ilahiliğin simgeleriymişlerdir. Firavun çobandı. Halkın koruyucusuydu. Yöneticiler gibi giyinir, beline şemset önlüğü takardı. Kemerinden sarkan boğa kuyruğu sırtını korurdu.

Kral Snefru'nun rahibi Rahotep ve karısı Nofret, Maydum Piramiti yakınlarındaki mastaba-
hada, kireçtaşından heykelleriyle yaşıyorlar. Eski Krallık dönemi sanatçıların eserleri
şayrıcı derecede gerçekçi olurdu. Çünkü ölen insanların ruhlarının, mezarlarını evleri
gibi algıladıklarına inanırlardı. Bu heykelleri 1871'de bulan işçiler çok korkmuştu.

Elinde çoban asası ve harman döven taşırdı. Çenesi keçi tüyünden sakallarla ör-
tülüydü. Firavun Den dönemine gelindiğinde, Aşağı Mısır'ın kırmızı başlığı ile Yukarı
Mısır'ın beyaz başlığını birleştiren ikili bir taç takmaya başlamışlardı.

Mutlak krallık propagandası, dualarda, ilahilerde, gösterişli törenlerde, tapınak
ya da saray duvarlarındaki hiyeroglif yazıtlarda, sanatta ve mimaride ortaya çıkardı. Fi-
ravun, sanata, yazıtlara ve tören giysilerine, savaşan ve imar eden bir lider olarak
yansırı. O, insanlığın iyiliklerini göklere aktarır, yaratıcının ve tanrıların kutsama-
sını dünya adına kabul ederdi. Mahsulünü tanrılara adak olarak sunardı. III.
Hanedan'dan Huni, şahin başlı Horus'la karşılıklı resmedilmiştir. Burada tanrı, sol
eliyle Firavun'un kolunu kavramıştır. Kendi koruması altında olduğunu belirtecek şe-
kilde sağ kolunu da hükümdarın omzuna atmıştır.

Bir Mısır tapınğını gezmek, tanrısal firavun öykülerinin bombardımanına uğ-
ramak demektir: Osiris'in huzurunda; Ra'ya adak sunarken; Amon, Ra ve Ptah'a
tanrıça Ma'at'in heykelciğini sunarken. Bu öyküler çabucak tekdüze de olsalar sayıla-
rı etkileyicidir. Firavunlar daima muzafferdir. Suaygırı şeklindeki Set'i
mızrakladıklarında iyilik kötülüğü yener. Güneş tanrısının ve tüm evrenin kutsal tek-
nesini havaya kaldırır. Asyali düşmanlarını kılıçtan geçirirler.

Birkaç yıl önce, tanrı Amon'un, Karnak'taki muhteşem tapınağında bir gün geçir-
dikten sonra Notre Dame de Chartres Katedrali'ni gezmiştim. Vitraylı pencerelerle
kaplıydı. Uzun kirişleri ve zarif kemerleriyle bir bayyapıttı. Vitraylar parlak renklerle
Hristiyan evrenini yansıtıyordu. Zeminde çizilen labirent, insan ruhunun bu dünyada
geçmek zorunda kaldığı dolambaçlı yolları anlatıyordu. Yanan katedral XII. yüzyılda tek-
rar inşa edildiği sıralarda Chartres'in nüfusu 1500 kişiden ibaretti; ancak kutsal günlerde
10.000'den fazla insan katedrali ziyaret ediyordu. Karnak gibi Chartres da büyük tö-
renlerin yapıldığı; doğaüstü bir gerçeğin elle tutulur hale geldiği yerd. Tıpkı Karnak'ın
heykelleri ve parlak rölyefleri gibi, bu katedralin pencerelerinin de, insanları, şekillerin
dilini kullanarak eğitmiş olduğunu düşündüğümü anımsıyorum. Şu çağrı Mısır'daki ka-
mu binalarında sürgit yer alır: Firavun mükemmeldir. O, sonsuzluğun ta kendisidir.

Her şeye rağmen kuzeyle güney arasındaki rekabet, patlamaya hazır bir bomba
gibi. MÖ 2700'lerde II. Hanedan'dan Sehemib, kendisine Horus yerine başka bir
isim seçti: "Set-Peribsen". Set'le Horus arasında yıllardır süren çatışma, kuzeyle gü-
ney arasındaki savaşla yeniden ortaya çıktı. Hanedanın son firavunu Hasehem, kuzeyli
güçler yüzünden Nehen'e geri çekilmek zorunda kaldı.

İsyân, bir katliamla bastırılmıştı. Nehen'de, firavunun oturur halde yontulmuş iki heykelinin ayakları dibindeki ceset yığını bu isyanı anlatmaktadır. Hasehem, adını değiştirip Hasehemvi, yani "İki Gücün Yansıması" ismini almış ve sereh'inde hem Horus'un hem de Set'in adlarının yer almasını sağlamıştı. İşlerin yoluna girdiğinin kanıtı olarak da kuzeyli prenses Nemathap'la evlendi. Günümüze ulaşan kilden bir çömlek mühründe, Nemathap "Kral Doğuran Ana" olarak anılır. Nemathap, Mısır devletinin olgunluğa ulaştığı III. Hanedan'ın atasıdır.

III. HANEDAN: ZOSER VE İMHOTEP

Üçüncü hanedanın en muhteşem firavunu Zoser'di. Horus ismi "Tanrısal Beden" anlamına gelen Neçerihet'ti. Zoser MÖ 2630'da tahta geçti ve 19 yıl hüküm sürdü. Mısır sınırlarında, Sina'da ve Memfis'te yaşanan politik huzursuzluklara baş etmek zorunda kaldı. Hüküm sürdüğü topraklarını güneye doğru, daha sonra krallığın resmi sınırı olacak Birinci Çağlayan'a kadar genişletti. Güçlü bir hükümdar olup olmadığı hakkında pek bilgimiz yok, ancak veziri İmhotep öylesine becerikliydi ki, belki de firavunun gücünün o kadar da önemi yoktu.

Zoser'in veziri İmhotep "Aşağı Mısır Kralı'nın Hazinedarı, Yukarı Mısır Kralı'ndan sonraki Birinci Adam, Büyük Saray'ın idarecisi, Kalıtsal Efendi, Heliopolis'in Yüksek Rahibi, müteahhit, heykeltıraş, taş vazo yontucusu" idi. Pek az firavuna böylesine etkileyici bir vezir hizmet vermiştir. İmhotep'in babası Kaneferu da ünlü bir mimardı. İmhotep, Eski Krallık döneminin gelmiş geçmiş en büyük dahisiydi. Devlet adamı, mimar, yazman ve şifacı olarak öylesine büyük bir ün kazandı ki, 1400 yıl sonra Mısırlılar kendisini tanrılık mertebesine yükselttiler. İmhotep'in unvanları, efendisinin parçalanmış heykelinin kaidesinde yer almaktadır. İmhotep, asıl ünü mimarının başarılarına dayalı olan bir kralın tahtının ardındaki kuvvetti.

İmhotep, Ra'nın yüksek rahibiydi. Memfis'in 30 kilometre güneyindeki Heliopolis'te yaşıyordu. Emrindeki rahipler, gök cisimlerinin hareketlerini inceleyen gökbilimcilerdi. Yıldızların doğuşuna ve batışına bakarak geçen zamanı hesaplıyor, geometri biliyor ve yönlerini bulmak için gezegenleri kullanıyorlardı. Güneş kültleri, sadece suların olduğu kaotik dönemde yükselen, piramide benzeyen ve Heliopolis'te bulunan mabette hürmet gören, benben adı verilen taşı yaratılış tepeciği efsanesini doğurmuştu. Zaman içerisinde Heliopolis öğretmenleri, her türlü yerel dinsel inancı birleştirerek, günümüzde Mısır tanrılarının panteonu olarak bilinen

civarında istemişti. Yapımı 15 yıldan uzun süren Maydum'un orijinal plana göre sekiz basamağı ve düzgün kenarları vardı. Piramit ya kendiliğinden yıkılmış ya da parçaları alınmış olduğundan günümüze üç basamaklı olarak ulaşmıştır.

tapınağı meydana getirdi. Bu inancın baştanrısı, göklere hükmeden Güneş tanrısı Ra ya da diğer adıyla tanrı Ra-Herahti'ydi.

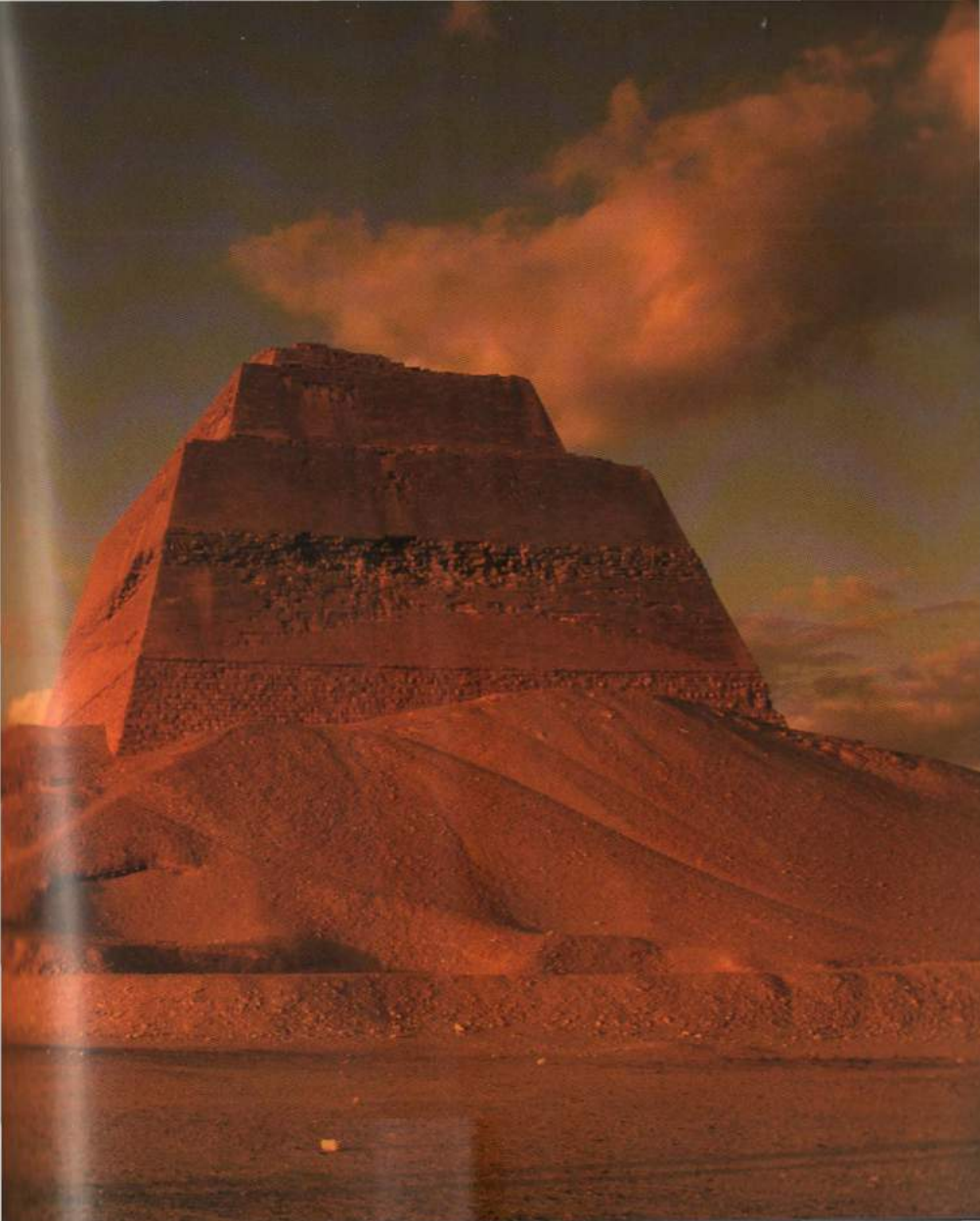
Firavun, Ra'nın yeryüzündeki temsilcisiydi. Ra-Herahti teknesiyle her gün göklerde yol alırdı, aksi takdirde yaratılıştan önceki karanlık zamana geri dönecek olan dünyaya ışık ve yaşam getirirdi. Günbatımında Ra, teknesini değiştirir, yaratıcının koç başlı görünümüne bürünür ve yolculuğunu yeralındaki sularla sürdürürdü. İsfet'in şeytanlarıyla ve yılan-tanrı Apofis önderliğindeki güçlerle savaşırdı. Güneş tanrısı Ra bu mücadeleyi daima kazanır ve yaratılışın bir sonraki devrinde, yeni bir günün başında, teknesiyle yeniden belirirdi.

Bu dönemde yeni biçimlenen düşünceye göre Zoser sadece Horus'un temsilcisi değil, Ra'nın da oğluydu ve yeryüzünde Ra'nın yansıması olarak hüküm sürüyordu. İmhotep ve Zoser, firavun için yapılan mezarı cesurca bir girişimle bu yenilikçi teolojiyi yansıtaçak şekilde değiştirdiler. Yaratılış tepeciği, basamaklı bir piramide dönüştü. Ölümünden sonra firavunun, gündoğumunda güneş piramidin zirvesini aydınlattığı anda, gökyüzüne yükselerek Ra'nın teknesine binmesini sağlayacak bir merdiven halini aldı. Zoser, kendi piramidinin Abecu'daki atalarının yanında değil, Memfis'in batısındaki çölde inşa edilmesini emretmişti.

Zoser ve İmhotep büyük bir özgüvenle, daha önce Nil boyunca inşa edilmiş hiçbir yapıya benzemeyen devasa bir inşaat projesine giriştiler; kerpiç yerine taş bloklar kullandılar. Bu çalışmanın lojistik planlaması oldukça yorucuydu. İmhotep ve görevli memurların ülkenin dört yanındaki köylerden gelecek binlerce işçiyi istihdam etmeleri, ulaşımını sağlamaları, gıda ve kalacak yer ihtiyaçlarını karşılamaları; her işçinin konumunu belirlemeleri gerekiyordu. Bir grup işçi Tura kayalıklarındaki taş ocaklarında çalışıyor; bir başka grup, kaba taş blokları Sakka'ya gönderiyor; üçüncü bir grup, taşları ustaların denetiminde yerlerine yerleştiriyordu. Bütün bu işlerin tarlalarda ekin olmadığı zamana denk gelmesi gerekiyordu. Bu mükemmel örgütlenme, yüzlerce köyün birbiriyle kaynaşmasını sağlamıştı. Yapılan iş, tıpkı bir Ortaçağ katedralinin inşasında olduğu gibi, topluca gerçekleştirilen ilahi görevin yerine getirilmesinde; evenin kutsanmasına benziyordu. Sonuç, muazzam bir eser olmuştu.

İmhotep, olağanüstü bir ölümsüzlük anıtı inşa etmişti. Zoser'in altı düzeyli Basamak Piramit'i, 278'e 545 metre genişliğindeki bir alanın merkezinde yer alır. En alt basamağın temeli, kuzeyden güneye 107 metre ve doğudan batıya 122 metredir. Mısırbilimci David O'Connor, Abecu mezarlıklarının bu piramide ilk örnek işlevi

Arkeologlar Kral Snefru'nun Maydum Piramiti'ndeki yağmalanmış gömü odasını 1882'de buldular.

Piramitin kuzey yüzünden başlayan uzun bir geçit, disekli bir tavanı olan bu küçük odaya açılır.

Tavan boyunca uzanan kütüklerden bir kısmı günümüze dek ulaşmıştır. Bu kabataslak yapılmış,

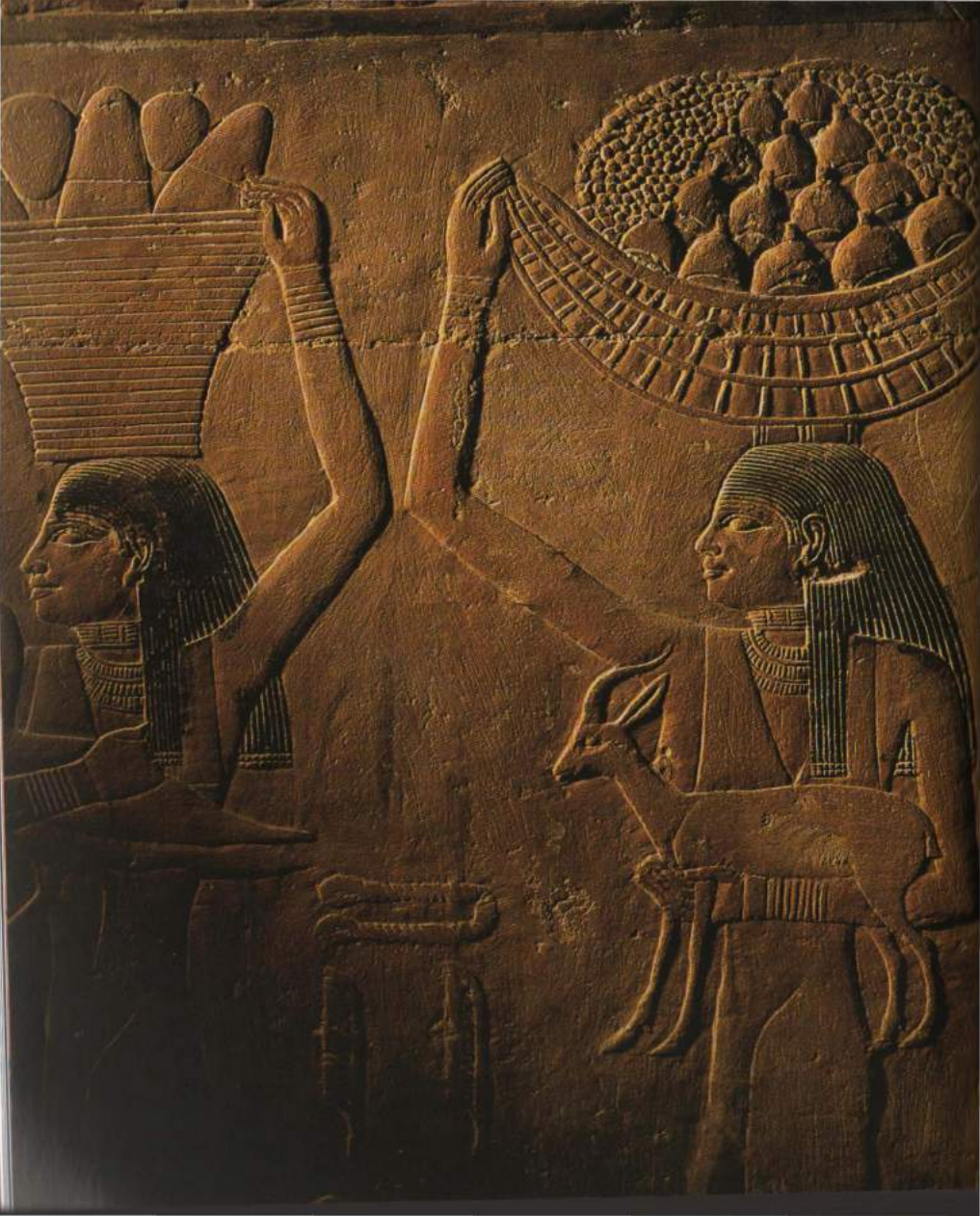
dekoratif öğelerden yoksun oda zamanla evrim geçirip sonraki firavunların özenle süslenmiş gömü odalarına dönüşecekti.

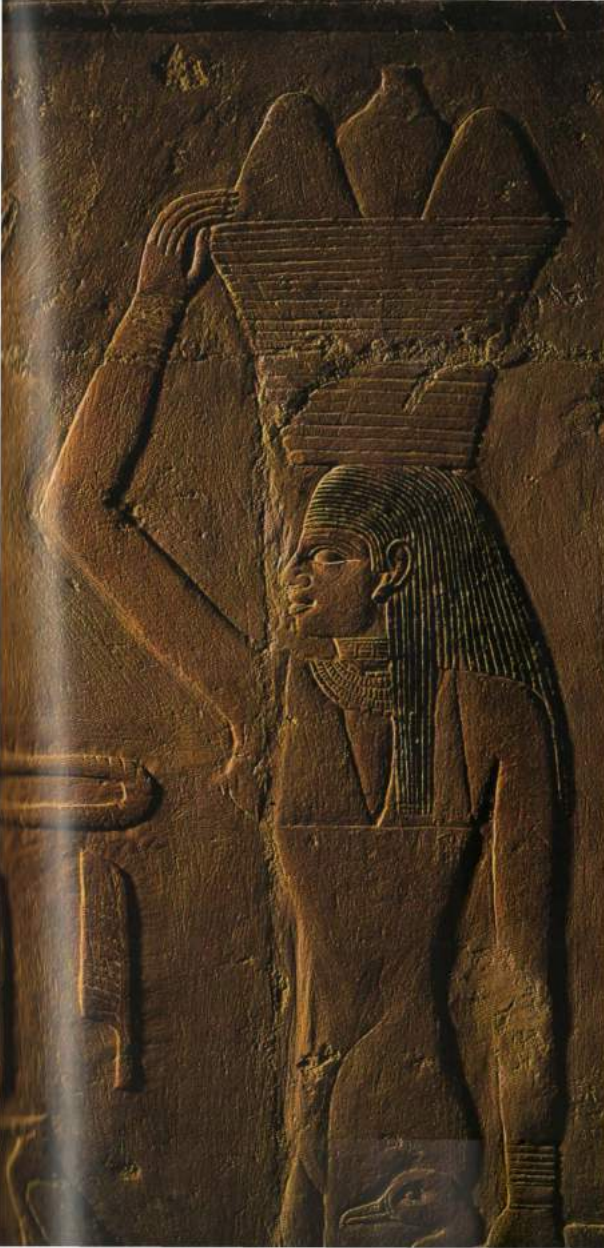
gördüğünü iddia eder; ancak bu kez yeni yapının planları çok daha ayrıntılıdır ve taş-tan yapılmıştır. Yaratılış tepeciği genişletilip Basamak Piramiti'ne dönüştürülmüştür. Mezar soyguncularını engellemek amacıyla yapılan labirent benzeri yeraltı geçitleri, Zoser'in gömü odasına giden, zarif rölyefler ve mavi sırlı karolarla bezenmiş 28 metrelilik tünelleri gizler. Üç tonluk bir kaya parçası dört metre yüksekliğindeki gömü odasının girişini kapar. Bazı geçitlerde önceki firavunların adını taşıyan çok sayıda taş kap bulunmuştur. Hırsızlar ne yazık ki İmhotep'in dehasını alt etmişler; gömü odasını dağıtıp, firavunun mumyasını parçalamışlardır. Geride yalnızca Zoser'in mumyalanmış sol ayağı kalmıştır. Piramitin kuzeye bakan kısmında hücre benzeri bir odada, firavunun gerçek boyutlarda ve oturur halde yapılmış bir heykeli vardır. Firavunun üzerinde, kendisi için düzenlenen festivallerde giydiği beyaz pelerini bulunur. Kuzey yıldızlarına, hiçbir zaman batmayan Ölümsüzlere bakmaktadır.

Piramiti, kuleli kalın bir taş duvar çevrelerdi. Dış bölümde artık görmeye alıştığımız saray cephesi motifinin basit bir örneği kullanılmış, 211 burç ve 14 büyük kapıyla süslenmiştir. Ancak firavunun ka'sının ya da yaşam gücünün geçebilmesi için gerçek bir kapı yapılmıştır. Güneydoğu köşesinde bulunan ana kapı, sütunlarla bezenmiş 53 metre uzunluğundaki giriş salonuna; burası da yapraklı bitkilerin salınmalarına benzetilmiş dört çift sütunu olan bir girişe açılır.

Çevrili alanın güney kısmında bulunan ve Güney Mezarı olarak bilinen mezar Basamak Piramiti'ne bakar. İşlevine dair farklı kuramlar bulunmaktadır. Zoser'in iç organları büyük olasılıkla buraya gömülmüştür; İki Diyar'ı birleştirmek için gereken kuzey ve güney mezarları bu şekilde yapılmış olabilirler.

İmhotep, piramidin altına 108'e 187 metre ölçülerindeki kraliyet avlusunu inşa etmiştir. Avlunun güneybatı köşesinde sarayın bir kopyası bulunur. Meydanın iki ucunda at nalı biçiminde bir çift taş, piramidin dibindeki bir gölgeliğin altında, bir platform üstünde duran tahta bakardı. Avlu düzeni ve burada gerçekleştirilen törenler tarihin derinliklerinden gelir. MÖ 3000'lerden kalan Narmer Asası, benzer bir gölgelik altında oturan hükümdarı, Sakkara'daki sınır işaretlerini andıran bir noktada sıralanmış esirlere ve savaşta kazanılmış hayvanlara bakarken gösterir. Abecü'da bulunan Kral Den'in mezarından gelen ahşap bir mühür, firavunu yine bir gölgeliğin altında ve arkasında hükümdarlığın hiyeroglifle çalışmış simgesini gösterir. Den'i, ikinci kez, gölgeliğin bulunduğu düzlüğün altında, topraklarını ayıran sembolik sınırların, yani altı bölge işaretinin arasında dolaşırken görürüz.

ZENGİN BEREKETİ

V. Hanedan kraları Neferikare ve Neuserre döneminde (MÖ 2400) Abusir piramitlerini ve tapınıklarını denetleyen Tî'nin Sakkarâ'daki süslü mezarı, geniş arazisindeki günlük yaşamın aktarıldığı muhteşem resimleriyle ün kazanmıştır. İnanışa göre, öbür dünyada bu tür duvar bezemeleri canlanacak ve Tî'nin yaşarken tadını çıkardığı zenginliklerin devamını sağlayacaktı. Tî'nin mezarı, Eski Krallık dönemi zenginlerinin cennet gibi yaşamları hakkında ayrıntılı bilgi verir. Burada, kadın hizmetkârları, efendilerine adaklar getirirken görülüyor; bir sepet meyve, yeni doğmuş bir keçi, ekmek ve bira.

V. Hanedan'dan Eski Krallık dönemi yazmanı, devlet erkânının klasik pozunda otururken görülüyor. Sol eliyle papirüs tomanını açan Sakkaralı yazmanın beyaz eteği sosyal sınıfının göstergesi. Elleri ağır işlerle yıpranmamış. Üretim ve vergi kaydını tutmak için yazının icat edildiği Mısır'da yazmanlar çok saygı görürlerdi.

Basamak Piramiti'nin altındaki yeralı geçitleri için yaptıkları düşünülen üç-lü oyma panelli yalancı kapılarda da Zoser'i aynı şekilde dolaşırken görüyoruz. Geç dönem yazıtları, bu taş yığınlarının, sınırları işaretlemek için kullanıldıklarını ve "alan" adı verilen bir yere yerleştirildiklerini aktarır.

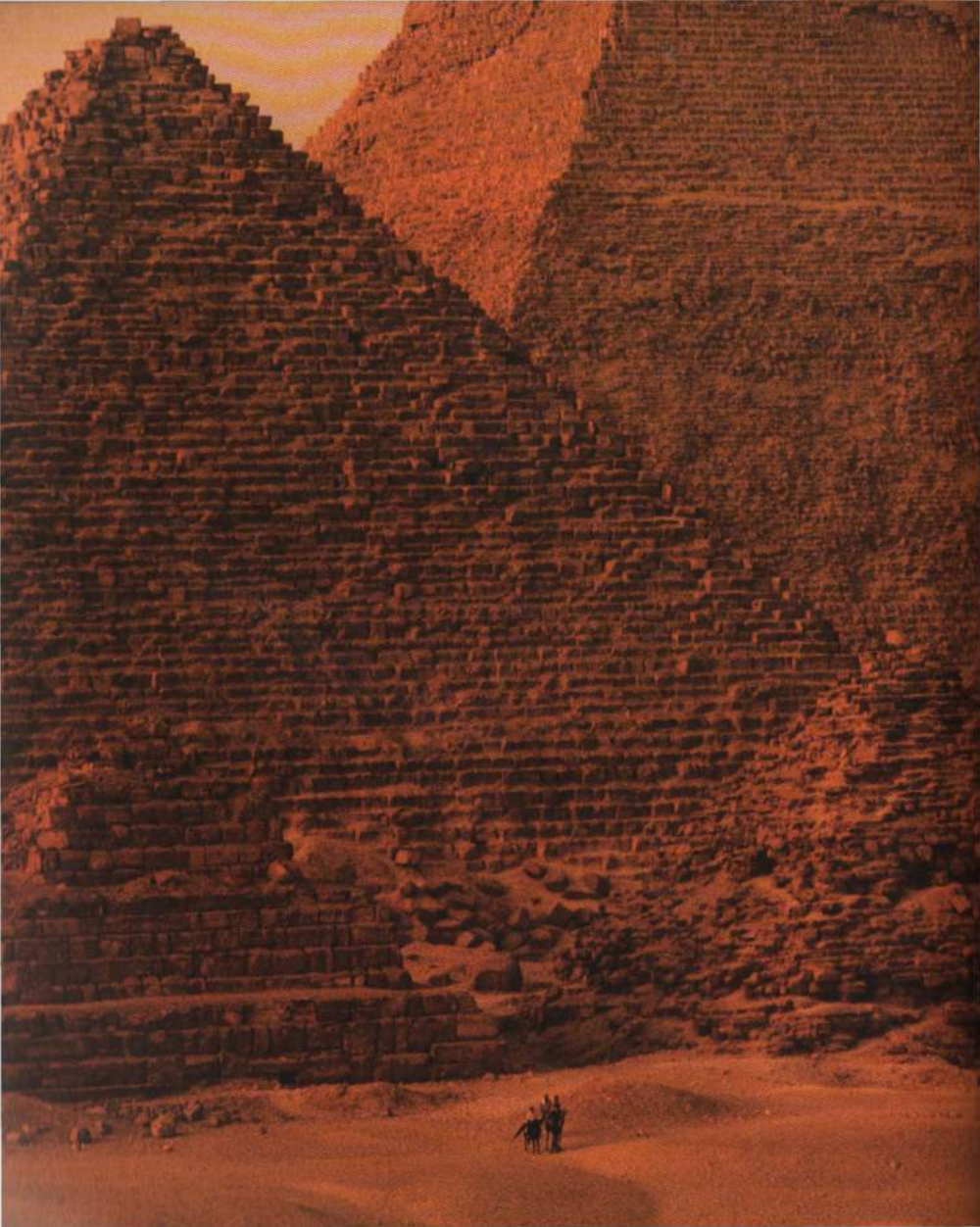
Mısır inanışında, firavun, daha ana rahminde Güneş tanrısından el alırdı. Firavun neçer'di, tanrıydı; ancak insan soyundan geliyordu ve öldüğünde mezarı olması gerekiyordu. Tanrıların aksine, toprakların bereketini artırmak için belirli zamanlarda diriltme törenleri yapmak zorundaydılar. Heb-sed Şenliği en önemli devlet kutlamalarından biriydi. İlk kez kralın tahta geçmesinden tam 30 yıl sonra yapılır ve hükümdarlığı süresince daha sık aralıklarla gerçekleştirilirdi. Heb-sed firavun'un dünyevi gücünü ve kudretini anmak amacıyla yapılır ve her zaman iki öğeyi içerirdi: İlk önce hükümdar tören kıyafetiyle gelip İki Diyarı simgeleyen ve üstüne iki taht yerleştirilmiş olan özel platformda otururdu. Sonra da topraklarını simgeleyen alana yerleştirilmiş taş yığınlarının etrafında dolaşırdı. Böylece krallık üstündeki hâkimiyetini tazelemiş olurdu.

Bu görkemli törenin dini yaşam üzerinde derin etkisi vardı. Tanrısal kralla birleşmiş topraklar arasındaki yakın bağı vurguluyordu. Heb-sed'e tanık olmuş birilerinden edinilen bilgi çok azdır; bunların en iyi örneği 1300 yıl sonra Teb'de, uzun yıllar süren hükümdarlığının 30., 34. ve 37. yıllarında üç tören gerçekleştiren Yeni Krallık Firavunu III. Amenhotep zamanına aittir. Amenhotep yazmanlarına eski törenleri araştırmalarını emretmiştir. Bir alanın çevresinde dolaşmak yerine, Amenhotep batıda Nil'in taşkın ovasının çölle bulunduğu yerde 1,5 kilometreye 1 kilometre ölçülerinde büyük yapay bir havuz kazılmasını buyurmuştur. Küçük bir işçi ordusu buradan çıkan toprağı yayarak kralın ölüm tapınağı ile yanındaki saray için sıra sıra küçük tepelikler şeklinde bir teras yapmışlardı.

İlk törenin doruk noktası, "Şenlik Evi" adı verilen sarayının devasa çiftli kapılarında kralın tüm haşmetiyle belirip, resmi görevlileri, arkadaşlarını, nazır... ve ileri gelen kişileri içeri davet etmesiydi." Amenhotep üst düzey görevlilerini hediyelerle onurlandırır, yapılan havuzda akşam ve sabah teknelerinde kürek çekme ayrıcalığını tanırdı. Teknelerde Güneş tanrısının heykelleri bulunurdu. Teknelerin hareketi güneşin günlük yolculuğunu canlandırır.

Zoser'in Basamak Piramiti, saray mensuplarına ve halka, hem kralı hem de krallığı işaret eden görkemli bir mekândı. Burada geniş bir açık alan; halkın kralı görebilmesi için yükseltilmiş bir platform ve kralın dinlenebilmesi için ya da tören

GIZA PİRAMİTLERİ

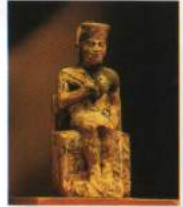
Yapımı MÖ 2550-2472 yılları arasında gerçekleştirilen Giza

Piramitleri'nin inşasında yılda yaklaşık 20.000 ilâ 30.000 kişi

çalışmıştır. Kraliyet mimarları en basit ölçüm ve tesviye yöntemleriyle çalışmışlardır. Ülkenin dört bir yanından yıl boyunca rotasyonla gelen çiftçiler, ocaklardan taş çıkarmışlar, şekillendirilmiş blokları taşımışlar, yükselen piramitleri çevreleyen top-
rak rampaları inşa etmişlerdir.

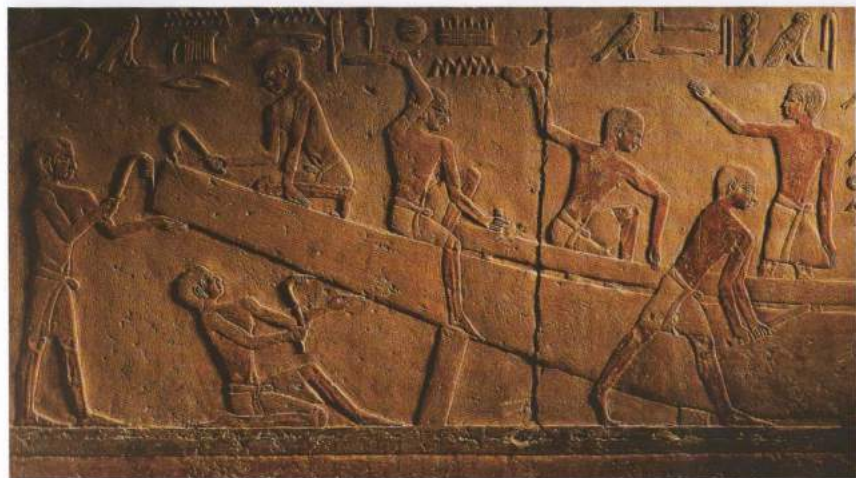
Ustalar her bir parçayı yerine oturtmuş, dış duvara şekil vermişlerdir.

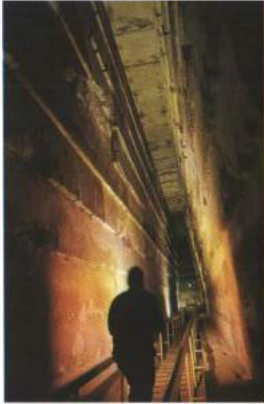
Firavun Hufu en yüksek piramiti yaptırdığı halde, kendisinden geriye sadece 6,5 santimetre yüksekliğinde fildişi bir heykeltik (sağda, üstte) kalmıştır. Kralların şahin tanrısı Horus, Firavun Hafre'ye (sağda, ortada) arkasından sarılırken görülüyor. Aradılı Firavun Menkaure'nin yanında iki tanrıça duruyor (sağda, altta).

VICTOR E. BOISWELL, JR.

SONSUZLUĞA AÇILAN LİMAN

Hufu için inşa edilen Büyük Piramit'in doğusundaki tekne şekilli çukurlar, öbür dünyaya yolculuk için yapılmış doklar gibi. Güneydeki iki çukurdan parçalanmış tekneler çıkarılmıştır. Mısırlı Ahmet Yusuf, 1224 parçayı bir araya getirerek 43 metrelik sedir teknelerden birini yeniden oluşturmuştur. Teknede açılan U şeklindeki delikler bitki lifleriyle dikiliyor-
du (üstte). Pruvası ve kış kısmı papirüs saplarını andıranı ve ortasında sazdan bir kamara bulunan bu tekne, belki de Hufu'nun sembolik göğçe yükselişi için parçalara ayrılmıştı. Mısır Eski Eserler Dairesi ile National Geographic'in periskopik bir kamera ile incelediği bir başka tekne ise daha batıdaki bir çukurda parçalara ayrılmış halde yatar. Hufu'nun Büyük Piramiti'nde 8 metre yüksekliğinde, çeperi taşla çevrili devasa koridorda (solda) ustalıklı yapılmış dirsekli duvarlar görülüyor. Ti'nin mezarında (karşıda) işçiler ahşap bir Nil teknesi yapıyorlar.

Giza Piramitleri, soylu sahiplerinin planladığı şekilde, herkesin görebileceği gibi ufukta yükseliyor. Yeni gerçekleştirilen kazılarda, Firavun Hufu'yla bağdaştırılan görkemli bir uydu piramit, bir geçit ve bir vadi tapınağı bulunmuştur.

giysisini değiştirebilmesi için sembolik bir saray bulunurdu. Ne ki hepsi de birer yanılsamaydı. Zoser hiçbir zaman Heb-sed'i Sakkara'da gerçekleştirmedi. Dünyadaki Piramiti ve halk önüne çıktığı avlusu sonraki hayatta işe yarayacaktı.

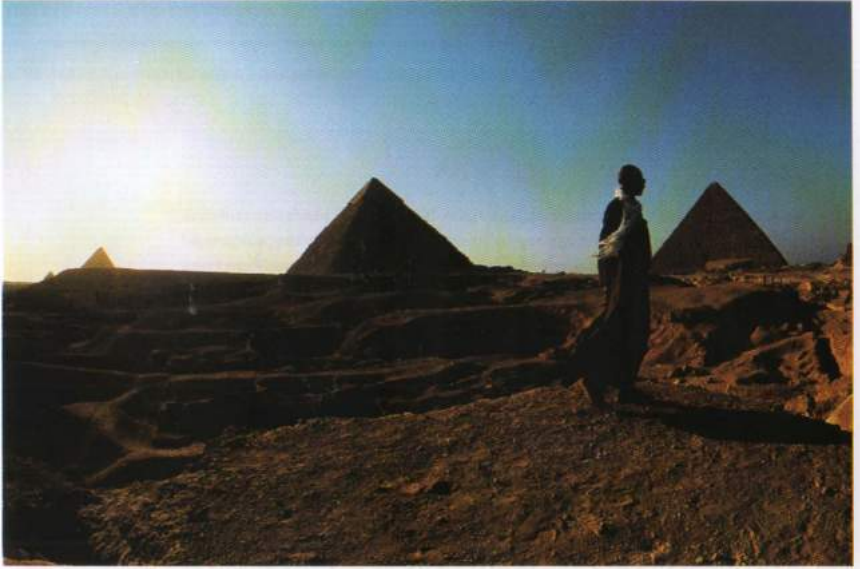
PİRAMİTLER: RA'NIN DAĞLARI

Mısırlılar'ın cenaze töreni gelenekleri günlük yaşamın her yerinde hissediliyordu; mahsul yetiştirirken, hasat kaydını tutarken, sanat, mimari, ticaret, ulaşım ve yazıda... Beş asır boyunca Eski Krallık hükümdarları ölümsüzlük uğruna ülkenin işgücüyle maddi varlığını mezar ve tapınak inşasına akıttı. Piramit yapımına ve sonraki yaşama verilen önem, herhangi bir firavunun tek başına sağlayamayacağı kadar birbirine bağlı bir devlet yaratılmasına neden oldu.

Zoser'in ardılları, çöl sınırında çılgıncasına bir piramit yapma sevdasına tutuldular; taş yüklü tekneler yaz taşkınları sayesinde ulaşabiliyordu buralara. En büyük piramitler MÖ 2575-2494 yılları arasında, üç nesil IV. Hanedan firavunları (Snefru, oğlu Hufu ve torunu Harfe) tarafından yapılmıştır.

Snefru MÖ 2575'te tahta geçince Sakkara'nın 55 kilometre güneyindeki Maydum'da sekiz basamaklı bir piramit yaptırdı. Sonra da anıt mezarını aniden 40 kilometre kuzeydeki Dahşur'a taşıdı. Belki de deltaya daha yakın durarak kraliyet tekelinde gelişen sedir ağacı ticaretine göz kulak olmak istemişti. Burada iki piramit yapılmasını emretti. Böylece mimarları pürüzsüz piramit yapımında deneyim kazanacaktı. İlk denemede çokme sorunları yaşandı ve ortaya yamuk bir görüntü çıktı. Hatalarından ders alıp, 43 derecelik daha yumuşak bir açıyla, Kırmızı Piramiti yaptılar. Bu çabalardan sonra Snefrumimarlarını Maydum'a gönderdi. Mevcut basamakları 51° 50' 35" ölçülerinde gerçek bir piramide dönüştürmeleri talimatını verdi. Mimarlar bu ölçülere göre üç basamak doldurdular; ancak Snefru öldü ve iş durdu. Nereye gömüldüğü hâlâ bilinmiyor. Kırmızı Piramit'in altına gömülmüş olabilir ya da boş duran Maydum Piramiti'nin yakınlarındaki mezarda kırmızı Asuan granitinden yapılmış lahite olabilir. Bu kırmızı lahite bulunan özenle sarmalanmış insan kemikleri ne yazık ki 1910 yılında Britanya Müzesine gönderilirken yolda kaybolmuştur. Dolaşısıyla bilmece henüz çözölmüş değil.

Snefru, fazla talepkar bir efendi olabilirdi ama çok eski bir belgede ondan müşfik bir kral olarak bahsediliyordu. Hufu'nun oğullarından Prens Baufre'nin aktardığına göre, bir gün dedesi Snefru can sıkıntısı içinde sarayında gezinmekteydi.

Baş rahibi Caca-em-anh'ı yanına çağırır. Rahip de, küreklerini "saray odasında-ki güzellerin çektiği" bir tekneyle gölde gezintiye çıkmasını önerir. Snefru bu fikre bayılır. "Bana 20 tane tül getirin." der, "Kadınlar soyunup bu tülleri giysinler." "Ve onları kürek çekerken gören Ekselansları'nın kalbi mutlulukla dolmuştur." Herhalde kadınların içini gösteren tüllerin de bunda katkısı olmuştur.

Snefru'nun oğlu Hufu kuzeye, günümüz Kahire'si yakınlarındaki Giza Ovası'na taşınmıştı. Mimarları, burada basit mimari ve temel ölçüm aletleri (uzun ipler, iskandil kurşunu, gözetleme direkleri ve duvarcılık aletleri) kullanarak, kenarları neredeyse tamamen kuzeye yönelik olağanüstü bir piramidin temelini attılar. Bu temelin üstüne Hufu, rakipsiz bir mezarlık külliyesinin bir parçası olan, dünyanın en büyük taş yapılarından birini dikti.

Ahet Hufu ya da "Hufu'nun Ufku" olarak bilinen Büyük Piramit, Giza Ovası'na 137 metre tepeden bakar; yapımında ortalama 2,5 ton ağırlığında yaklaşık 2,3 milyon taş blok kullanılmıştır. İnşaatçılar inanılmaz bir titizlikle çalışmışlardır: Taban eğimi 2,5 santimetreden daha azdır; yönü ise tam kuzeyden sadece 3' 6" kadar sapmıştır. Muhtemelen Dahşur'daki gibi bir sorunla karşılaşmamak için dış kaplamayı

kaya zemin üzerinde inşa etmişler ve özel olarak hizalanan bir platforma oturttarak köşelerle üst kısımlarda kaliteli kireçtaşı kullanmışlardı. Piramidin tümü, asırlar sonra, Ortaçağ'da Kahire'deki kalenin yapımında kullanmak için sökülün Tura beyaz kireçtaşıyla kaplanmıştı. Bir dizi galeri ve geçitten geçilerek varılan kırmızı granitten gömü odasında aynı materyalden yapılmış lahdin içinde kralın mumyası yatıyordu. Bir üst geçit, piramidi, Nil'e uzanan kesme taştan limanın köşesindeki vadi tapınağına bağlıyordu. Hufu külliyesinde, özel çukurların içinde parçalara ayrılmış tekneler bulunmuştur: cesedi vadi tapınağına taşımak için kullanılmış ya da sonraki yaşamında kralın güneş tekneleri işlevini görmüş olabilirler.

Son olarak Hufu, piramidin yakınlarında, soylu akrabaları için doğuda, devlet görevlileri için batıda, kesme taştan mezarlıklar yapılmasını emretti.

Oğlu Hafre, piramit külliyesini Büyük Piramit'in hemen güneybatısında yaptırdı; kuzeydoğuda, Heliopolis'e uzanan çizgi ile güneybatıda, Abecü'ya uzanan çizginin kesiştiği noktadaydı. 144 metrelik piramit Hufu'nunkinden daha küçüktü ama 10 metrelik kaya zemine oturtulmuştu. Gömü yerinin küçüklüğünü devasa bir mezarlık tapınağı yaptırarak dengeledi. Kırmızı granit kaplı taş tapınak vadi tapınağına bağlıyordu. Tavanın altındaki dar boşluklardan gelen ışıkla aydınlanan, T şeklinde loş salonun duvar kenarındaki çukurlarında Hafre'nin 24 heykeli bulunuyordu. Kralın cesedi burada mumyalanmış olabilir.

Hafre yüzünün taşla yontulmuş halini çok sevirer olmalıydı. Pek çok heykeli vardır. En büyüğü de Sfenks'dir. Üst geçitin başladığı noktadaki doğal kayaya oyulan Sfenks, kralın Horus olarak yansımasıdır ve insan başlı dev bir aslan heykeli şeklindedir. Aslan eski Mısır'da güneşin sembollerinden biriydi. Heykelin başı firavunun gücünü, yetkisini, ma'atı ve evrensel düzeni simgeliyordu. Heykelin başında, sadece kralların taktığı şekilde katlanmış olan *nemes* başlığı vardır. Başlığın kenardan sarkan uçları aslanın yelcesini simgeler. Sfenksler 2500 yıldan daha uzun bir süre Mısır ikonografisinin önemli bir parçası olmayı sürdürdüler.

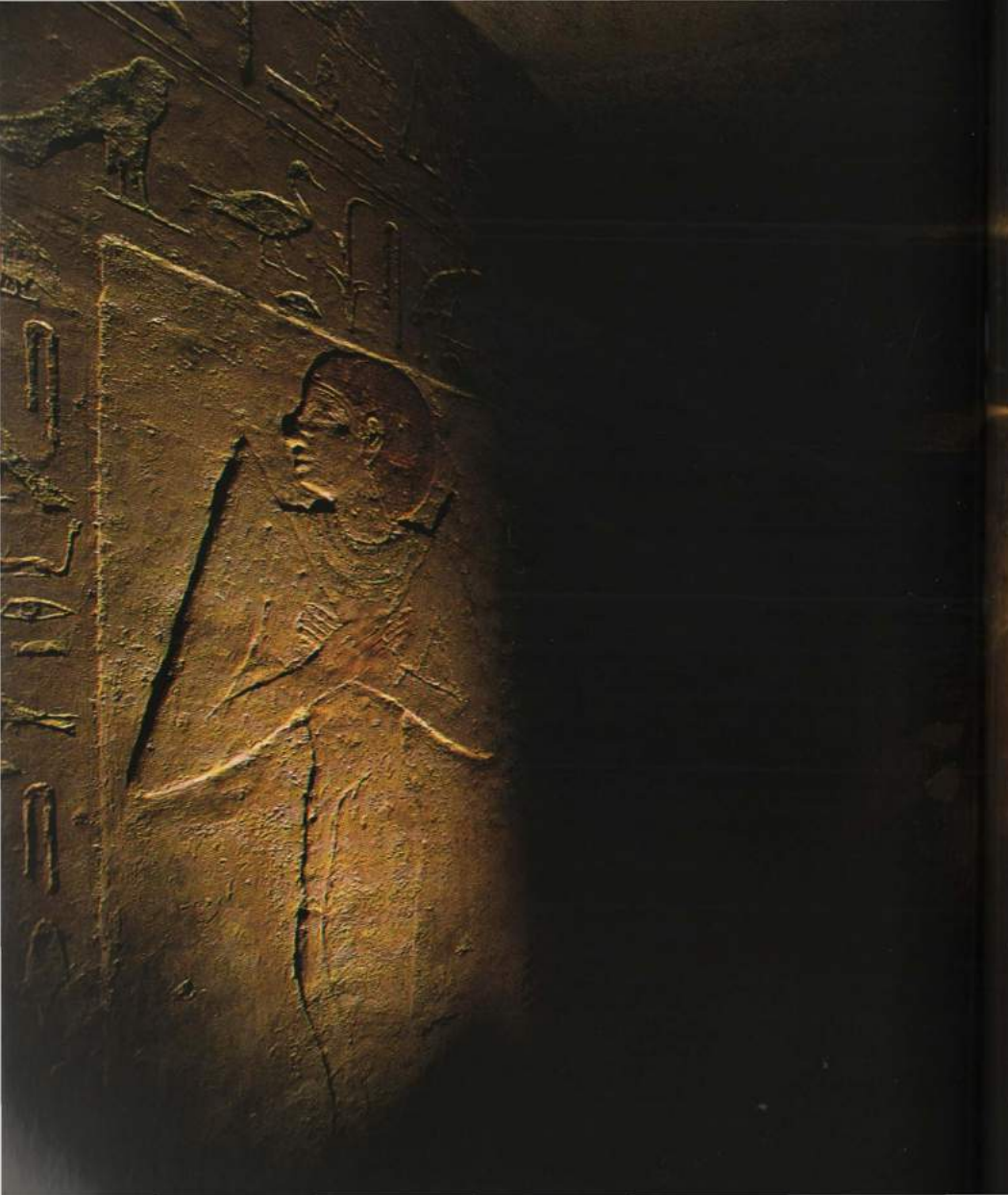
20 yılıkadar hüküm süren Hafre'nin ardılı Menkaure, piramit külliyesini tamamlayamamıştır. Mezarı, Giza'nın uzak ucunda, daha dar bir alanda yer alır. Piramidin ağırlığı Büyük Piramit'in onda biri kadardır. Gömü yeri küçüldükçe, mezarlık tapınağı da büyüyordu. Menkaure'nin insan boyutlarından daha büyük olan heykeli, tapınağın arkasında, üst geçit yönünde, Nil'e ve yaşamın sürdüğü topraklara bakar. Heykelin arkasındaki sahte kapı, ölü kralın, sunulan adakları kabul etmesine ve yaşam gücünü topraklarına yaymasına olanak tanıyordu.

İZLEYEN SAYFALARDA: Hufu' nun torunu ve Hafre' in eşi olan Kraliçe III. Meresanh, Giza'daki doğu mezarlığında oymalı ve hoyanmış taş bir mezara gömülmüştü. Annesinin hazırladığı bu mezar, eski Mısır'da bazı zengin kadınların sahip oldukları güçlü ve bağımsızlığı kanıtlıyor.

Firavunlar neden bu kadar büyük gömü yerleri yaptırmışlardı? Piramitler kaotik bir dünyada düzenin sürmesini (güneşin doğuşunu, batışını, her yıl Nil'in sularının taşmasını) sağlayan evrensel motorlar olarak görülürdü; nedenleri belki de tamamen dinsel. Piramitler, yaşamın ışıkla, ölümün karanlıkla buluştuğu noktalardı. Firavun, yaşayan bir tanrı olarak hüküm sürerdi. Öldüğünde ba'sı ve ka'sı; firavunun kutsal yansıması ve yaşam gücü bedeninden ayrılırdı. Mumyası piramidin altına yatırılmadan önce, diklemesine dış giriş kapısına konur, tütsüyle ve suyla arındırılır di. Sonra başrahip iki kez kesere benzeyen bir aleti mumyanın yüzüne ve ka heykeline doğru kaldırırdı. Çatallı değneğiyle hükümdara dokunur ve bedensel duyularını geri getirirdi. Böylece firavunun bası ve kası bedeninde tekrar buluşurdu. Ka'sı mezarında kalır, ölümler için sunulan gıdayı alırdı. Hiçbir zaman yok olmayan ba, dünyevi ve ilahi dünyalar arasında gezinir, mezarın içine girip çıkardı. Ba kutsal dünyaya gidip de ölümsüzleştğinde şekil değiştiren diğer ruhlara, yani ölümsüz ah'lara katılırdı. Kralların ah'ları kutsal göklerde yaşardı, "iyi donanımlı" larsa, ölümlere yardım etmelerini ve dirileri de iyi ya da kötü yönde etkileyebilmelerini sağlayan büyü güclere sahip olurlardı.

Piramitler siyasi nedenlerle de yapılmış olabilir. Snefru zamanında Mısır hâlâ yerel liderlere bağlı; farklı tanrılara inanan, birbiriyle zayıf ilişkileri olan bir dizi nom'dan ibaretti. Firavunların saray kültürü, köy kültüründen çok farklıydı. Bazı Mısırbilimciler piramit yapımının, kralın en uzaktaki köylere yiyecek, işçilik ve her türlü hammadde için elini uzatmasının yepyeni bir yolu olduğuna inanırlar. Kraliyeç görevlileriyle yazmanlar merkez hükümetin dizginlerini ellerinde tutup, daha önceleri kraliyeç ordularını ve ticaret seferlerini düzenledikleri gibi devleti de hizaya sokmuşlardır. Piramit yapımı sadece yaşamla ölüm arasındaki sınırı değil, firavunun, geçim sağlayan kişi olarak gücünü de tanımlıyordu. Devletin geçim sağlama gücü muazzam boyutlara ulaşmış olmalı. Pek çok Mısırbilimciye göre, yılın üç ayında, taşkınların top-rağı örttüğü dönemde, piramit yapımında çalışan işçilerin sayısı 20.000-30.000 arasında değişiyordu. Büyük olasılıkla, usta inşaatçılar yılın her ayında çalışıyorlardı ancak sayılarını kestirmek güçtür.

Kayaların üzerindeki yazıtlarından, işgücünün büyük kısmını köylere toplanan yaklaşık iki bin işçinin oluşturduğunu öğreniyoruz. Bu işçiler kendi aralarında biner kişilik iki takıma ayrılıyorlardı. Her takım iki yüz işçiden oluşan beş zaa'ya (Yunanca "kabile" kelimesinin karşılığı olan *phyles* de denir) ayrılıyor ve her za- a yirmi kişilik on takımdan oluşuyordu. Takımlar "Menkaure'nin Sarhoşları" gibi

adlar alıyor, zaalara "Büyük", "Asyalı", "Yeşil", "Küçük", "Sonuncu" deniyordu.

Eski Mısır'da para kullanılmıyordu. Ekonomik faaliyetlerin temelini mallar, özellikle gıda maddeleri oluştururdu. Piramit işçilerinin maaşı somun ekme, testi bira, buğday ve kurutulmuş balık gibi ihtiyaç maddeleriyle ödenirdi. En usta mimardan en vasıfsız işçiye kadar, herkese ödeme bu yöntemle yapılırdı. Devlet, gıda maddelerinin yetiştirilmesini, hayvancılık ve balıkçılık faaliyetlerini, üretimin ilk aşamasından itibaren denetler, tayının dağıtımına kadar da denetimini sürdürürdü.

Kayıtlardan öğrendiğimize göre bir işçinin ortalama yevmiyesi on somun ekme ile üçte bir testiden bir ya da iki tam testiye kadar çıkabilen biraydı. Standart olarak dağıtılan tayın miktarındaki artış, bir noktadan sonra bir ailenin ihtiyacından fazlasına sahip olması anlamına geliyordu. Yiyecek ödemelerinden arta kalan ödemelerin bir kredi sistemine bağlı olarak tekstil, süs eşyaları ve irili ufaklı diğer lüks tüketim maddeleriyle takas edilerek karşılanmış olmaları olası.

İnşaatın denetimini, ham madde miktarının incelenip ölçülmesini, hatta her işçinin günlük tayınını hak etmesi için gerekli olan taşıma ya da kazı işlerini tam olarak yerine getirmesini takip etmek yazmanların çok zamanını alırdı. Örneğin hammadde taşıyan birisinin günde on kübit küplük (bir kübit 50 santimetredir) nakliye yapması gerekirdi, inşaatın yürütmesinde yazmanların kalemi, işçilerin çalışmasını sağlayan kralın mühendisleri ya da denetçileri kadar etkiliydi.

Piramit işçileri dışında, küçük bir rahip ordusu sınavunun öbür dünyadaki ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşırdı. Piramit ve kraliyet kültürünün ihtiyaçlarının karşılanabileceği köy ve konaklar Giza yakınlarında kurulmuştu. Kanalizasyon sistemi kurmak üzere yapılan bir kazı sırasında piramitlerin güneyinde önemli bir yerleşimin kalıntıları bulundu. Burada, kutsal alanı dünyevi yaşamdan ayıran 10 metrelik bir duvar vardı; kapısı 7 metre yüksekliğindeydi. Henüz çok az bir kısmı kazılan yerleşimde, işçilerin ve denetçilerin barındığı devasa bir külliye olduğuna işaret eden bulgular gün ışığına çıkmıştır. Arkeologlar iki büyük galeri bulmuştur. Galerilerin ortasından 5 metre genişliğinde bir cadde geçer. Cadde boyunca sıralanmış devasa sütunların üstüne güneşlik olarak oturtulmuş çatıların altında, fırınlar, bakır işleme dükkanları ve işçilere ayrılmış mekânlar bulunuyordu. Her iki ucta buluna iki bina, muhtemelen yakından denetlenen bu üretim alanına giriş çıkışı gözetleme amacıyla yapılmıştı. Önceki çalışmalar sırasında bir fırında kazı yapan Mısırbilimci Mark Lehner, piramit işçilerine tayın olarak verilen standart boyutta binlerce ekme somunuyla bir balık işleme ve kurutma tesisi bulmuştu.

İZLEYEN SAYFALARDA: Kismen toprak altındaki bu taş duvar, Karga Duva-
n olarak bilinir ve işçi yerleşimini kraliyet mezarlığından ayırmı. İşçiler bu
kapıdan sabahları piramit inşaatı için girerler, akşam da tayınlarını almak için
çıkarlardı. Duvarın arkasında, M.Ö. 2500 yıllarında yapılan Sfinks duruyor. Yeni
Krallık döneminde firavun başlı aslana kutsal bir sembol olarak tapılırdı.

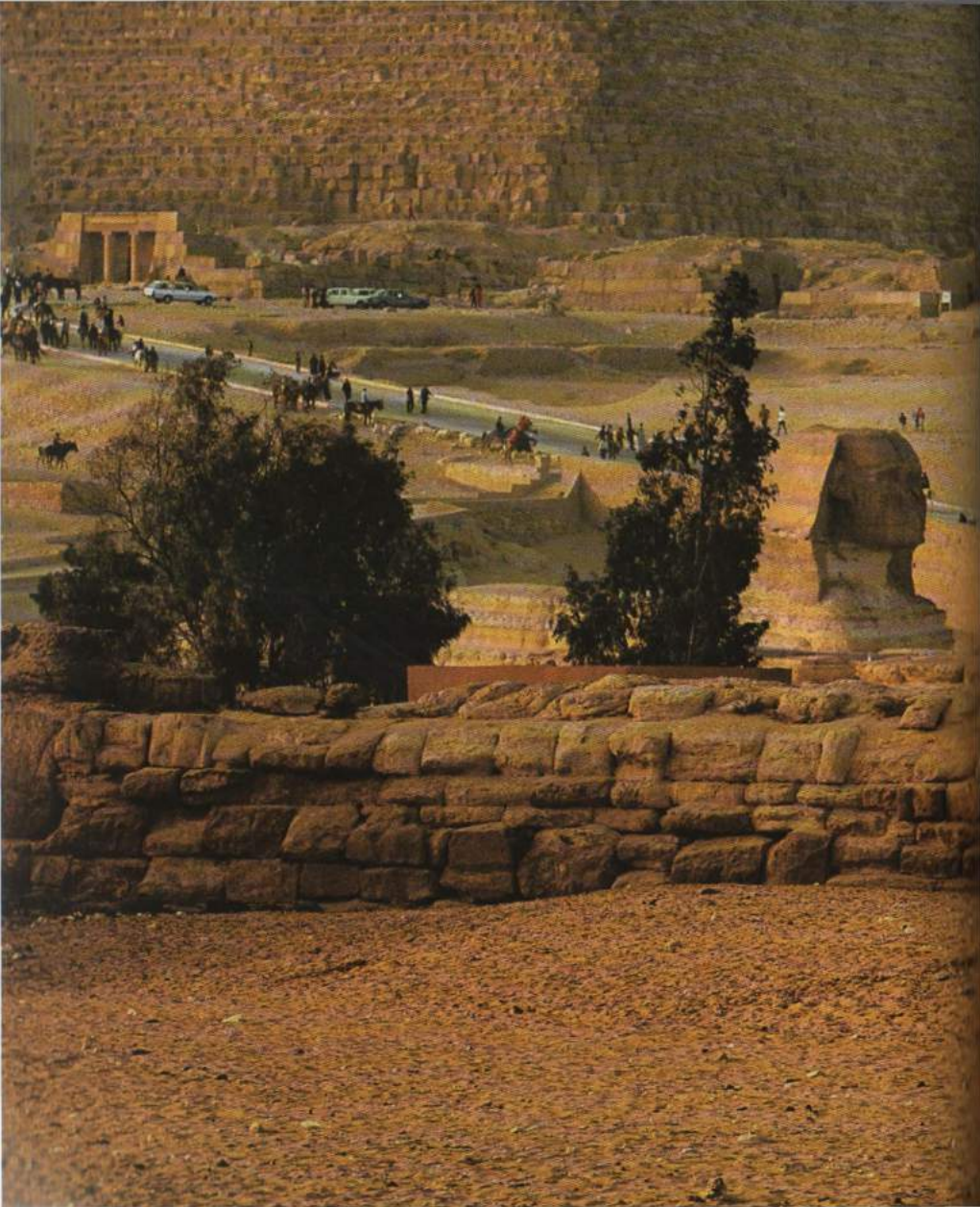
Galerilerin yakınlarında, batı yönüne doğru, Mısırlı araştırmacılar iki tane me-
zarlık buldular. Altaki mezarlığa taş taşıyan işçiler gömülüyordu, yukarı kısımdaki
mezarlıksa zanaatkarlar için kullanılıyordu.

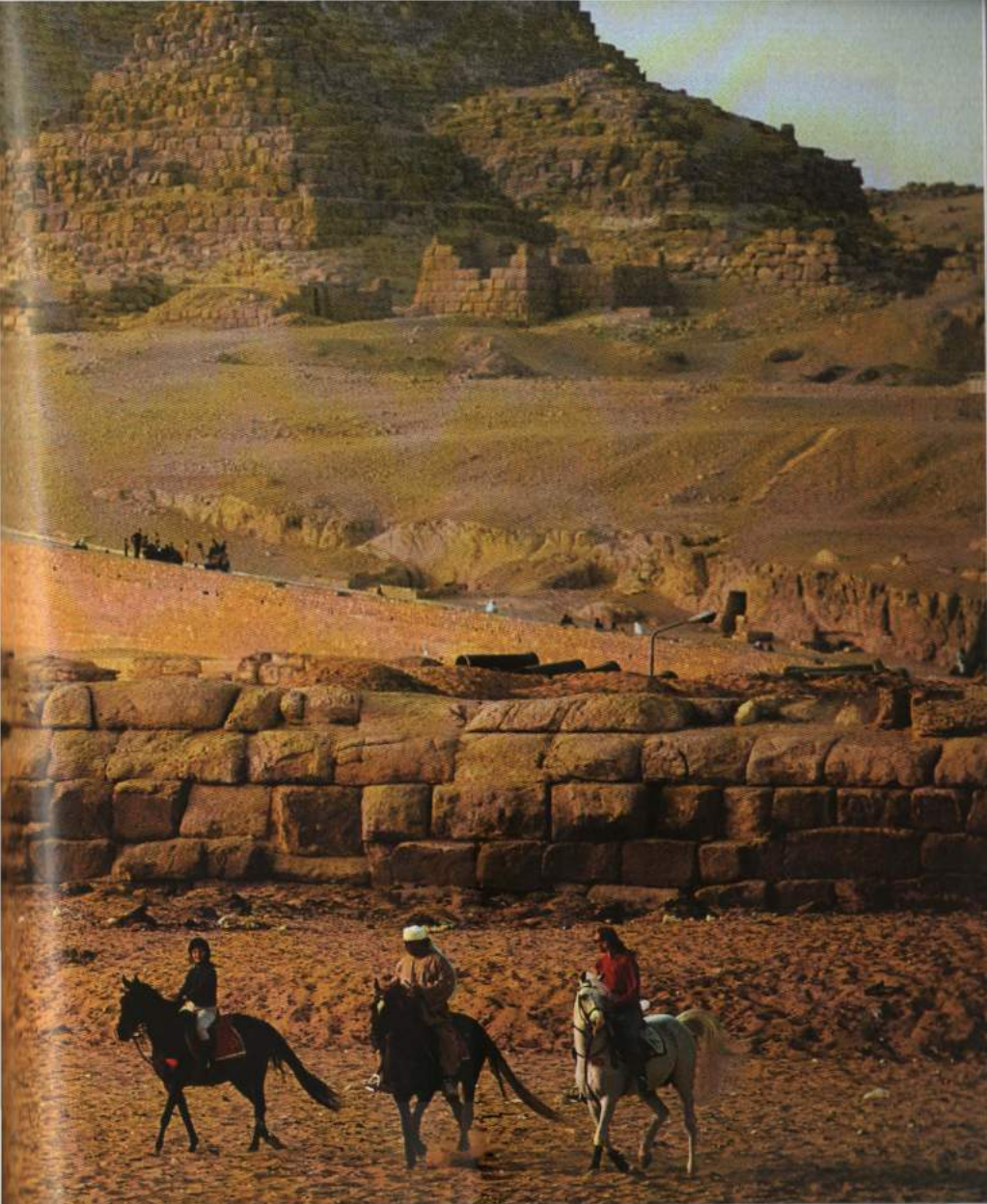
Mısırlı arkeolog Zahi Hawass, Nefer-tiet isimli bir adamın mezarında kazı yü-
rüttü. 18 çocuklu Nefer-tiet'in ikinci eşi Nianh-Hator ebeceydi. Nefer-tiet'se firın
ya da bira imalathanesi denetçisi olabilirdi: mezarla ekmek ve bira üretimiyle ilgili çok
sayıda resim bulunmuştur. Hawass, piramit işçilerine ait, çoğu birkaç metrekalık
600 kadar mezarla kazı yapmıştır. O dönemde yalnızca ayrıcalıklı kişiler mumyala-
nıyordu. Bu yüzden, işçi cesetlerinden geriye, ağır hayat koşullarının ve zorlu bir
çalışmanın izini taşıyan kemikler kalmıştır. Yıpratıcı çalışma şartlarının neden oldu-
ğu eklem iltihabı gibi hastalıklarla ve belkemiği sorunlarıyla çok sık karşılaşıldı,
işçilerin çoğu genç yaşta ölüyordu.

HÜKMEDELER VE HÜKMEDİLENLER

Üç Giza kralı hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz. Dedikoduya meraklı
Herodotos, Hufu'nun sevimsiz bir portresini çizer; ülkesini "korkunç bir ha-
le" getirmiş, bütün halkını piramit inşaatı için seferber etmiştir. Duyduğuna
göre, inşaatla 100.000 kişilik takımlar üç aylık dönemlerle çalışmıştır: "Piramitte,
Mısır yazısıyla, işçiler için harcanan turp, soğan ve sarımsak miktarı yazıyor, doğru
hatırlıyorsam bu yazıyı bana okuyan çevirmen toplam harcamaların 1600 gümüş pa-
ra tuttuğunu söylemişti." Herodotos ayrıca despot Hufu'nun, maaş ödemeleri için
kızını da satmış olduğunu anlatır. Ona göre, oğlu Hafre de babası kadar korkunç bi-
riydi: "Mısırlılar Hafre [Kefren] ve Hufu'dan [Keops] öylesine nefret ederler ki,
adlarını ağızlarına bile almak istemezler." Daha adil bir hükümdar olan Menkaure,
bu zulme büyük ölçüde son vermişti.

Dördüncü Hanedan firavunları tarihe despot hükümdarlar olarak geçtiler, an-
cak haklarında şaşılacak derecede az bilgi bulunmaktadır. En büyük Piramiti Hufu
yaptırmıştı; buna rağmen kimliğine dair bilgiyi ancak kralın geride kalan küçük bir
fildişi heykelciğinden ediniyoruz. Hafre ve Menkaure hakkında daha fazla bilgimiz var;
sakin yapılı, güvenilir ve güçlü kuvvetli hükümdarlar olarak resmedilmişlerdir. Üçü-
nün de beceriklili ve karizmatik liderler olduğunu söylemek mümkün. Halk, piramitleri
inançla yapıyordu ama bu sadakati lojistik bir gerçeğe dönüştürmek, idarecilerin, us-
taların ve yazmanların verimli çalışmasına bağlıydı.

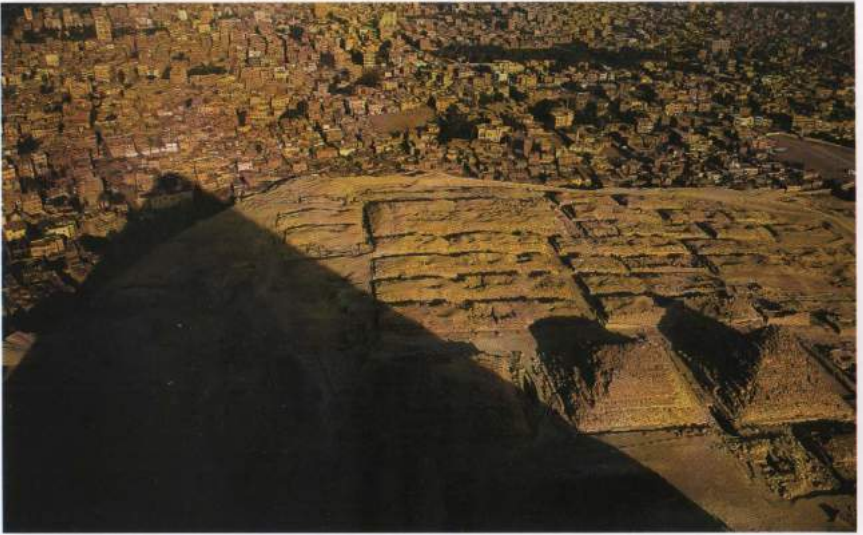
Doğu mezarlığında gömülü soyluların mezarları, Hufu Piramiti'nin gölgesinde kalıyor. Firavunun piramitinin baktığı mezarlara sadece üst düzey devlet adamları ve soylu akrabalar gömülebiliyordu. Bu kesme taş mezarlardaki oyma işler, resimler ve heykeller Eski Krallık döneminde yaşayan az sayıda zengin ve mevki sahibi insanın günlük hayatı hakkında geniş bilgiler içerir.

Krallığı ve piramitlerin yapımını denetleyenleri heykellerinden ve mezar resimlerinden tanıyoruz. Eski Krallık dönemi sanatçıları tarafından, becerilerinin açıkça ortaya konduğu duru bir doğallıkla resmedilmişlerdir. Sosyal konumlarını ebeveynlerinden miras alıyorlar ve kendi sınıflarından insanlarla evleniyorlardı.

Hufu'nun inşaat projelerini Snefru'nun torunu Hemiunu denetliyordu. Otu-rurhaldeyontulmuş kırmızı renkli heykelinden anlaşıldığı kadarıyla Hemiunu göbekli, obur bir adamdı ama karizmatik biriydi. Büyük Piramit'i, efendisinin hükümdarlığı döneminde, 23 yıl gibi kısa bir sürede tamamlayabildiğine göre bitmek bilmez bir enerjisi ve güçlü bir kişiliği olmalıydı. Kendi heykeline yazılan unvanları konuyu özet-ler: "Elit tabakaya mensup, üst düzey görevli, vezir, kralın mühürçüsü... Güney ve Kuzey'in Müzik Yönetmeni, Her İnşaatın Denetçisi."

Hemiunu'nun ait olduğu sınıf, Mısır'daki toplumsal piramitin en üstünde yer alıyordu. Firavunun güvenini kazanmışlardı. Hükümdara yakın olmanın her şey an-lamina geldiği ve sınıfsal aidiyetin genel olarak babadan oğula geçtiği bir toplumda unvanlar çok önemliydi. Ne var ki sarayda yaşamak da kolay bir şey değildi. Gerçi zi-yafetlerin verildiği, görkemli giysilerin giyildiği seçkin bir yaşam sürüyorlardı ama firavunun tabi olduğu rutinleşmiş resmi bir protokol vardı. Bir dans koreografisi ka-dar kesin ve değişmez kuralları yanı sıra kesif bir gerginlik ve kişisel rekabet de vardı. Firavun kendisine bağlı nom'lardan oluşan bir devleti yönetiyordu. Nom'ların güç-lü valileriye sürekli Memfis'in yazıladığına dair bir işaret bekliyorlardı. MÖ 2180'de kuraklık, merkezi devleti çaresiz bırakınca güney eyaletlerinin valileri kendilerini yer-rel topraklarının hükümdarı ilan etmişlerdi. Her firavunun, aile içinde söz sahibi olmak ya da mevki kazanmak için dolap çeviren hatta firavuna tuzak kuran birkaç eşi ve çok sayıda da çocuğu olurdu.

İnsanların kısa ömürlü olduğu dolayısıyla firavunun ve oğullarının aniden öle-bileceklerinin bulunduğu bir dönemde veraset konusu daima halkın aklındaydı. Krallık, ana kralıçeden olan en büyük oğula geçerci. Böyle bir çocuk yoksa ya da erken yaşta ölmüşse daha az kıdemli bir eşi çocuğu prens olurdu. Firavun ardını halka açık-lardı; en büyük oğul yaşadığı sürece olağan karşılanan bu açıklama, yeni bir varisin aday gösterilmesinin gerekli olduğu durumlarda çeşitli entrikalara ve mevki kazanma çabalarına sahne olurdu. Tahta geçecek hiçbir oğul olmadığı durumlarda, kraliyet ka-nı taşıyan üst düzey bir siyasetçi ya da bir asker aday olarak gösterilirdi. Firavunlar doğaüstü güçler taşıyan tanrısal yöneticilerdi. Bu nedenle yeni hükümdarın kraliyet kanı taşıması gerekirdi. Beklenmedik bir şekilde tahta geçme olasılıkları göz önünde

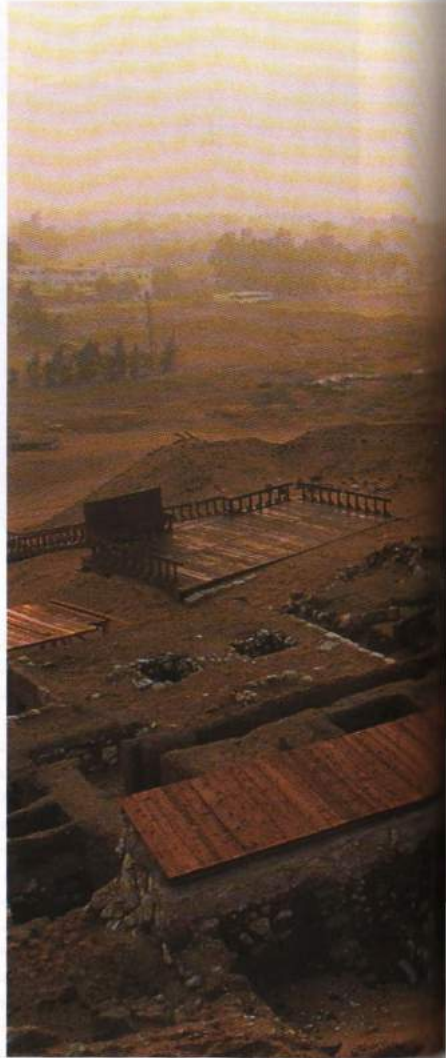
bulundurulduğu için firavunun bütün oğulları krallık eğitimi alırdı. Bazı firavunlar akıllıca bir tedbir olarak oğullarını ortak vekil atarlardı. Hufu ya da Hafre gibi kudretli firavunlar bu tehlikeli güçleri kontrol altında tutmayı bilirken, daha zayıf firavunlar altlarındaki güçlü kişilerin birbiriyle çatışan çıkarlarını yatıştırmak zorunda kalmıştır. İlahi olabilirlerdi, ancak kusursuz olduklarına inanılan bir dünyada kararsız bir kral, fazla uzun hüküm süremezdi.

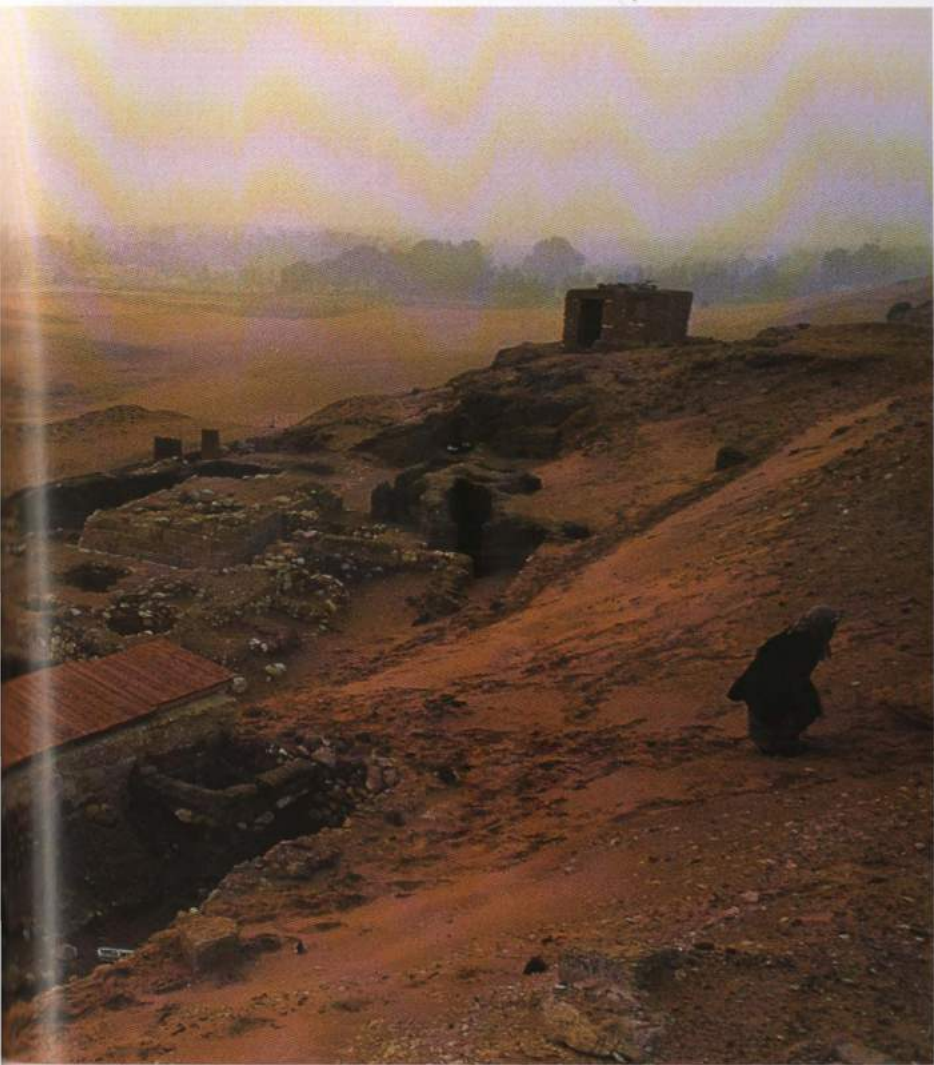
Firavun bazı üst düzey görevlilerine kendi heykellerini ve anıt mezarlarını yaptırmaları için kıvalyet ustalarını tahsis ederdi. Bu izinden yararlananlardan biri de rahip Memi'ydı; başında kıvrıkcık perüğü ve üzerinde beyaz eteğiyle, oturur halde yontulan heykelinde iki yazıt vardır. Yazıtlardan birinde şu sözler yer alır: "Onurlandırılmış kişilerin yürüdüğü güzel patikalardan yürüyen, kralın *vab* rahibi Memi." Heykeltıraşlar yetkililerin heykellerini genellikle oturur halde yaparlardı; aralarındaki ilişkinin belli belirsiz bir ifadeyle ortaya konduğu, birbirine tutunmuş âşık karı koca heykelindeki gibi. Bazen sıradan devlet yetkilileri de heykellerini oturur halde yaptırırlardı; "[Tanrıça] Neit'in Tekne Kâhyası" olan İnti-Şedu'nun bu yolla kendisini olduğundan daha önemli biri gibi göstermesi binlerce yıl sonra arkeologlar sayesinde, yanlışlıkla da olsa, ona aradığı ölümsüzlüğü kazandırmıştır.

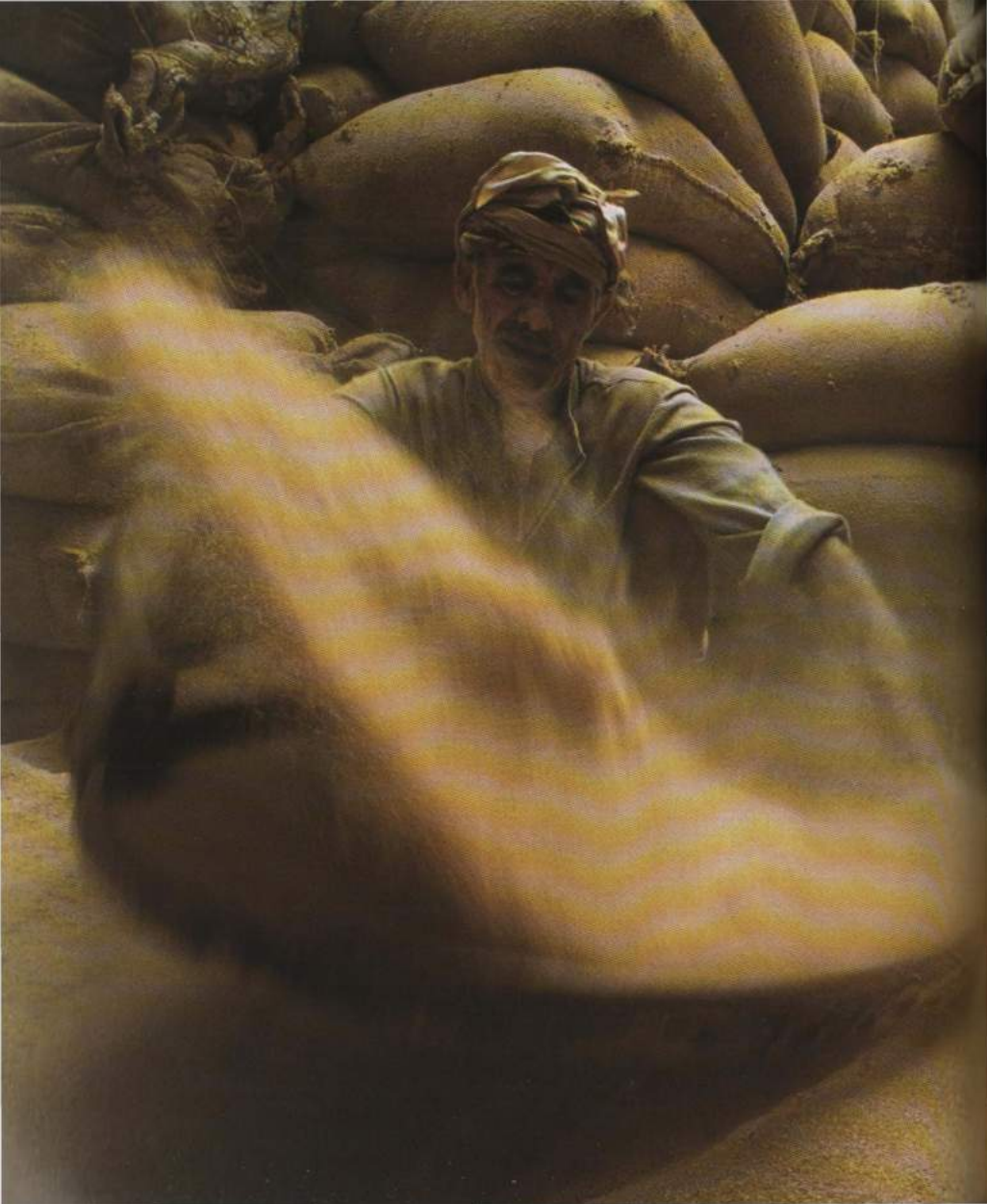

PIRAMİT İNŞA ETMEK

Piramitleri kimi vasıflı kimi vasıfsız, binlerce isimsiz işçi inşa etmiştir. Tıpkı ataları gibi, Nil'de çalışan bir yük teknesindeki bu tayfa da Kahire'ye gidecek inşaat taşlarını kıyıya taşıyor (üstte). Eski Mısır'da işçiler bu ölçüdeki küçük taşları Zoser Piramiti'nde kullanılmış, Giza Piramitleri içinse ekipler 15 tonluk taşları kızaklar ve makaralarla taşımıştı. Yakınılardaki bu kasabada ustalar, rahipler, yazmanlar, işçiler ve aileleri barınırdı (sağda). Mısırbilimci Zahi Hawass, kasabanın hemen yanındaki mezarlıkta yaptığı kazılarda, efendilerinin geniş mezarlarının etrafında yatan binlerce işçinin küçük mezarını bulmuştur. Piramit işçileri, daha önce sanıldığı gibi köle değildiler; firavunların en yetenekli ustalarıydı. Piramitler günümüzde sadece eski Mısır'ı yöneten ilahi firavunların değil, insan yaratıcılığının ve yeteneğinin sembolü olarak da göğe uzanır.

EKMEK PARASI

Piramitler ekme  sayesinde in a edilmi tir. Binlerce i  i, dikkatle payla tınlan ve emmer bu dayından ekme  somunları, kurutulmu  balık ve hıradan olu an azıkla besleniyordu. I  i kasabalarındaki fabrika tarzı b y k fırınlar, kol g c yle elenen bu dayı (solda) pi irerek haftada binlerce ekme   ıkarırdı. Piramit uzmanı Mark Lehner, f r v n Menkaure d neminden kalma bu t r bir fırın kazısı yapmı tır. National Geographic deste iyle Lehner ve antik ekme  uzmanı Edward Wood, fırının bir kopyasını yaptılar ve Kahireli bir         ye Mısır ekme  g v    erinden  sımarladılar. Hamuru kabartmak i in y resel maya sp r ları ve bakteri kullandılar ve        eri korların  st ne yerle tirerek ekme leri pi irdiler ( stte).  nceden  sıtılmı  kapaklar        erin  st ne kapatılarak fırın etkisi yaratıldı. Bir saat 40 dakika sonra Wood m kemmek ekme lerin tadına bakıyordu. Ta  r lye lerde de sık a resmedildi i gibi, fırından alınan ekme  omuzda taşınır ve geni  bir aileyi doyurmaya yeterdi.

BALIK VE EKMEK

Eski Mısır'da öğütme taşının ritmik sesi dört bir yanda duyulurdu. Kadınlar her gün saatler boyu ekmek ve bira yapmak için tahıl öğütürlerdi (üstte). Sırt, kol ve ayak kemikleri röntgenlerinden, sürekli dizüstü durma ve itme hareketinin kaçınılmaz sonucu olarak genç kadınlarda bile kireçlenmeye rastlanmıştır. Eski Mısır'daki tahıla dayalı beslenme alışkanlığında balık da önemli yer tutuyordu; tipik günümüzde Kahire balık pazarında görülebileceği gibi (sağda). Piramit işçilerinin kasabasındaki kerpiç bir binadan Nil'e özgü yayın balığı türlerinin solungaçları, yüzgeçleri ve ufak parçaları çıkarılmıştır. Toprak raflarda da balık kılçıkları bulunmuştur. Yayın balığı Nil taşının hemen ardından ürürdi. Su boyunca dizilen balıkçılar binlerce balık avlardı. Daha sonra bu balıklar temizlenir, ya kurutulur ya tutsülenir ya da tuzlanır ve işçiler arasında paylaşınlırdı.

Seçkin kişilerin görkemli mezarlarındaki resimlerden, firavunun armağanı olan konaklarında nasıl bir yaşam sürdürdüklerini öğreniyoruz: Bir grup erkek büyük ağlarla bataklıkta göçmen kazları yakalıyor; açılar pişirecekleri turları zorla besliyor; pazarda meyve sepetinin peşinden koşan çıplak bir çocuk bacağına sarılan maymundan kurtulmaya çalışıyor. "Maymun Bakıcısı Hemu" değnek ve tasmayla hayvanı tutarken, çocuk "İmdat! Çekin şu maymunu!" diye bağırıyor.

Başka bir mezar resminde de su kanalından geçen sığır sürüsü görülür. Çoban, ineğin kendisini izlemesini sağlamak için buzağısını sırtında taşımaktadır. Sağda bir grup balıkçı tekirle dolu ağlarını çekerler. İdealist mezar görüntüleri genellikle hareketli, duygulu ve gerçekçidir; bağırsan kazlar, su içen inekler, yük taşıyan erkekler. Seçkinler, isimsiz hizmetkârları sayesinde her türlü lüksün tadını çıkarıyorlardı. Hatta bir vezir, bereket tanrıçası Hator adına dans eden, atkıyruklu, çıplak göğüslü kızların freskinin yapılmasını bile emretmiştir. Herkes sonraki yaşamında bulacağı sonsuz gençliğin ve mutluluğun ümidiyle yaşıyordu.

Vezir Ptah-hotep, oğluna dürüst biri olmasını ve dostlarına karşı cömert davranmasını öğütürken "Sana yardım edenleri gör, böylece ilerlersin," der. Ancak çoğunluğun azınlığa hizmet ettiği ve halkın tanrısal bir kralın çevresinde pervane olduğu bir devlet düzeninde cömertliğe pek de yer yoktu.

"Eski Krallık döneminde orta sınıf yoktu, bununla birlikte zanaatkarların, yazmanların, rahiplerin ve küçük memurların oluşturduğu bir topluluk, geçimini kas gücüyle değil, yetenekleriyle kazanıyordu. Onlar eski Mısır malikânelerin i, saraylarını, anıt mezarlarını dolduran muazzam bir sivil ordunun subayları ve askerleriydiler; güzel kumaşlar dokur; süslü kıyafetler hazırlar; savaşta alayları yönetir; tapınak ayinlerini yürütür; mahsulleri ölçerlerdi. Her şeyi ve herkesi gözleyen, işgücünü sağlayan, tayını paylaştıran bu "beyaz etekli" sınıf sayesinde Mısır'ın düzenli vahasında işler sorunsuz yürürdü.

Beyaz etekli sınıfın altında geniş halk kitleleri vardı; vergilerini verir, küçük memurlar tarafından sürekli taciz edilir ve toplumun her kesimine sinmiş yolsuzluğun pençesine düşerlerdi. Yaşamları sürgit çalışmaktan ve çoğunlukla da aynı işi yapmaktan ibaretti. Eski Krallık dönemi mezarında, ekini harmanlayan eşeklerin resmedildiği rölyef adeta yaşamlarının bir özetidir. Eşeklerin arkasında, hayvanları güden yüzü kırışıklarla dolu yorgun bir adam durur. Başka bir freskte ise mahkemeye getirilen vergi suçluları görülür. Köylünün yaşamı sadece taşkın, ekin ve hasat mevsimlerinden ibaret bir kısırdöngüydü. Mısırlı çiftçinin işinin başka top-

İZLEYEN SAYFALARDA: Altıncı Hanedan'ın Firavunu Teti'ye (MÖ 2323-2291 civarı) vezirlik yapan Mereruka'nın gerçekçi bir ka heykeli Sakkara'daki mezarında, yalnızca kapıdan sunak odasına giriyor. Mereruka'nın karısı, firavunun kızlarından Prensese Seşşeset'ti. Sağ duvardaki rölyefte, ölümden sonraki yaşamda hol besini sembolize eden bir buğday hasadı resmedilmiş.

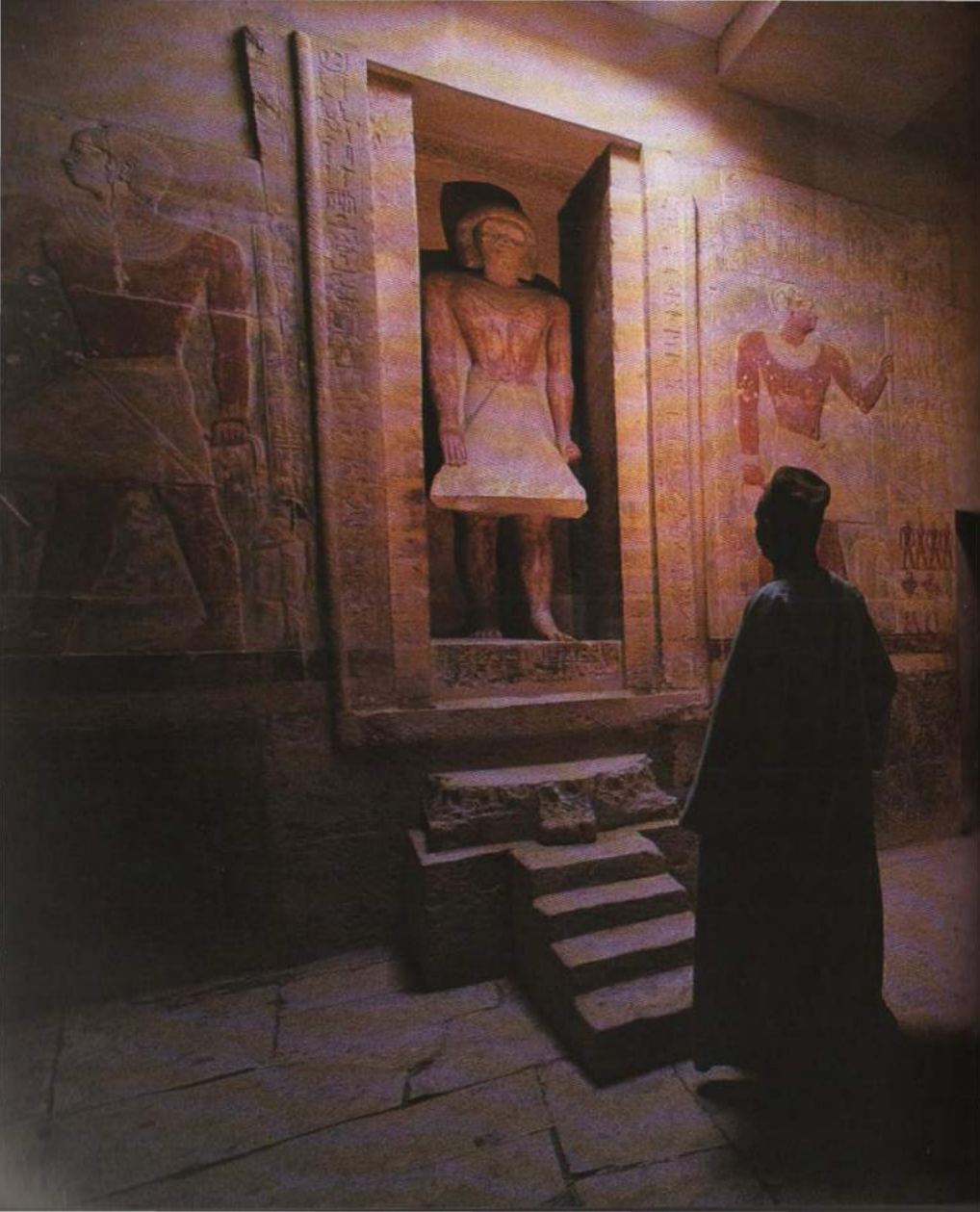
luluklarla karşılaştırıldığında daha kolay olduğu söylenebilir. Toprağın zengin olması, sürülmeyi çok gerektirmemesi ve büyük çaplı sulama sistemleri işleri kolaylaştırıyordu. Yine de köylülerin işi gündoğumundan günbatımına dek sürerdi. Hasat zamanına kadar nehrin insafına kalmış bir halde tarlada çalışırlar, doğal taşkın havuzlarını genişletmek için su kanalları kazar, duvarları yükseltir, mahsulleri sularlardı; en iyi şartlarda bile canları çıkardı. Tarlalar çıplak omuzlar üstünde taşınan bir değneğin iki ucuna asılı tahta kovalarla sulanırdı. Kara toprak öküzlerin çektiği basit tahta bir sabanla sürülürdü. Sabanı, sepetlerinde taşıdıkları gernik buğdayı ta-nelerini etrafa savuran ekiciler takip ederdi. Sadece bereketli yıllarda değil, nehrin neredeyse hiç taşmadığı kuraklık ve kıtlığın kaçınılmaz olduğu yıllarda da hayatın gergeğini taşkınlara belirlerdi.

Çiftçiler küçük kerpiç evlerde; çöplerin biriktiği sokaklarda; kalabalık ve tozlu köylerde yaşarlardı. Kadınlar, balık ya da lüks tüketim maddeleri almak için sebze verirdi. Suların yüksek olduğu mevsimde erkekler devlet için çalışırlardı. Bu zorunlu bir görevdi. Kaçanlar cezalandırılırdı. Orta Krallık döneminden kalan bir belgeye göre, kaçan adam teslim oluncaya dek ailesi hapse atılabilir. Yaşam beklentisi kısa, kılık kıyafet asgariydi; erkekler sadece cinsel organlarını örten bir bez kullanır, kadınlarsa uzun, yüksek belli, V yakalı, kılıf gibi bir elbise giyerdi.

Firavunlar, ortalama insan ömrünün kısa olduğu, acıların dinmediği ve sorgusuz sualsiz itaatın hayatta kalmanın tek yolu olduğu bir devlete başkanlık ediyorlardı. Eski Krallık döneminde Mısır toplumu ayrıcalıklı birkaç kişi dışında kimse için hoş bir yaşam sunmuyordu. Seçkinler, miras yoluyla edindikleri zenginliğin ve toplumsal konumlarının farkındaydılar. Bu özgüven bakışlarına da yansımıştı. Diğerlerinin durmaksızın çalışmasının meyvelerini diri niş ve sonsuzlukta onlar toplardı.

DİRİLİŞ VE SONSUZLUK

Giza Piramitleri mezar yapımında ulaşılan en yüksek noktaydı. Daha sonra gelen hiçbir firavun böylesine devasa boyutlarda bir gömü yeri yaptırmaya kalkışmadı. Belki de harcamalar krallığı iyice yoksullaştırmıştı. Bundan ilk etkilenen herhalde Menkaure olmuştu. Eski Krallık firavunlarının ardılları piramitlerini daha küçük, mezarlık tapınaklarını daha görkemli yaptılar. Beşinci Hanedan firavunlarının çoğu daha küçük piramit külliyelerini Giza'nın güneyindeki Abusir'de, Sakkara mezarlığının kuzey uzantısında inşa ettiler.

Neferefre (MÖ 2448-2445) iki yıl kadar hüküm sürdü, 25 yaşına gelmeden öldü. Öldüğünde gösterişsiz piramidinin ancak tabanını bitmişti. Ardılı Neuserre bu yapıyı çakıl kaplı alçak bir tümseğe dönüştürdü ve üzerine de kerpiç bir mezarlık tapınağını yaptırdı. Bu kadar genç ölen bir firavunun kısa zaman içinde unutulması beklenir ama Neferefre unutulmamıştı. Çek Mısırbilimci Miroslav Verner, uzun yıllar, yeraltı araştırma cihazlarıyla, Abusir'de, Neferefre'nin mezarlık tapınağını inceledi. Tapınağın içinde bulunan kerpiç sandık odasında gizli bir bölme ortaya çıktı. Gizli bölmede iki binden fazla papirüs parçası vardı. Abusir papirüsleri, Neferefre'nin ölümlünden bir asır geçtikten sonra bile işlevselliğini koruyan bir kraliyet mezarlığı kültürünü en küçük ayrıntılarına dek gözler önüne serer.

Tapınağı "tanrının hizmetkârları" olarak adlandırılan, tam zamanlı çalışan rahipler ve zamanlar idare ediyordu. Yerel halktan geçici rahiplerden de destek alıyordu. Rahipler dönüşümlü olarak her on ayda bir, bir aylık sürelerle çalışır, böylece herkes ölü firavuna hizmet etme ayrıcalığını elde ederdi. Her gün ayın yapılır, tapınak temizlenir, gereken bakım yapılır ve döküm tutulurdu.

Rahipler her gün ağırbaşlı bir tavırla tek sıra halinde piramidin çevresinde üç kez dolaşırlardı, insanlar firavunun heykelinin önünde toplanırdı. Heykelin örtüsünü kaldırırılar, çeşitli kozmetik ürünler ve güzel kokular sürerlerdi. Tütsüler yakar, dualar okur, heykeli rengârenk temiz kumaşlara sararlardı. Bu arada başka bir rahip de tapınak sunağında sunulacak yiyecekleri hazırlardı. Bu yiyecekler tapınak papirüslerinde ayrıntılarıyla belirlenen ve her biri bir yazman tarafından denetlenen, farklı şekillerde pişirilmiş ekmeğin somunlarıydı. Adaklar firavunun ka'sının beslenebilmesi için bir süre sunakta bekletilir sonra da kaldırılırdı.

Buçak Mabedi, boğa kurban etmeye ayrılmıştı. Rahipler kurban edilecek boğaların bacaklarını kırar sonra boğayı yerdeki büyük kireçtaşlarına bağlarlardı. Bir kısap boğanın boğazını keser, akan kanı mermer bir kapta toplardı. Tapınak papirüslerinde 10 gün süren bir festivalde 130 boğanın kurban edilebildiği yazar. Bu, Neferefre gibi kısa süre hüküm sürmüş bir firavun için olağanüstü bir sayı.

Beşinci Hanedan firavunlarından Unas ise, 30 yıl hüküm sürdükten sonra MÖ 2345 yıllarında ölmüştü. Zoser'in Sakkar'a'daki mezarlık külliyesinin hemen güneyinde, dışı pürüzsüz kireçtaşıyla kaplı molozdan yapılmış bir piramidin altına gömülmüştü. Cenazede kraliyet rahipleri, çıktığı yolculukta ölü kralın ruhuna yol gösterecek büyümlü ilahiler söylediler. Unas uzun yıllardır uygulanan geleneği bozdu ve gömü odasında da aynı büyümlü ilahilerin söylenmesini emretti. Unas'ın mumyası bu

İZLEYEN SAYFALARDA: Hıravun Unas'ın mezarını ve vadi tapınaklarını birbirine bağlayan geçit-
teki fresklerle, bazılanın göğüsleri sarılı bazılan çıplak, bir deri bir kemik kadın ve erkekler
resmedilmiş. Bunlar, Nil vadisine sığınan aç Bedevi göçerler olabilir. Yakın zamanda ortaya çıkan
hulğuların ışığında bazı uzmanlar, bu insanların Unas'ın piramit inşaatı sırasında taş ocaklarına ya-
pılan yolculuklarda rastlanan çöl halkları olabileceklerini düşünüyorlar.

odada, duat'ta, yani ölümler dünyasında yatarken, ba'sı uyandı ve bedeninden ayrıldı;
önce ara odaya geçti (duat ile sabah göğü arasındaki bölge ahet'e), oradan da gökyü-
züne açılan bir kapıdan çıkıp gündeğümüne ve ebediyete doğru uçtu.

Unas gömü yerine geçici hasır çadırları andıran mermerler koydurmuştu; gök-
lere açılan bu üstü yazılı çadırlar, arındırma ayinlerinde kullanılırdı. Tavan, lacivert
gökyüzünde parlayan altın rengi yıldızlarla süslenmişti. Akmermerlerde Mısırbilim-
cilerin Piramit Metinleri adını verdikleri, ayinlerde kullanılan ve kutsal metinlerden
derlenmiş büyülu kelimeler yazılıydı. Büyüler firavunu yılanlardan ve böceklerden
koruyordu. Bazı taşlarda sonsuzlukta gerekecek yiyecek, içecek ve giysilerin listesi;
bazılarında da ilahilerle cenazede ve mezar tapınağında okunacak büyülu kelimeler
yazılıydı. Piramit Metinleri, dönüşünü kutlayan tanrıların yanına, göğe çıkan Unas'ın
öbür dünyaya yolculuğunun haritasını çizer. Belki de Unas, ayinlerin bir şekilde et-
kisiz kalması olasılığına karşı lahdinden çıkarak büyüleri ve metinleri izlemeyi
düşünüyor; böylece kendi çabasıyla gündeğümünde ruhunun ölümsüzlüğe kavuşma-
sını garantilemek istiyordu. Gökyüzü tanrıçası Nut tarafından karşılanan kral,
yıldızlara katılmıştı:

Gökyüzünde yerini hazırla / Gökteki yıldızlar arasında / Çünkü sen Yalnız Yıl-
dız'sın, Hu'nun yoldaşısın! / Osiris ruhları yönettiğe / Sen yukarıdan Osiris'e
bakacaksın...

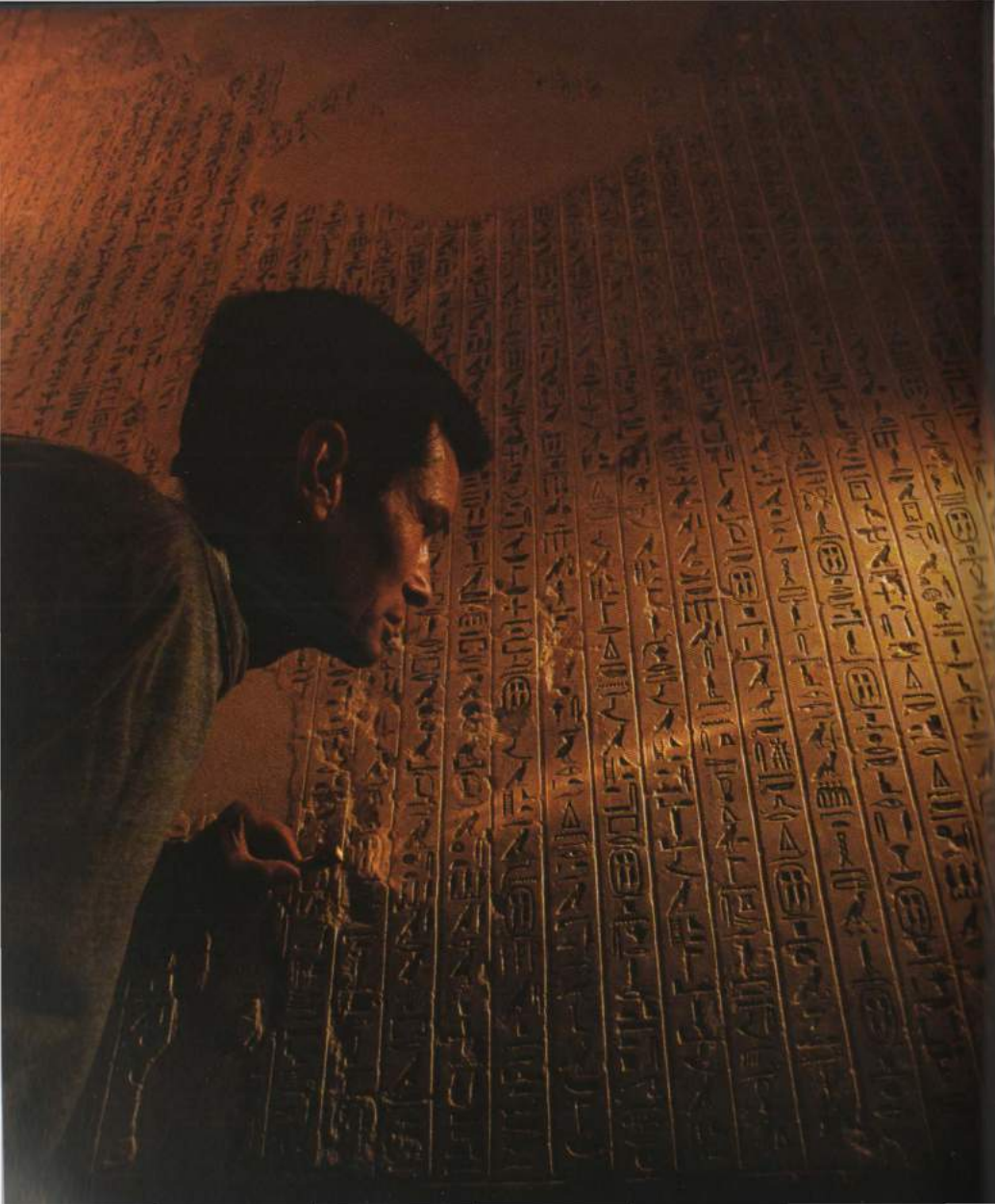
Unas'dan sonra Piramit Metinleri VI. Hanedan kralları ve kraliçeleri için ola-
ğan bir hal aldı. Yaklaşık MÖ 2184'te I. Pepi'nin firavun metinleri gökyüzüne
yükselişinin önünü açıyordu: "Selam sana Tanrının merdiveni! Osiris'in göğe çıka-
bilmesi için yapılan Horus Merdiveni, kalk... Tanrının merdiveni şimdi de bana
verilsin." Yeniden doğuşun rengi olan yeşile boyalı hiyerogliflerle bezenmiş piramit-
ler ve mezarlık tapınakları Mısır medeniyeti boyunca süregelen karmaşık diriliş
makinesinin birer parçasıydı..

KALPLERDEKİ HORUS KORKUSU

Elimizde Eski Krallık dönemiyle ilgili tarihi olayları aktaran çok az belge vardır.
Bütün bildiğimiz firavunların isimleri, yaptıkları çarpıcı anıtlar ve zamanla-
rının çoğunu politik düzeni sürdürmeye, hırslı nom liderlerini izlemeye ve
Mısır'ın sınırlarını korumaya adanmışlardır. Zamanla devlet yapısı karmaşıklıkla asil-

Fransız Mısırbilimci Audran Labrousse, 1. Pepi'nin gömü odasının girişinde bulunan restore edilmiş Piramit Metinleri'ni inceliyor. Birinde şunlar yazıyor: "Osiris'in göğe çıkabilmesi için yapılan Horus Merdiveni, kalk... Tann'nin merdiveni şimdi de bana verilsin."

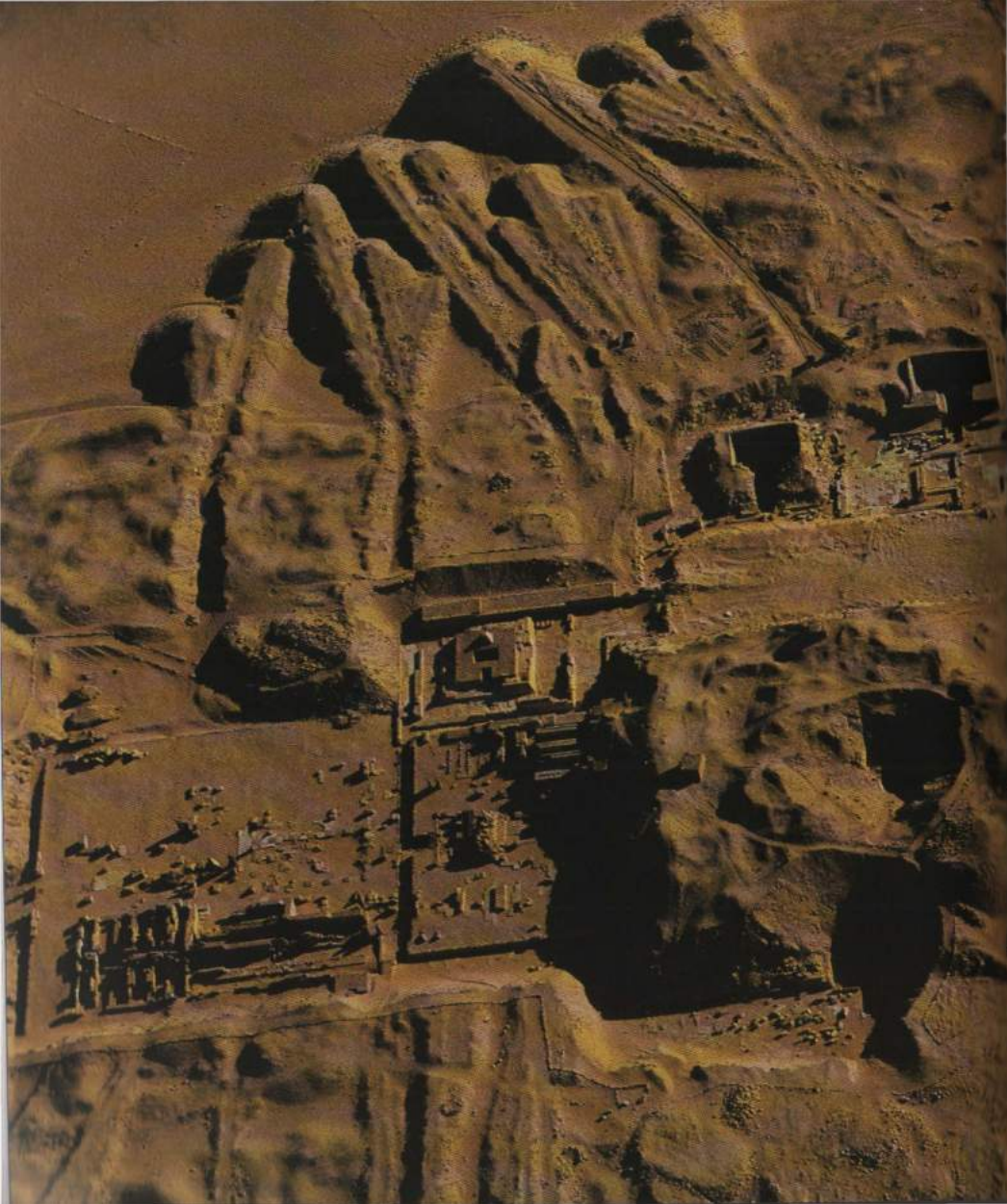
lerden ve yakın akrabalarından oluşan yönetim ağı yerini halktan güvenilir kişilerin idaresine bırakmıştır. IV. Hanedan döneminde firavunlar üst düzey idarecilik konumlarını soylu akrabalarından aldılar ve daha alt sınıflarda doğan; bir kısmı da "kralın oğulları" olarak bilinen kişilerin güvenli ellerine bırakıldılar. Ülkeyi bir vezir ya da başbakan yönetirdi, bazen her ikisi de aynı kişi olurdu ve genellikle iki bakanla birlikte hükümeti, tahıl ambarlarını, hazineyi, kamu işlerini, adalet sistemini ve bürokrasiyi idare ederdi. Üst düzey hükümet görevlileri ihtiyaca ya da becerilerine göre ülkenin değişik noktalarında hizmet ederlerdi.

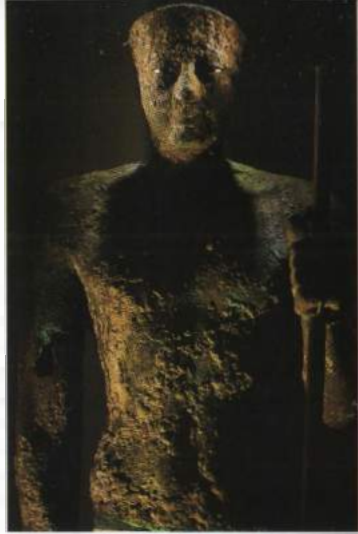
Beşinci Hanedan dönemine gelindiğinde Yukarı Mısırlı bazı aileler eyalet yönetimine iyiden iyiye girmişti ve idarecilik babadan oğula geçiyordu. Uzun vadede bu görevlilerin kendilerini "büyük reisler" olarak görmelerinin sonucunda merkezi hükümet ciddi bir şekilde dağıldı. Eyaletlerde babadan oğula geçen asalet firavunun gücüne karşı kuvvetli bir karşı denge oluşturunuyordu.

Hükümdarın bir başka işi de dış politikaydı. Mısır, geçilmesi neredeyse imkânsız çöller ve çağlayanlarla dış dünyadan iyice korunuyordu. Yabancılar sadece birkaç noktadan ve ancak firavunun isteği üzerine ülkeye girebilirlerdi. Dışarıdaki dünya, kargaşanın hüküm sürdüğü bir yerd. Sina Çölü'nün ötesinde Seçet'lerin, yani Asyalar'ın olduğu "kuzey toprakları" uzanıyordu. Madenciler, tüccarlar ve saray mensupları, ezberledikleri duraklar sayesinde yollarını bulurlar ve bu yollar daha sonra devekervanlarının rotası olurdu. Mısır'ın ticari açıdan ana ilgi alanını, Eski Krallık döneminde kraliyetin tekelinde bulunan sedir ağacı ve keresteyle doğrudan bağlantısı olan, şimdiki Lübnan'da yer alan Biblos gibi limanların bulunduğu kuzey oluşturunuyordu. Tüccarlar bugünkü Suriye'nin Ebla kentinde Mezopotamya'dan mal getiren araçlarla bağlantı kurarlardı. Ebla'da bol gümüş ve lapis lazuli bulunuyordu. Ayrıca burada ticaret yapmak da güvenliydi.

Mısırlılar, "Ra'nın lanetledikleri" diye söz ettikleri "iğrenç Asyalar'ın deltaya yerleşmesini engelleyemediler. Birleşmeden önce Kenanlılar daha verimli topraklar arayışı içinde akın akın Mısır'a gelmişlerdi. Mısır'a yerleşen göçmenler zamanla önemli konumlara gelip zenginleştiler, hatta soylularla evlendiler. En iyi şarap üreticilerinin çoğu deltaya göç eden Suriyeliler'di.

Firavunlar Asya sınırını korumak için savaşmışlardır. Saygın subaylardan Veni, ordularını 1. Pepi adına "Kum Evli Asyalar"a karşı sürmüştü: "Hükümdar Yukarı ve Aşağı Mısır'dan on binlerce asker topladı... Orduyu ben yönettim. Ordu sağlıcakla geri döndü. Kum Evlilerin topraklarını yağmaladık..."

KRALLIĞIN DÜŞÜŞ DÖNEMİ

Firavun I. Pepi'nin 34 yıllık hükümdarlığında (MÖ 2289-2255) Mısır bir çöküş dönemine girer. Krallığın merkezi kontrolü zayıflar, hırslı eyalet valileri güçlerini artırır. I. Pepi'nin birebir ölçülerdeki bakır heykelinin obsidyen ve kireç taşından gözleri binlerce yıldır parıldamakta (üstte). Bozulan politik duruma rağmen I. Pepi, kenti ve Men-nefer Pepi yani "Pepi'nin Mükemmel'yeti Kuruldu" olarak adlandırılan piramit kompleksine büyük paralar harcadı. Pepi'nin günümüzde alçak bir türsek halindeki piramiti eskiden 52 metre yüksekliğindeydi ve kenarlarının uzunluğu 79 metreydi. Fransız Sakara Arkeoloji Misyonu, piramitin içinde ve çevresinde elektromanyetik ses aletleri kullanarak (solda) beş kraliçenin piramitlerini belirlemiştir. Bunlardan biri Nebwenet'e, biri İnenek/İnti'ye ve bir diğeri de kral kızı ve eşi olan Meriütes'e aittir.

Birinci Çağlayan'ın yukarısında Nübye uzanır; bu çöl toprağı sonraları sömürgeleştirilmiştir. Nübye uzmanı William Adams, Mısır'ın Nübye'yi binlerce yıl, insan ve hayvan avlamak için kendisine ait bir av sahası olarak gördüğünü söyler. Nübye, Nil'in orta kısımlarını iki yandan saran ve nehrin üst taraflarında günümüz Sudan'ına, hatta Etiyopya sınırlarına kadar uzanan ince uzun, verimli toprakları kapsardı. Vadideki en verimli topraklar, sonraları güçlü Afrika devletlerini barındıran III. ve IV. Çağlayan arasında, Dongola boyunca uzanırdı.

Daha MÖ 3000'lerden itibaren Mısır'ın gölgesi Nübye'nin üstüne düşmeye başlamıştı. Eski Krallık dönemi firavunları büyük ordularını güneye sürüp, zengin kaynakları olan bu toprakları boyun eğmeye zorluyorlardı. Generaller bol bol esir ve büyükbaş hayvanla geri dönerlerdi. Bu seferlere "güneydeki yabancı toprakları bastırarak amacıyla kalplere Horus [firavun] korkusunun yerleşmesini sağlamak" adı verilirdi. Pek çok sefer, aslında Nübye'nin kuzeyindeki nüfusu giderek azaltan köle avından başka bir şey değildi. Binlerce esir Mısır'a getirilirdi. IV. Hanedan zamanından kalan bir duvar yazıtı, 17.000 Nübyeli savaş esirinden bahseder. Mısır'a getirilen köleler tarlalarda ya da inşaatlarda çalıştırılır ve orduya yazdırılırlardı. Sonraki asırlarda paralı Nübyeli askerler, firavunun ordularının önemli bir kısmını oluşturacaktı. Dikkatle örgütlenmiş araştırma seferleri, Mısır'a insanların yanı sıra, altın, abanoz, fildişi, tütsü, mürrüsafi, hayvan derileri ve yarı değerli taşlar gibi zengin kaynaklar da getirecekti:

Altıncı Hanedan dönemi Yukarı Mısır valilerinden Harhuf, Nübye'ye en az dört ticaret seferi gerçekleştirdi. Güneye doğru Nil boyunca değil, Vaha Yolu denen yol boyunca yolculuk ederdi. Bu karayolu Orta Mısır'dan başlayıp dört çöl vahasını geçerek Nübye'de yer alan Tuşka'da Nil Vadisi'yle yeniden buluşurdu. Harhuf ve adamları yüzlerce eşekle yolculuk ederlerdi. Yolculuklarından biri yedi ay sürmüştü. Nübye'nin içlerine, ikinci Çağlayan'ın güneyinde yer alan Kerma kasabasındaki Yam krallığına kadar gitmeyi de başarmıştı. Yam'ın hükümdarıyla hediye alışverişinde bulunmuş ve geriye 300 eşegin taşıdığı yükü dönmüştü; eşeklerin "heycbelerinden, tütsü, abanoz, fildişi, atış değnekleri ve başka pek çok süs eşyası taşıyordu." Yanında getirdiklerinin arasında dans eden bir cüce de vardı. Harhuf, başından geçenleri anlattığı bir iletiyi ulakla saraya göndermişti. Firavun II. Pepi heyecanla yazdığı yanıtta şöyle diyordu: "Hemen kuzeye, saraya gelin! Ufukta yaşayanların topraklarından getirdiğiniz o cüceyi de dans etmesi ve bize mutluluk vermesi için sağsalim yanınızda getirin..."

İZLEYEN SAYFALARDA: Nil'in batısında bulunan Dahla Vahası'ndaki geç döneme ait bir Eski Krallık bölgesinde, Fransız araştırmacıların yaptığı kazıda önemli yerleşimler ortaya çıkarılmıştır. Eyalet yöneticileri, firavunun izniyle önemli anıt mezarlar inşa etmeye başlamışlardır. Dahla'daki bu etkileyici yapılar, firavunun zayıflayan kontrolünün kanıtıdır.

Eski Krallık firavunları Nübye'yi küçük görüp, topraklarını sömürmüş ve olsa-
lar, Birinci Çağlayan'ın ötesini fethetme ya da sömürgeleştirme girişiminde
bulunmamışlardır. Buna rağmen, özellikle de Orta Krallık döneminde güneyde ge-
niş altın yatakları bulunduğu, Mısır'ın Nübye'yle ve Afrika topraklarıyla kurduğu
ilişki Doğu Akdeniz ve Asya'yla ilişkisinden çok daha yakın olmuştur.

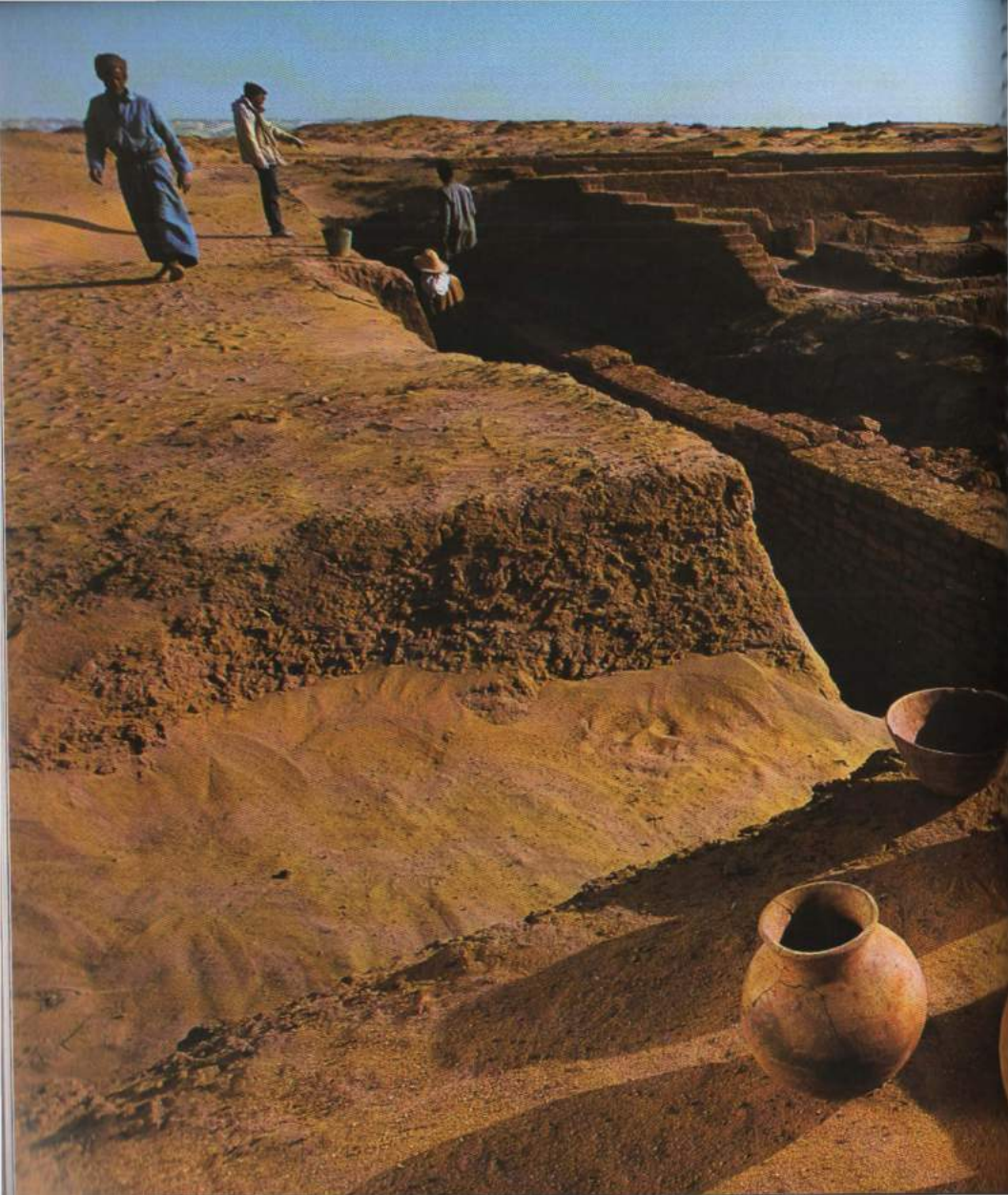
"AMBAR BOŞ"

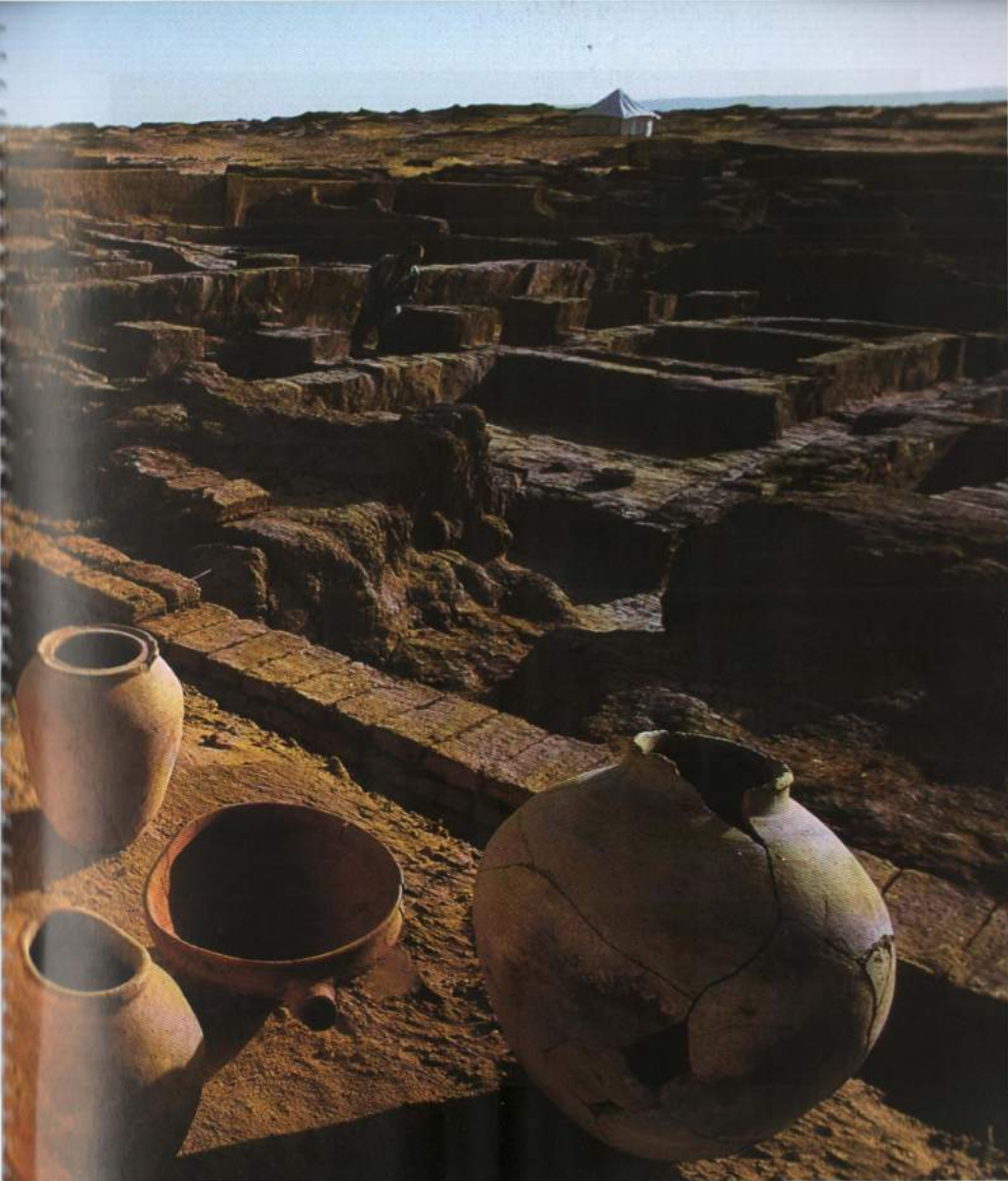
Eski Krallık döneminin son bulmasından birkaç asır sonra, İpuver adlı bir bil-
ge şöyle yazmıştı: "Törelere göz ardı eden birkaç kişi yüzünden bu topraklar bir
krallıktan yoksun kaldı." Onun döneminde bile bir zamanların güçlü krallığı-
nın çöküşüne dair anılar hâlâ tazeydi ve bundan ders alınması gerekiyordu. Yüzerce
yıl süren mükemmel taşkınlar sayesinde elde edilen bol gıdanın ardından MÖ 2180
yıllarında Mısır hiç beklenmedik bir şekilde darlığa düştü. Mısır savurganlığının be-
delini ödüyordu. Yalnızca firavunlar için değil, soylular ve yöneticiler için de inşa
edilen mezarlık külliyelerine yapılan yüksek harcamalar merkezi ekonominin kaynak-
larını zorluyordu. Tapınak ödenekleri kesintiye uğradı, inşaat harcamaları kısıldı ve
kamu çalışmaları azaltıldı. Ancak yine de firavunlar yaşayan kusursuz tanrılar olarak
hüküm sürmeye devam ediyorlardı.

Firavun II. Pepi daha altı yaşındayken, MÖ 2278 civarında tahta geçmişti. 64 ya-
da 94 yıl (yazmanından kaynaklanan bir karışıklık) hüküm sürdü. Olasılıkla Mısır
tarihinde en uzun süre hüküm süren firavundu. Çüçlü ama biraz kibirliydi.
Memfis'teki sarayında, Biblos'la yapılan kraliyet tekelindeki sedir ticaretinden ve Nü-
bye'yle yapılan fildişi ticaretinden sağlanan gelirin keyfini çıkarıyordu; ancak Pepi
sorunlu bir dönemin firavunuydu. Hükümdarlığının otuzuncu senesinde Mezopo-
tamyalı bir kral, belki de ünlü Babilli Sargon, Biblos'a saldırdı. Böylece Mısır'ın
zenginlik kaynaklarından birini tek hamlede yok etmiş oldu.

Bu olay kötü bir zamana denk gelmişti. II. Pepi yabancı topraklara yaptığı sefer-
ler için yüksek harcamalarda bulunuyordu. Eyalet valilerinin hırsları Pepi'yi
endişelendiriyordu. Yıllık taşkın yetersizdi. Doğu Akdeniz'de kuraklık rüzgârları
esiyordu. Yiyecek yetersizdi ve politik huzursuzluğun işaretleri görünüyordu.

Pepi'nin atalarının hükümdarlığı döneminde eyalet valileri babadan oğula ge-
çen bir sistemde gitgide daha da güç kazanmışlardı. Özerkliklerini koruyor, hatta

artık, kendi güç merkezlerinin yakınılarında inşa ettirdikleri görkemli mezarlarıyla firavunu taklit ediyorlardı. Pepi onları ihtişamlı hediyelerle ve unvanlarla teskin etmeyi denedi. Firavun güçlü bir lider görünümünü sunduğu sürece ruhani ve siyasi otoritesi yeterli oluyordu. Nom idarecileri vergilerini zamanında ödüyor, politik davranıyorlardı. Pepi hükümdarlığının ilk dönemlerinde kararlı bir şekilde kontrolü elinde tuttu. Ancak yaşlandıkça günlük siyasetten giderek koptu. Nom idarecileri de giderek cesurlaştılar, güçlendiler ve saygısızlaştılar.

Pepi ölüm döşegindeyken yaşanan büyük kuraklık, açlığı ve hastalığı da beraberinde getirdi. Sarayın kıtlığı önleyecek gücü yoktu. Merkezi idare, bir anda çöktü. Aşağı Mısır'ı ve Yukarı Mısır'ı bir arada tutan ince bağ koptu. Tahtın varisleri, o kargaşa içinde yok oldu. Doğru olmadığını bildiği halde, yaşanan kaos aktarmak isteyen Manetho, 70 günde 70 kralın hüküm sürdüğünü yazar. Memfis'te birbiri ardına zayıf firavunlar hüküm sürdü. Toprakları Memfis'in birkaç kilometre ötesine gidiyordu. Mısır parçalanmış eyaletlere ayrıldı. Asyalı işgalciler deltayı ele geçirdi. Bir zamanların refah toprakları, devlete değil, kendi adamlarına sadık yerel diktatörlerle eyalet valilerinin kavgasına dönüştü.

Yaklaşık MÖ 2150'de, tam da alçak taşkınların rahat vermemeye başladığı dönemde, Anhtifi, Yukarı Mısır'daki Hierakonpolis ve Edfu nom'larının idarecisi oldu.

II. Pepi'nin basit kerpiç piramiti, kendisinden önce gelen firavunların ihtişamlı piramitleriyle kıyaslanamaz bile. Bir zamanlar **yüksekliği** 52 metreden fazla olan, dış duvarları kireç taşından ve beş basamaklı bu piramitten günümüze sadece geniş bir moloz yığını kalmıştır. Bu moloz sanki Eski Krallık dönemindeki çöküğü simgeler. Koridorun ve iç kısımlardaki odanın tavanları bir zamanlar yıldızlarla süslenmişti.

Hırslı biri adam olan Anhtifi kendisine "büyük reis" derdi. Mezar yazıtlarında, kılıkla başa çıkmak için aldığı kararlar anlatılır; nehrin ortasında kum duvarlar yapılmasını ve yağmacılara karşı eyaletlerin sınırlarının kapatılmasını emretmişti. Bu dönemde yamyamlık yapıldığına dair söylentiler vardır. Anhtifi kısmen başarılıdır; "Benim gibi biri dünyaya gelmedi, gelmeyecek de" diye övünür.

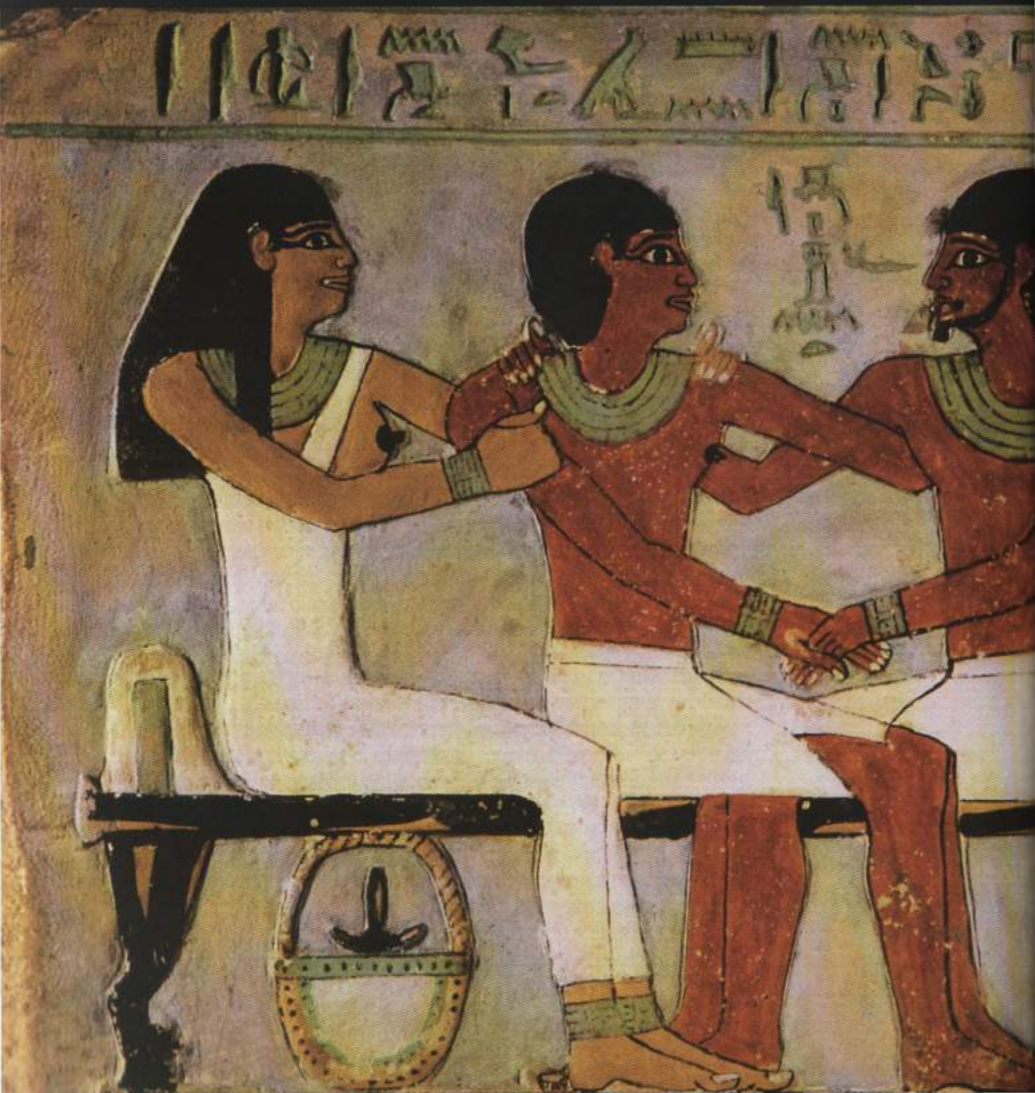
Başka bir bölge reisi Asytulu Heti'nin sorunsuz gençliği sarayda geçmiş, yüzme-yi firavunun çocuklarıyla birlikte öğrenmişti. Teb'in yukarısında nom idarecisi olur olmaz sorunları katlanarak arttı. Alçak taşkınlar beraberlerinde kılık getirdiler. Binlerce hektar tarım alanına taşkın suları hiç ulaşmadı. Görevliler büyük bir gayretle tahıl biriktirmeye çalıştılar. Öyküye Heti'nin mezarı anlatır: "Kentimi besledim... suyu sağlayan kişi olarak... bir haraj yaptım... Yukarı Mısır çöle dönmüşken... topraklar kum haline gelmişken, ben tahıl zenginiydim."

Eyalet yöneticileri bölgelerini iyi tanırlardı. Kökenleri kırsala uzanırdı. Açlığın önüne geçmenin tek yolunun kararlı uygulamalar olacağını en zor şekilde öğrenmişlerdi. Eyalet sınırlarını kapadılar; tahıl karneye bağladılar; bölgeleri üstünde sıkı denetim uyguladılar; paniği önlemeye çalıştılar ve nehrin hem üst hem de alt kısımlarındaki komşularından gözlerini ayırmadılar. Nom yöneticileri uzakdaki firavuna hürmet eder görünseler de, aslında açları besleyebildikleri ve tarımı canlandırabildikleri için Mısır'ın gerçek yöneticileri onlardı.

Büyük kuraklığın anısı, Mısır tekrar güçlü bir devlet olduktan çok sonra bile nesiller boyunca unutulmadı. Kaosun kötülükleri üstüne yepyeni bir edebiyat akımı gelişti. Bilge İpuver'in yazıları, kıtlığın pençesindeki Mısır'ı tasvir eder: "Yağmacılar her yerdedi, hizmetkârlarsa ne bulurlarsa götürüyorlardı."

Yukarı Mısır, giderek yaklaşan çölden esen rüzgârlarla taşkın ovasına kum dolan çorak topraklara dönüştü. Ne meyve ne de yiyecek bir bitki bulmak mümkündü. Çaresizlikten gözü dönen köylüler tahıl ambarlarını yağmıyorlardı. "Ambar boş. / Nöbetçi yerde yatıyor... Mısır'da herkes tahıla 'gider-ben-alırım' diye bakıyor." Bu unutulmaz yazısında İpuver, Memfis'te hiçbir işe yaramadan oturan firavunları suçluyordu: "Yetki, Bilgi ve Gerçek, senin. Sense ülkenin kargaşa ve didişme sesleriyle yankılanmasına izin veriyorsun." Mısır'da krallık, firavunun, Ra'nın oğlu olduğu; şahin ilah Horus'un himayesindeki Güneş tanrısı olduğu inancına bağlıydı. Firavun taşkını yarattı. Kuraklık zamanında kralın ayaklarının kilden olduğu düşünülmeye başlandı. Kusursuz firavun **efanesi çöktü**. Eski Krallık bağında olgunlaşmış bir uzümün kuruması gibi, kurudu gitti.

ORTA KRALLIK DÖNEMİ

II. Hariedan memurlarından İnıyotef, oğlu Amenemhet'in elini tutarken kansı da iki elyle omuzlarına sarılıyor. Sağda, Amenemhet'in eş Hapi üzeri yiyeceklerle dolu taş bir masanın başında duruyor. Duvardaki yazıt şöyle diyor: "Osiris, onurlandırdığı Amenemhet'e ekmek, bira, et ve kömes hayvanı sunuyor."

ORTA KRALLIK

Bir zamanlar ortası kerpiçten, dışı kireçtaşı ile kaplı Orta Krallık firavnu III. Amenemhet'in piramiti hala Havara Çölü'nde ayakta duruyor. Orta Krallık döneminde Mısır yeniden güç kazanarak refaha ulaştı. Teb'li Firavun Mentuhotep İki Diyar güçlü bir merkezin idaresi altında birleştirdi. Mentuhotep ve ardından gelen firavunlar, kendilerini hem ilahi krallar, hem de halkların çobanı olarak gördüler. Nübye ve Doğu Akdeniz'le yakın ticari ilişkiler kurdular. Orta Krallık döneminde üfür dünyanın da demokratikleştiği görüldü; ayınlerin ücretini ödeyebilen herkese sonsuz yaşam kapısı açıldı. III. Amenemhet'in MÖ 1770 civarındaki ölümünden sonra binlerce Asyalı deltaya yerleşti ve Orta Krallık çöküş dönemine girdi. MÖ 1630'dan sonra Şeşi adlı Asyalı savaşçı bir diktatör, kralliyet başkenti Memfis'i ele geçirdi ve Mısır tekrar ikiye bölündü.

9. ve 10. Hanedan

Meryibre
Heti
Merikare
In

11. Hanedan

I. Mentuhotep
I. Inyotef
II. Inyotef
III. Inyotef

11. Hanedan

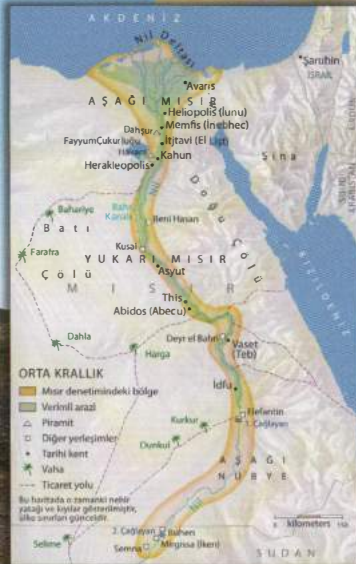
II. Mentuhotep
(Nebhepetre)
III. Mentuhotep
IV. Mentuhotep

12. Hanedan

I. Amenemhet
I. Senusret
II. Amenemhet
II. Senusret
III. Senusret
II. Amenemhet
III. Amenemhet
Kraliçe Sobeknefru

13. Hanedan

Ugaf
V. Amenemhet
Harnacheryotef
Amenikemau
I. Sebehotep
Hor
VII. Amenemhet
II. Sebehotep
Hencer
III. Sebehotep
I. Neferhotep
IV. Sebehotep
V. Sebehotep
Aye
Mentuemhat
II. Dedumose
III. Neferhotep

İkinci Ara Dönem

MÖ 1630-1520 civarı

Yeni Krallık

MÖ 1539-1070 civarı

Üçüncü Ara Dönem

MÖ 1075-715 civarı

Geç Dönem

MÖ 715-332 civarı

Yunan-Roma Dönemi

MÖ 332 - MS 395

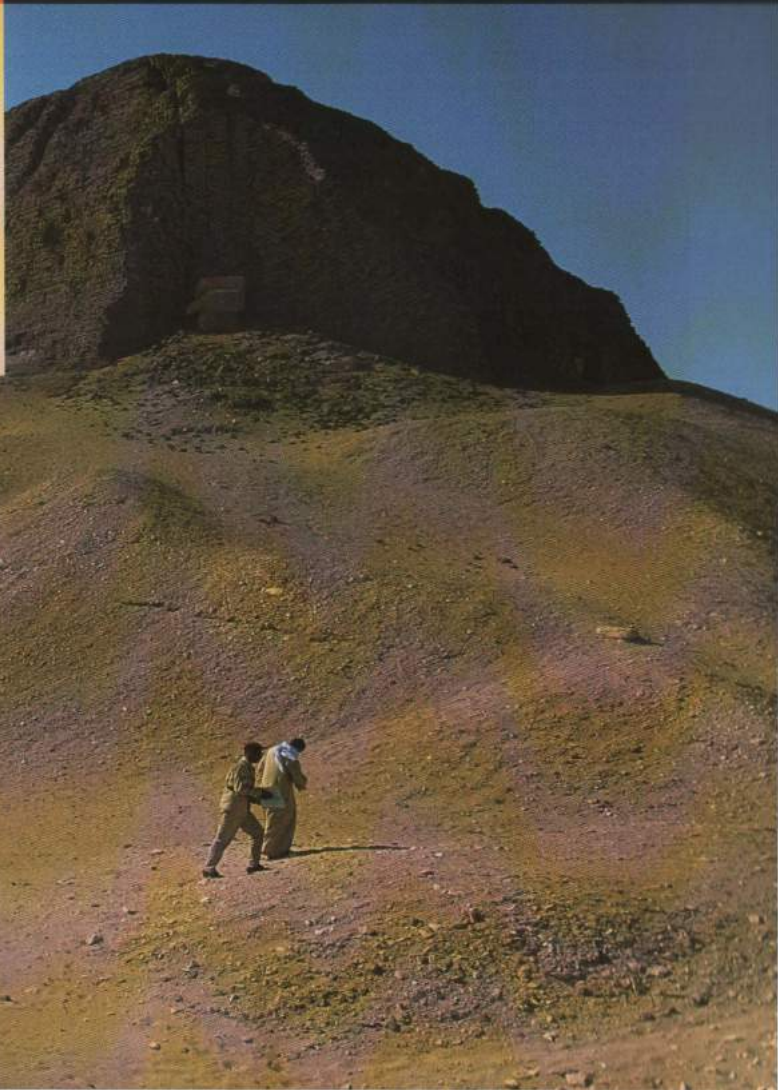
14. Hanedan
Nehesi

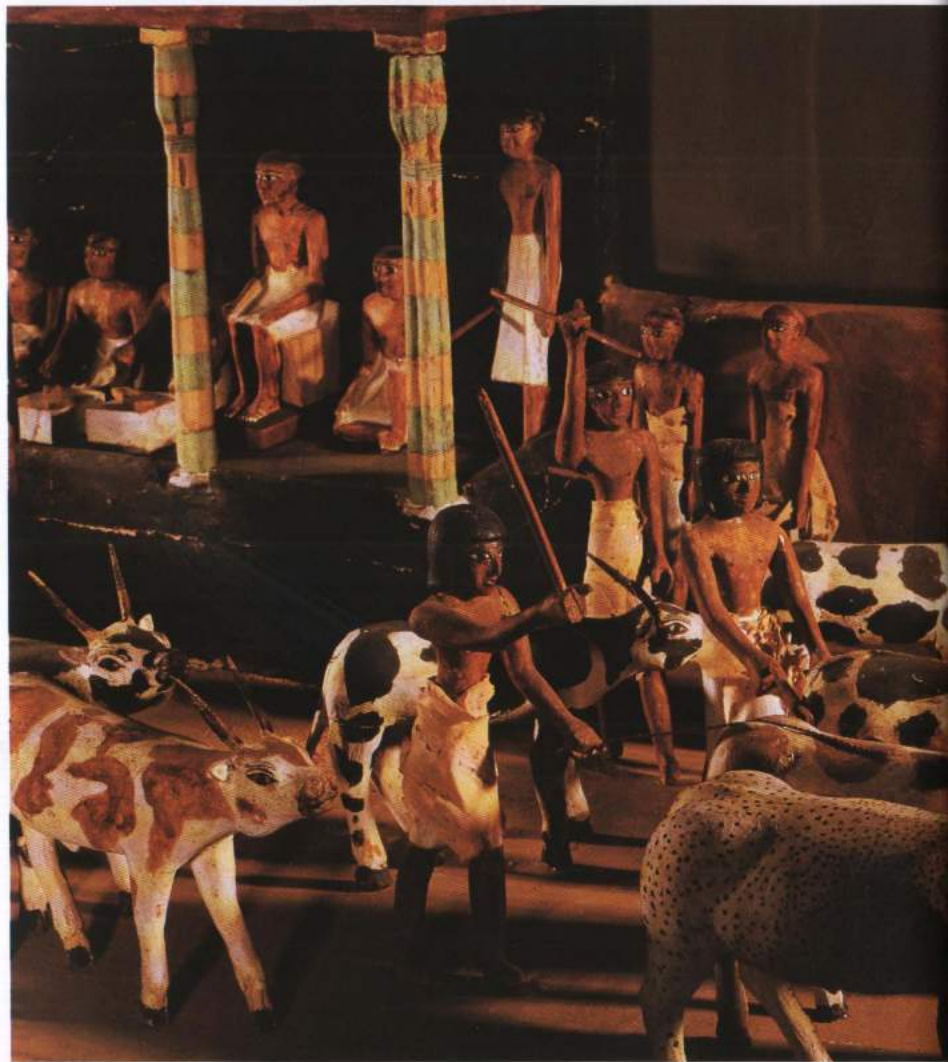
15. ve 16. Hanedan
(HYKSOS)

Şeşi
Hian
Apepi
Hamudi

17. Hanedan

V. İnyotef
I. Sebekemzaf
Nehircyerav
II. Sebekemzaf
I. Ta'o
II. Ta'o II
Kamose

"Başıma kötü herhangi bir şey gelmeden 13 hükümdara hizmet verdim. Hiç aldatılmadım. Etkili danışmanlığım, yerli yerinde kullandığım kelimeler ve baş eğişim sayesinde kimse yüzüme tükürmedi. Büyüklerin takdirini kazanan işler yaptım... Daima kabullenmesini bildim." Yukarı Mısır'dan Edfulu uşak Merer, II. Pepi'nin ölümünden sonra ortaya çıkan kargaşa ve iktidar kavgası dönemini yaşamış, ihtiyatlı ve nabza göre şerbet vermesini bilen mükemmel bir hizmetkârdı. Merer aslında 13 yöneticiye hizmet vermemiştir; sadece, yaşayan ve ölmüş efendilerine uygun adaklar sunmuş, mezarındaki stelde de verdiği hizmetten övünerek bahsetmiştir.

Bu gerçekçi maske (üstte) Orta Krallık sanatında rastlanan bireyciliğe güzel bir ömektir. Nazır Meketre'nin mezarında (MÖ 2100 civarı) bulunan bu ahşap maket (karşıda) Meketre ve ailesini gölgelik bir çardakta oturmuş hizmetkarlarının güttüğü sığırlarının geçişini izlerken gösteriyor.

XI. Hanedan firavunu II. Nebhepetre Mentuhotep, başında Aşağı Mısır'ın Kırmızı Tacı ve sırtında kutlamalarda giydiği Heb-sed tören giysisiyle görülmüyor. Elli yıl süren uzun hükümdarlığında bu firavun Mısır'ı birleştirmiştir. Göğsünde kavuşturduğu kolları, ölüm ve yeniden doğuş tanısı, yer altındaki dünyanın hükümdarı Osiris ile olan bağını simgeliyor.

Merer'in çağdaşlarından, İmyotru kentinin hazinedarı İti, kendisini "Teb'i ayakta tutan direk, güneyde saygın kişi" ilan etmişti. Böyle saygın kişiler, hırslı nom valilerinin rekabeti yüzünden parçalanarak Mısır'ın belkemiğini oluşturmamış, bölünmüş ülkeyi son bin yılda karşılaşılan en kötü bunalımdan çekip çıkarmıştı. Nom valileri birbirleriyle savaşa da, arkalarındaki görevliler yönetimin kontrol altında olduğu görünümünü verilerdi. Geçmişe bağlılıkları ve kökenleri, Mısırlılar için her zaman önemli olmuştur. Merer ve İti'nin sınıfından olan kişilerin gücü hem köy başkanları, hem de saraylarındaki efendileri üstünde geçerli olurdu.

Büyük kuraklığın bitmeye yüz tutmasıyla, Yukarı Mısır'daki rekabet iyice kızıştı. Zafer kazanmış bütün valilerin gözü büyük ödülde, yani krallıktaydı. MÖ 2125'e gelindiğinde bugünkü Beni Suef yakınlarında bulunan Herakleopolis'in yöneticileri, Mısır'ın orta bölümlerini egemenlikleri altına aldılar. Kısa süre sonra da nehrin yukarısında ki Teb krallığını yöneten aileyle çatıştılar. Teb kuzeydeki rakibinin topraklarını kendi topraklarına katmaya uğraştığı için sınır çatışmaları patlak verdi. MÖ 2080'den sonra, hepsinin de adı İnyotef olan Tebli üç yönetici, ardı ardına Herakleopolis'i almaya çalıştılar. II. ve III. İnyotef'e hizmet veren hazinedar Çeçi "en değerlileri bu topraklar onuruna toplanan, güzelliği yüreklerle mutluluk taşıyan" hazineden sorumluydu.

İnyotef'ler artık açık açık kendilerini Yukarı ve Aşağı Mısır'ın kralları ve Ra'nın oğulları olarak ilan ediyorlardı. Tebsınırının nehrin alt kısımlarına, Abidos ve Tis'in gerisine çektiler. III. İnyotef MÖ 1975'lerde öldüğünde Teb toprakları Birinci Çağlayan'dan neredeyse Nil'in ortasındaki Asyut'a kadar uzanıyordu.

II. Nebhepetre Mentuhotep işe öncüllerinin bıraktığı yerden devam etti. İsmi, "Montu mutludur" anlamına geliyordu; Montu, savaş tanrısıydı. Çok iyi bir politikacı ve savaşı olan Mentuhotep kısa sürede yeni Horus isimleri aldı: "İki Diyarın Yüregi" ve "Beyaz Taç [Yukarı Mısır] Efendisi." Hükümdarlığının ilk 14 yılında hem kuzey sınırında hem de başka rakipleriyle şiddetli çatışmalar yaşadı. Akıllıca davranarak kazançlı ticaret yollarının kontrolünü ele geçirdi. Öte yandan Nübye'ye seferler düzenledi ve çok iyi savaşçılar olan Nübyeli paralı askerleri ordusuna kattı. Asyut'ta Meseti adlı bir görevlinin mezarında, askeri düzende ilerleyen Mısırlı mızrakçılarla Nübyeli okçulardan oluşan 40'ar kişilik iki müfrezenin ahşap maketi bulunmuştur. Tis ve kutsal kent Abecü'deki ayaklanma ihtilaflara son noktayı koydu. Mentuhotep öfkeyle saldırıp bir dizi kanlı çatışma sonunda isyanı bastırdı. Peş peşe kazandığı zaferlerle Memfis'i ve Aşağı Mısır'ı kontrol altına aldıktan sonra yeni bir Horus adı daha

aldı: "İki Diyar'ı Birleştiren" MÖ 1971'de Mentuhotep artık bütün Mısır'ın efendisi haline gelmişti; ilgisini Nübye ve Sina'daki sınırlarını sağlamlaştırmaya yöneltti.

Mentuhotep'in düzenlediği seferlerde çok sayıda insan ölüyordu. 1911'de Amerikalı Mısırbilimci Herbert Winlock firavunun Tebyakinlarında, Nil'in batı kıyısındaki mezarlık tapınağında savaş sırasında ölen 60 askerin mezarını ortaya çıkardı. Cesetler keten kefenlere sarılmış, mezara sıra sıra dizilmişlerdi. Enseleri tıraşlı askerler henüz yaşamlarının baharındaydı. Oklarla ya da başlarına aldıkları darbelerle ölmüşlerdi. Winlock askerlerin yaralarını dikkatle inceleyerek savaşın nasıl gerçekleştiğini anlamaya çalıştı; bir kale önündeki şiddetli savaşta düşmanın üstüne taşlar ve abanoz uçlu oklar yağmıştı. Günümüze kalan kuşatma resimleri, burçlarda sıralanan askerleri ve hücum merdivenleriyle üstlerine yağdırılan oklara mızraklara karşı dayanıksız kalkanlarla sipherleri aşmaya çalışan saldırı güçlerini yansıtır. Buradaki saldırı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Askerler geri çekilirken sırtlarından ölümcül yaralar almışlardı. Hücumla geçen düşman askerleri yaralıları sopalarla öldürmüştü. Mısırlı savaşçılar, yaralı düşmanlarına son darbeyi indirirken gösteren dönem rölyeflerindeki gibi, piyadele- rin bir kısmı başlarının sol tarafına vurulan darbeler sonucunda ölmüşlerdi. Leşleri gözleyen akbabalar savaş alanının üstünde uçuyordu. Leş yiyen kuşlar yeni bir saldırıyla kale ele geçirilinceye dek katledilen askerleri didiklemişlerdi. Firavun, cesetlerin kendi mezarlık tapınağında onurlu bir şekilde gömülmesi emrini vermişti.

Mısır iç savaştan sonra kısa sürede toparlandı. Siyasi gerginlikler içten içe sürse de ülke tekrar refaha kavuşmuştu. Mentuhotep, önemli görevlilerini rahatça yaşayabilmeleri için ferah konaklarla ödüllendirdi. 1920'de Winlock, saray nazırı Meketre'nin defalarca soyulmuş mezarını incelerken çarpıcı bir keşif yaptı. Moloz dolu mezarın planını çıkartıyordu, o sırada duvardaki bir çatlaktan toz ve taş parçacıkları döküldü. Winlock fenerini çatlağa tuttuğunda konaktaki yaşamı resmeden bir manzara karşıştı: "Dört bin sene öncesinden kalmış minik bir dünyaydı; koşuşturmaca... esrarengiz sessizlikte devam ediyordu. O kadar eski bir zamana aittir ki... seslerinin yankısını duymak ne harika olurdu."

Meketre, geleneklere uygun olarak, yaşamın öbür dünyada devamlılığını sağlamak için günlük yaşamdan kesitler sunan ahşap modeller yaptırmıştı. Saray nazırının ko- nağındaki günlük yaşamı anlatan ayrıntılı 25 model bulunmuştur; düz çatılı, revaklı konağın rengârenk boyalı sütunları, bahçede, ağaçların gölgesindeki bir havuza bakı- yordu. Kısa beyaz elbiseli hizmetçi kız boncuklar takmıştı. Kafasında taşıdığı kutuda iki sunu küpü, elinde de canlı bir ördek vardı. Başka bir sahnede çardığın altında otu-

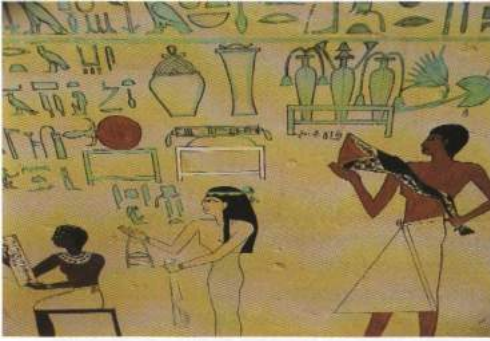
ran Meketre ve ailesi benekli sığırları güden hizmetkârları seyrediyorlardı. Figürleri mezara yerleştiren kişinin parmak izleri hâlâ oradaydı. Ayrıca, modeller arasında zanaatkârları ve aletleriyle tam bir marangoz dükkânı, fırınlar, kasaplar, sarayyazmanının küçük tekne filosu ve hatta bir aşçı bile vardı.

Mentuhotep, mezarlık tapınağını Deyrül Bahri'de, açık hava tiyatrosuna benzeyen kayalıkların içinde yaptırmıştı. Mimarları, kayalıklara, eğimli bir geçitle ulaşılan devasa bir teras mezarı diktiler. Bazılarının piramit olduğunu düşündüğü geniş bir kulahta örtülü ortadaki büyük binaya, sütunlu bir yoldan geçilerek ulaşıldı. Kemeri yollarla çevrili avlu yeraltındaki mezarın girişini çevreliyordu. Yekpare kaya arasından inen 150 metre uzunluğundaki tünel, avlunun 45 metre altındaki muhteşem gömü odasına uzanırdı. Odada, firavunun mermerden; siyah diyorit parçacıklarıyla süslü kabri bulunuyordu. Toplam 80 sekiz kenar sütunu olan ve Mısır'da ilk kez inşa edilen taş hipostil koridor, avluyu, bir zamanlar Mentuhotep'in heykelinin bulunduğu kaya oyuntusuna bağlıyordu. Heykel, kralı dağdan çıkıyormuş gibi gösterecek şekilde yerleştirilmişti. Hipostil tarzındaki koridor, yaratılış efsanesinde bataklıktaki sazları simgeleyen, çok sütunlu bir odaydı. Mezarın ardında yükselen el-Kurn sembolik bir piramit gibi göğe uzanıyordu.

"KRALLIK ARTIK BENZESİN GEÇMİŞTEKİNE"

Üçüncü Mentuhotep'in kısa hükümdarlığında (MÖ 1948–1938 civarı) firavunun veziri ve güney valisi olan Amenemhet, efendisinin lahdinin kapağı için pürüzsüz, sert bir kaya bulmak üzere Doğu Çölü'ndeki Hamamat Vadisi'nin taş ocaklarına sefer düzenledi. Yolda karşılaşabilecekleri göçebelerle baş etmek üzere 10.000 kişilik bir orduyla ilerliyordu. Vadinin güney tarafında bulunan yazıt, gebe bir ceylanın askerleri pürüzsüz bir kaya parçasına yönlendirdiğini ve orada doğum yaptığını anlatır. Ceylan kayanın üstünde kurban edilir ve kuru dere yatağına mucizevi bir yağmur yağar. Amenemhet'in adamları bakır keskilerle kayayı yerinden oynatıp, dönüş yolu için bir kızağa yerleştirirler. Ancak kaya hiçbir zaman kralın onuruna kullanılmamış olabilir. Zira yaklaşık MÖ 1938'de arkasında ordusuyla Mısır'a dönen vezir Amenemhet, Mentuhotep'i tahttan indirip kendisini firavun ilan etmiştir.

Amenemhet halktan biriydi. Zamanın birçok üst düzey görevlisi gibi, o da yokluktan çıkıp bu konuma gelmeyi yetenekleri sayesinde başarmıştı. Potansiyel huzursuzluklarla kaynayan bir ülke devralmıştı. Mentuhotep nom idarecilerinin pek

MEZAR RESİMLERİ VE RÖLYEFLER

XI. Hanedan firavunu Nebhepetre Mentuhotep'in eşlerinden 22 yaşındaki Kraliçe Aşait, Teb'de, Nil'in batı yakasında, Deyrül Bahri'de bir mezarlık külliyesine, firavunun yanına gömülmüştür. Kireç taşınclan muhteşem bir lahitte yatan Aşait, kendisine sunulan ördeği kabul ederken görülüyor (sağda). Arkasında ayakta duran bir kadın hizmetkar kalyeı yelpazeliyor. Kraliçenin mezarının içini buna benzer resimler süsler. Aşait'in hem mumyası hem de omuzdan askılı, uzun kırmızı bir etek giydirilmiş ve altın bilezikler takılmış ahşap cenaze heykelciğı günümüze bozulmadan ulaşmıştır. Refah içinde yaşayan Aşait'in bedeninde halktan insanlarda görülen hastalıklardan eser yoktur. Uzun, ince kollarında çalışmanın neden olduğu kaslanma görülmez. Ellerinden birinin tırnakları uzundur ve manikürlüdür; kınayla kırmızıya boyanmıştır. Aşait ve yakınlarını halktan ayıran sosyal bir uçurum olsa da, antibiyotiklerin henüz bulunmadığı bu devirde onlar da halk gibi ölümcül enfeksiyonlara yeniliyordu.

çok yetkisini kısıtlamıştı ancak valilerden bazıları hâlâ firavunlar gibi davranmayı sürdürüyordu; hatta kendi orduları ve filoları bile vardı. Amenemhet tahta geçince zaman yitirmeden savaş gemileri ve sadık alaylarıyla nehirden geçerek müthiş bir gövde gösterisinde bulundu. Ancak İki Diyar'a hükmederken hiçbir zaman huzurlu olmadı. Amenemhet, Teb'e sadakatle bağlıydı ama siyasi nedenlerle, Memfis'in yaklaşık 30 kilometre aşağısında, bütün güç merkezlerinden uzakta bulunan ve "İki Diyarı Elinde Tutan" anlamına gelen, İçtavi isimli başkenti kurdu.

Gözünü ülkesinden ayırmayan Amenemhet ardılı konusunda endişeliydi. Yeni bir kral soyunu başlatacağının işareti olarak Vehem-Mesuet; "Doğumları Tekrarlatan" adını almıştı bile. Sıra ikinci adımı atmaya gelmişti; hükümdarlığının yirminci yılında oğlu Senusret'i vekili olarak atadı. O zamana dek Nübye'nin iç kesimlerine pek çok kez sefer düzenlemiş ve garnizonlar kurmuştu. Senusret orduyu devraldı. Nübye'de yeni zaferler elde etti ve hem doğu hem batı sınırını denetledi. Babası saray mensupları tarafından öldürüldüğü sırada, Senusret, Batı Çölü'ndeki "Kum Evliler"e karşı bir seferdeydi. Genç prens hızla başkente döndü, darbeyi bastırdı ve tahta geçerek 45 yıl hüküm sürdü.

Senusret babasının akılcı politikasını sürdürdü. Katledilen Amenemhet'in oğluna yazdığı talimatları içerdiği düşünülen belge, yoluna ışık tutmuş olabilir. Senusret'e vahiy yoluyla geldiği söylenen Amenemhet Talimatları'nın güçlü ve yaratıcı dili kadar, yılların deneyiminden doğan üsluptaki keskinlik de son derece dikkat çekicidir. Ölü firavun, oğluna hiç kimseye güvenmemesini salık verir:

Tanrı olarak yükselen, duy sözümü, / içinde ve kıyılarında hüküm sürebilmek için, / Refaha kavuştur ülkeni! / Dikkat et hiç kimse olmayanlara, / Kanarsın çevirdikleri dolağlara. / Kardeş güvenme, kendine dost edinme, / Kimseyle yakınlaşma, hepsi de büyük hata.

"Bedenim ayrılrsa da, kalbim yanında. Neşe var Ra'nın teknesinde, krallık artık benzenin geçmiştekine!" diye bitirir sözlerini. Mesaj açıktı; firavunlar artık kusursuz değişlerdi ve salt tanrısallıkla iktidarda kalmayı bekleyemezlerdi.

Genç firavun babasının sözlerini ciddiye alıp idarenin dizginlerini çok sıkı tuttu. Hükümdarlığının üçüncü yılında, güneş kültünün merkezi Heliopolis'de yeniden inşa edilen bir tapınağı Ra-Atum'a adadı ve yaptıklarını da bir stele kaydetti. Asırlar sonra, Yeni Krallık dönemi yazarlarından biri bu öyküleri temize çekecekti. Görünüşe bakılırsa firavun temel atma törenine bizzat katılmıştı: "Hükümdar Çiftli Taci"ni takmıştı; bir süre kabul salonunda oturdu, yandaşlarıyla ve saraylı akrabalarıyla-

İZLEYEN SAYFALARDA: Asyut'ta, XI. Hanedan'dan Meseti adlı memurun mezarında bulunan
bu ahşap heykelticiler, yürüyüş düzeninde ilerleyen ve her biri 40 kişilik askeri müfrezeleri oluş-
turuyor. Kısa beyaz etekli, saç kesimleri aynı tarz olanlar Nübyeli okçular, Nübyeliler asırlar boyu
firavunların ordularında paralı asker olarak çalışmışlardır.

la görüştü... Duyabilsinler diye emir verildi, öğrenebilsinler diye nasihat edildi." Er-
tesi gün Senusret "tüylü tacını takmıştı. Herkes hükümdarı takip ediyordu. Baş okuma
rahibi ile kutsal kitaplar kâtibi iki ucundan ipi gerdiler. Daha sonra ip onlardan alın-
dı ve tapınağın yapılacağı toprağa gömüldü. Hükümdar... halka doğru döndü. Yukarı
ve Aşağı Mısır birleşmişti."

Senusret ülkeyi kolağan etmek için yolculuklara çıkardı. Sıkı yönetimi her yer-
de hissediliyordu; festivalleri denetler, valileri ziyaret eder, çöle maden arama seferleri
düzenlerdi. Nübye'de sahip olunan toprakları nehrin İkinci Çağlayan'a uzanan
kesimine kadar, yerleşimler ve ticaret durakları kurarak sağlamlaştırdı.

Firavunların tanrı olarak kudretleri azalmıştı ancak etkin yöneticiler olarak tak-
dir edilmeyi sürdürüyorlardı. Güneş tanrısı Ra'nın onlara yeryüzünde ma'atı
yerleştirme ve ilerletme görevi verdiğine inanılıyordu. Büyük kuraklıktan alınan ders-
ler unutulmamıştı. Orta Krallık dönemi firavunları kendilerini her şeye gücü yeten
krallar olarak görüyorlardı ama insanların çobanı olarak, halkın refahına atalarından
daha fazla önem veriyorlardı. Ayrıca merkezi kontrole inanıyor, Mısır'da yaşamın her
noktasında sıkı bürokrasi uyguluyorlardı.

Dilden dile dolaşan Sinuhe'nin Öyküsü'nden, Senusret'in bilge ve cömert bir
lider olarak görüldüğü anlaşılır. Mısırlı çocuklar nesillerce bu öyküyü okulda ders ola-
rak işliyorlardı: Sinuhe sarayda görevli genç bir hizmetkârdır. Firavuna bir tuzak
kurulacağını öğrenir ve korkup kaçar; geceleri yol alarak "Hükümdar Surları" olarak
bilinen bölgeyi aşar, Sina'yı geçer. Bir süre bir göçebe çetesine sığınır. Sonra Biblos'a
gider. Suriye'ye vardığında Retenu Prensi onu en büyük kızıyla evlendirir. Sinuhe top-
rak sahibi olur, çoluk çocuğunu yetiştirir ve "zengin malları, bol sürüleri" olan biri
olarak yaşlanır. Ancak doğduğu topraklara geri dönme isteği içini kemirmektedir. Se-
nusret bu dileği duyar ve ona bir davet yollar: "Mısır'a geri dön! Eskiden yaşadığın evi
gör! Büyük kapılardaki toprağı öp, saray mensuplarıyla kaynaş! Merak etme, ülken-
den uzakta ölmeyeceksin! Asyalılar seni defnetmeyecek! Kefenin bir koç postu
olmayacak! Uzun zamandır dünyayı geziyorsun! Ölümünü düşün, artık geri dön!" Si-
nuhe çok mutlu olur ve ülkesine geri döner, firavun tarafından karşılanır ve ölene dek
mutlu yaşar. Bu öykü elbette tam anlamıyla bir kurguydu; ancak yine de son derece
özgün bir yapısı vardı.

Tanınmış bir diğer Orta Krallık belgesi de tarihsel destan türünde yazılmış Ne-
ferti Kehaneti'dir: Kâhin Neferti, "Bastetli bir okuma rahibi... güçlü kuvvetli bir
vatandaş, kalemi kuvvetli bir yazman"dı. "Seçilmiş kelimeleriyle" hoşça vakit geçirir-

mesi için Snefru'nun sarayına davet edilmişti. Neferti ülkenin başına gelecek felaketi görmüştü; "Toprak çürüyecek, geride hiçbir şey kalmayacak. Mısır'ın nehri kuruyacak, suyun üstünde yüünecek." Yine de ümitsiz değildi:

Ve bir kral gelecek Güney'den, / Adı Ameni [Amenemhet], haklı olan... / Alacak Beyaz Tacı, / Takacak Kırmızı Tacı, / Birleştirecek iki gücü

Mısır birleşecek, "Hükümdarın Surları", hırsız Asyalılara karşı ülke sınırlarını koruyacaktı. O zaman da "Düzen geri dönecek, Kaos kovulacak"tı.

Neferti'nin övgüsü, kraliyet propagandasıydı. Yüzyıllar boyunca okul çocuklarına ezberletilmmişti. Geçmişin eylemlerinin; sınırların ötesinde bekleyen kaos güçlerinden halkı daima korumuş olan firavunların mazur gösterilmesiydi. Bu firavunların, tapınaklarda yer alan ağır başlı portreleri, halkının çobanı olma görevini çok ciddiye almış, işinin ehli kişileri yansıtır. Yetenekli ustalar ve etkili yöneticiler sayesinde tamamlanan sarayın ihtişamı, hükmedenlerle hükmedilenler arasında, bu dünyada ve öbür dünyada derin uçurum yaratıyordu.

Senusret, ölmeden iki yıl önce oğlu II. Amenemhet'i vekili olarak atadı. MÖ 1876'da firavun olan II. Amenemhet, 34 yıllık hükümdarlığında daha çok tarım üretimi ve gıda stoklarıyla ilgilendi. Nil'in batısındaki Fayyum çukurunun bereketini fark etti. Şimdi Bahr Yusuf olarak bilinen bir kanal Fayyum'u Nil'e bağlıyordu. II. Amenemhet ve ardılları bu kanalı derinleştirip genişleterek binlerce hektarlık kuru toprağı ilk kez yoğun sulamayla beslediler.

SE Nusret Beğendi

Senusret ve ardılları büyük kuraklıktan alınan dersleri hiçbir zaman unutmadılar. Düzene çok önem verdiler, çoğu halktan kişiler olan yetkililer atadılar ve iktidarın dizginlerini ellerinden bırakmadılar. Tarıma, saklama ambarlarına, kamu işlerine ve kendi mezarlarına büyük yatırımlar yaptılar, ilkeleri, etkili yönetim ve sıkı bir denetimdi; bu yaklaşım yalnızca merkezi bürokratik hükümette değil, aynı zamanda en uca kırsal alanlardan en ıssız topluluklara kadar ülkenin her yerinde etkisini gösteriyordu.

Mısırbilimci Flinders Petrie, XIX. yüzyılın sonlarına doğru, MÖ 1837'de ölen II. Senusret'in piramitinde kazı yaptı. Tarım alanında yaptığı çalışmalarıyla tanınan Senusret, Fayyum çukurunun girişine yakın bir yerde şimdiki adı Kahun olan Hctep-

ÖNCEKİ SAYFALARDA: Deri miğferli kırk Mısırlı savaşçı, kösele kalkanları ve uzun mızraklarıyla yürüyüş düzeninde ilerliyor. Beraber cavaştıkları Nübyeli okçular gibi onlar da beyaz etek giymişler. Ancak Mısırlılar alaylarının simgesi kuşaklar takıyorlar. Nübyeliler'in ve Mısırlılar'ın omuz omuza savaştığı bu tür müfrezeler ordunun belkemiğiydi.

Senusret (Senusret Begendi) kentini kurmuştu. Kentte, piramit ve mezarlık tapınağı işçileri hükümdarın mezarlık kültlerini denetleyen rahipler ve halk yaşıyordu. Kahun, firavunun ölümünden sonra, XIII. Hanedan'a kadar süren dönemde de (MÖ 1755-1630 civarı) gelişmeye devam etti.

Kahun'un nüfusu 3000'in üzerindeydi. Izgara planlı sokakların yer aldığı, duvarlarla çevrili bir kentti. Daha büyükçe evler, giriş çıkışın sadece ön ve arka kapılardan sağlandığı dümdüz, tuğla duvarları vardı. Yaşama alanlarında ve ambarlarda birer mutfak, hayvanlar için birer ağıl ve çeşitli odalar bulunuyordu. Ambarlar büyük miktarda gıdanın sığabileceği boyutlardaydı; tam tayın alan 5000 kişiye yetecek kadar tahıl depolanabiliyordu. Evlerin çoğu çok daha küçüktü ve sıra sıra dizilmişlerdi, genellikle iki ev, arka duvarından birbirine yapışık olurdu. Bu görüntü, toplumsal sınıflar arasındaki çizginin çok belirgin olduğu, nüfusun çoğunluğunun büyük evlerde oturan insanların dağıttığı tayımla yaşadığı, dikkatle yönetilmekte olan bir toplumu yansıtır. Bunların dışında Kahun'da, Doğu'nun Efendisi Sephu'ya adanmış bir tapınak da bulunuyordu.

Papirüs arşivlerinden öğrendiğimiz kadarıyla, kentte, belediye başkanının ve yasal sorunlarla ilgilenen bir yetkilinin çalıştığı "vezir dairesi" bulunuyordu. Ayrıca bir alt birim olan "kuzey mahallesi"ni denetleyen idari bir yazıhane; "rapor tutan" için (davalara bakan üst düzey yetkili) bir çalışma yeri ve bir de hapishane vardı. Nüfus sayımına ilişkin bir belgede Hakaure-Snefru isimli rahibin yaşadığı evin dokümü çıkarılmıştır. Büyük bir evde, karısı, oğlu ve kızıyla yaşayan rahibin hizmetindeki kadının kölelerin 13 tanesi kendisine rahiplik konumundan ötürü verilmiş, bir kısmı hediye edilmiş, 13 tanesi de halasından miras kalmıştır. Hakaure-Snefru yine de mütevazı sayılabilecek bir kuruma başkanlık ediyordu. Aynı dönemde Teb'de yaşayan başka bir görevlinin, yarısından fazlası Asyalı ve çoğu da kadın olan 95 kölesi vardı. Erkek köleler; evde çalışan hizmetkârlar, tarlada çalışan işçiler, aşçılar, öğretmenler ve ayakkabı tamircileri olarak sınıflandırılmıştı. Kadınların çoğu dokumacıydı; ancak aralarında bir berber ve bir de bahçıvan bulunuyordu.

Kahun papirüsleri, askerlik, yazmanlık, bekçilik gibi uzmanlık gerektiren meslekleri de belirtir; hatta listede yabancı şarkıcılarla erkek ve kadın dansçılar da vardır. Şevkle çalışan yazmanlar her hanenin nüfusunu çıkarırlardı; örneğin ikisi de asker olan Hori ve oğlu Snefru'nun evindeki hane halkının sayısı yıllar içinde değişmiş ve ölümler, doğumlar, miras kalan köleler, hatta yatıya gelen akrabalar yazmanlarca kaydedilmiştir. Hori'nin evinde bazı zamanlarda dokuzdan fazla insan oluyordu.

Firavun I. Senusret'in başını Yukarı Mısır'ın Beyaz Tacı süslüyor (MÖ 1918-1875 civarı).

I. Senusret'i elinde asa ile gösteren bu muhteşem ahşap heykel, firavunun piramitinin

doğusunda bulunan İunu'lu yüksek rahip İmhotep'in mezarından çıkarılmıştır.

Tam bir "memur kenti" olan Kahun'un yetkilileri, toplumun sadece iki sınıftan oluştuğunu düşünürlerdi; büyük evlerde yaşayan seçkinler ve diğerleri. Oysa gerçekte durum daha karmaşıktı. Onlarca yaşama ünitesi daha büyük evlere bağlıydı, kentte yaşayanlar burayı bırakıp köylerine geri döndükleri için de Kahun'un nüfusu sürekli azalıp çoğalıyordu. Orta Krallık döneminden sonra firavunlar küçük işçi toplulukları için yapılanlar dışında planlı yerleşimlerden vazgeçtiler. Toplum yapısı bu tür düzenlemeler için fazla karmaşıktı.

Kahun gibi, kraliyet mezarlıkları kültüne hizmet vermek üzere kurulan bir başka kent de Abecu yakınlarında yer alıyordu. Bürokratik sistem, Kasr el-Sağa gibi ücre taş ocaklarında çalışan işçiler için kurulan küçük yerleşim bölgelerini de dikkatle denetlerdi. Tuğla mahalle, Fayyum Gölü yakınlarında bulunan, çevre tepelerdeki bazalt ocaklarına uzanan bir yolun bitiminde kurulmuştu. Nil Vadisi'nde bir kent ya da önemli bir tapınak inşa edilirken duvarların pusulasının ana yönleriyle aynı hizada olmasına özen gösterilirdi. Burada da aynı titizlik söz konusudur.

"TOPRAKLARIMI GÜNEYE DOĞRU GENİŞLETTİM"

Firavun III. Senusret hükümdarlığının on altıncı yılında, Nübye sınırını İkinci Çağlayan'a kadar genişlettikten sonra böyle övünmüştü. Bölgede inşa ettirdiği kaleler, nehrin üst taraflarındaki Nübye krallığı Kerma (Kuşitler'in başkenti) ile Aşağı Nübye arasındaki ticaret yollarını kontrol altında tutmak için düzenlenen seferlerde askeri üs olarak kullanılıyordu.

Ata topraklarımı güneye doğru genişlettim, / Bana miras bırakılana dahasını ekledim. / Ben özü sözü bir hükümdarım, / Yüreğimde tasarlukolumla yapıyorum. / "Fetihmek için saldırının, başarısı hızıdır, / Yüreğimde tasarısı olanın güzündeykusu yoktur."

Hanedanların listesini çıkaran Mısırlı rahip Manetho'dan Senusret'in hem çok güçlü bir savaşçı hem de çok uzun boylu biri olduğunu öğreniyoruz: 4 kübit, 3 el ve 2 parmak boyundadır; neredeyse 2 metre. Senusret, tam bir Orta Krallık dönemi hükümdarıydı; onlar ilk dönem firavunları gibi despot değil; yetenekli yöneticilerdi. Oturur konumda yontulan granit heykelinin yüzünde, krallığa ve tanrılara duyduğu sorumluluklarını fazlasıyla ciddiye alan bir hükümdarın yorgun ifadesi vardır. III. Senusret bir tanrı olarak değil, halkının güvenliğini sağlayan, ihtiyaçlarına karşılık veren, yaşayan bir kral olarak resmedilmiştir. Ataları, kuraklık zamanında, merkezi

idareye açıkça karşı koymuş; Yukarı Mısır'ın hırslı ve güçlü nom valileriyle sürgit boğuşmuşlardı. Merkezi idare, yıllarca verilen unvanlar, tanınan ayrıcalıklar ve nom yöneticilerini kralın hizmetine girmeye ikna etmek üzere sessizce yürütülen mücadele sonunda **güçlenmişti**. Öyle ki, III. Senusret kendisini, nom valiliğini tamamen ortadan kaldıracak kadar güvende hissetti. Ülkeyi varet adı verilen iki bölüme ayırdı: Biri kuzeyi; deltadan "Güney'in Başı" denen Asyut'a kadar olan bölgeyi kapsıyordu, diğeri Asyut'tan Asuan'a ve Aşağı Nübye'ye kadar uzanıyordu. Her iki varete de doğrudan **hükümdara** bağlı birer vezir başkanlık ediyordu.

Nesillerden beri ilk kez bir firavun, siyasi anlamda bölünme tehdidini büyük ölçüde ortadan kaldıran böylesine cesur bir düzenlemeye girişmişti. Gerçi Senusret gibi bir savaşçıya karşı çıkmak da her babayığının harcı değildi. Sadece boyu posu bile en hırslı nom yöneticisinin gözünü korkutmaya yeterdi.

Ülkenin iç güvenliğini temin eden Senusret, yönetimi sadık görevlilerine verdikten sonra ilgisini dış ilişkilere, özellikle de kârlı Nübye ticaretine yöneltti. **Eski** Krallık döneminde Mısır, Nübye'nin Birinci Çağlayan'ın üstündeki daha ıssız kesimlerinde hüküm sürmüştü, nehrin alt kısmındaki yoğun nüfuslu bölgeyi yağmalamıştı. Orta Krallık firavunlarıysa, gittikçe daha da kazançlı bir hale gelen fildişi ve altın ticaretini ele geçirmek amacıyla daha da güneye ilerliyorlardı.

Nübyeliler çok sıkı düşmanlardı. Komutanlarının ve askerlerinin çoğu yıllarca Mısır ordusunda savaşmış ve düşmanı değerlendirme fırsatı bulmuşlardı. Özellikle de Üçüncü Çağlayan yakınındaki saldırgan Kermahlılar, etkilerini Aşağı Nübye'nin ötesine yaymak isterken çatışmaları kaçınılmazdı; çünkü Mısırlılar bu toprakların kendilerine ait olduğunu düşünüyordu. MÖ 1930'da I. Amenemhet şöyle söylüyordu: "Ben aslanlar sindirdim, timsahlar yakaladım ve Uvattlıları [Aşağı Nübye] bitirdim." Gittiği seferde sayısız insan öldürmüştü ama kalıcı bir askeri avantaj elde edememişti. I. Senusret Birinci ve ikinci Çağlayanlar arasına kaleler dikerek bölgede Mısır'ın varlığını güçlendirmeye çalıştı.

III. Senusret (MÖ 1836-1818) Aşağı Nübye'de garnizonlar kurup, Birinci Çağlayan'la nehrin 400 km üstündeki Semna arasında bir dizi kale yaptırdı, ikinci Çağlayan'ın ucunda, stratejik açıdan önemli en güneydeki kalenin yer aldığı Semna'da dikili bir çift sınır stelinde "Ataların topraklarını güneye doğru genişlettim" diye övünür ve Nübyeliler'i "alçak" olarak tanımlar; "O'nun [Senusret] saygı duyacağı insanlar değiller, alçaklar." Duvar yazıtları, öldürdüğü erkeklerden, esir aldığı kadınlar ve çocuklardan, katlettiği hayvan sürülerinden, yaktığı ekinlerden söz eder. Kendi heykelini

İZLEYEN SAYFALARDA: I. Senusret'i kutu şeklinde tahtlarda oturur gösteren çok sayıda bire bir ölçüde heykeli vardır. 1894 yılında, I. Senusret'in Liş'teki tapınagının dışında bulunan bu kireç taşından heykellerin ne amaçla yapıldığı bilinmiyor. Acaba bir zamanlar tapınagın içini mi süslüyorlardı yoksa daha kullanılmadan bir kenara mı atılmışlardı?

ardılarını teşviketmek için yaptırdığını söyler; "Haşmetimle belirlenen bu sınırı korumanız ve bu uğurda savaşmanız adına."

Steldeki figürler nehrin alt kısımlarında, Mısır'ın kapısı olan Elefantin'e kadar uzanan bir dizi etkileyici kaleye dik dik bakarlardı. Tüm kaleler arasındaki en etkileyici olanı ikinci Çağlayan'ın dibinde kritik bir noktada kurulu, Ortaçağ Avrupası döneminde yapılan kaleler kadar karmaşık ve geçilmez, devasa boyutlarda kerpiç bir yapı olan Buhen'di. Kale ilk önceleri, Eski Krallık zamanında Nil'in yanında, yumuşak eğimli bir ovada bir madencilik istasyonu olarak yapılmıştı. Karşı kıyıdaki verimli toprakları kalabalık bir Nübye nüfusu ekip biçerdi.

Orta Krallık'ın asker mimarları, birleşmeden önce, muhtemelen iç savaş döneminde oluşturulan kuşatma mühendisliğinin neden olabileceği zararların farkındaydılar. Bu uzak üssü gerçekliği şekilde güçlendirip, kuşatma altındayken bile susuz kalmamak için kuzey kapısının altına taş bir geçit yaptılar. Nehre bakan kalenin, 4 metre kalınlığında ve bazı noktalarda 8,5 metre yüksekliğindeki devasa kerpiç dış duvarlarının dışında kuleler bulunuyordu.

Çöle bakan iki kuşat duvarda, yukarı çekilerek açılabilen bir köprü ve iki ayrı kule vardı; kalcye bir saldırı olduğunda düşman, anında, her iki taraftan da ateş altında kalıyordu. Büyük bir hendegın, küçük kulelerin ve okçular için siperlerin bulunduğu dış duvarın alt kısmını parapetli bir sur duvarı koruyordu.

Buhen'i aşmak her ne nedenle olursa olsun imkânsızdı, içeride, kuzeybatı köşesindeki garnizon merkezi ana duvara yaslanmış şekilde yer alıyordu, ayrıca sıra sıra sokakları çevreleyen bir tapınakla kışla binaları da bulunuyordu.

NEHİR, KARA VE DENİZ TİCARETİ

Firavun III. Senusret, nehrin kayalıkları aşarak aktığı Semna Geçiti'ni korumak amacıyla ikinci Çağlayan'da bir dizi kale yaptırdı. Mimarlar akılcı bir yöntemle kale duvarlarını nehir kenarındaki kayalıkıntıları nadenk getirdiler ve giderek daha da karışıklaşan kuşatma mühendisliğine karşı küçük savunma surları diktiler, ikinci Çağlayan'daki askeri üs, en son savunma sistemleriyle donatılmıştı. Kalenin dışında ise gözcü kuleleri bulunuyordu. Yine de Senusret'in komutanları surların ardında beklemekle yetinmezdi. Sürekli devriye gezer, çölu gözetim altında tutarlardı. III. Senusret'in oğlu III. Amenemhet zamanına ait raporlar, Mısırlıların Nübyeli Mecaylar'ı, yani çol göçebelerini tahlil karşılığında devriye olarak tuttuklarını aktarı;

Orta Krallık dönemi sanatının başyapıtlarından bu inatçı bakışlı çini suaycın Teb'de bulunmuştur. Dış ticaretin getirdiği zenginlik ve refah ortamında hüküm süren Orta Krallık firavunlarının, mimari ve sanata verdikleri destek ortaya muhteşem eserler çıkmasını sağlamıştı. Kuyumcular altın ve yarı değerli taşlardan süs eşyaları yaparken çini üretimi de çok gelişmişti.

ayrıca kervanlar görüldüğünden de bahsedilir. Raporlardan birinde "32 kişinin ve 3 çeşin izini bulduk" diye yazar. Tüm bu çabalar, nehrin üst kısımlarında gitgide kuvvetlenen ve zenginleşen Nübye'deki Kerma krallığıyla ticari ve diplomatik faaliyetleri sürdürüp kontrol etmek içindi.

Tüm Nil ticareti İkinci Çağlayan'ın sonunda, Semna sınırına 20 kilometre mesafedeki Mirgissa (İken) kalesinden geçerci. Burada yetkililerin denetimindeki büyük tahıl ambarları ve çamurla kayganlaştırılmış bir kızak bulunurdu; akıntının yoğun olduğu noktalarda tekneleri kayıklardan geçirmek için kullanılırdı. Askut kalesinde büyük bir tahıl ambarı vardı; muhtemelen acil durumlarda çevre kalelere ve sınır ötesi askeri keşif gruplarına gıda ikmal amacıyla kullanılıyordu.

Nübye hareketi, ticaret yollarını ele geçirip güney sınırını korumak için tasarlanmış önemli bir askeri stratejidir. Kaleler, garnizon olarak ve Nübye'nin iç kesimlerine dek uzanan askeri ikmal zincirinin birer parçası olarak kullanılırlardı. Senusret hiçbir zaman Kerma'yı fethedip sömürgeleştirmede, ancak Nübye'de öylesine güçlü bir etki bırakmıştı ki, sonraları bir tanrı olarak itibar gördü.

Ekonomiyi ayakta tutmak için altına gereksinim duyan Mısır, Nübye'deki yatırımlara çok önem veriyordu. Altın, ilahi bir madendi; tanrıların **bedeni**ydi. Güneş tanrısı Ra'ya bazen "Altın Tepe" denir, kızı Hator'dan "Altın Kişi" olarak bahsedilirdi. Mısırlılar güneşle ilişkilerini vurgulamak amacıyla dikili taşların ve piramitlerin en uç noktasını altınla kaplardı. Firavunların altından yapılan ölüm maskeleri öldüklerinde tanrıya dönüşmelerinin simgeleri idi. Devlet, çok yüksek miktarda altın stoklardı; altının çoğu kraliyet mezarlarının yapımında kullanılırdı. Altın madenciliğini büyük ölçüde ordu denetlerdi. Madencilik, savaş esirlerinden ve yabancılardan seçilirdi. Bütün işleri deneyimli bir ekip yürütürdü; ekpte bir sefer komutanı, komutan yardımcısı, yazmanlar, açgılar ve maden ustaları bulunurdu. Kutsal sayılan gümüşü Mısır'da elde etmekse neredeyse olanaksızdı.

Mısır, özellikle de kraliyet tekelindeki sedir ticareti nedeniyle yüzyıllar boyunca, aralıklı olarak Asya'yla temas halinde oldu. İhtiyaç maddelerine ve lüks maddelere talep artışının yaşandığı XII. ve XIII. Hanedan dönemlerinde (MÖ 1938–1630 civarı) firavunlar ilişkileri daha da güçlendirdiler. Biblos ve Megiddo gibi antik kentlerde bu döneme ait Mısır nesneleri bulunmuştur. Biblos'un Mısır'la yakın bir ilişkisi vardı.

Bibloslu yöneticiler Mısır'a özgü kraliyet unvanları ve hiyeroglifler kullandırı. Gösterişli tören giysilerini de kültürlerine sokmuşlardı. Sina Çölü'nde bakır ve tırkuaz çıkarılır; eşek kervanları düzenli olarak çölü geçip Asya'dan mal getirirdi.

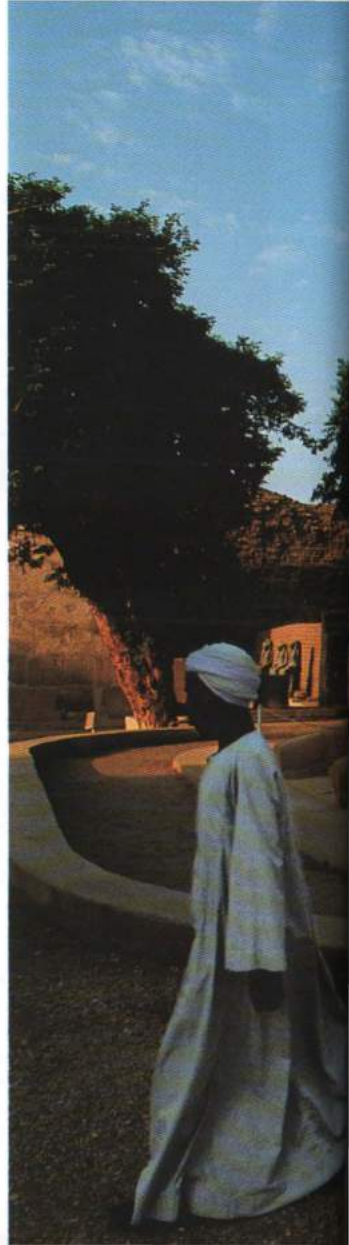
Asya'dan ithal edilen malların çoğu deniz yoluyla gelirdi; kıyıya yakın bir rota izlenirdi: Doğu Akdeniz kıyılarından ve Ugarit gibi işlek yolları olan büyük limanlardan Nil Deltası'na mal gelirdi. Farklı yerlerden gelen tüccarlar buradan sedir ağacı, Kıbrıs bakırı, Anadolu kelayı ile Fırat Vadisi ve Mezopotamya'dan gelen lüks ve temel ihtiyaç maddelerini alırlardı. Doğu Akdeniz'den yola çıkan ticaret gemileri batıya doğru, bugünkü Türkiye kıyılarını takip ederek Rodos'a, Girit'e ve uzak Ege Adalarına doğru giderlerdi.

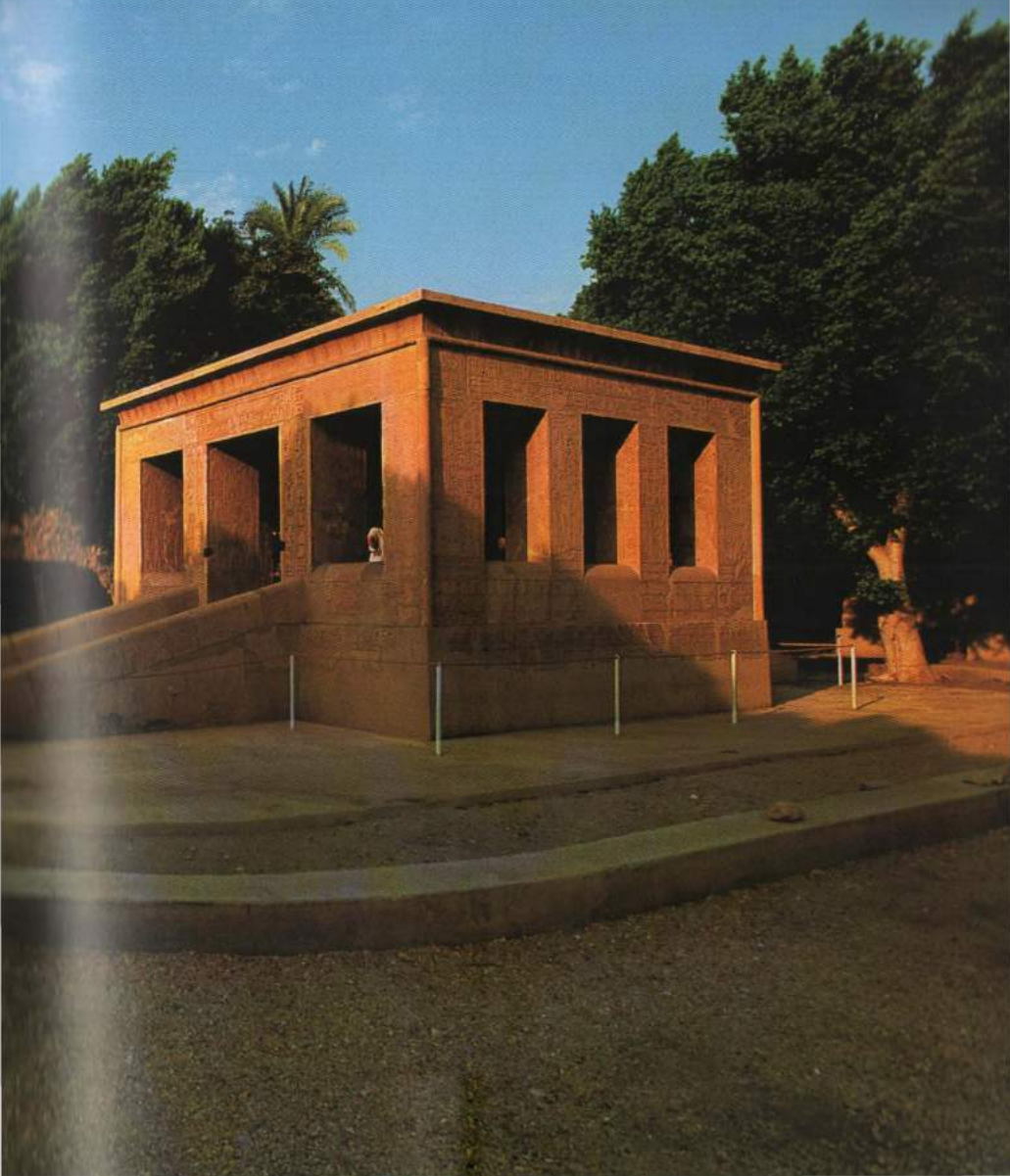
Girit saraylarındaki XII. ve XIII. Hanedanlarca ait buluntular, aralarında düzenli ilişkiler olduğunu belgelemektedir. Girit'ten zeytinyağı, kereste ve yün gelir; karşılığında keten, papirüs, takı ve süs eşyaları alınırdı. Girit'te, Mısır'a özgü çok sayıda taş kap, kaşak ve çini vazo da bulunmuştur; bazılarında kraliyet isimleri yazılıdır. MS XIV. asırda Girit'ten yola çıkan yük gemileri doğrudan Nil'e gidiyordu; Türkiye kıyılarında bir kasırgada batan ünlü Uluburun batığı bunun kanıtıdır. Bu yolu önceki asırlarda kat etmemiş olmaları için hiçbir neden yoktur.

TANRILARIN KORUYUCULARI

Orta Krallık dönemi firavunlarının hepsi, I. Senusret gibi (MÖ 1918-1875 civarı) tanrılar için büyük harcamalar yapmıştır. Yeniden yaptırdığı Karnak'ta bulunan Beyaz Mabnet (sağda, XVIII. Hanedanlık döneminde yıkılarak taşları Amon Tapınağı'nın girişinde dolgu olarak kullanıldı. Dönemin ilk tapınlardan olan bu mimarlık şaheserinde çok sayıda yazıt ve temsili sanat örnekleri yer alır. Duvarlarda dört ana yönde yerleştirilen tanrılar Amon, Atum, Horus ve Ptah, Senusret'i kucaklarken resmedilmiştir. Rölyeflerden birinde Horus'un Senusret'i bereket tanrısı Amon-Min'e götürmesi gösterilir (üstte). Senusret, Doğu Akdeniz'de büyük değişimler sırasında hüküm süren çalışkan bir firavundu. Nübye'de garnizonlar kurdu, Asya'da madencilikle uğraştı ve sayısız tapınak inşa ettirdi. Ardından gelenlerin Mısır medeniyetinin doruk noktalarından biri olarak gördüğü bir döneme imzasını atan Senusret, devlet yönetimini de sıkılaştırmıştı.

Orta Krallık döneminde yaşayan Mısırlılar yeterince zengin olan herkesin ulaşabileceği ebedi yaşam uğruna büyük harcamalar yaptılar. Mumyalama işlemi oldukça pahalıydı ve ancak zengin bir azınlık tarafından yaptırılıbiliyordu. Usta sanatçılar, ölen kişinin son derece gerçekçi bir maskesini uzun uğraşlarla yaratırlardı.

ÖBÜR DÜNYADA DEMOKRASİ

Rahip İhnofret Osiris'in sırlarını efendisi III. Senusret için düzenlemişti. "Abidos'un efendisinin göğsüne lapis lazuli, türkuaz, incelikle işlenmiş altın ve tanrının bedenini süsleyen bütün pahalı taşlardan taktım. Sırların ustası sıfatıyla tanrıya tören kıyafetini giydirdim... ihtişamla geçen üç yelkenli tekne, tanrının heykelini tapınağından mezarına doğru taşıırken, tanrının ayak izlerini takip ediyordu. Ben tanrının teknesini yüzdürdüm, Tot da dümeni aldı." Bu görkemli sahneyi hayal etmek zor değil: Son dakika hazırlıklarıyla uğraşan, etrafta koşuşturan görevliler; rahiplere özgü tören kıyafetleri içinde, bir tentenin altında çevreyi sakince gözleyen İhnofret; yukarı çekilirken kocaman beyaz yelkeni sıkışan yaldızlı kraliyet teknesi. Kutsal yelkenli tekne nehrin ana kanalına doğru ilerlerdi. Kıyıda toplanan insanlar tezahürat yazardı. Muhteşem bir şekilde süslenmiş başka tekneler yılın en önemli dini törenini; tanrının, hükümdarlığının, ölümünün ve dirilişinin halk önünde yeniden canlandırılmasını izlemek için sahil boyunca yavaşyavaş ilerlerdi. Osiris'in ölümü ve yeniden doğumu, dünyayı yenileyebilme ve devlete yaşam verebilme yeteneğini simgelerdi.

Diriliş ve sonsuz yaşam bir zamanlar sadece firavunlara ait bir ayrıcalıktı. Ama Eski Krallık döneminin sonlarında, öbür dünya giderek daha demokratik bir hal almıştı. Mısır'ı birleştiren nomyöneticileri kraliyet cenazelerinin yöntem ve törenlerini almışlar; ancak piramitlere değil, kesme taş mezarlara gömülmüşlerdi. Nebhepetre Mentuhotep daha görkemli bir cenaze töreni düzenlemişti. Platformlu ve sıra sıra süntünlari olan avlusuyla mezarlık külliyesi, üst düzey görevlilerin ve asillerin de yakınlarında gömülü olduğu Teb civarındaydı.

Başkentten XII. Hanedan zamanında Teb'den İçtavi'ye taşınması, nehrin alt kısımlarında gömülme geleneğini yeniden başlattı. Amenemhet ile I. Senusret mimari açıdan II. Pepi gibi geç dönem Eski Krallık firavunlarının piramitlerine çok benzeyen piramitlerin altında, Lişt'te gömülmüşlerdi. Bu iki kral olağanüstü güzellikte lahitlerde, iyi inşa edilmiş gömü odalarında yatıyorlardı. Ne var ki, piramitleri kötü yapılmıştı; temelleri doğal kaya çıkıntılarının üstünde oturan ve iç duvarları moloz ya da kerpiçe doldurulmuştu. Dış kaplamada kullanılan kayalar piramitleri sabit tutsa da mezar hırsızları için kolay bir hedef oluşturuyorlardı. Kayaları çalman piramitler kısa sürede çöküyordu. Sonradan gelen Orta Krallık dönemi firavunları Kahun ve Dahşur'da yapılan piramitlerin altına gömülmüşler, hemen yanlarında da en önemli görevlilerinin mastabalarını inşa edilmişti. Kraliyet mezarlığında gömülmek hâlâ bir ayrıcalık sayılıyordu. Bununla birlikte,

Osiris'in giderek demokratikleşen kültüne bağlı olarak firavuna yakın bir yerde gömül-
mek eskisine oranla önemini biraz da olsa yitirmiş gibi görünüyordu.

Osiris en eski Mısır tanrılarında biriydi. Daha I. Hanedanda Ennead adı
verilen ilk dokuz tanrıdan biri olarak saygı görüyordu. Gökyüzü tanrıçası Nut'la yer-
yüzü tanrısı Geb'in beş çocuğundan biriydi. Osiris Geb'in en büyük oğluydu, kız
kardeşi İsis'le evlenip dünyanın kralı olmuştu. Osiris ilk kez, Eski Krallık dönemin-
den kalan Piramit Metinleri'nde ölümlerle bağlantılı bir tanrı olarak çıkar karşımıza.
Mısır'ın Beyaz Tacını takan Osiris, ilk hükümdarların gömüldüğü yer Abecu'yla iliş-
kilendirilir. Eski Krallık firavunlarına ölümsüzlüğü sunmuştur.

Teb'liler'in Abecu'yu fethetmeleriyle Osiris kültü daha da demokratikleşti. Ölüm-
süzlük peşinde koşan yöneticilerin, unvanlarına, ölümlemlerinden sonra "Osiris" adı
eklendi. On üçüncü Hanedan bilginlerinin, eski firavunlardan Gerin mezarını Osi-
ris'in mezarı olarak ilan etmelerinin ardından burası sıklıkla ziyaret edilen adaklar
adanan kutsal bir hac yeri oldu. Artık hangi sınıftan olursa olsun herkes, karşılığını
ödeyip bir adak adadığı takdirde; hatta Abecu'da "Büyük İlah'ın merdivenleri"nin ya-
kınlarında gömülebildiği sürece öbür dünyanın keyfini çıkarabilirdi.

II. Hnumhotep'in mezarındaki bu sahnede anmağan sunan Bcdviler görüldü. Beni Hasan eyaletinden Hnumhotep ("Hnum Memnundur") kahilesi, vali ve saray memurları olarak firavunlara hizmet vermiş önemli bir aileydi. II. Hnumhotep dünya yaşamında Asyalılar'la o denli yakın ilişkiyeydi ki, sonraki yaşamına ilişkin sahnelerde onlara da yer vermişti.

Pek çok kişinin mumyası gömülmeden önce teknelerle Abceu'ya taşınırdı. Mum-yalar burada, tanrının anısına yapılan su şenliklerine katılırdı.

Giderek demokratikleşen Osiris kültü cenaze törenlerini tam bir sanayiye çevirmişti. Lahitlerin iç yüzüne yazılan 1100'den fazla kelime içeren büyü bir sözlükçe kullanıma girdi. Bir yazıtta şunlar söylenir: "Bu büyüü bilen herkes, gökyüzünün doğu tarafındaki Ra gibi, ölümler diyarındaki Osiris gibi olacak." Tabut Metinleri adı verilen bu metinler öbür dünyaya gitmek için bir rehber kitap işlevini görüyordu. Daha sonraları bu kutsal kelimeler papirüslere kaydedilerek Yeni Krallık döneminin ünlü Günlük Yaşam Kitabı ya da Ölümler Kitabı halini almıştır. Karşılığını ödeyebilen herkes bunun gibi bir papirüs edinebilirdi. Hatta istenilen büyülere göre sipariş vermek de mümkündü.

KARANLIK İSTİLAÇILAR

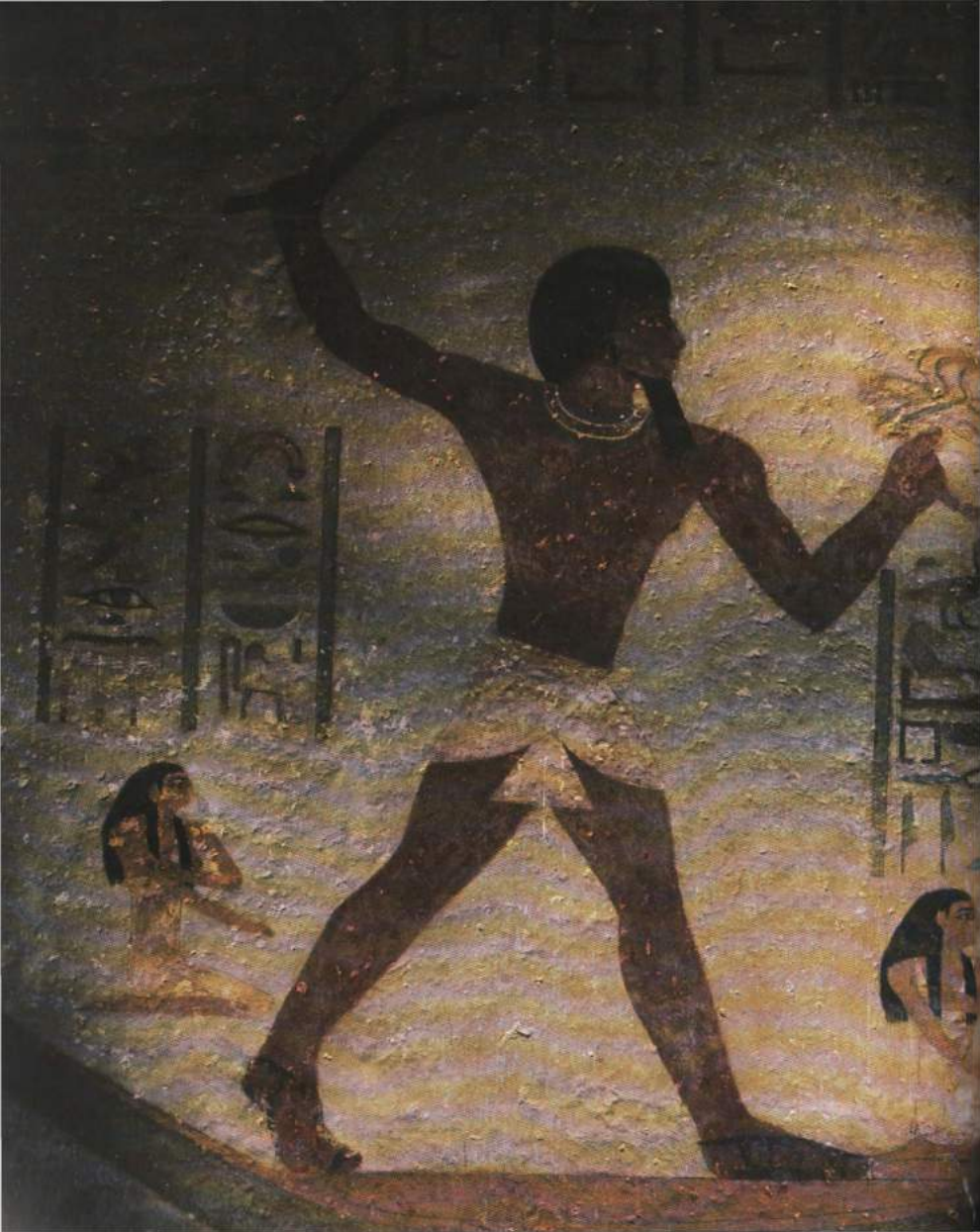
Tahta, MÖ 1818'de geçen III. Amenemhet de Orta Krallık döneminin uzun yıllar hüküm süren firavunlarındandır; tam 48 yıl Mısır'ı idare etmiştir. Devasa boyutlarda tapınaklar ve saraylar inşa ettirmiştir. Çevresini, inşaat projelerini, vergi toplamayı, tarımı, madenciligi ve askeri seferleri denetleyen bir yetkili ordusuyla kuşatmıştı. Öncüllerinin reformları, çok farklı sorumlulukları olan kişilerin idare ettiği güçlü bir merkezi idarenin yerleşmesini sağlamıştı. Sehetep-ib adındaki üst düzey bir görevli Abceu'da diktirdiği stelinde şiirsel bir dille "Aşağı Mısır Kralı"nın Asilzadesi" olarak üstlendiği sayısız sorumluluğunu anlatmıştır. Kendisini şöyle tanımlar:

"İşceğin, yiyeceğin, tütün, terazinin ve zeuk göletlerinin denetçisi... Gümüşün ve altının bekçisi... Tapmak sırlarının efendisi; firavunun tüm ev işlerinin takipçisi. Şakıl kurşunundan daha isabetli... Düşümleri çözebilen bir görevli."

Amenemhet öldükten sonra bile adamları kendisine sadık kaldılar. Sehetep-ib-re stelinde, "Hükümdarı kalbinizde yaşatın" ricası yazılıdır; çünkü...

O, iki Dıyarı güneşten de fazla aydınlatan, / Büyük İlapı'den [Nü tanrısı] de fazla yeşilliğe boğan, / ısı-ğyla görebilen Ra'dır, / O, iki Dıyara yaşam vermiştir.

Eski Krallık firavunu Snefru'dan beri ilk kez bir firavun kendisi için iki piramit yaptırmıştı. Dahşur'daki piramit tahminen 75 metre, Hava'ra'daki piramit de yaklaşık

EYALET MEZARLIKLARI

İngiliz Mısırbilimci John Garstang, 1902-1904 yıllarında Orta Mısır'daki Beni Hasan'da gerçekleştirdiği kazıda, tarihi XL ve XII. Hanedanlık dönemlerine uzanan ve cyalet yöneticilerine, alt düzey yetkililere ve halka ait 888 mezar buldu. Beni Hasan gibi mezarlıklar (üstte) o dönemlerin toplumsal yapısını yansıtıyordu. Nom yöneticileri mezarlık alanının üst taraflarına, sütunlu, keşme taş mezarlara gömülüyor; burada bazıları sütunlu odalar ve mabetler bulunuyordu. Daha alt tabakadan kişiler nom yöneticilerinin çevrelerine gömülüyordu. Garstang'ın kazılarında gömü odalarına konan ahşap maketler bulundu; bunlar tahıl ambarları, tekneler, hatta kasap ve marangoz dükkânlarının maketleriydi. Tüm bu maketler gömü odalarına tepeleme dolduruluyordu ve müzik aletleri, oklar, yaylar, mobilyalar, aynalar ve çeşitli süs eşyaları ile birlikte ölü kişinin öbür dünyada yaşamını eskisi gibi sürdürmesini sağlıyordu. II. Hnumhotep gibi en zenginlerin mezarlarını duvar resimleri süslüyordu. Bu resimde firavun bir papirüs sazlığında ördek avlıyor (solda). II. Hnumhotep'in mezarı, ticaret ve hayvan gülmek için Mısır'a gelen çöl göçerleri ve Aşalıhlar'la kurulan düzenli ilişki hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

58 metre yüksekliğindeydi. III. Amenemhet, olası mezar hırsızlarına karşı, çıkamaz koridorlar, tuzaklar ve sürgülü panellerle dolu bir labirent olarak yapılan, kerpiç piramidin ortasına gömüldü. Gömü odası, 7 metreye 2,5 metre ölçülerinde ve 2 metre yüksekliğinde bir kuvarsite oyularak yapılmış; toprağa gömüldükten sonra da üzerine bir piramit dikilmişti. Kızı Prenses Neferu-Ptah da burada gömülmüştür ve üstleri 45 tonluk bir kayayla örtülmüştür. Tüm bu önlemlere rağmen hırsızlar mezara girmeyi başardılar. Amenemhet, piramidin güneyinde 300 metreye 245 metre ölçülerinde devasa bir mezarlık tapınağı yaptırdı. Yunanlı coğrafyacı Strabon ve Herodot burayı odalar ve geçitlerden oluşan bir labirent olarak tanımlarlar. Ne yazık ki Mısırbilimci Flinders Petrie XIX. yüzyılda burada kazı yaptığında bu olağanüstü yapıdan geriye pek bir şey kalmamıştı.

III. Amenemhet muhteşem Orta Krallık firavunlarının sonuncusuydu. MÖ 1770'lerdeki ölümünden sonra Mısır görünürde daha az müreffeh bir döneme girdi. Ardılı IV. Amenemhet kısa ömürlü bir hükümdardı, muhtemelen Kraliçe Sobek-nefru'yu vekili olarak atamıştı. Bir sonraki asır boyunca XIII. Hanedan firavunları ülkeyi İçtavi'den yönetti. O dönemle ilgili elimizde fazla bir bilgi yok; ancak zaman zaman kuraklık yaşanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Daha güçlü firavunlar Aşağı ve Yukarı Mısır'a hükmetmeyi ve Biblos'la ticaret yapmayı sürdürdüler; bununla birlikte sanat ve teknolojiye bir düşüş yaşanmaya başlandı. MÖ 1700'lere gelindiğinde belki de deltadaki Asyalı topluluklara giderek artan bağımlılık nedeniyle durum daha da kötüleşmişti. İçtavi'de politik kavgalar diz boyu olmalıydı, iktidar, kraliyet bürokrasisi içindeki hihiplerin arasında gidip geliyor, iktidarın merkezi olan taht arada kaybolcağa benziyordu.

Kendi topraklarında bitmek bilmeyen kuraklıktan kaçıp gelen binlerce göçebe Asyalı deltaya yerleşmişti. Bazıları sadece sığmak arayan, Mısır'la yün ve başka ürünlerin ticaretini yapan ya da sadece gernik buğdayı alıp ezelden beri süregeldiği gibi sürülerini su içmeye getiren göçer Bedeviler'di. Bazıları Mısır'a yerleşti. Bir kısmı barınak ve yiyecek karşılığında işçi olarak çalıştı, bazıları da köle olarak satıldı. Deltanın Asya'ya bir geçit olarak öneminin farkında olan I. Amenemhet, Aşağı Mısır'da Nil'in o zamanlar derin bir kolu olan Pelusiac'ın üstünde, Avaris'te bir yerleşim alanı yaptırdı. Avaris'in kalıntıları bugünkü Teli el-Daba köyünün yakınlarında yer almaktadır. Viyana Üniversitesi'nden Manfred Bietak 20 yıldan uzun bir süredir titizlikle yürüttüğü kazı çalışmaları sayesinde asırlar boyunca bu antik kentin yaşadığı kargaşa dolu geçmişçi açığa çıkarmıştır.

İZLEYEN SAYFALARDA: Kahire Müzesi'nde bulunan bu mezar taşında (stel), XI. Hanedan memurlarından İnyotef ve eşi Sithator ölü için adak kabul ederken görülüyor. Alta sağda görülen sevgili oğullan, hizmetkârların taşıdığı yiyecekleri anne ve babasına adıyor.

Avaris kısa sürede giderek artan bir nüfusa ev sahipliği yapmaya başladı. Sonradan gelenlerin çoğunluğu, askerler, Bibloslu tüccarlar ve Sina'da türkuaz madenciligi yapan kişilerdi. Liman, Kıbrıs'tan, Akdeniz'den, Girit'ten yorgun yelkenleriyle gelen; kil amforalarla, lüks eşya ve hammaddeyle yüklü gemilerle dolup taşardı. Hamallar başlarına astıkları askılarla yükü boşaltır; eşeklerle liman kapılarını geçip saray ambarlarına taşıyıp ya da yakınlardaki nehir teknelerinin tayfalarına verirlerdi. Uzun elbise li tüccarlar keten balyalarını ya da lapis lazuli numunelerini inceleyerek gölgede pazarlık ederlerdi. Gemilerden gelen egzotik baharat kokuları içinde çocuklar küfreden işçiler arasında koşuşturur, bazen de gemilere tırmanmaya çalışır, gözlerini dört açmış kapitanlardan dayak yerlerdi.

İthal edilen sayısız kil çömlek limanda boşaltılırdı. Dipte, en azından iki milyon kırık çömlek yatmaktadır. Çoğu, Mısır ticaretinin ana unsuru zeytinyağı ve şarap amforalarıydı. XIII. Hanedan döneminden bir sarayda Girit çömlekleri, kuzey Suriye'den gelen eşyalar ve üzüm bahçeleri bulunmuştur. Kentte, Asya tarzında tapınaklar yükseliyordu. Sonraları saray bahçeleri soyluların mezarlıkları oldu. Mezar girişlerindeki çukurlarda çiftler halinde gömülmüş eşekler ve koyunlar bulunmuştur; bu hem kervan ticareti kültürüne, hem de o dönemde Suriye ve Filistin'deki Bronz Çağı topluluklarına özgü bir gelenektir. Mezarlıklar, paralı askerlerle tüccarların yaptıkları evlilikleri yansıtır; kentte yaşayan erkeklerin çoğu Doğu Akdeniz'den, kadınlarsa o bölgedendir. Nüfusun en az üçte biri parazitlerin ya da kötü beslenmenin yol açtığı anemik hastalıklardan muzdaripti. Salgın hastalıklar gemilerle taşınıyordu. Yüksek orandaki çocuk ölümleri hariç, Avaris'te erkeklerin ömrü ortalama 34,4 yıl kadınlara 29,7 yıldır.

Bu dönemde Asyalılar Nil Vadisi'nin doğal bir parçası haline gelmişlerdi. Bira ve şarap üretiminde, dokumacılıkta, terzilikte, dansa, bekçilikte uzmanlardı. Çoğu sadece köleydi; ancak çocukları Mısırlı isimleri alarak farklılaşan toplumla kaynaştılar. Mısır kasabalarında göçebeler de alışılagelmiş bir görünümde. Orta Mısır'da yer alan Beni Hasan'da bulunan bir mezar resminde, II. Senusret'in hükümdarlığı sırasında Doğu Çölü'ndeki nomlardan birinin idarecisi olan II. Hnumhotep'in huzuruna renkli kıyafetleri içinde çıkan bir grup Hikau hasut ("Yabancı Ülke Yöneticileri") bulunmaktadır.

Avaris gibi, her ırktan insanın bulunduğu delta kentleri XII. ve XIII. Hanedan dönemlerinde giderek artan bir şekilde yabancı paralı askerlerin ve tüccarların yerleşimine tanık olmuştur. MÖ 1800'lere gelindiğinde yabancılar, kent nüfusunun yarısını

Hieroglyphic text at the top of the panel, including symbols for 'Ankh', 'Was', and 'Djed' staffs, and other characters.

Two vertical hieroglyphs located between the heads of the figures, likely identifying them.

Hieroglyphic text at the top of the panel, likely identifying the deceased or the family.

DOKUMA TEZGÂHINDA SANAT

Eski Mısır'da bile gelişmiş bir zanaat olan dokumacılığın tarihi çiftçiliğin başlangıcına dayanır. Keten ana ürünlerden olduğu için Mısır'da en çok keten dokumacılığı yapılırdı. Her köyde ve her ailede giysi ve günlük kullanım eşyaları yapan bir dokumacı olurdu. Asillerin konaklarında en iyi kumaşları üreten ustaların çalıştığı dokuma atölyeleri vardı. Mısır'daki her şey gibi kullanılan teknik çok basitti: üretim kapasitesi çalışan işçi sayısına bağlıydı. En basit dokuma aleti yatay yer tezgâhıydı. Teb yakınlarındaki Kurna'da dokumacılar (solda) yere çakılı tahta çivilere uzunlamasına bağlılıkları iplerle uyukuluk dokuyorlar. Ahşap maktette saray nazın Meketre'nin dokumacıları yatay bir tezgâhta çalışıyorlar (üstte). İnce keten iplikler tezgâhta gerili ve işçiler elindeki ipliği eğiriyorlar. Eski Mısır'dan günümüze kalan kumaşlar genellikle kefenler ve ölü sarğılarıdır. Elimizdeki az sayıda giysi ise genelde düzdür ve renk katması için boncuklar, örgüler ve metal aksesuarlar kullanılmıştır.

oluşturuyordu. Güneyin yönetimi sezdirmeden yabancılara geçmişti. Bir noktada ülkeyi ele geçirmeyi planlayan Hikau hasut (Hiksos) hükümdarları, belli etmeden Avaris'te bağımsız bir hanedan kurdular. Bu sırada firavunlar Mısır'ı hâlâ İçtavi'den yönetiyorlardı. MÖ 1630'dan sonra Hiksos diktatörü Şeşi eski başkent Memfis'i ele geçirerek Avaris'i iyi korunan, güçlü bir kale yaptı.

Yüzlerce yıl sonra, Mısırlı rahip Mınetho deltaya gelip kendi devletlerini kuran yabancı istilacıları büyük bir karamsarlıkla anlatmıştır: "Tanrıdan ani bir darbe yemiştik; doğudan gelen, zaferlerinden emin karanlık istilacılar, birdenbire ülkemize ele geçirmişti. Kaba kuvvetle topraklarımıza yerleştiler." "Hiksos istilası" tarihi yazıtlara geçmiş olsa da büyük olasılıkla bir söylenceden ibarettir. Kuzeyde farklı ırkların kaynaşması Mısır'ı tümüyle değiştirmişti. Hiksoslar'ın ve Nübye'deki Kermalılar'ın giderek artan ekonomik ve askeri gücü, Mısır'ın tekrar iki krallığa bölünmesine neden olmuş; Asyalılar tarafından yönetilen bölge ve eski krallığın bulunduğu "Güney'in Başı" olarak Mısır ikiye ayrılmıştı. İçtavi'deki saray erkânı muhtemelen güneye, Teb'e kaçıp güney vezirliğinde çalışmalarını devam ettirdiler.

HİKSOS ARA DÖNEMİ

Hiksos kralları yüz yıl kadar Aşağı Mısır'ı Avaris'ten idare ettiler. Bunu başarmak için pek çok Mısırlı yetkilinin sadakatini kazanmış olmalı; Zaten hem Heliopolis'in güneş tanrısı Ra'ya hem tanrı Set'e tapmışlardır. Hiksos kralları deltayla nehrin üst kısmında, Nil Vadisi'nden Asyut'a kadar uzanan bölgede hüküm sürdüler. Teb'de bulunan Yukarı Mısır hükümdarlarıyla ilişkileri huzursuzdu. Sina ve Doğu Akdeniz'de etkili oldular. Aşağı Mısır'ın, Doğu Akdeniz'den gelen yeni fi-kirlere açılmasını sağladılar.

Bugünkü Heraklion yakınlarında Knossos'da yer alan Minos Sarayı'nda bulunan, üzerinde Hiksos kralı Kihan'ın isminin yazıldığı ak mermerden kavanoz kapığı, Hiksoslar'ın Minoslular'la doğrudan ilişkide olduğunun bir kanıtıdır.

Yukarı Mısırlılar, Hiksos dönemini İki Diyar'da kaos başlatan bir felaket dönemi olarak görüyorlardı ama Hiksoslar sayesinde, girişimci ticaret yöntemleri ile hızla değişen Bronz Çağı dünyasını tanımışlardı. Alet ve silah yapımında bakıra göre çok daha etkili bir metal olan bronzu kullanmaya başladılar. Zeytin ve nar ağaçları; dikey dokuma tezgâhları; yeni dokuma yöntemleri; lir ve tef gibi yeni müzik aletleri geldi. Ayrıca sürülerin ıslahı için kamlar Asya boğaları getirildi.

Bütün bu yeniliklere ek olarak Hiksoslar bölgenin askeri taktiklerini de değiştirdiler. Seyyar ordularına ve yeni tasarlanmış çok parçalı okları kullanan ölümcül okçularına güveniyorlardı. Kamaların ve kılıçların yeni tasarımları bu silahları daha kullanışlı hale getirmişti. Birkaç asır sonra generaller bataklıkta bir işe yarayan ama çöl savaşlarında çok önemli ve stratejik bir silah olan, iki tekerlekli atlı savaş arabalarını kullanmaya başladılar. Tebli generaller kısa sürede okçuların ve savaş arabalarının önemini fark ettiler. Hiksoslar'a karşı Aşağı Mısır'da ve Filistin'de çıktıkları seferlerde bunlardan çok faydalandılar.

Hiksos kralları hiçbir zaman Yukarı Mısır'da hüküm sürmemişlerse de, Tebli rakipleri, nehrin alt kısmındaki Hiksos otoritesini yıkacak bir şey yapmaktan acizdiler. Tebliiler, Kusai ve Abidos kentlerinden Elefantin'e uzanan; ancak Kuş krallığının egemen olduğu Nübye sınırında biten, ince uzun bir hat halindeki bölgede etkindiler. Teb askeri gücünü büyük ölçüde Nübyeli paralı askerlerle takviye ediyordu. Hafif piyade Mecay savaşçıları göğüs göğse savaşmaktan zevk alırlardı. Hiksoslar yenildikten sonra Mecaylar Mısır'ın kolluk kuvvetlerinin belkemiği haline geldiler. Pek çoğu üst düzey görevlere atandı. İki krallık, arada sırada bölgelerini belirleyen sınır boyunca patlak veren çatışmalara rağmen yine de ateşkes antlaşmasına uygun davranıyordu.

MÖ 1570 yıllarında Hiksos kralı I. Apepi, Teb kralı Sekenenre'ye yazdığı mektupta, Avaris'teki sarayında, Teb'den gelen suaygırı böğürtüleri yüzünden geceleri uyuyamadığından şikâyet etmişti; aslında güneydeki komşusunun askeri hırslarından şikâyet ediyordu. Hiksos kralı, Teb egemenliğinde olan toprakların kenarından geçen çöl yollarını kullanarak Kerma'yla kazançlı bir ticari işbirliğine girişince suaygırlarının böğürtüsü savaş naralarına dönüştü.

KUŞ KRALLIĞI

Üçüncü Çağlayan'ın alt kısımlarında, şimdiki Sudan'da yer alan Kerma, daha MÖ dördüncü bin yılda önemli bir yerleşimdi. Küçük bir köyken zamanla bir kasabaya, sonra da geniş Kuş krallığının başkentine dönüştü. Güneyden kuzeye uzanan ve çölün derinliklerine kadar ilerleyen stratejik ticaret yollarının ortasında yer alıyordu. Kerma, altın, fildişi ve köle ticaretinin merkez noktasıydı. Mısır karışıkça, hırslı Kuş hükümdarları Aşağı Nübye'ye yayıldılar. Taraf değiştiren firavunun garnizonları da yeni efendilerine hizmet vermeye başladılar.

Mısır kültürünü benimseyen Kuş, bir Nübye devleti olarak gelişti. Bazı göçmen

Saray nazın Meketre'nin mezarında yaratılan zengin dünyada genç bir hizmetçi kız başında sunu küpü taşıyor. Kızın ahşap heykeline, üstüne boncuk ağı geçirilmiş beyaz ketenden bir sade bir elbise giydirilmişti. Burada gözükmeyen sağ elinde ise kanatlarından tuttuğu canlı bir ördek var.

Mısırlılar devlet kurumlarında kısa dönemli olarak görevlendirilmiş olabilir. Pek çok Nübyeli'nin de Mısır'la ilk elden ilişkisi olmuştur; bu ülkede asker ya da polis olarak çalışmışlardır. Yine de bağımsızlıklarını asırlarca korudular ve daima bir Afrika devleti olarak kaldılar. Siyasi karışıklık dönemlerinde bile Mısır'a uzanan eski ticaret yollarının denetimini ellerinde tutarak zenginleştiler.

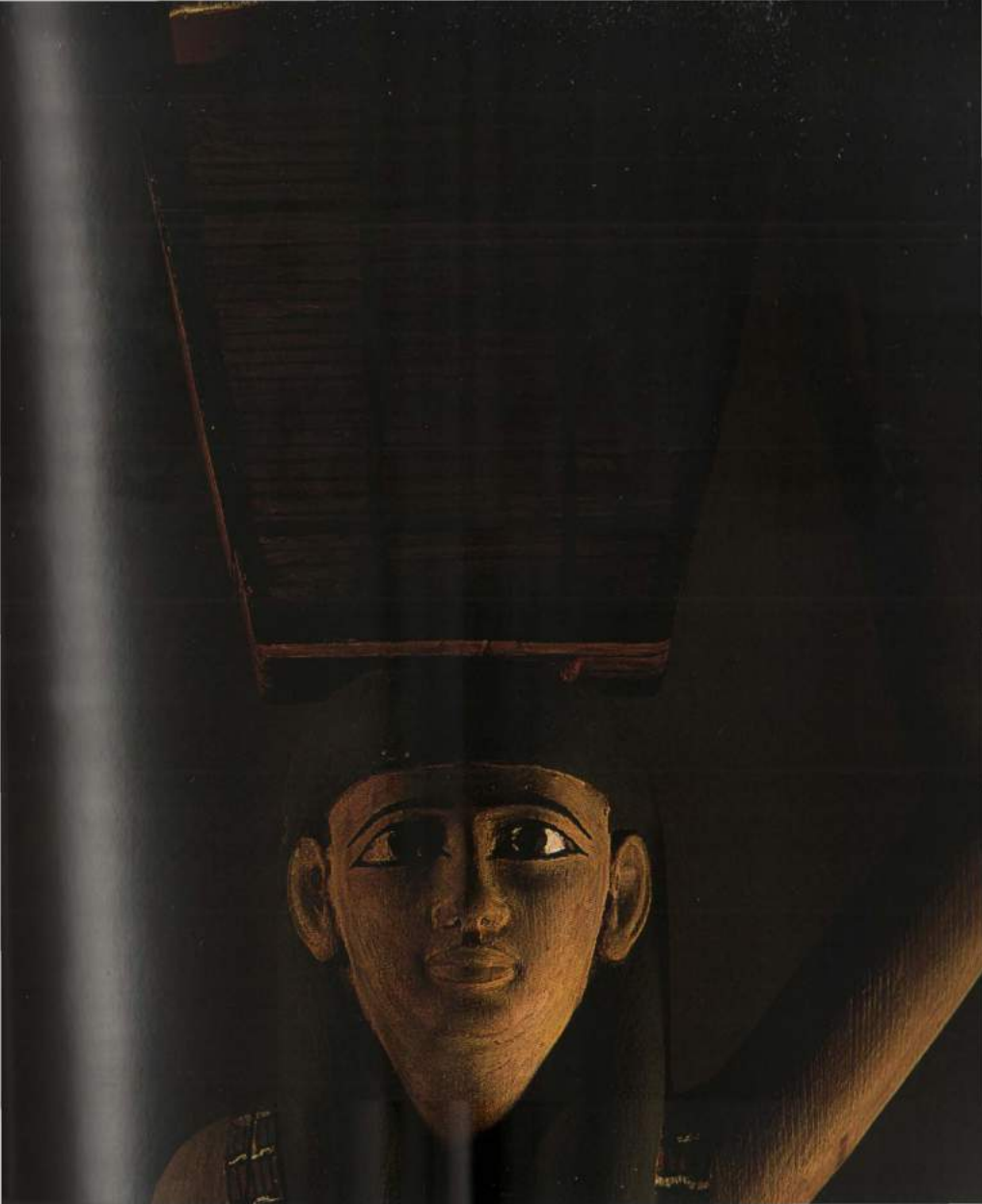
Kuzeyde Hiksoslar'ın iktidarı ele geçirdiği dönemde, Kerma, tarıma hayvancılığa ve altın ticaretine dayalı güçlü ekonomisi olan zengin bir krallıktı. Cenevre Üniversitesi'nden Charles Bonnet yaşamını Kerma'da kazı yapmaya adanmıştır. Hiksos zamanında en görkemli günlerini yaşayan Kerma 2,6 hektarlık bir alana yayılan, bölgeye özgü çarpıcı bir büyük kentti. Hükümdarı Aşağı ve Yukarı Nübye'ye egemen di: dört girişi ve göğe uzanan dikdörtgen kuleleri olan dokuz metre yüksekliğinde kerpiç surlarla korunan kentin merkezinde yaşardı. Kilometrelerce öteden görünen beyaz kapılarıyla muazzam bir tapınak (Deffufa), bu duvarları aşarak yükseldi. Firavunlar için yapılan binalar arasında bile büyük sayılabilecek tapınak 325 metre karelik bir alanı kapsıyordu.

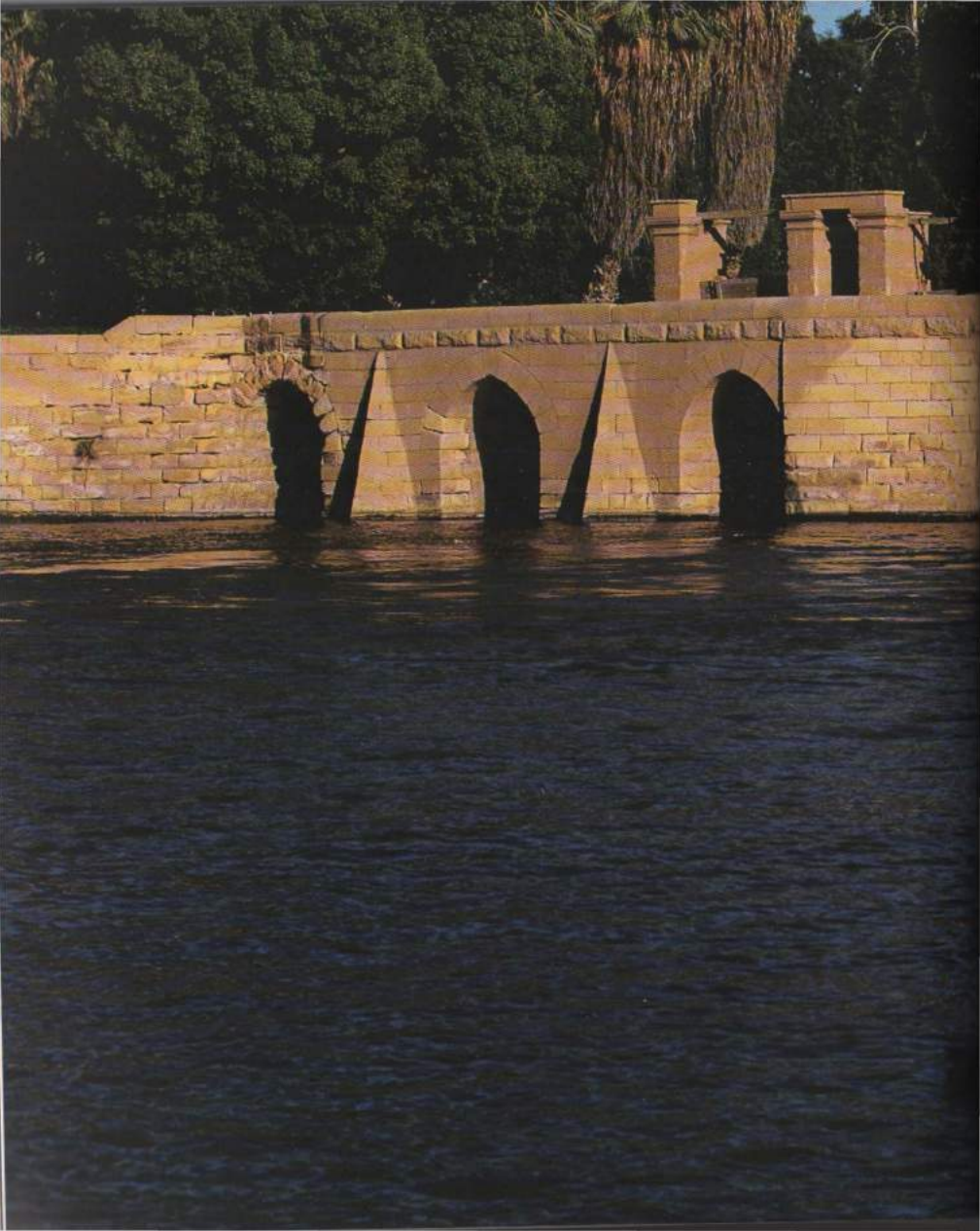
Deffufa dıştan bir Mısır tapınağını andırırsa da içi bambaşka dini inançları yansıtır. Tapınakta lüks eşyaların yapıldığı atölyeler bulunurdu. Girişi, önde değil yan taraftaydı. Basamaklardan inildiğinde yuvarlak mermer bir sunakta keçi ve koyun kurban edilen kurbanlık odasına girilirdi. Başka bir merdiven de bir zamanlar açık havada, belki de güneş tanrısı adına yapılan törenlerin gerçekleştirildiği çatıya çıkardı. Beş metre yüksekliğinde kerpiç bir duvar Deffufa'yı, etrafındaki küçük mabetleri ve rahiplerin yaşadıkları evleri çevrelerdi. Daha geniş surlarda, kraliyet sarayında ve soyluların evlerinde 2000'e yakın insan yaşardı.

Kerma hükümdarı görüşmelerini 9 metrelik kerpiç duvarların çevrelediği daire biçimli kulübede yapardı. Yapının üstünde konik bir hasır çatı yükseldi. Burası daha sonra terk edildi ve hükümdar resmi işlerini yürütmek için etkilileyici bir kabul salonu olan dikdörtgen kerpiç bir saraya taşındı. Ana tapınak girişiyle hizalanan bu büyük yapıda yoğun ticari faaliyetler yürütülürdü. Hükümdarın halkın önüne çıkışı dikkatle planlanırdı. Sarayda geniş depolar ve Bonnet'in gün ışığına çıkardığı, mal işaretlemek ya da mektupları kapatmak için kullanılan binlerce boş kil mühür barındıran bir de arşiv odası bulunuyordu.

Etrafı surlarla sınırlanan Kerma, irili ufaklı yerleşimlerin çevrelediği geniş bir alana yayılan bir kentti. Kentin orta kesimindeki nüfus yapısı farklılık gösterirdi.

Burada sadece hükümdar ve saray mensupları değil, görevliler, askerler, farklı

SUYUN AKIŞINI DEĞİŞTİRENLER

Orta Krallık dönemi firavunları, Eski Krallık zamanında yaşanan büyük kıtlık-ları asla unutmamışlar; sulama yolları ve tahıl ambarları için (solda) büyük yatırımlar yaptılar. II. Amenemhet ve onu izleyen firavunlar, Nil'in batısındaki Fayyum Çukuru'nun tanınmış potansiyelinin farkına varmışlardı. Binlerce işçi, Nil'i Fayyum Çukuru'na bağlayan ve günümüzde Bahr Yusuf olarak bilinen doğal su yolunu kazıp genişletmek için çalıştı. Fayyum'un kuzeybatı ucunda, hazaltı ocaklarında çalışan işçiler için tuğladan inşa edilen köylere benzer yerleşimler türedi. II. Amenemhet piramitini (günümüze sadece kerpiç bir tümsek kalmıştır) Fayyum yakınlarındaki Dahşur'da yaptırmıştı. Yaklaşık 48 yıl hüküm süren ve Fayyum üzerine yoğunlaşan III. Amenemhet ise çukurun daha da yakınında, Havvara'da bir piramit yaptırmıştı. Piramitin güney yüzünde, merkezinin batısına yerleştirilen dehliz benzeri giriş (üstte) yağmacılara karşı önlem olarak bir dizi geçide açılyordu ama piramit yine de talan edildi.

Akşam güneşinin kızıla boyadığı Karun Gölü Nil'in batısındadır. III. Amenemhet dönemindeki geniş çaplı sulama projeleri sırasında taşan sular, deniz seviyesinin altındaki bu gölü oluşturmuştur. Orta Krallık döneminde uygulanan tarım projeleri sayesinde Fayyum Çukuru bir vahaya dönüştü ve ülkenin tahıl üretiminde büyük artış görüldü.

düzeylerdeki rahipler ve kent duvarlarının dışında barınan halk da yaşardı. Altın ve fildişi işçiliğinde ustaydılar. Yumurta kabuğu inceliğinde, kırmızı siyah renkli, Afrika'nın en zarif kil kaplarını da üretmişlerdir. Evler, karmaşık ve zengin bir toplumu yansıtır; önünde bir avlusu olan iki odalı evlerin yanı sıra daha gelişmiş temelleri olan evler de vardır. Kentle nehir arasındaki geniş otlaklarda çok sayıda büyükbaş hayvan beslenirdi. Çamurda bozulmadan kalmış, sığırlara ait toynak izleri bulunmuştur. Başkenti çevreleyen kıyı topraklarında, Nil'in **günümüzde** kurumuş olan kanalları boyunca, bir zamanlar Kerma için tahıl yetiştirilen küçük köyler kurulmuştu. Tahıl, yükseltilmiş tahta tabanlı özel yapılarda biriktirilirdi.

Kentin üç kilometre doğusunda kurulan geniş mezarlık, dönemin Nübye toplumuna çarpıcı bir pencere açar. Burada 30.000'den fazla mezar vardır. Sıradan halk az sayıda kişisel eşyayla gömülürken, zenginler, özel bir çekmecesine ahşap kapaksız tabutlarla gömülmüştür; çekmecelerde, bronz usturalar ve göz boyaları bulunmuştur. Keten ya da deri giysileri ve süslü başlıkları da vardır. Mezarlığın güney kenarında kerpiç mabetli dört büyük gömü tümseği bulunur. Ortalama 90 metre enindeki bu tümsekler, kimliği bilinmeyen bir hükümdarın mezarıydı; en güzel giysilerin giydirildiği ceset muhteşem bir yatağa yatırılmıştı. Her hükümdarın yanında yerel ustaların işlediği kakma mobilyalar, silahlar ve çanak çömlek olurdu. Yas tutanlar, gömü odasının dışındaki alanı Nübye denetimi altındaki kale kentlerinden ve mezarlıklarından yağmalanmış Mısırlı firavunların ve yetkililerin heykel ve heykelticileriyle donatırlardı.

Cenaze günü, kalabalık bir topluluk dar koridorları gömü odasına uzanan büyük gömü tümseğinde toplanırdı. Gözyaşları içinde, dualar ederek ellerindeki adaklarla mezara doğru ilerlerlerdi. Güvenilir rahipler ve yetkililer gömü odasının kapılarını kapatırdı. Hükümdarın hizmetkârları, en güzel giysilerine bürünmüş eşleri, çocukları ve onlarca kölesi toprak geçide doluşur, gömü odasının yanında sıkış tepiş beklerlerdi. Arkeolog George Reisner şunları anlatır: "Ağlama sesleri ve tüm kıpırdanmalar durur, işaret verilir. Ziyafet için toplanmış hazır bekleyen kalabalık, sepetlerdeki toprağı hareketsiz duran canlı insanların üzerine döker ve yeniden toprak almak için çekilir. Çılgın karmaşayı ve kalabalığın acelesini hayal etmek hiç de zor değil. " Ellerile yüzlerini örten ya da başlarını kolları arasında alan kurbanlar kısa sürede ölürdü. "Ölüm anındaki durumlarından bazılarının son anlarda iyice korktuğunu ve bazı durumlarda hemen ölmeyip can çekiştiklerini biliyoruz. " Geçide doluşan kurbanları canlı canlı gömen kalabalık ölü hükümdara eşlik etmeleri için kesilen boğaların

etini yemek üzere muhteşem bir ziyafete otururdu.

Kuş prensleri deneyimli tüccarlar ve siyasetçilerdi; Mısır'daki her siyasi gelişmeyi yakından izlerlerdi. Hiksoslar'la kurdukları ittifak Tebli hükümdarların hiç hoşuna gitmiyordu. Yukarı Mısır'dan uzak durup, nehrin alt kısımlarında Nil'in Kena Dirseği'ne kadar olan vahaları birbirine bağlayan Alamat Tal gibi çöl yollarını kullanarak deltada ticaret yaparlardı.

Tebliiler Hika-Kerma ittifakı karşısında sık kullanılan yolları denetlemeye ve gözcü kuleleri dikmeye başladılar; Alamat Tal yolunun Teb ucunda yer alan iki kule günümüze kadar dayanmıştır. Çöl devriyeleri yol boyunca gizli gizli dolaşır, geceleri geçen eşek kervanlarını basıp Hiksoslu tüccarları katlederlerdi. Chicago Üniversitesi arkeologları John ve Deborah Darnell, binlerce yıllık Mısır tarihinin kırık çömlek parçalarıyla dolu bu yolların çoğunu incelemişlerdir. Gezinlerin taşlara yazdıkları duvar yazılarını ve kervan duraklarını keşfetmişlerdir; genellikle tanrılara dualar, özel bir yolculuk anısına yazılar ya da yollardaki devriyelerin ad ve unvanları yazılıyordu bu ralara. MÖ 1800 yıllarından kalan, ilk fonetik alfabenin bir örneği olduğu düşünülen yazıtlar dahi bulunmuştur.

XIII. Hanedan'ın (MÖ 1720 civarı) 14. firavunu II. Horus kısa bir süre hüküm sürdü. II. Horus gerçek boyutlardaki bu ışıl ışıl gözlü heykeli firavunu çıplak gösteriyor. Omuzlarında, kuşunun havaya kalkmış elleri var (resimde gösterilmemiş).

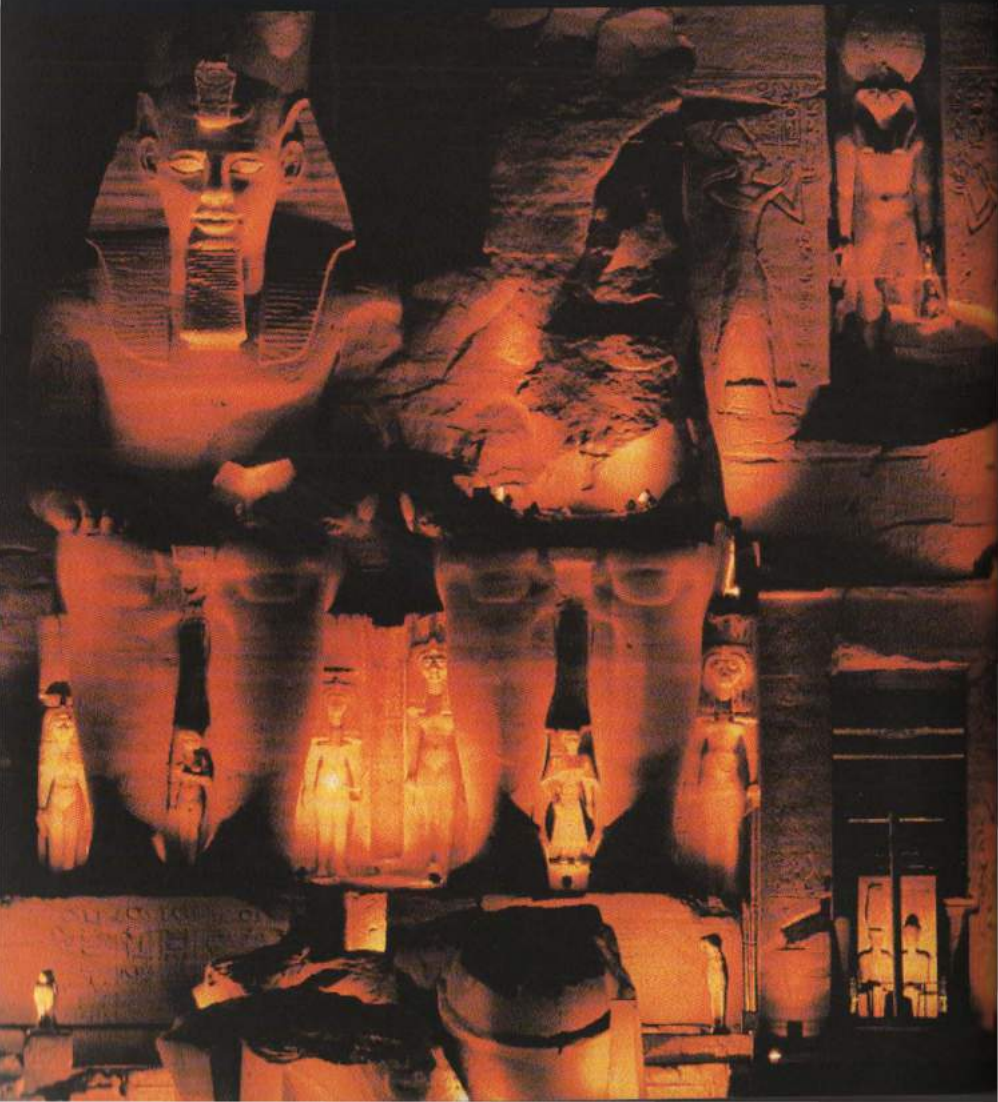
TEB ZAFERLERİ

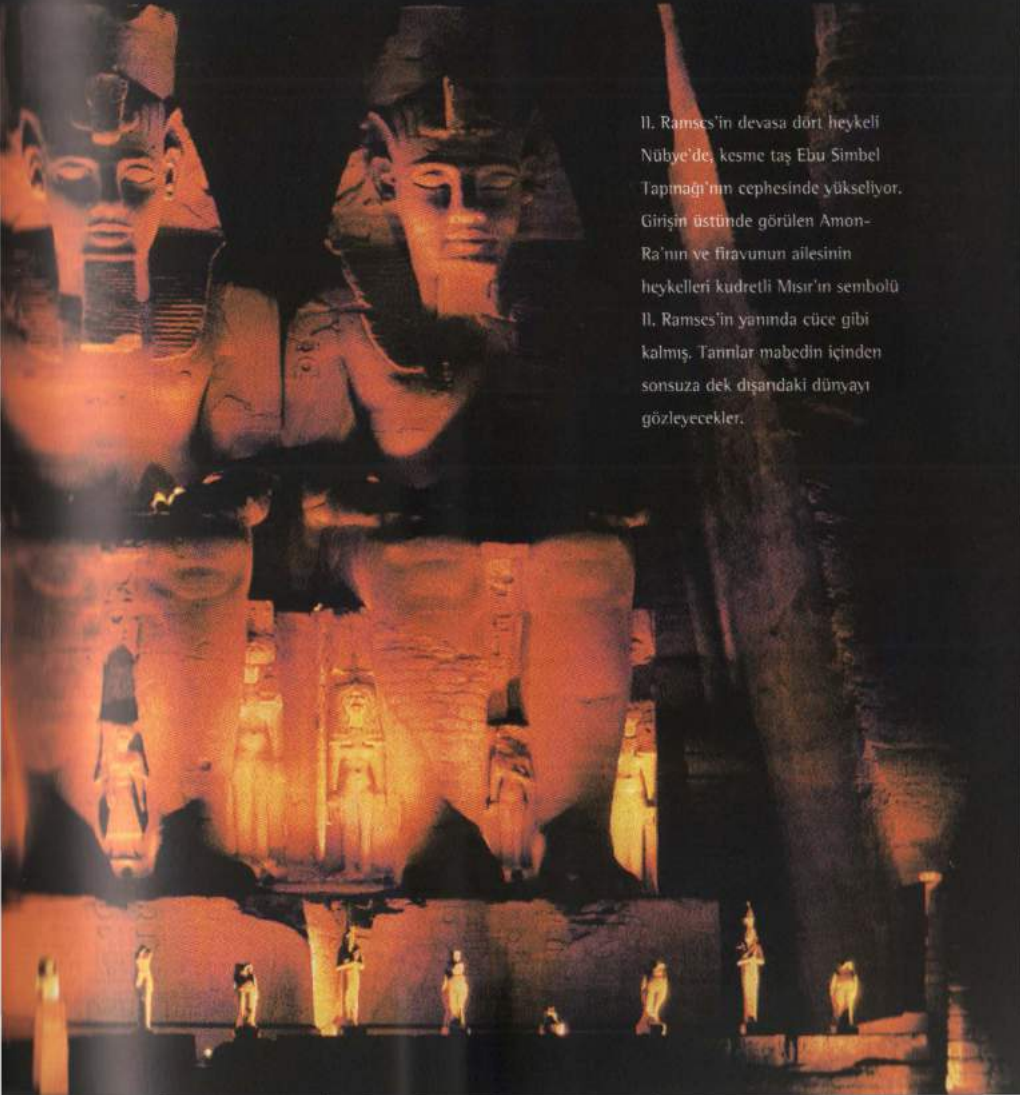
Teb giderek cesurlaşıyordu. Hükümdarlar, açıkça firavun olduklarını ilan etmişlerdi. MÖ 1543 yıllarında II. Ta'o, Hiksoslar'a karşı kanlı saldırılar düzenledi. Kendisi de bu seferlerden en az bir tanesine katılmıştı. Savaşta öldürüldü. Deyrül Bahri'de korunan, kraliyet gömüleri bölümünde yer alan mumyası, en az iki kişinin saldırısına uğradığını; kama, balta, mızrak ve belki bir de sopayla yara aldığını gösteriyor. Ölümcül darbelerin yatay şekli saldırı anında yerde olduğunu ortaya koyuyor. Cesedi, aceleyle, her zaman gösterilen titizlik olmaksızın mumyalanmış ve gömülmek üzere Teb'e gönderilmişti.

II. Ta'o'nun oğlu Kamose, Yukarı Mısır'ın ve Nil'in orta bölümlerinin bir kısmının denetimini ele almıştı. Hiksoslar kuzeyi kontrol altında tutuyorlardı. Generallerinin tedbirli tavrına aldırmayan Kamose düşmanlarına haber vermeden saldırıya geçti. Ordularını kuzeye sürdü. Düşmanın kullandığı savaş arabalarını ve silahları kullanıyordu. Yeni silahlar açıklanda o denli etkili oldu ki, firavunun Asyalı ve Nubyalı düşmanlarına karşı savaş arabası üstünde elde ettiği zaferlerin resimleri tapınak ve saray duvarlarını süslemeye başladı. Hiksos kralı Apepi, Kuş hükümdarına bir mektup yazmıştı. **Teb'li**'i arkadan kuşatmasını istiyordu: "Nehrin alt kısımlarına doğru gel, sakın korkma... sen gelene kadar ben onu bırakmayacağım." Sonra da iki hükümdarın ganimetleri paylaşacaklardı. Apepi'nin şansı yaver gitmedi; Tebli çöl devriyeleri mektubu taşıyan ulaşı yakalamışlardı.

Kamose sadece üç sene hüküm sürdü. Kardeşi I. Ahmose MÖ 1539'da, henüz bir çocukken tahta geçti. Heybetli Kraliçe Aa-hotep, hükümdarlığının ilk yıllarında oğluna vekâlet etti. Daha sonra Ahmose yeniden Hiksos seferlerine başladı. Memfis, Avaris ve Hiksoslar'ın elindeki diğer korunaklı kentlere bir dizi saldırı düzenledi. Hiksoslar dirençliydi ama güneyin sürgit baskısı sonunda zayıfladılar. Ebana'nın oğlu Ahmose yiğit bir askeri; mezarındaki uzun yazıt bu savaşı anlatır. Tecrübeli asker, Hiksoslar'a karşı, Ahmose, I. Amenhotep ve I. Tutmose önderliğinde pek çok kanlı sefere katılmıştı. Firavun Ahmose, **Avaris'i** kuşattığında asker Ahmose de savaştıydı: "Orada bir erkek ve üç kadın, toplam dört başesir aldım. Efendim de onları köle olarak bana bağışladı." Avaris'te taş üstünde taş bırakmayan Ahmose'nin orduları Hiksoslar'ı Filistin'e kadar kovaladı ve güney Filistin'deki korunaklı kale Şaruh-en'i kuşattı. En sonunda, her şey bittğinde Tebli Ahmose, kısa süre içinde güçlü bir imparatorluk haline gelecek olan, harap ama birleşmiş bir Mısır'ın tek hükümdarı olmuştu.

YENİ KRALLIK

II. Ramses'in devasa dört heykeli
Nübye'de, kesme taş Ebu Simbel
Tapınağı'nın cephesinde yükseliyor.
Girişin üstünde görülen Amon-
Ra'nın ve firavunun ailesinin
heykelleri kudretli Mısır'ın sembolü
II. Ramses'in yanında cüce gibi
kalmış. Tanrılar mabedin içinden
sonsuz dek dışındaki dünyayı
gözleyecekler.

İMPARATORLUK ÇAĞI

I. Seti'nin Krallar Vadisi'nin dışındaki mezarlık tapınağı, Yeni Krallık dönemi firavunlarının gücünü simgeler. Ahmose, III. Amenhotep, I. Seti, II. Ramses gibi Yeni Krallık döneminin en güçlü krallarının adları ihtişamla eşanlamdır. Ahmose ve ardından gelen firavunlar, Hiksoslar'ı ülkeden kovmuş ve Mısır'ı büyük bir imparatorluğa dönüştürmüştür. Mısır, Doğu Akdeniz'in baş döndürücü siyasi oyunlarının ortasında, stratejik limanların ve pazarların denetimini ele geçirmeye çalışan güçlerden biri konumuna erişmiştir. Ülke içinde firavunlar, askeri lider rolünü üstlenmiş ve sömürgeleştirdikleri Nübye'den çıkarılan altınla iyice zenginleşmiştir. Dost-düşman herkesin gözünü kamaştıran bu zenginliği, Tanrı Amon-Ra'nın Teb'deki tapınakları için harcamaktan kaçınmamışlardır. Aykın firavun Ahenaton'un kısa süren hükümdarlığı, Mısır'ın beş asırlık mutlak egemenliğindeki tek sorun olmuştur. MÖ 1200'den sonra ülke sınırlarındaki huzur ortamı bozulmaya başlamıştır. Sarayda oynanan entrikalar ve toplumsal huzursuzluk devleti güçsüzleştirmiştir. MÖ 1100 yıllarına gelindiğinde artık Mısır, kuzeyde firavunun güneyde ise Tebli yüksek rahiplerin hüküm sürdüğü iki ayrı ülke haline dönüşmüştür.

İkinci Ara Dönem
MÖ 1630-1520 civarı

Yeni Krallık
MÖ 1539-1070 civarı

Üçüncü Ara Dönem
MÖ 1075-715 civarı

Geç Dönem
MÖ 715-332 civarı

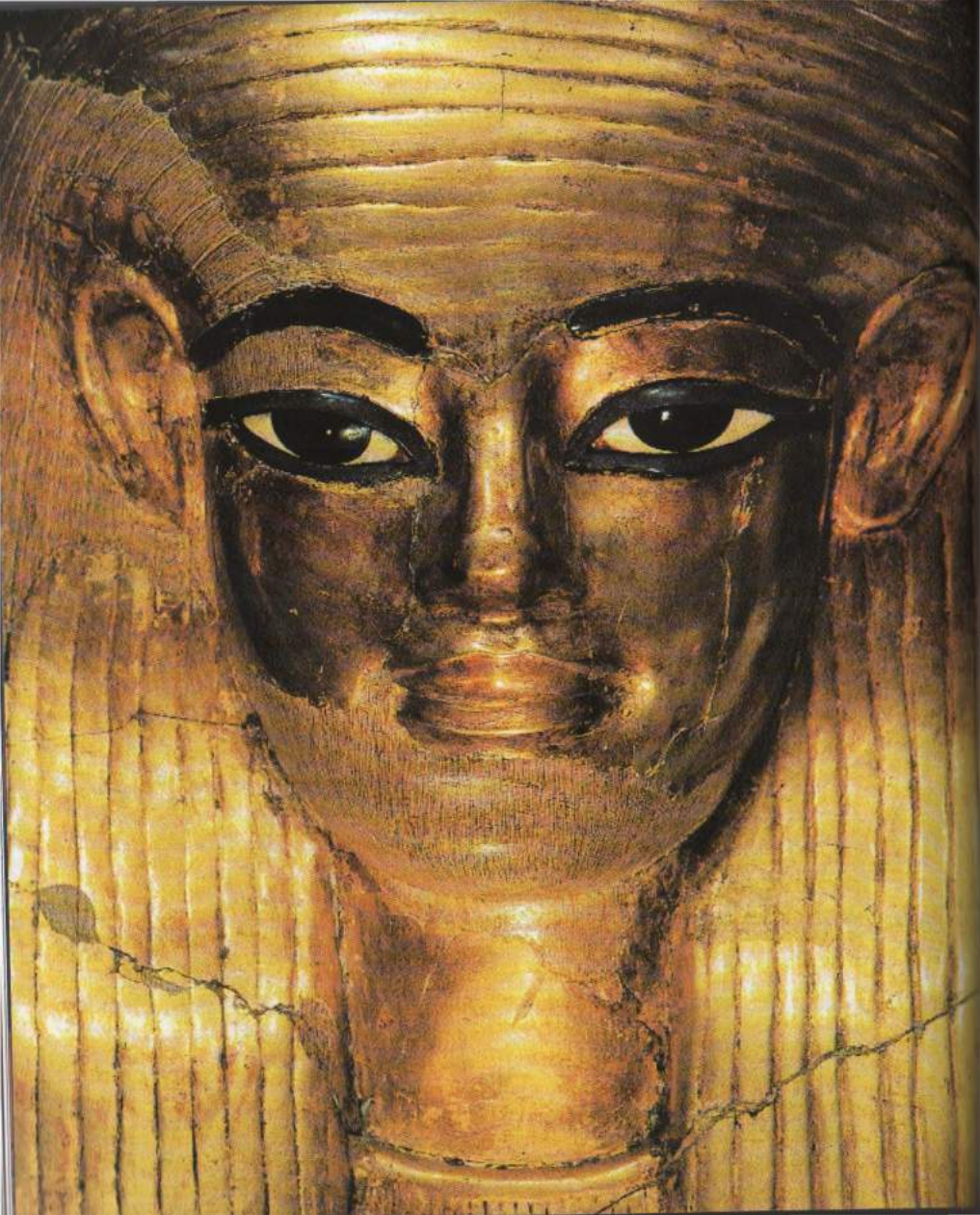
Yunan-Roma Dönemi
MÖ 332 - MS 395

18. Hanedan
Ahmose
I. A. enhotep
I. Tutmose
II. Tutmose
Kraliçe Hatshepsut
III. Tutmose
II. A. enhotep
IV. Tutmose
III. Amenhotep
Akhenaten
(IV. Amenhotep)
Smenkhkare
Kraliçe Ankhnesneferibre
Tutanhamun
Aye
Horemheb

19. Hanedan
I. Ramses
I. Seti
II. Ramses
Merneptah
II. Seti /Amenmesse
Siptah
Kraliçe Tausret

20. Hanedan
Sethnakhte
III. Ramses
IV. Ramses
V. Ramses
VI. Ramses
VII. Ramses
VIII. Ramses
IX. Ramses
X. Ramses
XI. Ramses

"Ben Ahmose, doğru sözlü Ebana'nın oğlu, ordunun komutanı... Sizlere, bana sunulan armağanlardan söz edeceğim. Bütün ülkenin huzurunda yedi kez altınla; ayrıca erkek ve kadın kölelerle ödüllendirildim..." Her zaman, Ebana'nın oğlu Ahmose'yle karşılıklı oturup yaşlılık günlerinde kendisiyle uzun uzun sohbet etmeyi hayal etmişimdir. Yaşlı asker, ayaklı tarih olmalıydı. Üç firavuna hizmet etmişti. Hiksoslar'ın yenilgisine tanık olmuş; deltada Hiksos başkenti Avaris'e ve Asya'da Şaruhen'e düzenlenen saldırılarda yer almış; Nübye'ye düzenlenen kanlı seferlere katılmıştı. Şerefli ve saygın biri olarak ölmüştü. Elde ettiği başarılar mezarının duvarlarına yazılmıştı: "Bu cesur adamın adı yaptıklarında yaşayacak, bu topraklarda hiçbir zaman unutulmayacaktır."

Firavun Ahmose, kendisini iktidar sahibi yapan, savaşlarla deneyim kazanmış alaylarına çok değer verirdi. Tebli hükümdar, Şaruhen katliamının hemen ardından Nübye'ye yönelmişti.

Yuya'nın ölüm maskesi, güç ve zenginliğin verdiği özgüveni yansıtıyor (yanda). Bir asker olan Yuya, Süvari Alayları Komutanı ve Kuzey Bölgesi Nazırı olarak IV. Tutmose ve III. Amenhotep'e hizmet etmiştir ve Kraliçe Tiye'nin (III. Amenhotep'in eşi) babasıdır. II. Seti'nin mezar duvarındaki Ra'ya yakın sahnesinden uğurlu skarab ve koçbaşı güneş tanrısı (üstte).

Ebana oğlu Ahmose Nübye seferini şöyle anlatır: "Hükümdar Asyalı göçebelere katlettikten sonra... Nübyeli okçuları yok etmek için güneye doğru yelken açtı. Hükümdar onları kılıçtan geçirdi. Ben de oradan ganimetlerle döndüm; iki canlı adam, üç de el. Sonra da tekrar altınla ödüllendirildim, ayrıca bana iki kadın köle verildi. Hükümdar kuzeye doğru ilerlerken, yüreği yığıtlık ve zaferle kabarmıştı. Güneyliler'i de Kuzeyleliler'i de fethetmişti."

Firavun Ahmose hayatta kalmayı iyi bilirdi, savaş alanında da sarayındaki kadar rahattı. Atlı savaş arabalarının ve okçuların kullanıldığı savaş taktiklerini çok iyi bildiği için hücum stratejileri geliştirebiliyor ve düşmanlarını daima gafil avlıyordu. Bu taktikler, çok iyi birer savaşçı olan Hiksoslar'a karşı çok etkiliydi. Doğu Akdeniz'in dört bir yanında önemli bağlantıları olan bu düşmanı firavunun bir an bile rahat bırakması mümkün değildi. Ahmose ve ardılları olası herhangi bir tehdide karşı Mısır'ın sınırlarını Sina'nın ötesine, Asya topraklarına kadar, güneyde de Nübye'nin içlerine kadar genişlettiler. Daha eski zamanların büyük hükümdarları, fethettikleri topraklardaki yabancı idarecilerden sadece vergi alırlardı. Oysa yeni krallar fethettikleri yerleri sömürgeleştirdiler. Nübye bu şekilde Mısırlaştırıldı ve tarihte ilk kez, Mısır, Akdeniz dünyasının işleyişinde etkisi olan hırslı bir imparatorluk gücü haline geldi.

AVARIS'TE BOĞA BİNİCİLERİ

Ahmose, stratejik konumu açısından tehlikelere açık olan deltada hiçbir şeyi şansa bırakmak istemiyordu. Avaris'i, iyi savunulan bir kale olarak yeniden inşa ettirdi. Yeni kent, Hiksos başkentinin yıkıntılarının üstünde yükseliyordu. Nehir tarafına açılan bir kapısı olan devasa kerpiç düzlem Nil'in Pelusine kolunun muhteşem manzarasına bakardı. Bir zamanlar kent duvarları, kışlaları, birkaç tapınağı, ambarları ve firavunun sarayını çevrelerdi. Ne yazık ki bu binaların yapı malzemeleri asırlar önce başka yapılarda kullanılmak üzere farklı yerlere taşınmıştı. Geriye bir arkeoloji bulmacası kaldı. Kazı yürütecek bina bulamayan Avusturyalı Mısırbilimci Manfred Bietak ve ekibi yıllarca, büyük kerpiç ve alçı yığınlarını titizlikle incelediler ve çarpıcı sonuçlar elde ettiler.

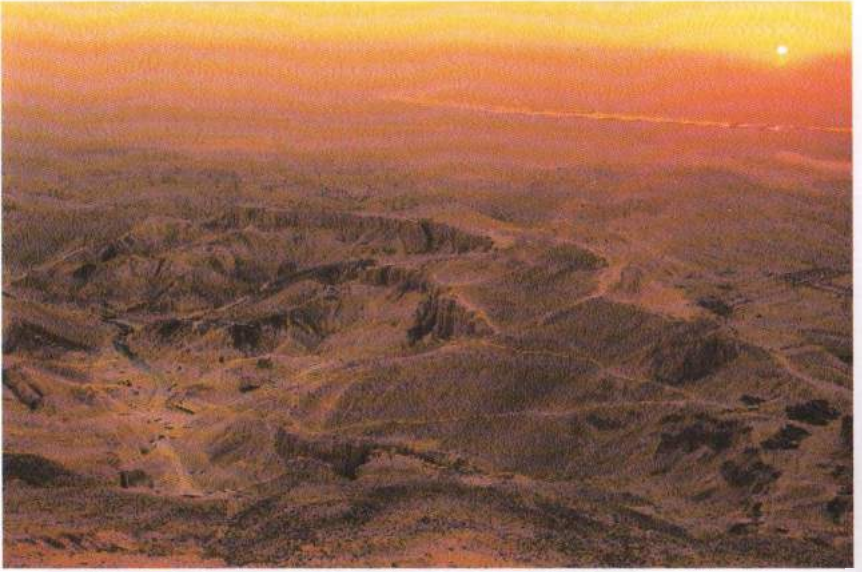
İnşaat molozu en iyi şartlarda bile kazı açısından verimli değildir. Bietak, Mimos tarzında resimlerle süslenmiş, kireçtaşından duvarlara ait yüzlerce alçı parçası bulana dek Avaris de bir istisna değildi. Girit tarzında bezenmiş duvar resimleri kuşkuyla yer bırakmıyordu; resimlerde Mısır'da bilinmeyen, canıbazlar, sakallı bir rahip, ırmak

manzaraları ve Girit'tekilere benzer kayalık dağlar vardı. Giritli krallar ticaret yaptıkları değerli ortaklarına sanatçılarını gönderirlerdi. Bu nedenle doğu Akdeniz'deki Tunç Çağı kentlerinde Girit tarzı duvar resimleri vardır; ancak boğa güreşi resimleri yalnızca Avaris'teki sarayda bulunmuştur. Boğa binicilerini gösteren fresklerden birinin arka planında Girit saray sanatının karakteristiği olan labirent şekli vardı. Hücum eden boğa sanatçıya dönüktü; hayvanı boynundan yakalayan binicinin bacakları havaya kalkmıştı. Yakınlarda hamle yapan başka bir boğa daha vardı; ancak bu kez binicisi yere düşmüş olarak resmedilmişti.

Girit tarzında freskler bir Mısır sarayının duvarlarına neden resmedilmiş olabilir? Bu sorunun cevabını belki de Mısır yerine Girit'te aramalıyız. Yüz yıl önce arkeolog Arthur Evans, Girit'in kuzeyinde bulunan Knossos'daki Batı Sarayı'nda yaptığı kazıda o zamana dek bilinmeyen Minos medeniyetini ortaya çıkararak akademik çevreleri şaşkına çevirdi. Labirenti andıran saray, duvarları insan ve boğa resimleriyle süslenmiş avlulardan ve odalardan oluşuyordu.

Evans, eleştirmenlere göre fazlaca hayal gücünü kullanarak, bazı freskleri restore etti. Tanrıçalar, rahipler, geçit törenleri, boğalar, efsanevi hayvanlar, aslanlar, rüzgârla salman çiçekler... Knossos sanatı başka hiçbir sanatla karşılaştırılamaz. Kendilerine saldıran boğalarla eğlenirken havada uçan boğa güreşçileri resimleri en ünlü görüntülerdir. Bütün araştırmalara rağmen Avaris'ten başka hiçbir yerde boğa binicileriyle ilgili bilgi bulunamamıştır. Bu resimler, inşa edilmiş en muhteşem Minos sarayına; Knossos'taki Batı Sarayı'na özgüdür.

Manfred Bietak, Avaris fresklerinin Batı Sarayı'na ait olduğuna inanır. Avaris ve Knossos kraliyet sanatının başka sembollerini de paylaşmışlardır; doğa hiyerarşisinin zirvesinde görülen mitsel, yarı aslan yarı kartal yaratıklar ve kedi soyundan hayvanlar gibi. Bu mitsel yaratıklar Knossos'ta tanrıçaları ve kraliçeleri korurdu. Belki Avaris'te de böyleydi. Bietak, Mısırlı ve Knossoslu kraliyet aileleri arasında diplomatik evlilikler yapıldığını düşünür. Ahmose'nin iki öz kız kardeşiyle evlendiğini biliyoruz ama belki Giritli bir eşi de vardı. Hiksoslar'ı alt eden Ahmose belki denizden gelecek beklenmedik bir saldırıdan endişe ediyordu. Dönemin en iyi denizcileri Minoslular'dı. Firavun, Knossos hükümdarıyla bir anlaşma yapmış olabilir; deniz yollarının korunmasına karşılık Mısır limanlarına ulaşım hakkı tanımış olabilir. Minoslu tüccarların Mısır sarayıyla yakın ilişkileri olduğunu, Tebli asillerin mezarlarındaki duvar resimlerinden biliyoruz.

Avaris, Asya'ya düzenlenen seferlerde bir üs işlevi görüyordu, içinde bir de saray vardı. Şerhler kalede dinlenirken, komutanlar da Mısır'ın kuzeydoğu sınırını gözleyebilirlerdi. Ahmose buradan hücum ordularını yola çıkarıp, Doğu Akdeniz'deki stratejik limanlara kıyıda hızlı bir ulaşım yolu sağlıyordu. Avaris asırlar boyunca Mısır'la Doğu Akdeniz'in buluşma noktası olmuştur. Limanda ve sokaklarda, farklı dillerde konuşan zanaatkarlardan, denizcilerden ve tüccarlardan geçilmezdi. Burası belki de bir zamanlar Memfis'te bulunduğu düşünülen, Aşağı Mısır'daki ünlü Penu-nefer (Mutlu Yolculuk) olabilir. Üç yüz yıl sonra Avaris, II. Ramses'in yakınındaki Pi-Ramses'te yer alan kraliyet sarayının limanı haline gelecek, dış dünya ile ana bağlantıyı sağladığı için de oldukça gelişecekti.

Ahmose, kalenin ekonomik ve stratejik önemini farkındaydı. İktidarının genişletilmiş ve sağlamlaştırılmış sınırlara, olası rakiplerle sıkı politik ilişkilere ve Nübye ticaretinin tümünü elinde tutmasına bağlı olduğunu çok iyi biliyordu. Firavunun görevlerinin hoşuna gitse de gitmese de Mısır, günümüzde küresel ekonomi adını verdiğimiz sistemin bir parçasıydı. Ekonomi ve siyasete dayanan, birbiriyle ilintili geniş bir ağ, Nil'in Doğu Akdeniz'le, bakır zengini Kıbrıs'la, Anadolu'yla, Mezopotamya'yla ve Ege Adaları'yla bağlantısını sağlardı. Eski dünya, ekonomik ve poli-

El-Kurn'un zirvesinden, gündoğumunda Krallar Vadisi'nden bir manzara. Firavunların Krallar Vadisi'ne gömülmesi geleceği I. Tutmose döneminde başlamış ve beş asır sürmüştür. Farklı nesillerden pek çok Mısırlı, henüz bütün sırları açıklığa kavuşturulamayan bu vadide kesme taştan mezarlar aramıştır. Bugüne kadar onlarca görkemli mezar bulunmuştur.

tık açından daha önce hiç olmadığı kadar birleşmişti. Mısır da bu dünyanın önemli bir parçasıydı. Ürünler, hammaddeler, fikirler, bilgiler ve dini inançlar gemilerle, gezginlerle ve ordularla uzaklara taşınıyordu. Yeni Krallık döneminin Mısır'ı öncekilerle kıyaslanamayacak bir zenginlik ve güç elde etti.

Doğu Akdeniz, birbiriyle mücadele eden rakiplerle, sürgit çatışmalarla ve irili ufaklı devletlerle imparatorluklar arasındaki politik manevralarla kaynayan bir döviş alanıydı. Biblos, Ugarit ve diğer Doğu Akdeniz limanlarından geçen kârlı ticaret yollarında herkesin gözü vardı. Ahmose tahta geçtiği zamanlarda günümüz Türkiye'sinde hüküm süren Hitit kralları, gözlerini yakınlardaki, bugün Suriye olarak bildiğimiz topraklara dikmişlerdi.

Giritli Minoslular, Ege'den Suriye sahillerine ve Nil'e uzanan bir alanda, zeytinyağı, kereste ve şarap ticaretini büyük ölçüde ellerinde tutuyorlardı. Fırat Nehri üzerindeki Mitanni krallığı, Babil ve Hitit imparatorluklarıyla çekişiyordu. Asya'da siyasi denge, kurulan ortaklıklar ve tutulmayan sözler bataklığı demekti. Firavunlar, Asya kraliyet aileleriyle diplomatik evlilikler yapar; stratejik kentlerin idarecilerine rüşvet olarak altın verir ve Doğu Akdeniz'in her köşesinde savaşırlandı. Sürekli oldukları, askeri ve siyasi becerilerine bağlıydı.

NÜBYELİ OKÇULARIN GÜVENCESİ

Ahmose'den önce hüküm süren XVII. Hanedan'ın kısa ömürlü firavunu Kamose, Hiksoslar'a saldırdığında güneyden gelebilecek istila tehdidini engellemek için Aşağı Nübye'ye de seferler düzenlemişti. Ancak fazla bir dirençle karşılaşmamıştı. Kuş krallığı, daha sonraki kuzey savaşları sırasında pek suya sabuna dokunmadı. I. Ahmose, hükümdarlığının 22. yılına kadar Nübye ile ilgilenmemişti; o dönemde güneye ilerleyerek sayısız Nübyeli'yi katledip, uzun yıllar boş kalan garnizonları eski haline getirdi. Ardılı I. Amenhotep güneye bir sefer daha düzenledi ve "ordunun merkezindeki Nübyeli okçuyu vurdu." Her yerdeki Ebana oğlu Ahmose bu seferi şöyle aktarır: "Esirler zincirlenerek götürüldü. Firariler hiç yaşamamışçasına yeryüzünden silindiler." Ahmose altınla ve esirlerle ödüllendirilmiş, kendisine "Hükümdarın Savaşçısı" unvanı verilmişti.

I. Tutmose'nin kısa süreli hükümdarlığının ikinci yılına, MÖ 1491'e kadar olaylar biraz durulmuştu; ancak bu tarihten itibaren toplumsal huzursuzluklar ve isyanlar ticaret yollarının güvenliğini yeniden tehdit etmeye başladı. Tutmose, Kurtarıcı

Firavun II. Amenhotep'in mezar duvarında, koçbaşı güneş tanrısını taşıyan güneş teknesi ölümler diyarında yol alıyor. Amon-Ra'nın düşmanı dev yılan Apofis'i dizginleyen bir tanrıça, kraliyet teknesinin sağ salım geçişini sağlıyor. Sanatçıların mezarlara çizdiği ölümler diyarı resimleri, ölmüş firavunların sonraki yaşamlarına güvenli ve başanlı bir geçiş yapmalarını sağlayan haritalar gibiydi.

Ahmoşe'nin kızıyla evliydi. Deneyimli bir askerdі. Hükümdarlığını Nübye seferleriyle taçlandırdı. Büyük bir filoyla güneye ilerledi. Ebana'nın oğlu Ahmoşe yine oradaydı. Bu kez, tekneleri güçlü akıntılardan geçirmekteki ustalığı sayesinde tayfa komutanlığına terfi etmişti. Mısırlılar direnişle karşılaşmadılar. Tıpkı yüz yıl önce Nübyeliler'e teslim oldukları zaman yaptıkları gibi, kaleler sessizce taraf değiştirmişlerdi. Direnen tek kale haretle savunulan Buhen oldu.

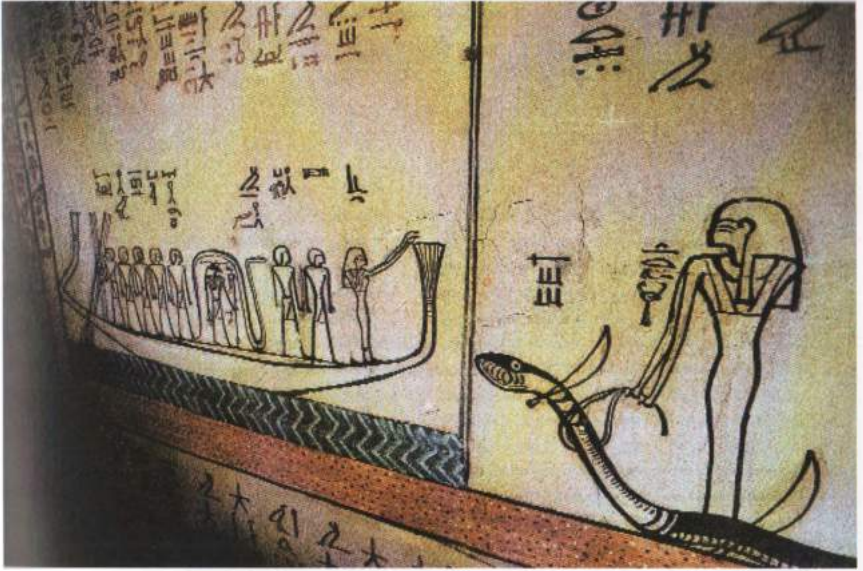
Arkeolog Walter Emery, yağmalanan, yakılıp yıkılan Buhen Kalesi'nin odalarında binlerce Kerma çömleği parçası bulmuştur. "Hükümdar bir leopar gibi hiddetlenmişti. Efendimizin attığı ilk ok, düşmanın göğsünü delip geçti." Sıcak, bogucu toz dumanı, kısa mesafeden atılan öldürücü ok yağmurunu hayal etmek mümkün. Cöğüslerini delen okları iki elleriyle tutup, kanlar içinde yere yığılanlar; kaçmaya çalışırken sırtlarından vurulanlar ve sonrasında atlı savaş arabası sürücülerinin naraları ve nalsesleri arasında, çalkalanan Nübye alaylarına doğru ordusuna hücum emri veren firavunun sesi; yüzlerce esir alan Mısırlılar'ın ölümlerini sayarken başlarının üstünde uçan akbalar..

Dahasınca Tutmoşe, Tombos'tayeni inşa edilmiş bir kaleden Kerma'ya saldırıp, Nübye'nin kalbine, Dördüncü Çağlayan'a kadar ilerledi. Bir yıl süren bu sefer, çoğunluğunu Doğu Çölü'nden gelen Mecaylar'ın oluşturduğu Mısır ordusunun büyük bir zaferiydi. Tutmoşe, ganimetlerle yüklü gemileriyle kuzeye yelken açtı. Asî liderin cesedi baş aşağı bir şekilde geminin burnuna asılmıştı.

Bu zaferden sonra, nehir ticaretinin kuzeye akışını güvence altına almak için Yukarı Nübye'de kalıcı kaleler kuruldu. Tutmoşe Asya'ya da çeşitli seferler düzenledi. Fırat Nehri'nin kıyılarına kadar geldi ve buraya bir sınır steli dikirdi.

GÖKLERİN EN YÜCESİ, YERLERİN EN YAŞLISI

Anavatanda XVIII. Hanedan firavunları egemenliklerini sağlamlaştırdılar. Yerel yönetimlere büyük sorumluluklar verdiler. Bir yandan da dirlik ve düzeni korumak için Mısır ordusunu hazır tutmayı sürdürdüler. Düşman tahriki karşısında firavunlar için kaçınılmaz olarak verilebilecek tek cevap savaşı. Çağlar öncesine dayanan "düşmanın başını ezmek" anlayışı kendi topraklarında güçlerinin de önemli bir göstergesiydi. Firavunlar, hükümdarın hem yaşayan bir tanrı, hem de savaşta muzaffer, cesur bir asker olarak saygı gördüğü, giderek daha da askerleşen bir devlete başkanlık ediyorlardı.

Propaganda malzemesi olarak zafer mükemmel bir araçtı. Yiğitlik de öyle. Yeni Krallık firavunları cesaretlerini anlata bitiremezlerdi. MÖ 1420'de II. Amenhotep "her biri bir el genişliğinde ve aralarında yirmi kübit mesafe olan Asya bakırından dört hedefte" atış talimi yaparken gösterdiği başarıyla övünür. Hedefleri, savaş arabasının üstünde hareket halindeyken vurmuştu.

Her firavun, asker alaylarına ve tanrılara çok dikkat ederdi. Ordu artık eyaletlerin sorumluluğundan çıkmış, merkezi idarenin kontrolü altına girmişti. Askerlik, saygıdeğer bir meslek haline geldi. Firavunlar hem Mısırlı olan, hem de yüksek ücret alan askerlerine güvenir, onları bol ganimet, toprak ve başka mükâfatlarla ödüllendirirlerdi. Standart eğitim, özellikle de atlı savaş arabaları sürücülerinin eğitimi olağan hale gelmişti.

Firavunla ordu arasında yakın bağ oluştu. Hatta firavun sarayda etrafını politik mütteliklerle çevirdi. Bunların birçoğu yabancı liderlerin oğullarıydı; bazıları ilişkileri kuvvetlendirmek için gönderilmiş, bazıları da rehin olarak alınıp sarayda eğitim görmüşlerdi. Önce firavunun savaş yoldaşı oluyor, sonra da üst düzey konumlara yükseliyorlardı. Firavun bu şekilde tutucu ve genellikle yavaş ilerleyen bürokratik sistemin içinde kendi doğrudan bağlantılarını kurardı.

Hükümdar, güneş tanrısı Amon-Ra'ya karşı da saygıda kusur etmezdi. Ra'nın tapınakları ve arazileri o kadar zengindi ki, rahipleri de devlet işlerinde etkin, hatta bazen de baskın hale geldiler. Teb, güney bölgelerinin siyasi idare merkeziydi. Her yıl önemli dini bayramların gerçekleştirildiği, kutsal bir kentti. O günlerin şiirinde, kentin hayatı önemi "Her kentin temelleri onun gibi atılmalı. Zamanın başlangıcından beri hem suyu, hem de toprağı barındırdı... Böylece insan ırkı da her kenti ona yakışır şekilde inşa etmek için burada doğdu. Çünkü hepsine Kent' denmesinin nedeni, Teb'i örnek almalarındandı" şeklinde göklere çıkartılırdı. Ama her şeyden de önce Teb, Amon'un kentiydi..

"Göklerin En Yücesi Yerlerin En Yaşlısı" Ra, Eski Krallık döneminin Piramit Metinleri'nde adı geçen, Teb'le ilişkilendirilen, en eski Mısır tanrısıydı. Tebli firavunlar Mısır'a tamamen hâkim oldukça en kutsal ilahlarının saygınlığı da giderek artıyordu. Kurtarıcı Ahmose, kazandığı zaferler nedeniyle tanrı Ra'ya şükranlarını sunmak için tapınaklarını hediyelere boğmuştu. Ardılları ise tanrının Luksor ve Karnak'taki tapınaklarını süsleyip yenilediler. Kutsal yıla son noktayı koyan görkemli kutlamalara katılmaya büyük önem verirdiler.

Amon isminin anlamı "gizlenen" demektir. O "bilinemez"di. II. Ramses döneminde yazılan dini bir belge Amon'u şöyle tarif eder: "Tanrılardan bile gizlidir, görüntüsü bilinmez... Gerçek görünüşünü hiçbir tanrı bilmez... Kimse onu kesin olarak tanımlayamaz. O, ürkütücülüğünün kavranması için fazla gizemli, tanımak için fazla büyük, bilmek için fazla güçlüdür." Amon, bütün tanrıların en muhteşemi olmuştu; yaratılan dünyanın en tepesinden bakan bir ilah. Bilinmeyen özellikleri, onu doğada rolleri belirli olan tanrılardan farklılaştırıyordu. O, birincil nedendi, Memfis'in baş ilahı Ptah aracılığıyla algılanan sözleri doğayı yaratmıştı. Mısır'ın tüm diğer yaratıcı tanrıları Amon'un yansımaları olarak belirdiler: "Tüm tanrılar üçtür: Amon, Güneş ve Ptah, onların ikincileri de yoktur. Amon olarak kim olduğu saklıdır, yüzü güneştir, bedeni ise Ptah."

Bilinemez olmasına rağmen Amon karşımıza çok sık olarak, başı iki uzun tüyle taçlandırılmış bir erkek olarak çıkar. Zaman zaman "İki Diyar'ın Tahtı'nın Efendisi" ve "Tanrıların Kralı" diye adlandırılır. Amon-Ra olarak tanımlandığı zaman güneş tanrısı Ra ile bir tutulmuştur. Amon-Ra, Amon'un aşkınlığını ve güneşteki varlığını simgeler. Amon'un aşkınlık doktrini, Karnak ve Luksor'daki muhteşem tapınakların devlet dininin merkezi konumuna geldiği Yeni Krallık döneminde filizlenmiştir.

İZLEYEN SAYFALARDA: I. Tutmose ve Kraliçe Hatşepsut'un dikilitaşları, bugüne dek inşa edilmiş en büyük tek mabetli tapınak sitesi olan Karnak'taki Büyük Amon Tapınağı üzerinde yükselir. Asırlar boyunca firavunlar, İpet-isut yani "En Seçkin Yer" olarak tanımlanan bu tapınak için büyük harcamalar yapmış, hem Amon'u hem de kendi işlerini övmek için tapınağı tekrardan inşa etmişlerdir.

Amon'un kutsal mekânı Karnak'ın kuzey ucundaki eski tapınaktı. Mimar İneni denetiminde tapınağı restore edildiğini övünerek anlatan I. Tutmose kayıtlara geçmeye de dikkat etmiştir: "Mısır'ın sınırlarını güneşin çevrelediği noktalara kadar genişlettim... Mısır'ın her ülkeden daha üstün bir konuma gelmesini sağladım." Amon, imparatorlaşan Mısır devletinin imparatorluk tanrısı olmuştu.

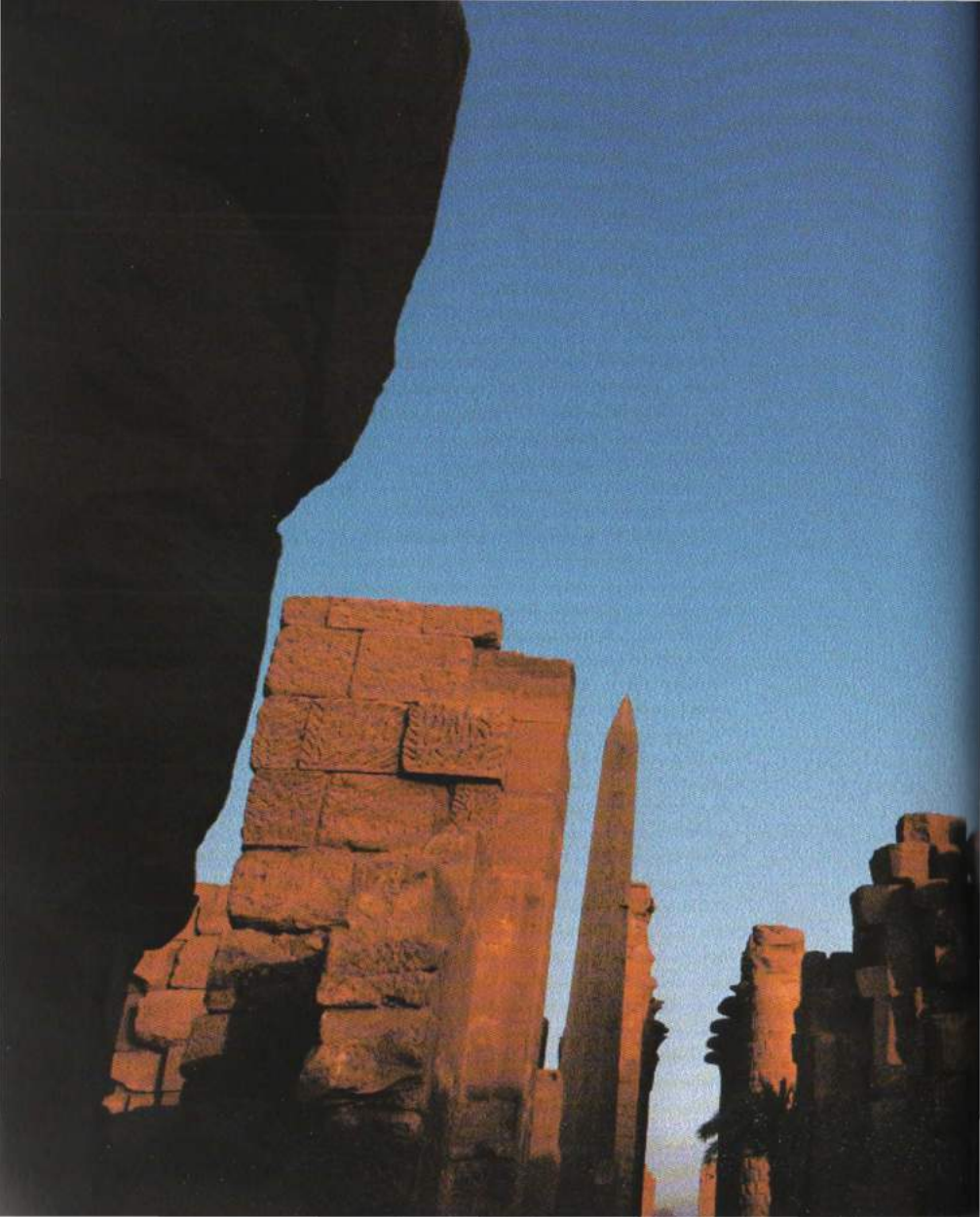
Tarih boyunca inşa edilmiş en büyük tapınak külliyesi olan Karnak'taki Büyük Amon Tapınağı firavunlar tarafından tekrar tekrar yaptırıldı. Mısırlılar, Amon külliyesinin; Büyük Tapınağın hemen güneyinde can yoldaşı Mut'un; kuzeyinde de Te'eb'in özgün şahin tanrısı Montu'ya ait çevrili alanların bulunduğu bu bölgeye "en seçkin yer" anlamına gelen İpet-isut adını vermişlerdir.

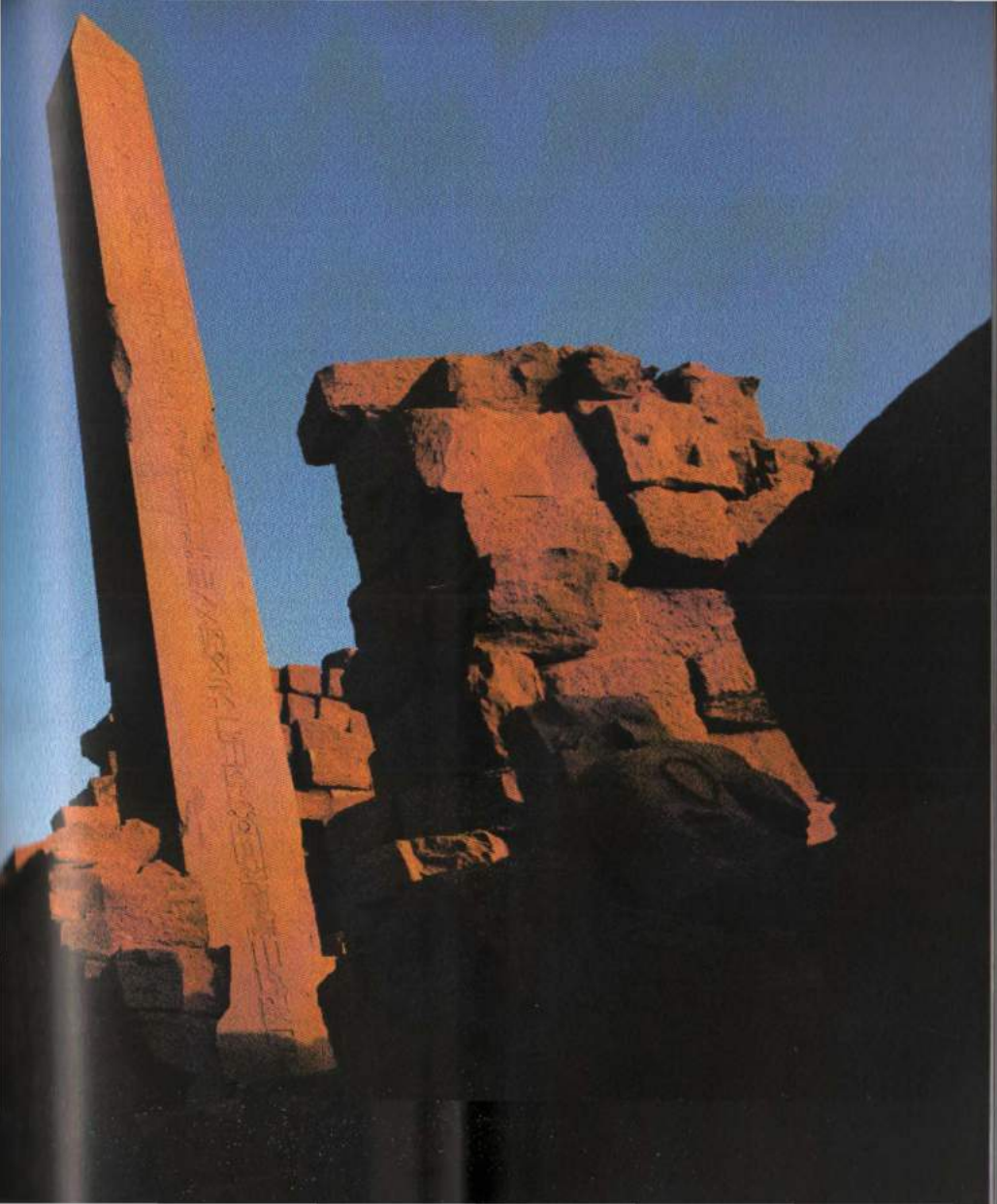
Tapınak, kuzey-güney (Nil) ve doğu-batı (güneş) eksenlerine oturtulmuş, giriş kapısının açık bir avluva, oradan da muhteşem bir hipostil salona geçilen standart denenebilecek bir plana göre yapılmıştır. Eski Mısır'ın başyapıtlarından biri olan bu salon, dünyanın gök kubbeyi destekleyişini temsil eden bir sütun ormanını andırır. Yaklaşık 24 metre yüksekliğinde 134 sütun, tapınağın içindeki mabedin temsil ettiği yaradılış efsanesindeki tepecğin çevresinde filizlenen sık sazlıklarla kaplı bataklıkta simgeler. Kış aylarında, akşamüstü geç saatlerde güneş ışınları sütunların arasından süzülür; üstlerine güneş vuran ağaçları anımsatır.

İngiliz gezgin Amelia Edwards'ın, sütunları sık Kaliforniya sekoyalarına benzetmesi çok yerinde bir gözlem. Salon, tanrının evinin en dipteki odası, tapınağın kalbi olan ibadethane bölümüne açılır. Amon'un sert kayadan yapılmış, metal kaplı ahşap kapılarla korunan mabedinin, yeryüzünde cennetten bir mekân olduğu düşünülürdü. Tanrının görüntüsünün bulunduğu alana sadece firavun ile Amon'un en üst düzey rahipleri kabul edildirdi Karnaklı Firavun III. Amenhotep şöyle yazar: "Göklerin dört sütunu gibi göklere yükselir sütunları."

Her yıl taşkınların ikinci ayında, bir kereye mahsus olmak üzere Karnaklı ulu tanrı Amon-Ra nehrin yukarısında Lüksor'daki mabedini ziyaret ederdi. "Güney'in Opet'i"nde tanrı, tapınağında yaşayan Amon'u ziyaret ederdi. Geçit boyunca rakipler sırtlarında taşıdıkları kutsal teknelerin içinde Amon'un, eşi Mut'un ve oğulları Hon-su'nun üstlerine örtüler örtülmüş heykellerini taşırlardı. Geçittekiler tapınaktan dışarı adım attıklarında kalabalık kitleler onları karşılardı.

Kalabalık dizüstü çöker, müzisyenler müzik çalar, dansçılar tanrılar için dans ederdi. Ara verildiğinde tanrılar adakların sunulduğu mabetlerde dinlenirdi. Bazen kutsal teknenin önüne dervine çare arayan biri çıkar. tanrıdan yardım dilenirdi.

Tanrı yardım etmeyi kabul ederse tören durur dertli kişinin soru sormasına izin verilirdi. Tekne ileriye doğru hareket ederse cevap "evet", geriye doğru hareket ederse "hayır" anlamına gelirdi.

Luksor'da gürültü inanılmaz boyutlara ulaşırdı. Tanrı tapınağın dışındaki mabette dururdu. Kraliyet ailesi ve asiller onu kapıda adaklarla ve kurbanlarla karşılardı. Amon daha sonra tapınağın iç kısmındaki mabetlere ilerler, burada ayrıntılı ayinler gerçekleştirilirdi. Kendisinin gençleşme düzenindeki bir tür özel çeşitlenmesini ziyaret ederdi. Firavunun ilahi soyunu vurgulamak için sembolik düğün törenleri yapılırdı. Firavunun ve rahiplerin Amon'un mabedine girmeleri Opet'in zirvesiydi. Tütsü dolu bu loş odada, yeni ka'sıyla yeniden birleşirdi. Sonra mucizevi bir şekilde ilahi bir varlığa dönüşmüş "tüm yaşayan ka'ların en yücesi" olarak tekrar halkın önüne çıkardı. Tanrılar, bu kez nehir yoluyla zaferle Karnak'a geri döner, firavun da kraliyet gemisiyle tanrılara eşlik ederdi.

Opet, özenle sahnelenen bir gösteriydi. Kutsal aile halk huzuruna çıkardı. Firavun, tanrının gücünü özümsemek üzere, gösteriye şahsen katılırdı. Bu şenlik Mısırlılar'la evrenlerinde barınan tanrılar arasındaki bağları güçlendirirdi. Opet o denli önemliydi ki, önceleri II gün süren şenlikler, Yeni Krallık döneminde 20 güne çıkarılmıştı. Karnak ve Luksor'da, firavunun gücünü ve otoritesini teyit eden yaşamsal önemde ayinlerin yapıldığı çarpıcı mekânlar bulunurdu. Asıl ilginç olan, eskiden Opet Şenliği'nin başladığı günde, bugünkü Teb halkının iki dindar şeyhe adanmış bir bayram kutlamalarıdır. Şeyhlerden biri Luksor Tapınağı'nda bulunan camide, diğeri de Karnak yakınlarında gömülmüştür. Karnak'tan Luksor'a doğru ilerleyen bir geçit töreni düzenlenir; hatta bu sırada kayıklar bile taşınır. Tıpkı eski Mısır zamanında kutsal heykellerin teknelerle taşındığı gibi.

Memfis'te yaşamasına rağmen, firavunun Opet Şenliğine şahsen katılması şarttı. Taşkın mevsiminde Teb'e yapılan yolculuk bir kraliyet gezisi halini alırdı. Her gece farklı bir kentte konaklanılırdı. Yerel yönetimler, saraylıları ve firavunu ağırlardı. Amon'la birleşmenin Mısır için yaşamsal bir önemi olduğundan hiçbir firavun Opet'i kaçırmazdı. Opet, sürekliliği ve tarihin itici gücünü simgelerdi. Opet, hükümdarlığı teyit etmenin bir yolu; mitlerin, eski zaman ayinlerinin, mimarının ve debdebeli gösterilerin bir senteziydi. Hükümdarlığı zor kullanarak ele geçiren firavunlar bile Opet'ten etkilenirdi. MÖ 1319 yıllarında tahtı ele geçiren General Horemheb taç giyme törenini Opet'le aynı zamana denk getirerek tarihte diğer firavunların yaptığı gibi taht üstündeki iddiasını meşrulaştırmıştı.

KRALİÇE HATŞEPSUT KRAL OLUYOR

Tutmose MÖ 1485'de öldü. İki büyük oğlu da kendisinden önce ölmüştü. Taht, kідemsiz eşlerinin birinden olan en küçük oğlu II. Tutmose'ye geçti. Yöneticiler, II. Tutmose'yi en büyük üvey kız kardeşi Hatşepsut'la evlendirdiler. Firavun otuzlu yaşlarının başındayken Nübye ve Suriye'ye başarılı askeri seferler düzenledi. Ölümüne dek karısıyla beraber hüküm sürdü. Eşinin hırslarının farkına vardığında belki de ölüm döşegindeydi. Ardılı olarak tek oğlu III. Tutmose'yi belirledi. Genç firavunun annesi İsis adlı bir harem kızıydı. Bu seçim çeşitli hiziplerin tepkisini çekmiş olabilir. Hatşepsut saray yetkililerinin desteğiyle yeni hükümdarın vekâletini üstlendi. Bunun Hatşepsut'un aleni hırsına mı, yoksa siyasi gerekliliklere mi bağlı olduğu bilinmiyor. Siyasi bir karar olsa bile durum gerçekten alışılacalmışın çok dışında olmalıydı; çünkü erkek Horus'un yeryüzündeki yansımasının bir kadın olması ender görülen bir olaydı.

Saray mimarı İneni, Hatşepsut'u şöyle anlatır: "Tasarıları, İki Diyar'ın sorunlarına çözüm getirdi. Başı saygıyla öne eğilmiş Mısır, tanrının mükemmel tohumu Hatşepsut için çalıştı." Siyasi fırsatları akılcıca değerlendiren Hatşepsut, Karnak'taki Amon **kültünü** kullanarak, Opet Şenliği sırasında, halkın huzurunda, bir sonraki kral olarak kendisinin seçilmesini ayarladı. Karnak yakınlarındaki ünlü Kırmızı Tapınak'ta, tahta geçmesi için Amon'un kehanette bulunuşunu anlatan duvar yazıtları yazdırdı: "Olağanüstü bir vahiydi... tanrı beni iki diyarın, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın hükümdarı ilan etti." Kuşkusuz bunlar büyük bir dini bayram sırasında heyecanla söylenen sözler değil, özellikle seçilmiş kelimelerdi.

Hatşepsut, hükümdarlığını meşru kılacak ünvanlar seçti. Vosretkau ve Hnemeta-mon Hatşepsut adlarını aldı; "Amon'u kucaklayan ve kadınların en yücesi" anlamına gelen dişi Horus adlarıydı bunlar. Bir kadın olarak resmediliyordu ama resmi portre ve heykellerde erkek hükümdarların tören giysileri içinde görünüyordu.

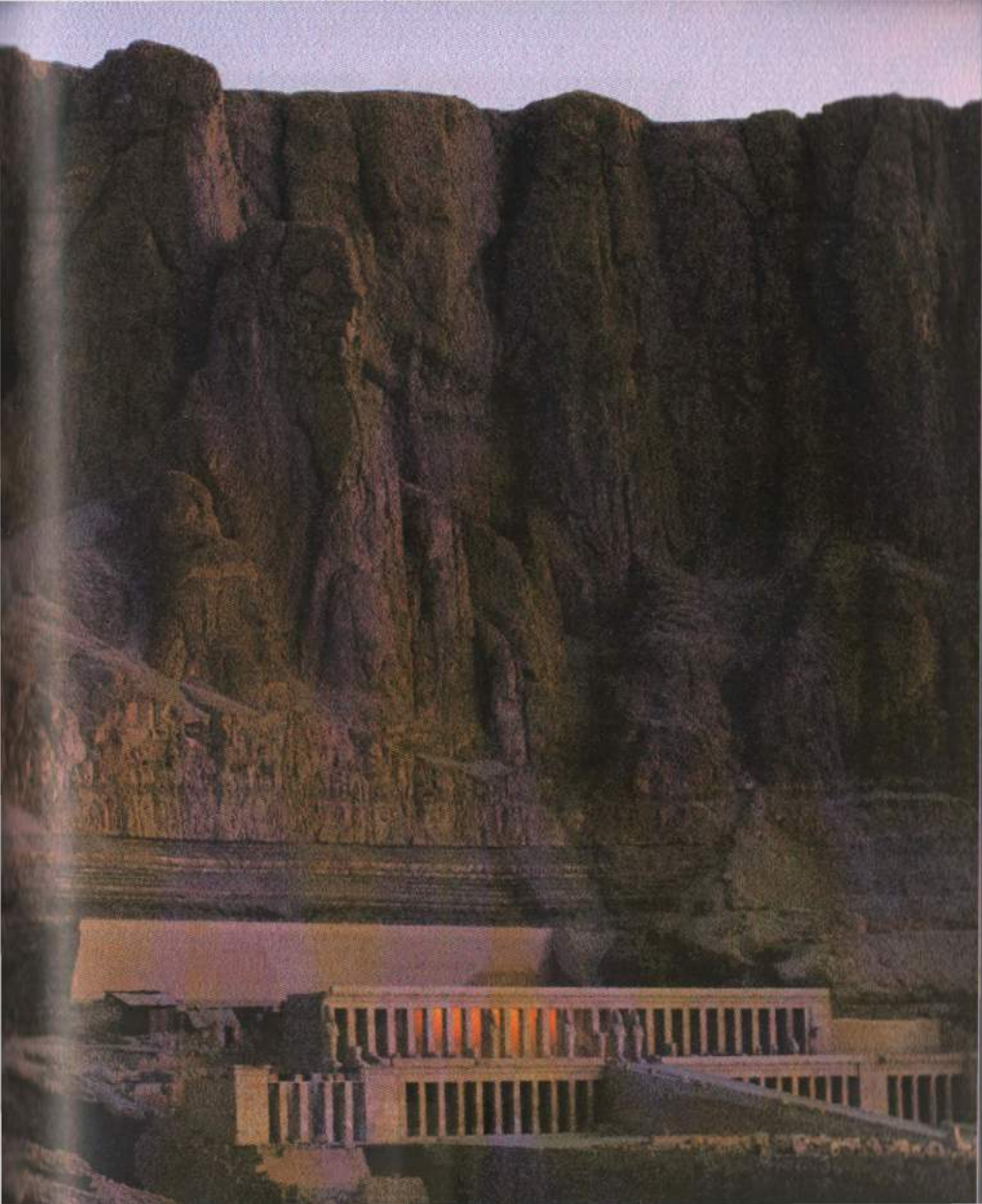
Yönetimin dizginlerini elinde tutan kudretli bir kraliçe olduğunda Deyr ül Bahri'de, doğal bir amfitiyatroyu andıran kayalıklarda kendi mezarlık tapınağının yapılmasını emretti. Buradaki yazıtlarda, babası I. Tutmose'nin ve saray erkânının huzurunda firavun olarak taş giyişi anlatılır. Yazıtlara göre kral, Hatşepsut'un taş giyeceği o hayırlı günün yeni yılın ilk günü olmasını istemişti. Anlatılan bütün bu sahne, babasının desteğini alışı da dâhil olmak üzere, tam bir kurgu ve bir halkla ilişkiler alıştırmasıydı. Yazıtlarda ayrıca, Hatşepsut'un Punt ülkesine düzenlediği ünlü yolculukta kazandığı başarılar aktarılıyor. Tapınağın ikinci katında bulunan revaklarda yer

MISIR'IN KUDRETLİ KADIN KRALI

Kraliçe Hatşepsut kendisini MÖ 1473'te firavun ilan etti. Hırslı bir kadındı; kraliçenin erkekleri tanımlayan tüm ünvanlarını ve geleneklerini üstelenerek 15 yıl hüküm sürdü. Zeser-ze-seru (Kutsalın kutsalı) diye adlandırılan mezarlık tapınağını Deyr-ül Bahri'de, doğal bir amfiteyatroya benzeyen kayalıklarda (sağda) yaptırdı. Günümüzde kısmen de olsa yeniden inşa edilen bu tapınağın yapımı 15 yıl sürmüştü. Tapınağa Nil yoluyla gelen ziyaretçiler, artık yerinde olmayan kapılara ulaşmak için, 37 metre eninde sfenksli bir yoldan geçerci. Üç aşamalı inşa edilen tapınak, sütunlarla bölünmüştü ve katlar arasında geçiş rampaları sağlanmıştı. Duvarlara Aşağı Mısır'ın sazlık alanları ve Yukarı Mısır'daki ocaklardan çıkarılan devasa kırmızı dikilitaşlar resmedilmişti. İkinci kattaki revaklarda kraliçenin, bugünkü Eritre ya da Somali'de bulunan Punt'a yaptığı yolculuk anlatılır. Rölyefte (üstte) değerli madenler ve değişik bitkilerle ülkelerine dönen konukları kabul eden Punt Kralı ve Kraliçesi görülmüyor.

Mısır'ın savaşçı firavunlarının en güçlüsü III. Tutmose'nin (yanda, sağ üstte) rölyeflerle süslü kırmızı granit lahdinin (yanıda, altta) bulunduğu gömü odası. Ölüler Kitabı'ndan alıntılanan resimleri, sanki duvarlar paşömenle kaplıymış duygusu yaratıyor. Turistlerin zarar verdiği bu duvar resminde, Tutmose yaşam ağacından besleniyor.

alan rölyeflerde Kızıldeniz'den başlayıp Punt'ta biten yolculuk; yaşlı Punt hükümdarı Pehuve ve yanında eşeğiyle Kraliçe Eti resmedilmiştir. Saray görevlileri, Mısır seferinin önderi Panehsi'ye verilmek üzere abanoz, altın, fildişi, tıtsülük ağaç parçaları ve leopar derileri taşırlar. Rölyeflerde, teknelere yüklenen mürrüsafi reçinesi ve kökleri sepetlerle korunan mürrüsafi ağaçları da gösterilmiştir. Kuzeye yapılacak dönüş yolculuğuna hazırlanan tekneler, yerel halktan insanlarla, Habeş maymunlarıyla ve köpeklerle doludur. Mısırlı tüccarlar aldıklarının bedelini cam boncuklar, bilezikler ve silahlarla öderler. Haftalar sonra Teb'e geri dönerler. Hatşepsut, Amon'a büyük mürrüsafi yığınları adar.

Hatşepsut'un hükümdarlığı sırasında III. Tutmose, en azından resmi olarak kraliçenin yanındaydı. Zamanının büyük kısmını orduyla geçirmiş olabilir çünkü Hatşepsut askeri işlerle ilgilenmiyordu. Hatşepsut 15 yıl hüküm sürdükten sonra MÖ 1458'de öldüğünde, Tutmose tek başına tahta geçti. İlk işi, Asyalılar'ın zorladığı doğu sınırlarını, Amon'un sancığı altında güçlendirmek oldu. Tutmose azimli bir generaldi. Ordusu Nil'den çıkıp on gün içinde çölü geçerek Gazze'ye varmış, kenti ele geçirmiş, ardından Mısır hükümdarlığına karşı başkaldıran Megiddo kalesine ilerlemişti. Kent duvarlarına bilinen yoldan ulaşmak yerine dar bir geçitten geçerek yaklaşmaya karar vermişti. Adamları kendisini olası tuzaklara karşı uyardılar ama Tutmose ordunun başında hiç korkmadan tehlikeli vadiden geçti. Bu cesur taktik Megiddolular'ı öylesine şaşkına çevirmişti ki orduları ikiye bölündü.

Firavun savaşta ertesi gün katıldı. Tutmose "güçlü kuvvetli Horus gibi pırılıtlı zırhını giydi, altın savaş arabasına bindi ve yola çıktı." Megiddolular bozguna uğrayarak "korkulu yüzleriyle, atlarını ve altın savaş arabalarını geride bırakarak, ancak kıyafetlerinden tutulup yukarı çekilerek girebildikleri" kente doğru kaçtılar. Kent kapıları kapanırken kendilerini yukarı çekenler sayesinde canlarını zor kurtardılar. Mısırlılar akılsızca davranarak, çevreyi yağmalamak için durakladılar. Megiddo, savunmasını güçlendirme fırsatı buldu ve kale ancak yedi ay süren bir kuşatma sonunda düştü. Bu arada Tutmose çevre toprakları egemenliği altına aldı. "Bu yabancı toprakların prensleri kudretli efendinin bastığı toprağı öpmek için sürünerek geldiler". Amerikalı Mısırbilimci James Breasted boş yere II. Tutmose için "Eski Mısır'ın Napolyon'u" demiyor.

İzleyen 18 yıl boyunca Tutmose yaz aylarında, genellikle ordusunu Nil üstünden deniz boyunca ilerleterek Suriye kentlerine sefer düzenledi. Bu seferlerin sonunda, önemli bir kent olan Kadeş ile 350 kadar küçük kale ve kent Mısır'ın eline geçti. Firavunun seferlerinden elde edilen ganimetin büyük bir kısmı Karnak'ta bulunan ve öteden

beri muhteşem olan mabetlerin süslenmesinde kullanılırdı. Yabancı ülkelerin genç prensleri tutuklanıp Mısır'a getirilir, burada eğitildikten sonra itaatkâr yöneticiler olarak ülkelere geri gönderilirlerdi.

Hükümdarlığının son on yılında Tutmose elde ettiği başarılarla yetindi; ülkesi güvendedi; Asyave Nübye sınırlarını iyice genişletmişti. III. Tutmose zengin ve yetkin görevlileriyle muhteşem bir saltanat içinde hüküm sürmekteydi. Krallığın idaresi, kralın görevlilerinin verimli ve iyi niyetli çalışmalarına olduğu kadar, kralın kararlı bir örnek teşkil etmesine de bağlıydı. Tutmose'nin veziri Rehmire'nin mezarında, göreve getirildiği gün firavunun yaptığı konuşma kaydedilmiştir; konuşmanın ana fikri sadakat ve sorumluluktur;

*O, efendisinin evindeki altına, kalkun görevi gören bakırdır... / O, başını hakimlere ve nazırlara eğmez/
Kimseyi kendine müşteri edinmez / Tüm ülke harekette [vezirin görüşlerini] bekliyor; / Her şeyin yasalara
uygun bir şekilde yürütülmesini sağlar. / [Bir adam] hokis çıkacaksa / Her şeyin doğru yapılmasını sağlar.*

Tutmose ölümüne dek zengin bir krallığa hükmetti. Oğlu II. Amenhotep, MÖ 1426'da tahta geçtiğinde, Suriye'de baş gösteren ayaklanmaları bastırmaya koyuldu. Hükümdarlığının üçüncü yılında isyankâr Nübye beylerinden yedisini idam ettirip cesetleri başaşağı gemisinin burnuna bağlattı. "Kudretinin herkeşçe ve sonsuza dek görülebilmesi için" altı Nübye beyini Karnak'ta, Amon-Ra tapınağında, yedincisini de Nübye'de, Napata kentinde astırmıştı. Krallıkta artık huzur hüküm sürüyordu. Mısır'ın sınırları sağlamdı. MÖ 1400'lerde tahta geçen ardılı IV. Tutmose, Fırat Nehri üstünde hüküm süren Asyalı büyük düşmanı Mitanni hükümdarının kızlarından biriyle evlenerek bu ülkeyle bir antlaşma yaptı. MÖ 1390'da taht, esas eşlerinden Mutemviya'dan olan oğluna geçti. O dönemde III. Amenhotep on ya da on iki yaşlarındaydı.

PARLAK GÜNEŞ

Mısırlılara göre bir firavun, annenin geçici olarak kocasının biçimini alan Amon'la birleşmesinden doğardı. Luksor'da bulunan Doğum Odası, III. Amenhotep'in doğumunu kutlar. "O, [Amon] kendisini Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı olan bu kocaya dönüştürdüğü zaman... eşini sarayın güzellikleri içinde dinlenirken buldu. Kadın, tanrının kokusunu alır almaz uyandı... kocası hemen onun yanına gitti... ve onu bir tanrı olarak görmesine neden oldu... Onun güzelliği karşısında

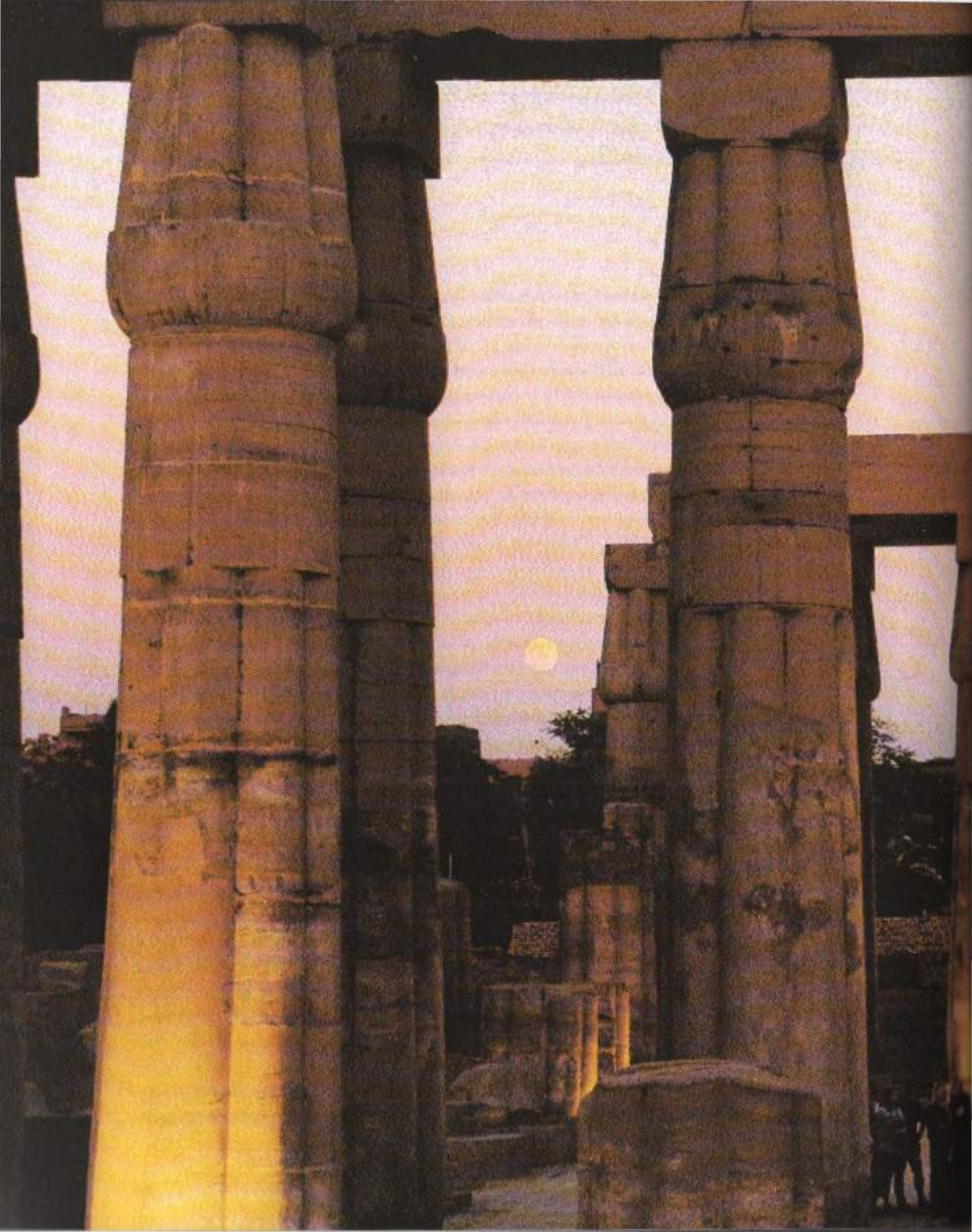
İZLEYEN SAYFALARDA: Luksor'da, III. Amenhotep'in yaptırdığı Büyük Amon Tapınağı'nın ünlü güneş sarayı. Burası firavunun en sevdiği ve yenilenme törenini gerçekleştirdiği tapınaktı. Büyük harcamalar yaptığı bu tapınağın güney ucuna geniş bir külliye de eklemiş ve başyaptırını böylece tamamlamıştı.

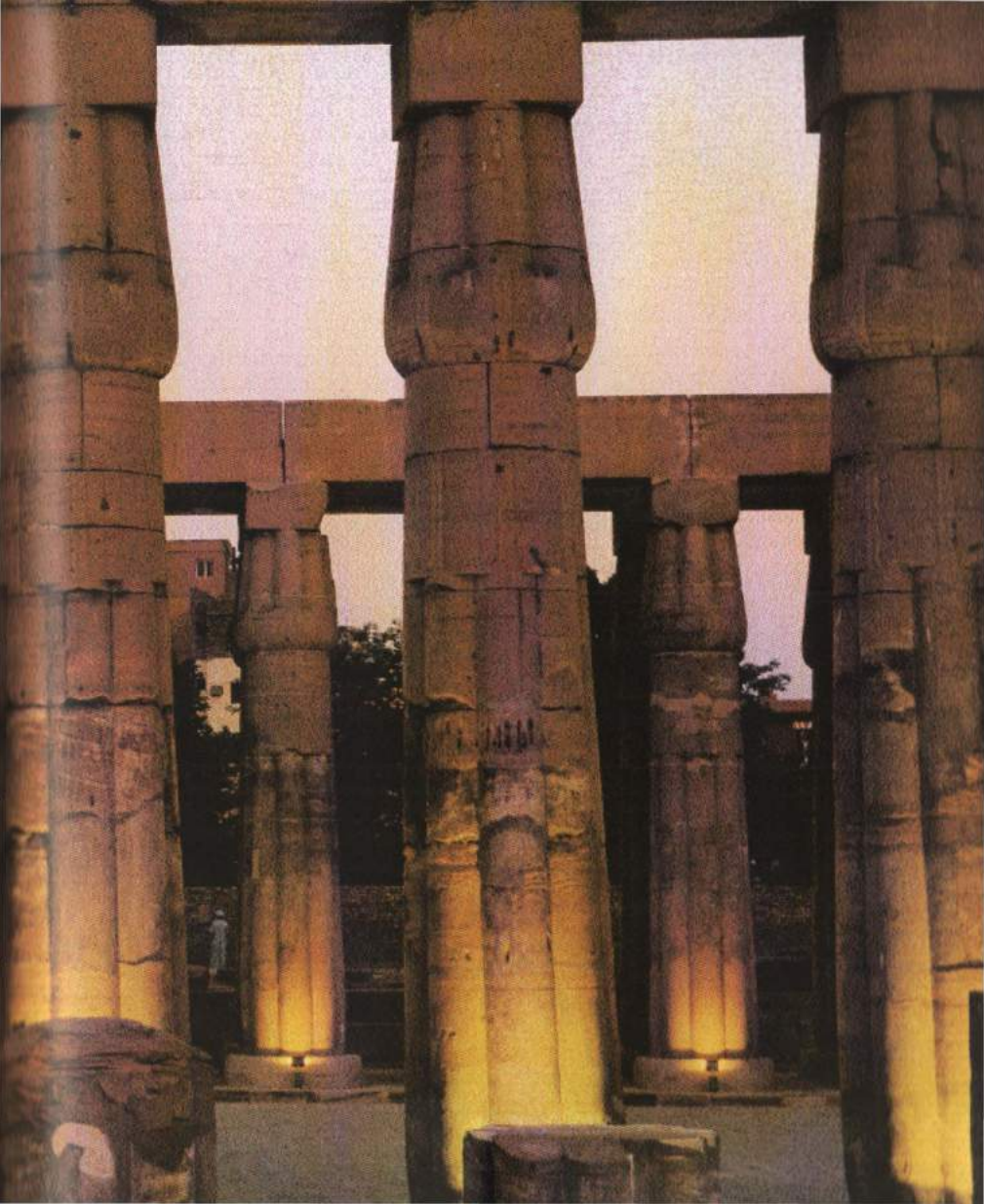
çoşkuyla doldu kadın ve kocasına duyduğu aşk tüm bedenine yayıldı... İki Diyar'ın tahtlarının efendisi Amon -Ra ona şöyle dedi: 'Senin bedenine yerleştirdiğim bu çocuğun adı Teb hükümdarı Amenhotep... O da Ra gibi İki Diyar'a sonsuza dek hükmedecek.'" Tam o anda, gözle görülmeyen ölümsüz yaşam gücü, kraliyet soyundaki atalarından ve zamanın başlangıcından firavuna akar, kraliyet ailesinin yeni ka'sı oluşurdu.

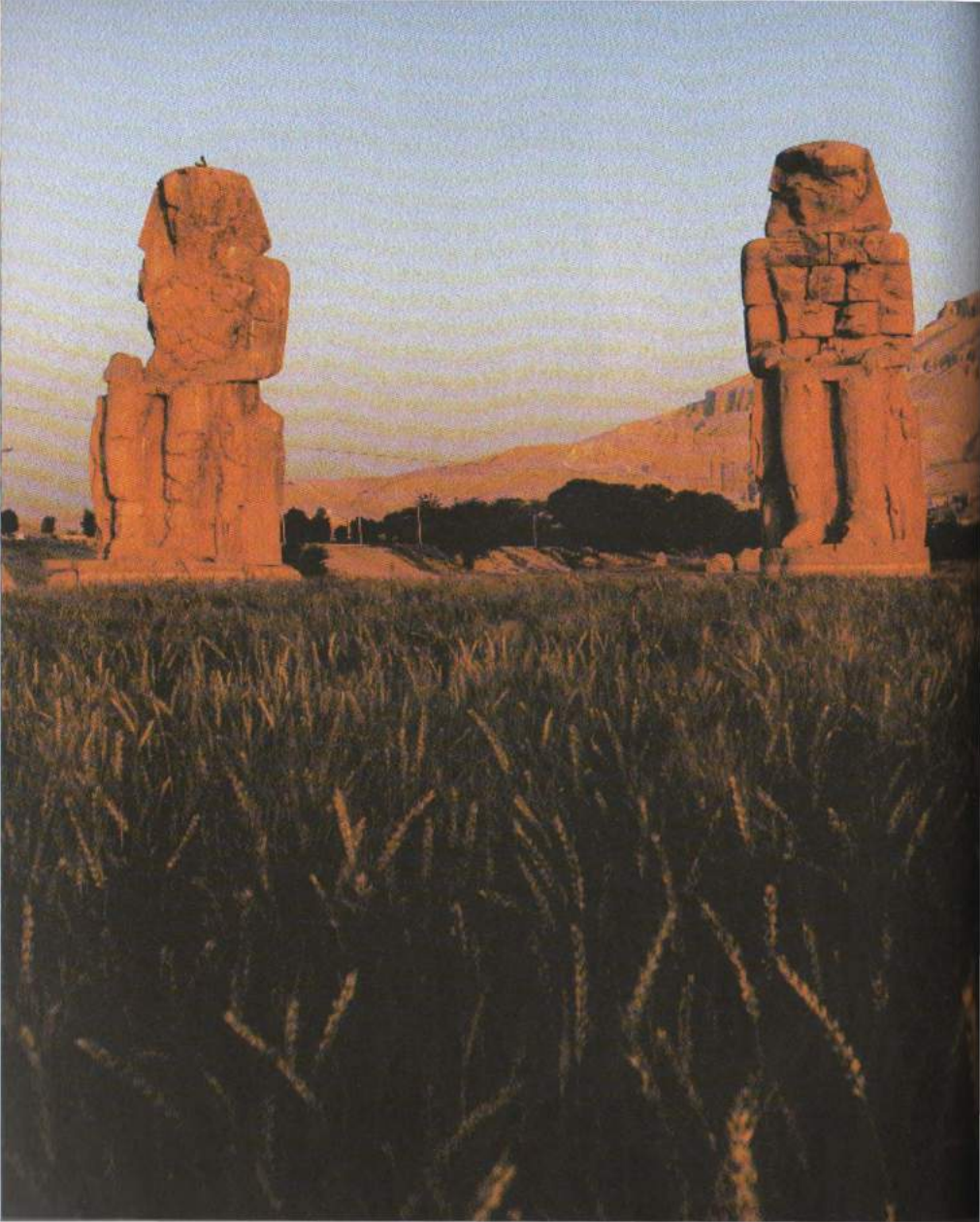
Yeni firavun, Tiye isimli bir kadınla evlendi. Tiye kraliyet soyundan değildi; soylu Yuya ve Tuta'nın kızlarıydı. III. Amenhotep, hükümdarlığının beşinci yılında isyancılara karşı seferler düzenlemeye başlamıştı. Firavunun cesaretini anlatan pek çok stel vardır: "İğrenç Kuşlular'ı pençeleriyle yakalayan, vadilerindeki tüm reisleri ezip geçen keskin gözlü bir aslan"dı o. Bu alışlagelmiş bir hükümdar methiyesiydi; tıpkı dilden dile dolaşan usta avcılığı gibi. III. Amenhotep ergenlik çağından beri avlanmayı çok severdi. Yüzlerce asker, yaban boğalarının, fillerin ya da aslanların etrafını çevirir, sonra Amenhotep muhteşem atların çektiği savaş arabasıyla, üstünde av kıyafetleriyle gelir ve tutsak edilmiş hayvanları ok ve mızrakla avlardı. Bir yazman bu avları şöyle anlatır: "Hükümdar yaban boğalarına saldırdı. 170 boğa vardı. O gün hükümdar 56 boğa avladı." Tam 123 yazman, hükümdarlığının ilk on yılında III. Amenhotep'in, "kendi oklarıyla" 102 aslan öldürdüğünü aktarır. Her şey dikkatle hesaplanıyordu; kaos ve kötü güçler karşısında zafer kazanan ilahi bir hükümdar, muhteşem bir savaşçı ve daima isabetli ettiren bir avcı imajı oluşturulmuştu. Bizzat hükümdarın kendisi gençliğinde kazandığı başarıların kaydedilmesini emretmişti.

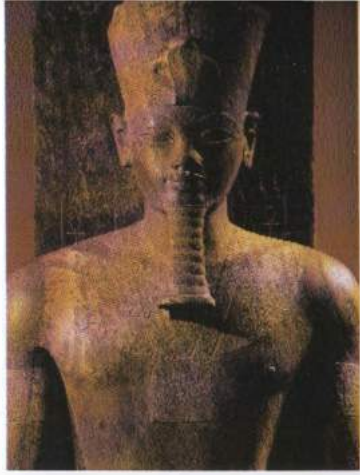
Amenhotep kendisine Parlak Güneş derdi. Resmi ideoloji onu Miken'den Babil'e uzanan dünyanın efendisi ilan ediyor, tutsakların ve düşmanların başını ezerek gösteriyordu. Böyle albenili hayaller o günlerin havasına çok uygun da olsa, Mısır'ın dış ilişkilerini yürütmek daha karmaşık bir süreci gerektiriyordu. Mısır artık doğu Akdeniz dünyasında etkin olabilecek kadar güç sahibi ve daha önce hiç olmadığı kadar zengin bir ülkedydi. Amenhotep ise tam bir diplomasi ustasıydı. Nabza göre şerbet vermek konusunda bir dehaydı. Pahalı hediyelerin stratejik kullanımında, önemli kişilere övgüler dizmek ve politik nitelikli evlilikler yapmakta üstüne yoktu. Rüşvet verir, kandırır, tehdit eder, altın sözü verir sonra da sözünü tutmazdı. Büyük firavun, doğu Akdeniz'i çevreleyen hırslı ülkeler arasında barışı sağlamak için gerekli hassas güç dengesini iyice kavrayabilmişti.

Amenhotep dediklerini gerçekleştirecek askeri güce ve zenginliğe de sahipti. Gösterişin her şey demek olduğu bir dünyada firavunlarla rekabet etmek kolay olmasa gerek.

GÜÇ SAHİBİ BİR FİRAVUN

Parlak Güneş III. Amenhotep (üstte) Mısır firavunlarının en güçlülerinden biriydi ve diplomatik ve siyasi entrikalarda ustaydı. Uluslararası ilişkileri düzenlemede kraliyet evliliklerini ve altını kullandı. Amenhotep'in Luksor Tapınağı'nın karşısında, Nil'in batı kıyısındaki mezarlık tapınağı (solda) abartılı vurgulamaları ve gösterişini ne kadar sevdiğinin bir göstergesidir. Bir zamanlar muhteşem bir eser olan bu yapıdan bugün geriye sadece girişin hemen önündeki Amenhotep'e ait 20 metre boyunda iki heykel kalmıştır. MÖ 27 yılında gerçekleşen bir depremin ardından Yunanlı ve Romalı gezginler, bu heykellerden birinin çıkardığı çan sesini duymak için buraya akın etmişlerdi; bu ses, taşın gündeğümünde genişlemesiyle oluşuyordu. İmparator Septimus Severus tapınağın onarımını gerçekleştirdiğinde ses de sonsuza dek sustu. Her sene taşan nehirle birlikte, iç mahet hariç tüm tapınak sular altında kalırdı. Sonunda da taşkınlar yüzünden yok oldu.

1887'de bazı köylüler, Amenhotep'in oğlu Ahenaton'un kraliyet başkenti olan Amarna'da, parçalanmak üzere olan kil tabletler buldular. Firavunun arşivine ait olan çivi yazılı bu tabletlerden kaçının bu süreçte kaybolduğu bilinmiyor. Ancak ele geçirilen 350 kadar tablete kazılmış diplomatik mektuplar, Amenhotep'in dış ilişkilerdeki dehasının kanıtı niteliğindedir.

Kil tabletlerle yürüttüğü diplomatik savaş sırasında yanı başında olsaydık ancak bu kadar tanıklık edebilirdik dehasına. Siyasi evlilik müzakereleri yapmış ve karşılık olarak, Mısır'ın güç kaynağı, bitmez tükenmez altın vermeyi önermiştir. Hükümdarlığının onuncu yılında, Mitanni kralı Tuşratta'nın kızıyla evlendi. Böylece, babasının, ezeli rakibi ile kurmuş olduğu birliği daha da güçlendirdi. Bu stratejik evlilik anlaşmasıyla saldırgan Hititler'i Toros Dağları'nın ardında tutmayı başararak Mısır'a, Verimli Hilal'de değerli bir müttefik kazandırdı.

Amenhotep evlilik müptelasıydı. Mitanni prensesinin yeğeniyle, Babilli iki prensesle ve Arzava kralının kızıyla evlenmek için girişimde bulundu. Babil Kralı Kadaşman-Enlil bu evliliğe karşı çıkıyordu. Firavuna şöyle serzenişte bulunmuştu: "Benim savaş arabalarımı, *hazanular*'ın [Suriyeli ve Filistinli krallar] savaş arabalarının arasına soktun; Ülkeye girişimizde [hepimizi] bir tutun, böylece farkımızı kimse

Ahenaton döneminde başkent olan Amama, Aton'a tapınan yerler arasında en etkileyiciydi. Ahenaton'un mimarları, bu kent için etrafı kayalıkla çevrili, nehir kıyısında bir nokta seçmişlerdi. Kent, Nil boyunca yaklaşık 13 kilometre uzanıyordu. Kayalıkların çevrelediği yarım dairenin merkezinde tapınaklar ve önemli kamu binaları bulunuyordu. Sarayla kent merkezini birbirine bağlayan Kraliyet Yolu nehre paralel uzanıyordu.

anlamadı." Ayrıca, firavunla 20 yıl önce evlenen kız kardeşinin haremden diğer kadınlarla bir arada tutulmasından da şikâyetçiydi: "O gerçekten de benim kız kardeşim mi? Ulakların onu görmemişler." Firavunun cevabı buz gibiydi; kız kardeşinin iyi olduğunu ancak "önemsiz" elçilerin huzura çıkmayı hak etmediklerini yazdı. Mısırlılar evlilik yoluyla kraliyet ailesine giren Babilili bir prensesi sadece firavuna verilmiş bir hediye olarak görürlerdi. Mısır ideolojisine göre kontrol altına alınmış düşmanların firavuna boyun eğmeleri gerekliydi.

Bir seferinde de Babil kralı, firavunun kızıyla evlenme talebini iletmişti. Gelen sert yanıtta "Anınsanmayacak kadar eski tarihlerden beri Mısır krallarının kızları kimseye verilmez" deniyordu. Babil, yanıtı protesto ettiyse de bir sonuç çıkmadı. Hiçbir Mısır prensesi diplomatik bir araç olarak kullanılamazdı.

Amenhotep rakiplerinin altına duydukları bitmek tükenmez arzunun gayet iyi farkındaydı. Asur Kralı Assuruballit, övgü dolu bir mektubunda "Ülkenizde altın toprak gibi, eğilip toplanız yeterli. Neden bu kadar idareli kullanıyorsunuz? Ben yeni bir saray yaptırıyorum. Süslemesi için gereken altını bana gönderin." Kendisine söz verilen altın, beklentilerinin çok altında çıkınca da büyük hayal kırıklığına uğramıştı. Amenhotep altını kime ve ne kadar vereceğini ince ince hesapları. Bir keresinde kayınpederi Mitanni kralı Tuşratta'ya som altından iki heykel sözü vermiş, sonra da altın kaplama iki heykel göndermişti. Tuşratta çok sinirlenip "işlenmemiş" altından hediyeler istemeyi sürdürmüştü. Önemli bütün diplomatik değış tokuşlarda mücevherler ve pahalı egzotik eşyalar kullanılırdı. Tuşratta bir keresinde "10 takım at, tam teğizatlı 10 savaş arabası ve kadınlı erkekli 30 kişi" göndermişti. Günümüzde milyarlar anlamına gelen başlık parası olarak verilen altın ve benzer hediyeler, dış ilişkilerin gerektiği harcamalardan başka bir şey değildi. Amenhotep altının ve prenseslerle barış satın alıyordu.

Pek az firavun gösteriş uğruna bu kadar harcama yapmıştır. Amenhotep hükümdarlığının 30. yılında, Teb'de, asırlar boyunca eşi benzeri görülmeyecek bir Heb-sed töreni düzenlemişti. Ülkenin her yanında gerçek boyutlarda onlarca heykelinin yapılmasını emretti. Bitmek bilmeyen kutlamalarla ziyafetler sırasında güvendiği danışmanlarına harikulade hediyeler dağıttı. Şenlik haberleri Babil'e kadar ulaştı, hatta Babil kralı, "büyük bir kutlama yaptığın halde bana 'Send e gel, ye, iç' diye bir... göndermedin" diye sitemde bulunmuştu.

Heb-sed töreni yıllar süren inşaatların ve kamu çalışmalarının zirvesiydi. Amenhotep, Karnak'ta büyük harcamalar yaptı. Luksor'daki Amon Tapınağı'nın yeniden

Bir dahi mi, bir sapkın mı yoksa bir deli mi? 17 yıllık hükümdarlığı süresince tek tannının ışığına yani güneş diskinin simgelediği Aton'a taparak Mısır medeniyetinin yerleşik düzenini tehdit eden Ahenaton'la ilgili henüz kesin bir karar verilmiş değil. Firavunun bu ince, uzun yüzülü ve kalın dudaklı büstünü hangi sanatçının yaptığı bilinmiyor.

şekillendirilmesini emretti; burası firavunun "doğrulandığı ve yenilendiği yer; herkese görünebilir olduğu dönüşümünü tamamladığı anda sevinçle dışarıya adım attığı saray"dı. Teb'in karşısında yaptırdığı devasa mezarlık tapınağından geriye sadece firavunun iki büyük heykeli kaldı. İki bin sene boyunca, bunların, Memnon taş heykelleri (Homeros'un Troyas'ında savaşıyan Etiyopyalı efsanevi prens) olduğu düşünölmüştür.

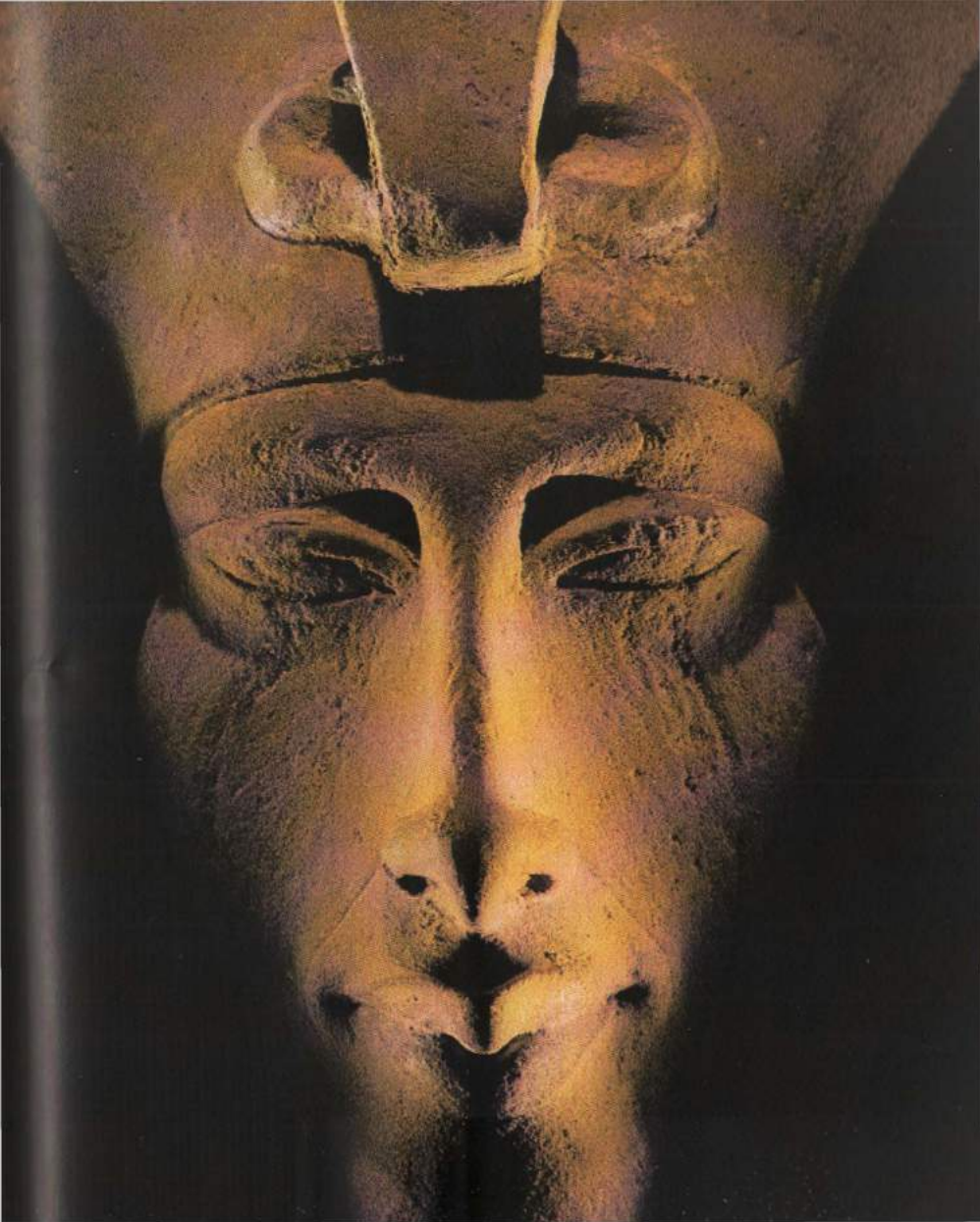
Parlak Güneş, hükümdarlığının 37. yılında, MÖ 1353 yılında ölmüştür. Kral-lar Vadisi'nde muhteşem bir mezarlığa gömüldü. Ölümünden sonra, karısı Tiye, en az on yıl daha, ikinci oğlu Ahenaton'un başkenti olan Amarna'da yaşadı.

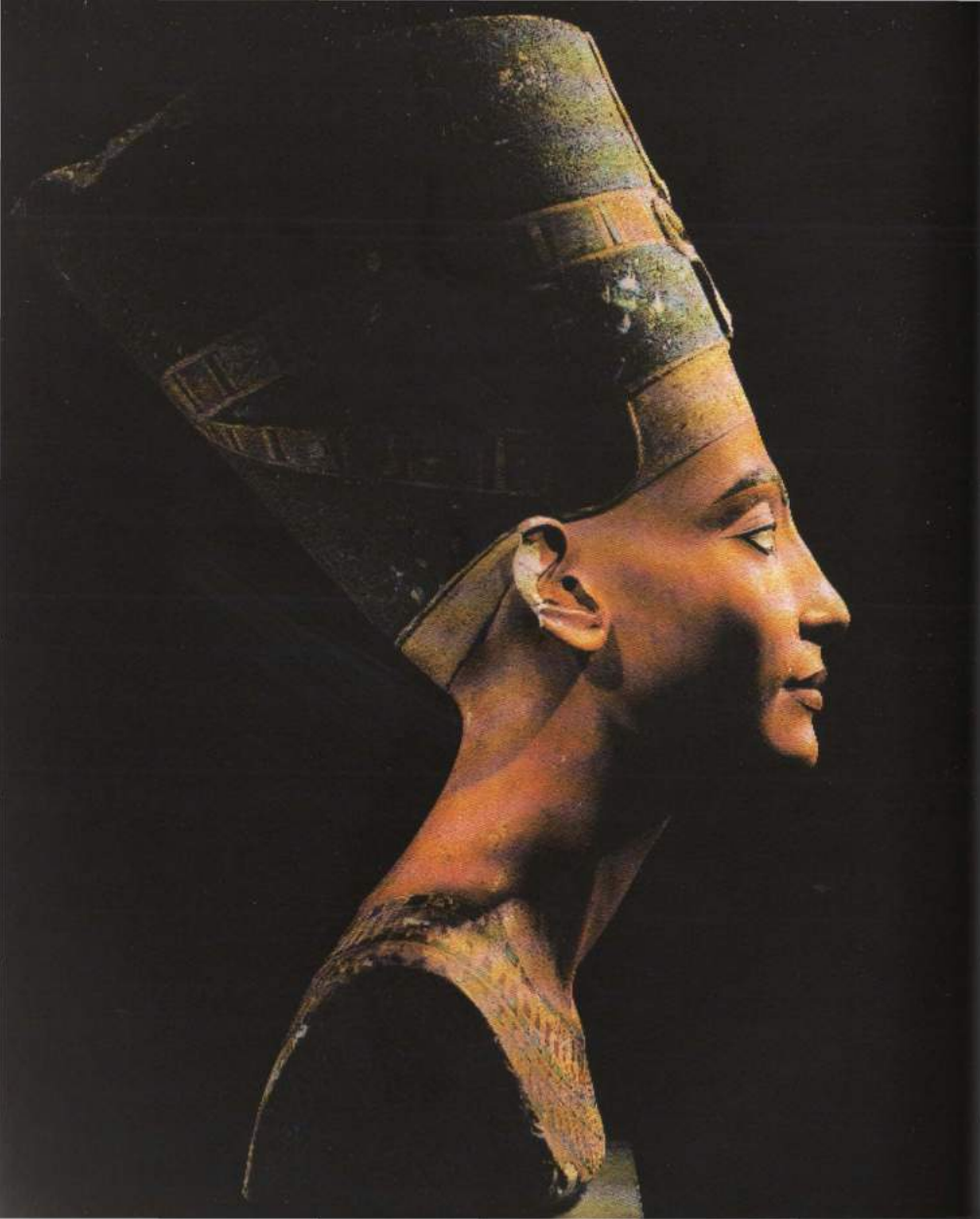
SAPKIN MEZHEPLİ FİRAVUN

Dahi, sapkın mezhepli, deli. Tarihte Amenhotep'in oğlu IV. Amenhotep'e bunun gibi daha pek çok sıfat atfedilmiştir. Mısır'ın geleneksel tanrılarına tapmayı bırakıp neden sadece güneş tanrısı Aton'u tercih etmişti? Neden ismini Ahenaton olarak değiştirip başkentini aniden Memfis'te Teb arasında bir noktaya kaydırmıştı? Bu hareketleri dine duyduğu tutkuya mı, dikkatli politik hesaplara mı yoksa sadece aklına estiği gibi davranmasına mı bağlıydı?

Hükümdarlığının başlarında Ahenaton, Karnak sınırlarının içinde dört tane yeni tapınak yaptırdı; bunları Amon-Ra'ya değil Aton'a adanması büyük olasılıkla güneş tanrısının rahipleri arasında dehşet uyandırmış olmalı, ideolojideki kayma sürüyordu. Hükümdarlığının beşinci yılında aniden adını değiştirdi; Amenhotep ("Amon mutlu") yerine Ahenaton ("Aton'a hizmet eden") oldu. Bu değişiklik, firavunun yüzlerce geleneksel Mısır tanrısına görünürde karşı olmasından değil, her şeyin üstünde gördüğü güce—Dünya'ya her gün yaşam veren güneş ışığına—odaklanmasından kaynaklanıyordu. Meşhur bir yazıtta Ahenaton Aton'a (ışığa) tapınırken resmedilmiştir; güneş ışıkları Dünya'ya doğru uzanıyor, her ışının ucunda yer alan eller "yaşam"ı temsil eden anı hieroglifini tutuyordu.

Aton yeni bir tanrı değildi. Eski Krallık döneminde, güneş tanrısının nispeten önemsiz bir yansıması olarak saygı görürdü. Ancak Ahenaton, Aton'a, yalnızca firavunun erişebileceği bir ilahi güç olarak tapıyor ve ruhban sınıfına duyulan gereksinimi de ortadan kaldırmış oluyordu. Ahenaton'un başbakanı Ayc'nin mezarında Aton için söylenen ve firavun tarafından yazıldığı ifade edilen bir ilahi göze çarpar: "Sen gök kubbenin ufkunda tüm güzelliğiyle doğansın. Sen yaşayan Aton, yaşamın başlangıcısın... Seni oğlun Ahenaton'dan başkası bilmez. Sen ona tasarılarını ve kudretini anlattın.

Kraliçe Nefertiti, soylu bir dinginlik yansıtan olağanüstü bir poz vermiş. Alman Mısırbilimci Ludwig Borchardt, bu bastyapıtı, firavun Ahenaton'un "heykeltraşı ve iş denetçisi" Tutmose'nin Amarna'daki atölyesine bitişik bir depoda bulmuştu. Bu atölyeden kraliyet ailesine ait yirmiden fazla alçı kalıp prototipi de çıkarılmıştı.

Onun bilge olmasını sağladın." Aye yeni doktrini kralın bizzat kendisinden öğrendiğini anlatır. Ahenaton'un geleneksel inancın dışına çıkma nedenini kimse bilmiyor. Bazı akademisyenlere göre, o, tarihteki ilk gerçek entelektüel devrimi gerçekleştiren kişidir. Bazılarına göre de, Teb'deki Amon rahiplerinin siyasi gücünü sarsmaya çalışmıştır.

Ahenaton yerleşik sanat anlayışını da değiştirdi. Baş heykeltıraşı Bek'in anısına dikilen bir stelde, kralın, saray heykeltıraşlarından, farklı bir tarzda, daha az resmi bir üslupla çalışmalarını istediği yazılıdır. Sanatçılar bu yeni tarzda çok başarılı oldular. Ahenaton'u incecek uzun yüzlü, uzun boyunlu, büyük kafalı biri olarak resmettiler. Bacakları çöp gibi incecikti. Kalçaları ve göğsü genişti. Çeşitli dönemlerde pek çok Mısırbilimci bu tuhaf görünümün kronik bir hastalıktan ileri geldiğini düşünmüştür. Hatta bazıları Ahenaton'un hermafrodit olduğunu iddia etmiştir. Amarna sanatının yansıttığı rahat ve şehvetli hava büyük olasılıkla kısa süre içinde kralın saray görevlileri arasında da yayılmıştı. Bek, kendi heykelini de, firavuna benzeterek, iri göğüslü ve göbekli biri olarak yapmıştır.

Bu daha doğalcı sanat tarzı belki de kral olmayı, normal insan varlığından farklı bir olgu olarak göstermeyi amaçlıyordu. Ahenaton, kendisini insanlık için gereken ilahi gücün kaynağı Aton'un yeryüzündeki aracısı olarak görüyordu. Bu yüzden kendisinin ve ailesinin resmiyetten uzak pozları aile değerlerinin önemini vurgulamak için değil kralın yaşama hükmeden tanrı olduğu fikrini güçlendirmek içindi. Sürgit kendisini "doğruca yaşayan" olarak tanımlaması tanrının gerçek vahyini sadece kendisinin anladığını ima etmek içindi. Amarna sanatının, önceki vesonrakı dönemlerde görülmeyen ferahlatıcı ve sevimli bir doğallığı vardır.

II. Ramses ve Tutanhamon'dan sonra en tanınmış eski Mısırlı herhalde Kraliçe Nefertiti ("Güzellik geldi") olsa gerekir. Günümüzde Berlin Müzesi'nde sergilenmekte olan dünyaca ünlü büstü klasik bir güzelliği yansıtır. Resmi sanat örneklerinde, özellikle Karnak'taki Aton Tapınağı'nın duvarlarında Nefertiti'ye sık rastlanır. Sopyayla bir tutsağın başını ezerken görüldüğü resimde hiç de uysal bir eşe benzemez. Nefertiti, firavuna altı kız evlat verdi, ikinci kızı Meketaton, Ahenaton'un hükümdarlığının 12. yılında ölmüştü. Kraliyet mezarında kızlarının genç cesedini yanlarında duran kedreli ana baba resmedilmiştir.

Önceleri geleneksel tanrılara müsamahalı davranan Ahenaton şiddetli karşı çıkışlar yüzünden sonradan zalimane önlemler almaya başladı. Amon'u yasadığı ilan edip tanrının Teb'deki muhteşem tapınaklarını kapatarak gelirlerine el koydu. Amon adı tüm kamu binalarından ve anıtlardan silindi. Kraliyet başkentini aniden Mem-

fis'le Teb arasındaki Amarna'ya taşıdı. Kısa ömürlü bu yeni başkentini adı Ahetaton'du yani "Aton'un ufkı." Üstüne başka bir yerleşim kurulmadığı için yüzeye yakın olan terk edilmiş kentin kalıntıları arkeologlar için tam bir nimettir.

Firavun, Amarna'yı doğal bir amfitiyatro oluşturan kayalıklara yasladı. Kentin sınırlarını da kendisine ve ailesini Aton'a tapınırken gösteren kayalara oyulmuş 15 büyük stelle belirledi. Stellerde belirtildiğine göre, firavunu buraya yönlendiren başka herhangi bir ilahla bağdaştırılmayan Aton olmuştu.

Ahenaton bir yıl sonra burayı ikinci kez ziyaret edince kayalıklara yeni yazıtlar eklendi; "Bu dört tabletin belirlediği alan... babam Aton'a aittir: dağlar, çöller, otlaklar, adalar, yüksek ve alçak araziler, su, köyler, insanlar, hayvanlar ve babam Aton'un ezelden beri ve sonsuza dek var ettiği her şey." Ayrıca kent merkezine yakın bir yere gömülmeye de ant içmişti. Firavun, eski geleneklerin kendisine ayak bağı olmasına izin vermeden yeni başkentinin kısa sürede inşa edilmesini sağlamıştı. Yaklaşık 13 kilometreye 5 kilometrelik bir alana yayılmış ve geniş tarım arazileri içeren kentin nüfusu tahminen yirmi bini aşıyordu. Firavun çok korunaklı Kuzey Kent bölümünde yaşıyordu. Kraliyete ait bölgede ayrıca bir idari bina ile ürünlerin saklandığı geniş bir depo yer alırdı.

Ahetaton'un omurgasını, tören yerini andıran, Kraliyet Yolu isimli yol oluştururdu. Bu yol Kuzey Kent bölümünden başlayıp kralın en büyük prensesi Meritaton'un sarayının yanından geçerek rengârenk boyanmış salonları, avluları ve kaldırımları olan Büyük Saray'ın bulunduğu Merkez Kent bölümüne uzanırdı.

Hükümdar, burada, yabancı ülkelerden gelen elçileri kabul etmiş ve resmi toplantılarını gerçekleştirmiş olabilir. Firavun dikkatle yerleştirilen gölgeliklerin altında oturur; anca yabancı elçileri saatler boyunca güneşin altında bekletirdi. Asur Kralı I. Assuruballit bu yüzden Ahenaton'a sert bir mektup göndermişti: "Elçilerim neden güneşin altında bekletiliyorlar? Güneşin altında dura dura ölüp gidecekler. Eğer güneşin altında beklemek iyi bir şeyse buyursun kralın kendisi güneşin altında beklesin ve kendisi ölsün."

Kraliyet Yolu'nun üstünden geçen tuğla bir köprü, resmi binaları küçük bir çalıma sarayına bağlar, kral buradaki Görünme Penceresi'nden halka görünürdü.

Sarayda küçük çalıma odaları bulunurdu; bazıları "Firavun'un Yazışma Bürosu" olan resmi arşiv odalarıydı. Yakınlarda, Karnak ve Luksor'daki kapalı mabetlerin aksine, açık avlular ve mihraplarla Aton'a tapınmayı açık alanlara taşıyan büyük Aton Tapmağı ile aynı ilaha adanmış daha küçük bir tapınak yer alırdı. Önemli bayram gün-

çocuklarıyla oyun oynuyorlar. Solda, kızı Meritaton'u kucaklayıp öpen Ahenaton görüldür. Anhesenpaaton ise Nefertiti'nin omzuna dayanıyor. Bu sırada annesinin dizlerine oturmuş Meketatton bir yandan Nefertiti'ye hakarken diğer yandan babasını işaret ediyor.

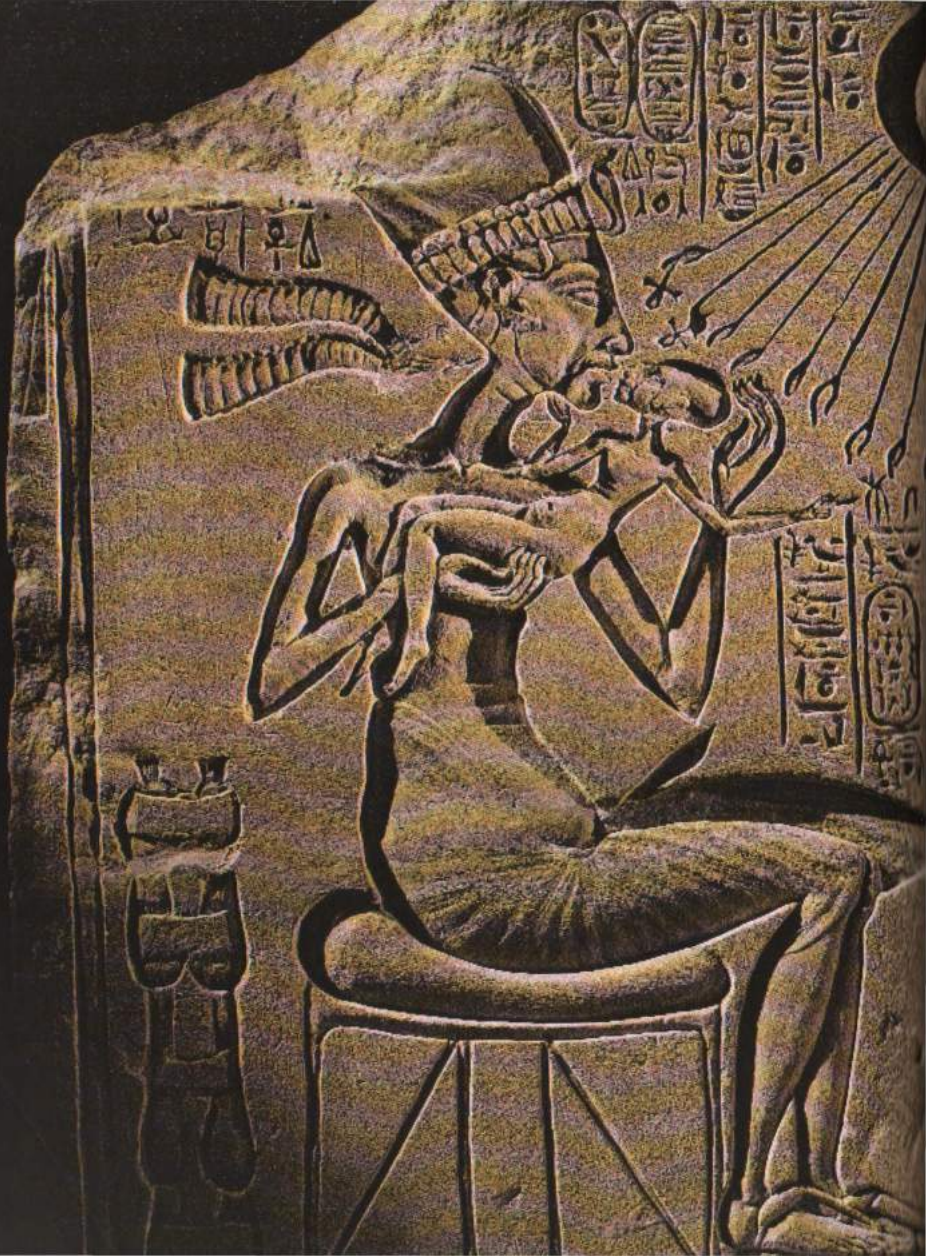
lerinde yüzlerce mihraptan bulutlar halinde yükselen tütsülerin tatlı kokusuyla, yakılan adakların kekremsi kokusu, yaşam veren ışınlarının halka gönderen, her şeyi izleyen Aton'un bulunduğu mavi gökyüzüne yükselirdi. Ülkeyle tanrı arasındaki kudretli aracı, kutlamaları bizzat denetlerdi.

Amarna'daki her şey Aton'a ve yeryüzündeki temsilcisine hizmet ederdi. Firavun, ailesiyle birlikte Kuzey Kent bölümünde yaşırdı. Resmî törenlerde kent merkezindeki saraylara ve tapınaklara gelişleri olay olurdu. Ahenaton ve Nefertiti pırıl pırıl süslenmiş atlı arabalarıyla devlet içine çıkar. kraliyet koruması Mahu yanlarında koşarak onları takip ederdi. Bu geçit törenleri, teknelerle tanrı Amor'un Teb'e ilerleyen geçit töreninden çok farklıydı. Amarna'da kral bizzat halkın önünde ilerleyerek kutsal hükümdar rolünü pekiştirirdi. Resmi olarak halka görünmesinin ardında, sarayın kendisine sadakatini vurgulamak yatırdı. Resmi tören giysileri içindeki firavunun göz kamaştırıcı bir görünümü olurdu.

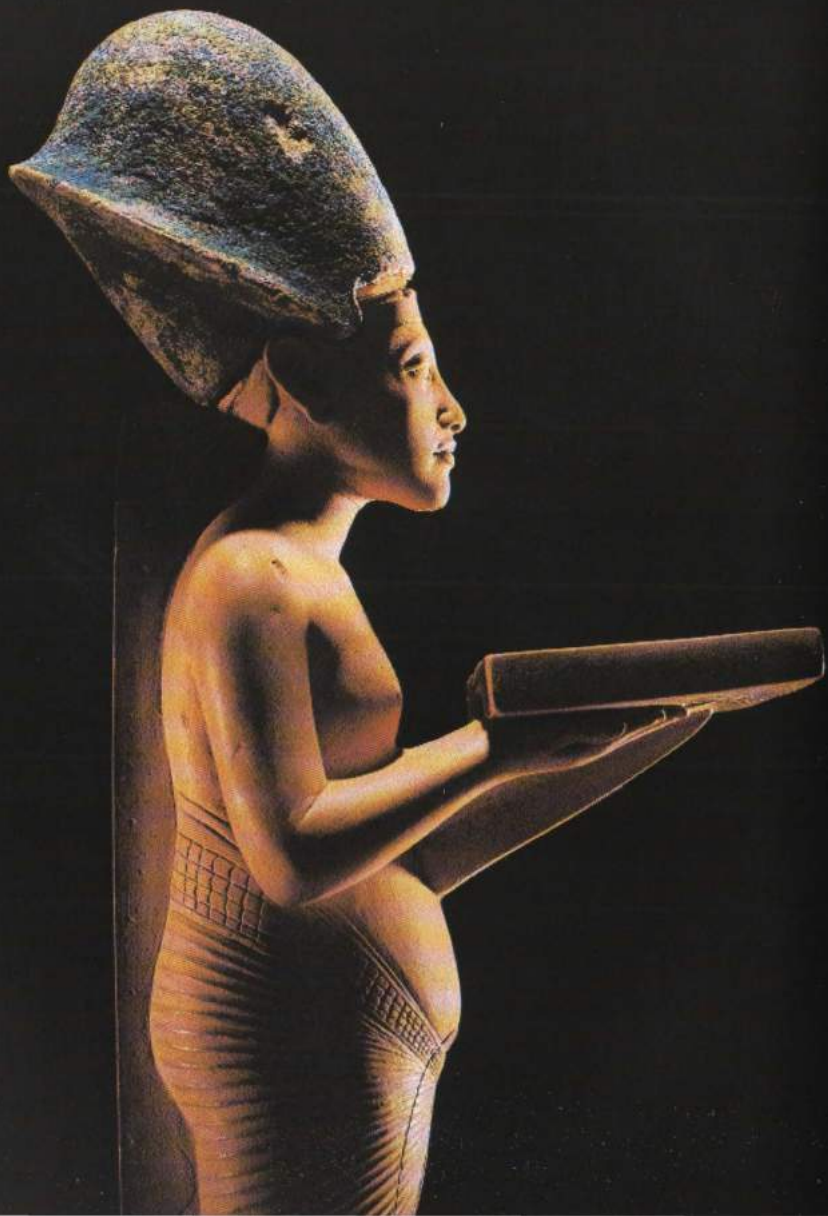
Mezar rölyefleri firavunun üst düzey yetkililerini Görünme Penceresi'nde öldülendirdiğini aktarır. Onurlandırılacak kişi iki yanında ağaçların dizili olduğu bir caddeden geçerek kralın huzuruna çıkardı. Bir yazman görevlinin eski yeni tüm unvanlarını teker teker sayar; başarılarından söz ederdi. Görevli hürmetle eğilir ve alnını yedi kez yere değdirdi. Saray görevlilerinden Pennifer'in gururla yaptırdığı mezar rölyefinde Ahenu-ton kendisine altın kolyeler armağan ederken görülür; bu arada saray çalışanları hediyeleri bir sandığa yerleştirmektedirler. Kraliyet hizmetkârları amforalarla yağ ve şarap; sepetler dolusu yiyecek ve eşya getirirken diğer görevliler sıranın kendilerine gelmesini beklerler.

Kent, Mısırbilimci Barry Kemp'in de anlattığı gibi bir dizi mahalleden oluşuyordu: "Hükümdar ve çevresi arka plana çekilir, kralın varlığını anımsatan temel öğeler sanat eserleri olurdu. Resmî görevliler daha büyük evlerde yaşırdı. Özel gelirlerle devlet bağışlarının sağladığı tatlı bir yaşamdı bu. Zamanlarının bir kısmını kentteki evlerinde bir kısmını da ailelerinin köy evlerinde geçirirlerdi. Aradaki bağları koparmamak için mektup yazar, ziyaretlerde bulunurlardı. Daha küçük evlerde, hizmetkârlar, alt düzey memurlar, satıcılar... iş gücü sahibi insanlar, iş gücü olmayanlar... çaresiz ve umutsuz insanlar yaşırdı."

Ahenaton, tanrısının ardından giderken, gerginlik işaretleri veren ülkeyi baş görevlileri Aye (belki de kayınpederiydi) ve General Horemheb yönetiyordu. Hükümdarın yakın ilişkiler içinde olan bu iki görevli, daha sonra tarihe firavun olarak geçecekti. Nasıl yapılsa, siyasi ve dini ihtilafları denetim altında tutmayı başarıp, sarayda sürekli

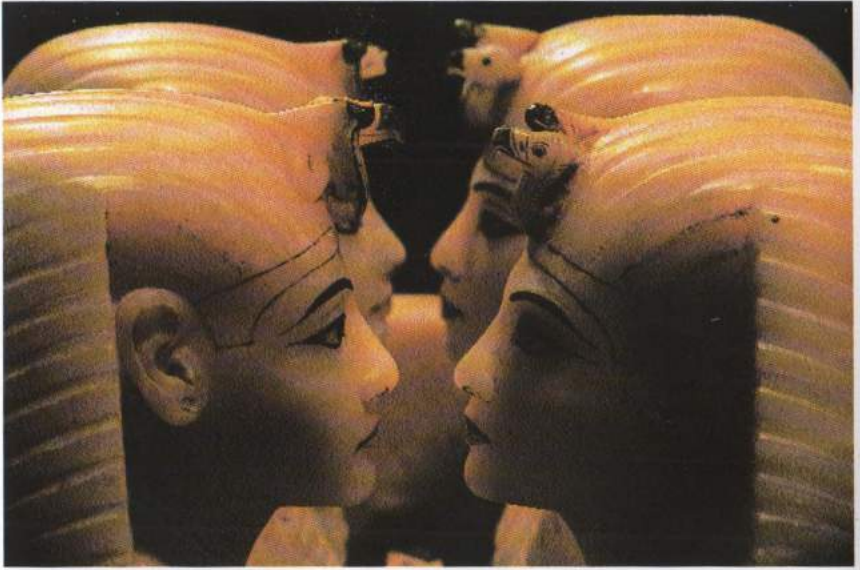

AMARNA'DA TATLI HAYAT

Mısır kraliyet sanatı 1500 yıl boyunca çok az değişmiştir. Krallar, kraliçeler ve asiller, duygudan uzak, mükemmel yüz hatlarıyla resmedilmiştir. Ancak Ahenaton daha doğal bir tarzın ve canlı renklerin benimsenmesine öncülük etmiştir. Kraliyet ailesi sanat eserlerinde en önemli yere sahip olmuş; sevgi gösterilerinde bulunurken, çocuklarıyla ya da sevdikleri asillerle birlikte resmedilmiştir. Kral ve kraliçenin, kızları Meketa-ton'un ölümünden duydukları kederi yansıtan eserler bile vardır ki böyle bir konuya daha önceki kraliyet sanat eserlerinde hiç yer verilmemiştir. Yanda, elinde bir sunu tepsiyle duran Ahenaton genellikle uzun yüzlü, uzun kulaklı ve kalın dudaklı biri olarak resmedilmiştir. Merhem saklamada kullanılan balık biçimli şişe gibi renkli cam kaplar, Amarna'nın o dönemin önemli camcılık merkezlerinden biri olduğunu gösterir. Tele dizili boneuklardan oluşan üzüm salkımı ise bir zamanlar bir yapıyı süsleniştir. Bakır ve tunç aletlerle biçimlendirilen ve kumla cilalanan kaymaktaşı kupa, Ahenaton'un ismini taşır. Tatlı hayatın izleri, Amarna sanatında sonsuza dek anımsanacaktır.

değişen siyasi eğilimlere göre hareket etmeyi becerdiler. Bürokrasinin güvenliğini ellerinde tutuyor, firavunun tüm hizmetlilerini yerine getiriyor ancak yeni inanışlara onlar da görünürde uyuyorlardı. Amarna evlerinde bulunan, çok değer verildiği görülen bazı dini eşyalar Ahetaton halkının çoğunun bazı eski inanışları sürdürdüğünün kanıtıdır. Ana tapınkların kapatılmasına ve rahiplerin açığa alınmasına rağmen bu durum tüm ülkede geçerli olmuş olabilir.

Ahenaton'un girişimi başarısız olmuştu. Halkın ne kadarının bu devrim niteliğindeki fikirleri desteklediğini bilmiyoruz. Onlar, yaşamın, iyi bilinen ve sıkça tekrarlanan bir dizi kozmik olay sonucunda başladığına inanmışlardı. İnsan yaşamı ve ma'at'ın tanıdık dünyası, karanlıksuların arasından beliren başlangıç tepesi ve Osiris'in doğumu gibi efsanevi olayların sonucunda ortaya çıkmıştı. Bu yeni dini, anlaşılabilir hatta ürkütücü bulmuş olabilirler. Aton, şekli olmayan bir tanrıydı; disk ya da hiyeroglif dışında resmedilmesi mümkün değildi. Amon gibi geleneksel tanrıların görünümü insanlara benziyordu. Halkın, kısa süre için bile olsa, törenlerde görünen bu varlıklarla ilişki kurması daha kolaydı. Firavun belki de dönemin inançlarının çoğunun gereksizliğini fark etmiş ve bunların yerine güneş diski gibi basit bir kavram getirmeyi denemişti; ancak Aton'a tapma fikri siyasi huzursuzluk yarattı. Ahenaton'un yeni bir

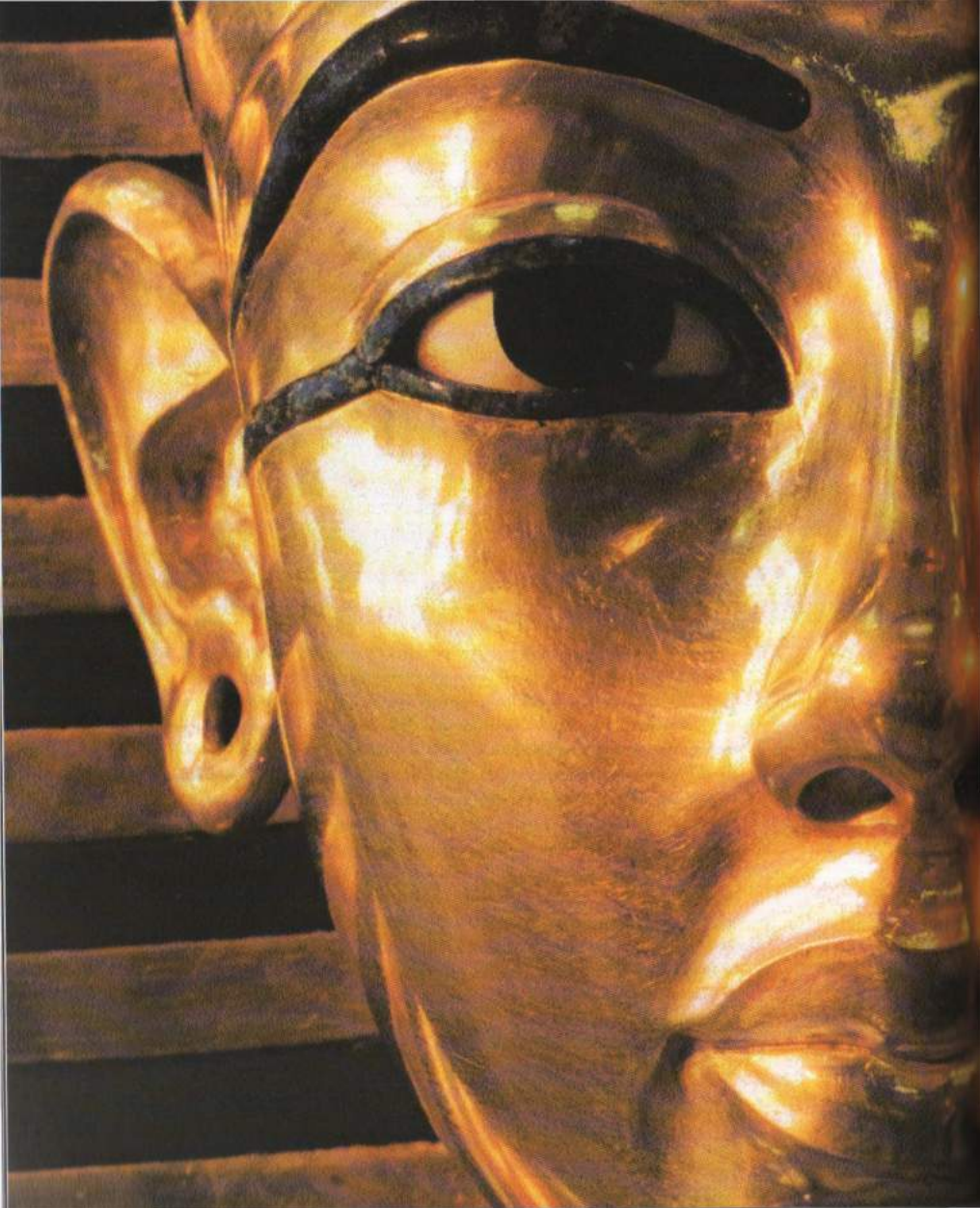
Tutanhamon'un mezarından çıkarılan bu testi kapakları, akbaba ve kutsal engerek yılanı uracus başlarıyla süslenmiş nemes örtüleri takan heykeller şeklindedir. İzleyen sayfalarda: Tanrı Osiris olarak resmedilen genç firavun Tutanhamon'un maskesi, kuars ve koyu obsidyenden yapılan ve sanki makyajlı gibi süslenen gözleriyle dingince uzaklara bakıyor. Mumyanın kulaklarında bir zamanlar altın halkalar bulunmaktaydı.

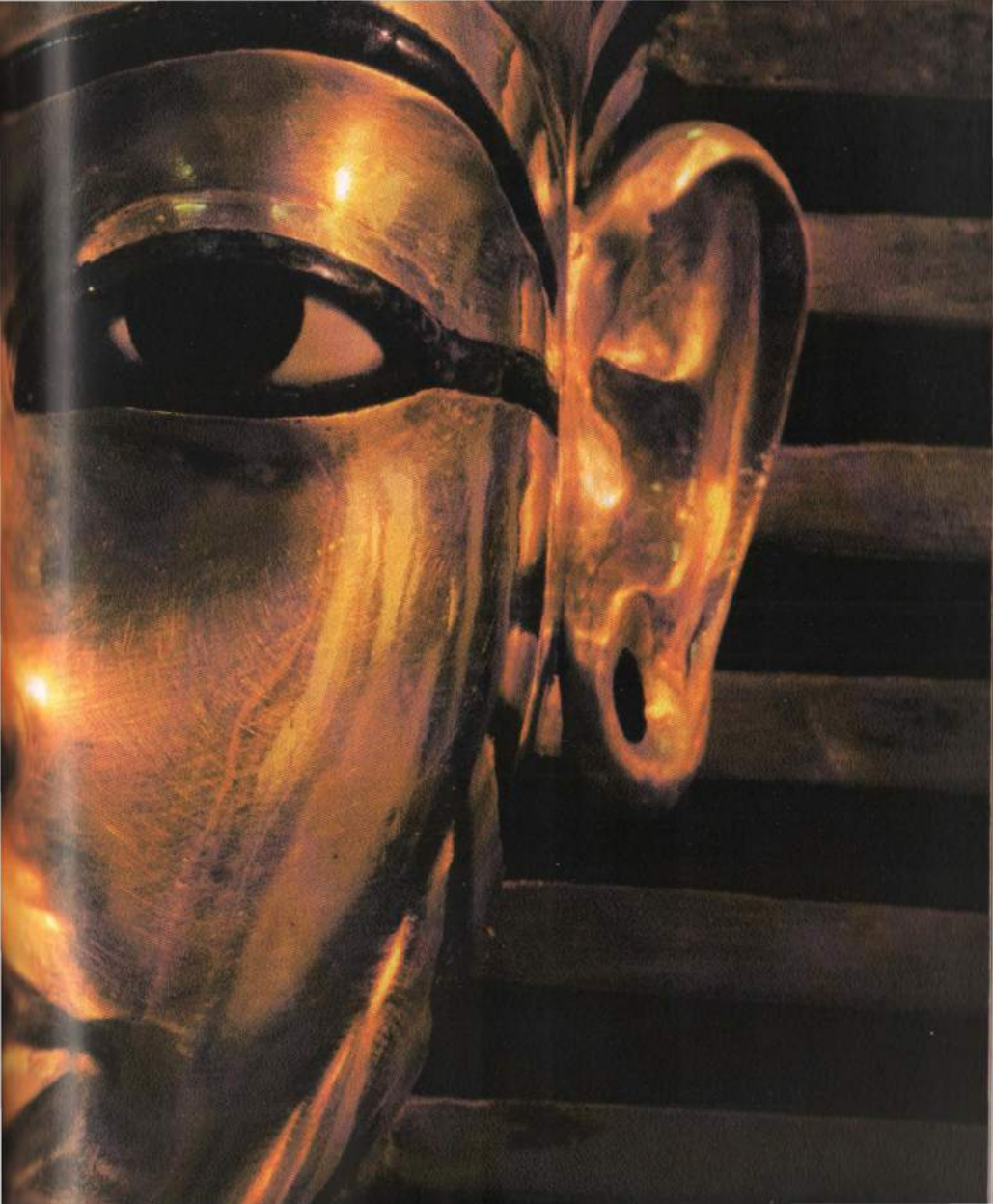
evrene dair görüşleri ölümünden kısa süre sonra yok oldu ve anımsanması rahatsızlık veren bir hatıraya dönüştü.

Ahenaton, vaktinin çoğunu din işleriyle ve başkentle ilgilenmekle geçirdi. Hititler'in gücünü engellemeye çalışırken, imparatorluğun giderlerini de en aza indirdi. Mitanni'yle kurulan stratejik birlik zor durumdaki Kral Tuşratta'nın tüm yalvarmalarına rağmen dağıldı. Mısır sınırı yakınlarında sadık vasallar çaresizlik içinde isyancılara ve Hitit tehdidine karşı yardım istedilerse de Ahenaton onları görmezden geldi. Hititli devlet temsilcileri Mısır sarayına övgüler yağdırırken, orduları Mitannileri bozguna uğratarak Tuşratta'yı katletti. Mısır'ın bazı müttelikleri hayatta kalmak için giderek güçlenen Hitit'e yanaştılar. Ahenaton, vasallarının birbirleriyle didişmelerine karışmayarak birlik olup Mısır'a karşı ayaklanmalarını engelliyordu. Bugünkü Suriye'de bulunan Amurru krallığının genişlemesini ve Hitit'le, Mısır arasında tampon bölge görevi görmesini sağladı. Ahenaton büyük bir askeri seferden kaçınmış gibi görünür ama bu, ülkede güvenliği sağlamak için orduları hiçbir yere gönderememesinden de kaynaklanmış olabilir.

Ahenaton, hükümdarlığının muhtemelen 17. yılında, MÖ yaklaşık 1336'da öldüğünde Mısır ciddi bir kargaşa içindeydi. Arkeologlar bu tarihten sonra yaşanan olayların ayrıntıları konusunda hemfikir değildir. Tutanhamon'un tahta geçmesinden önceki dört yılda ülkeyi iki ayrı firavunun yönettiği düşünülür. Tutanhamon henüz on yaşındayken, Nefertiti'nin en büyük kızı olan üveyablası Anhesenpaaton'la evlendi. Bu evlilikle kralliyet ailesinin ana kolunun desteğini ve yoğun siyasi entrikaların döndüğü bir dönemde tahta geçme güvencesini almıştı. Ayrıca ülkenin en önemli üst düzey iki görevlisinin; savaş arabaları komutanı ve hükümdarın sağ el yelpaze tutucusu Aye ile yetkin idareci General Horemheb'in desteğini de almıştı. Horemheb'in unvanları sorumluluklarının önemini gösterir: "İki Diyar'ın Efendisinin Generallerinin Müfettişi", "Kralın Her Yerdeki Vekili" ve efendisinin, ardılı olarak seçtiği kişi olduğunu belirten "Güney ve Kuzey Mısır Soyunu Sürdürecektir Prens" unvanlarına sahipti. Horemheb'le Aye arasında nasıl bir ilişki olduğuna dair bilgimiz yok; ancak her ikisinin de düzeni ve eski yaşam tarzını geri getirmek üzere ortak bir çıkarda birleşmiş oldukları kesindir. Aralarında sessizce anlaşarak, genç efendilerinin bir oğlu olmadığı takdirde uzun vadede Horemheb'in ardıl olmasını karara bağlamış olabilirler.

Bu iki önemli adam, Tutanhamon adına Mısır'ı etkin bir şekilde idare ettiler ve hiç vakit yitirmeden alışılmış dini yeniden kurdular. Tutanhamon tahta geçtikten bir yıl sonra adını Tutanhamon olarak değiştirdi. Eşi de Anhesenamon adını aldı. Memfis

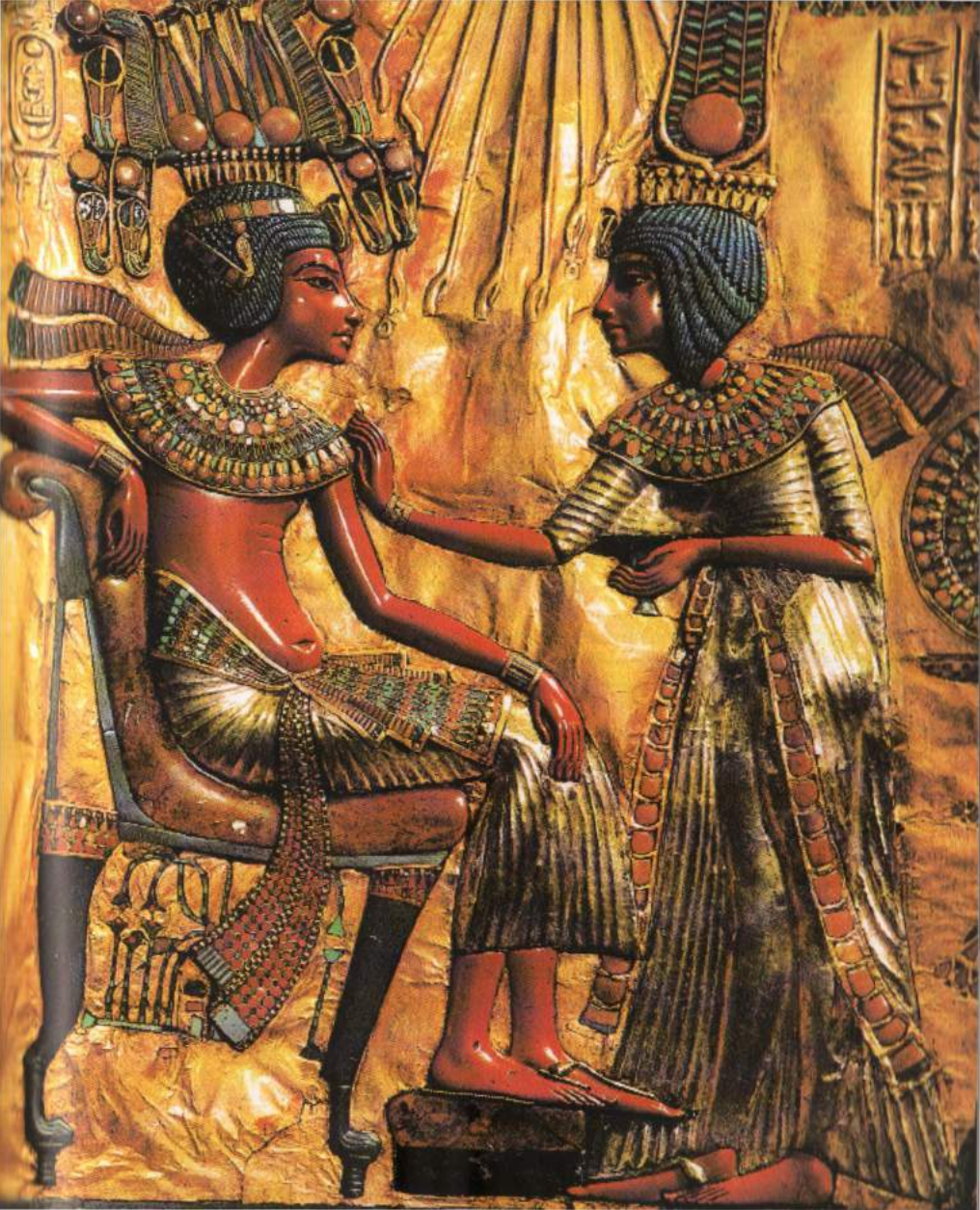
Muhteşem bir mobilya parçası: Tutanhamon'un mezarından çıkarılan, altın ve gümüş kakmalı bir taht. Genç kral, yaşam veren güneş ışığının vurduğu çiçekli bir çadının içinde, bir sandalyede dinleniyor. Şık bir keten elbise giyen Kraliçe Anhesenamom, kralın omzunu hoş kokularla ovuyor.

yeniden başkent oldu. I. Tutmose'nin eski sarayında bir açıklama yapan Tutanhamon unvanlarını saydı ve geleneksel bağışları gerçekleştireceğini ilan etti: "[kutsal] babası ve tüm tanrılar adına... bozulan her şeyi düzeltecek... İki Diyarı kargaşadan arındıracağı". Kralın Amon ve Ptah'a gösterdiği ani ilginin ardında; yerel kültleri yeniden canlandırıp tapınakları yenilemesinin ardında Horemheb ve Aye'nin parmağı olduğunu fark etmemek elde değil. Onlar da Tutanhamon'a çok eskilere dayanan Doğumları Yineleyen unvanını vererek yepyeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiş oldular.

Mısırlılar, Hititler'in de teşviğiyle, firavna karşı gelen, Doğu Akdeniz'in en stratejik kentlerinden Kadeş'e saldırdıklarında genç kral tahta geçeli dokuz yıl olmuştu. Başarısızlıkla sonuçlanan saldırının ardından Hitit Kralı I. Şuppiluliuma Suriye'nin kuzeyindeki Hurrileri yenip Mısır denetimindeki kuzey topraklarında egemenliğini pekiştirdi Tutanhamon tam da bu kritik dönemde öldü.

Tutanhamon öldüğünde 20 yaşlarındaydı. 1922 yılında, Lord Carnarvon ve Howard Carter onun Krallar Vadisi'ndeki neredeyse el değmemiş mezarını bulmasalardı Tutanhamon tarihe belki sadece bir dipnot olarak geçecekti. Ölüm nedeni hâlâ gizemini koruyor. Çekilen röntgenlerde, kafatası boşluğunda belki de başından aldığı bir darbe nedeniyle oluşan küçük bir kemik parçası ortaya çıktı. Savaşarabasının mı düşmüştü? Savaşta mı öldürülmüştü? Yoksa saraydaki hiziplerden bir rakibinin kurbanı mı olmuştu? Tek bildiğimiz, Tutanhamon'un ölümünün hiç beklenmedik bir durum olduğu; öyle ki bazılarının yaşlıca Aye için kazılmış olduğunu düşündüğü küçük bir mezara gömülmüştü. Kralın diğerlerinden farklılık gösteren tabutlarından biri dahil olmak üzere mezarındaki pek çok eşya devletin mezarlık deposundan alınmıştı. Kullanılan kuvars lahit bile ikinci eldi; ilk sahibinin adını silmek için aceleyle yeniden kesilmiş olduğu belliydi.

Kralın erken ölümü Anhesenamom'u güç durumda bırakmıştı. Hiç çocuğu yoktu ve çevresi hırslı erkeklerle sarılıydı. Belki de bir örneği daha görülmemiş bir adım atarak Hitit Kralı Şuppiluliuma'ya bir mektup yazan ve oğullarından birini, soyun devamı için kendisine koca olarak göndermesini isteyen kraliçe, oydu. "Asla hizmetkârlarımdan birini koca olarak almayacağım" diyen kadının, Aye ve General Horemheb'e atıfta bulunduğu çok açık. Şaşkına dönen I. Şuppiluliuma "Tüm yaşamım boyunca böyle bir şeyle asla karşılaşmadım." demişti. Meselenin doğruluğunu kontrol etmek için önce ulaklarını yolladı, sonra da olası bir koca adayı olarak oğlu Prens Zannanza'yı gönderdi; ne ki, Prens, Memfis'e hiçbir zaman ulaşamadı. Yolda öldürülmüş ya da vebaya yakalanmıştı.

Bütün saygın unvanlarına rağmen, Horemheb tahta geçecek durumda değildi. Suriye'deki savaştan başını alamıyordu, hatta belki de o dönemde ülke dışındaydı. Saraydaki güçlü bir hizip, yaşlı Aye'den yanaydı. Tutanhamon'un gömü odasında, Agzın Açılması törenini gerçekleştirirken görülen Aye'nin başında kraliyet tacı vardır. Aye'nin dört yıl süren kısa hükümdarlığı boyunca geri planda kalan Horemheb, Aye'nin MÖ 1319'da ölmesiyle tahtı ele geçirdi.

Tecrübeli Horemheb tam bir pragmatistti. Otuz yıl süren hükümdarlığında Amon'a saygınlığını iade etmekle kalmayıp eski aşırılıkları bertaraf etmek için rahipleri de ordu içinden seçti. Karnak yeniden inşa edildi. Ahenaton'un Aton tapınakları yıkıldı ve taşları başka bir tapınağın giriş kapısının dolgu malzemesi olarak kullanıldı. Günümüzde yapılan restorasyon çalışmalarında bu taş blokların binlercesi gün ışığına çıkarılmıştır. Bilgisayarla bir araya getirilen taşların üstüne resmedilmiş Amarna görüntülerini yeniden canlandırmak mümkün olmuştur. Horemheb sistematik olarak Amarnalı efendisinin izini kamu anıtlarından sildi. Kendi ismini de firavunlar sırasında III. Amenhotep'ten sonra gelecek şekilde yerleştirdi. Eski general, kuzeyde ve güneyde olmak üzere orduyu iki büyük birime ayırdı ve ordu üstündeki etkisini sürdürdü. Amacı, askeri bir krallık kurup yeni bir dönemin temellerini atmaktı. Bunda başarılı da oldu.

BİRLİKLERİNİ BESLEYEN İYİ ÇOBAN

Horemheb'in oğlu yoktu, bu yüzden taht, iki yıllığına güvenilir bir yakını olan I. Ramses'e geçti; ailesi Avaris'in kuzeybatı delta bölgesinden gelen Ramses orduda subaydı. Kendisi gibi bir vezir ve ordu kumandanı olan oğlu I. Seti MÖ 1290'larda tahtı devraldı. Kendisinden önce gelen idareciler gibi Seti'nin gücü de savaşta kazandığı başarılarından kaynaklanıyordu. Orduyla yakın bağlarını sürdüren Seti, Tuya isimli bir asker kızıyla evlendi. Dört çocukları oldu. İlk oğulları küçük yaşta öldü. Kızları Tia ve erkek kardeşi Ramses erişkin yaşa ulaşabildiler. En küçük kızları Henutmire çok sonra doğmuş, büyüyünce II. Ramses olarak babasını izleyen ağabeyinin kідemsiz kraliçelerinden biri olmuştu.

Seti'nin iyi durumdaki mumyasından yakışıklı ve çok kararlı bir adam olduğu anlaşılr. Doğuştan asker olan, hiç yerinde duramayan Seti, III. Tutmose ile III. Amenhotep dönemlerindeki ihtişamlı günleri geri getirmeyi kendine görev bilmişti. Mısır'ın yeniden doğuşunun ve muhteşem bir dönemin başladığının simgesi olarak o da Tutanhamon gibi "Doğumları Yineleyen" unvanını aldı.

İZLEYEN SAYFALARDA: Tutanhamon'un yaldızlı tabutu ve granit lahdi Krallar Vadisi'ndeki gömü odasında durur. Duvarlara aceleyle çizilmiş resimlerde firavun olan vezir Aye, Tutanhamon için Ağzın Açılması törenini yürütürken gösterilir. Bu, Aye'nin hükümdarlığını meşrulaştıran bir törendir.

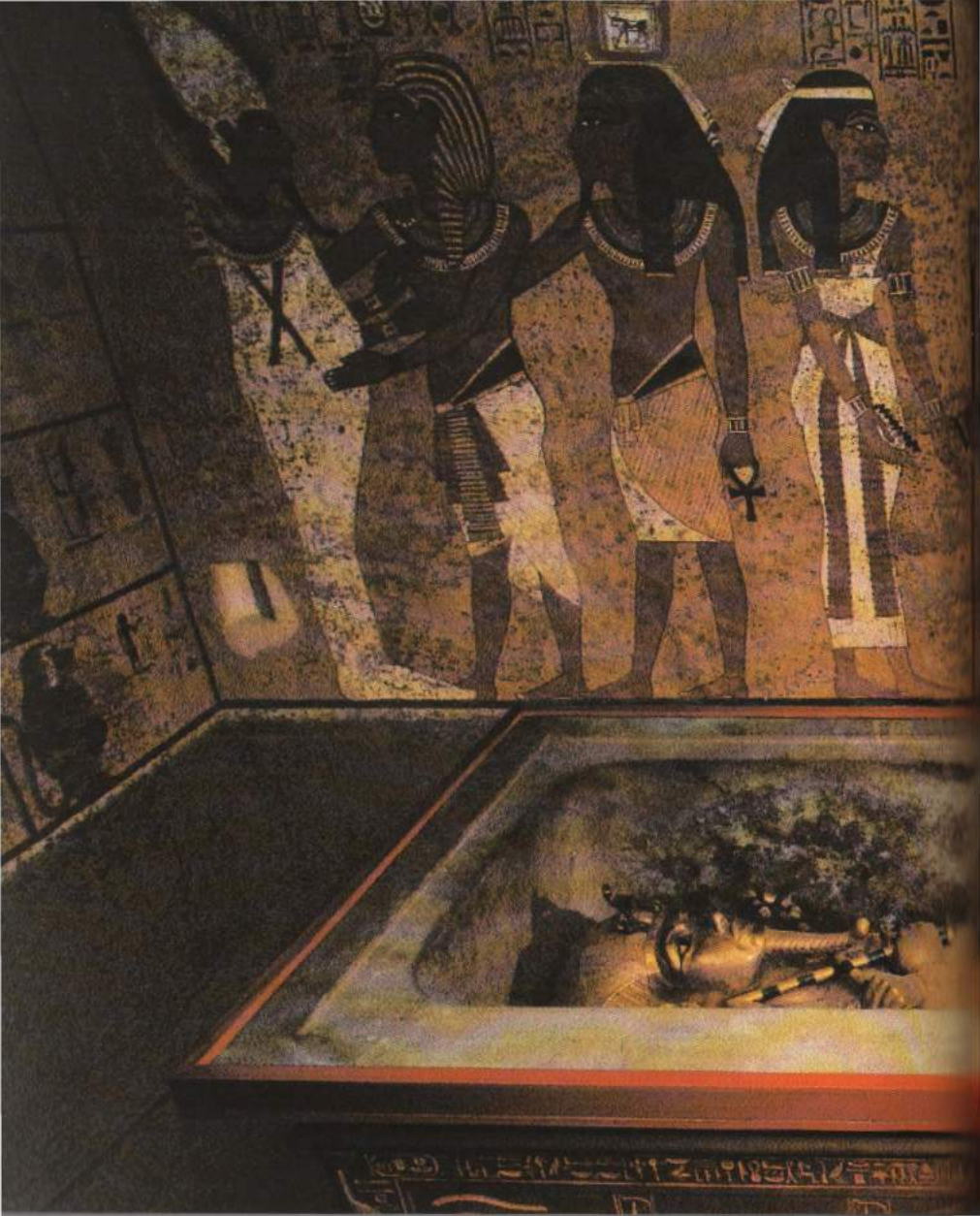
Firavunun enerjisi etkileyiciydi. Hükümdarlığının ilk yılında Tutmose gibi o da Gazze Şeridi'ne hücum ederek ticaret yollarının uğradığı kıyı limanlarını güvence altına aldı. Sonra bazı kale kentlerini güçlendirme yoluna gitti. Yazıtlar, Amor'un huzurunda çok sayıda esirin katledildiğini aktarır. Sonraki seferlerinde Mısırlılar Hititlerle Lübnan'da karşılaşmış savaştan galip çıktılar. Karnak'taki bir rölyefe Seti'nin orduunun Hititler tarafından savunulan, II. Ramses zamanında daha da önem kazanacak olan Kadeş'i nasıl aldığı anlatılır.

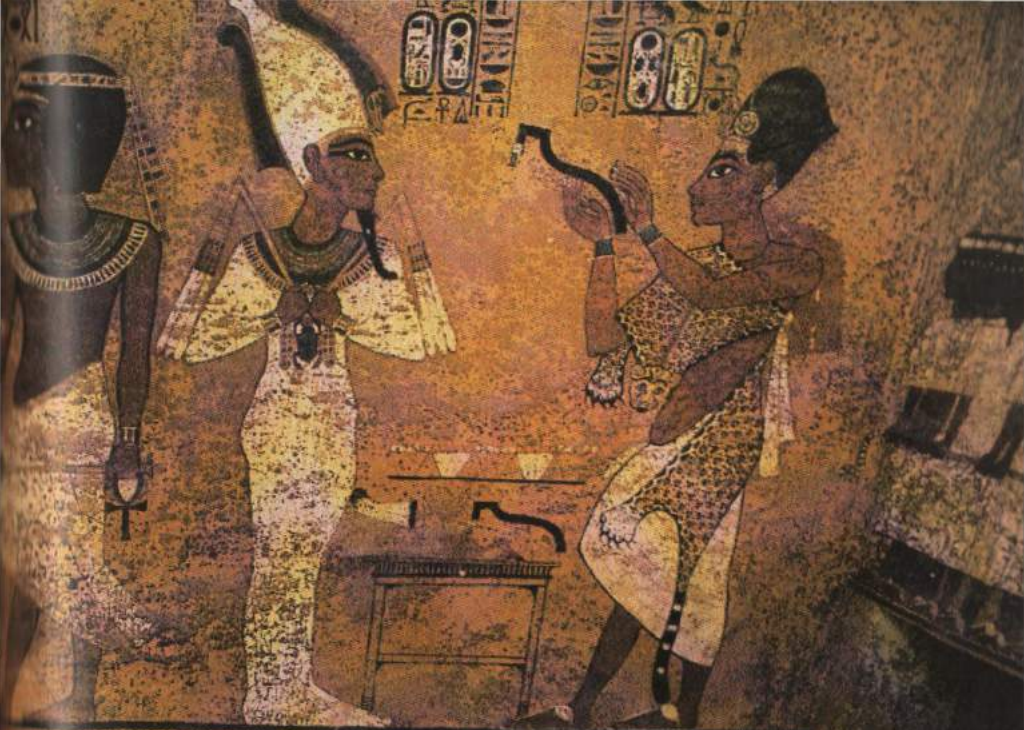
Tüm firavunlar içinde "birliklerini besleyen iyi çoban" unvanını fazlasıyla hak etmiştir: Doğu Çölünde, Edfu yakınlarındaki altın madenlerinin denetimi sırasında çölde yolculuk yapmanın zorluklarını dikkate alıp, altın kervanlarının kullanması için bir sulama istasyonu ve bir kuyu yaptırmıştır. "Bol bol su bulunuyor" diye övünmüştür. Burada, Asyalı ve Nübyeli düşmanlarına karşı elde ettiği zaferlerin resmedildiği bir de tapınak yaptırdı. Hatta tapmağa sonsuza dek bu değerli madenden sağlamaları için özel bir grup altın yıkayıcısı atadı.

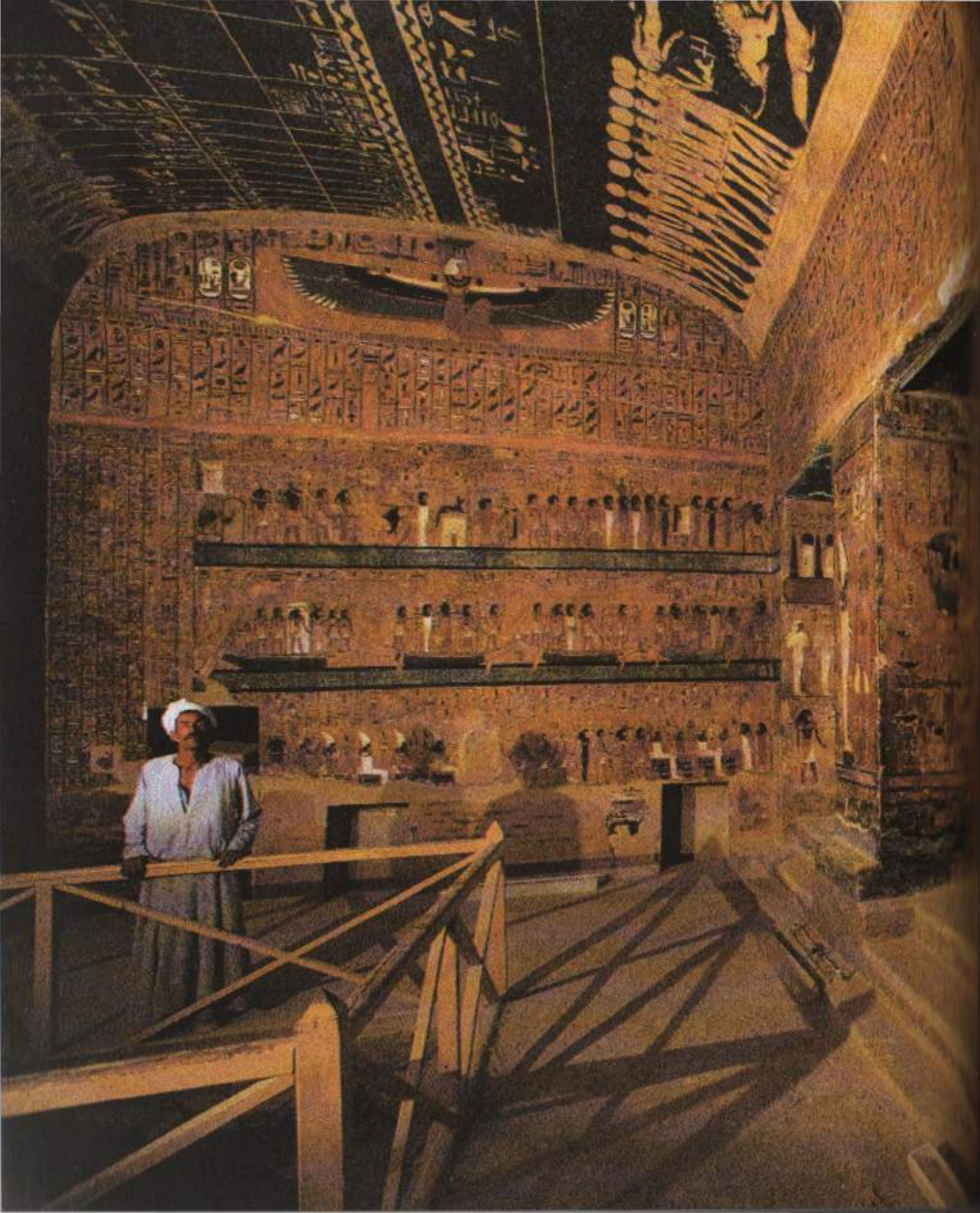
Kuyu projesi, daha önce görülmemiş boyutlarda kamu çalışmaları yapan Seti'nin standartlarına göre mütevazı sayılırdı. Zaferlerini Karnak'ta kaydetti; burada mimarları Mısır sanatının başyapıtlarından birini, 134 devasa sütunuyla efsanevi başlangıç tepesini çevreleyen sazlıklara atıfta bulunan muhteşem hipostil salonu inşa ettirdi. Seti kendisini en sevilen Mısır tanrılarından Osiris'e adanmış olduğunu göstermek için bir başka başyapıtı daha yaptırmıştır; Abidos'taki Osiris Tapınağı. Bu tapınakta, tanrılara ayrılan yedi mabetle, tapınağın inşaatı sürerken ölen krala adanmış bir ibadet yeri bulunur. Ana salondaki rölyeflerde, firavun, tanrılar için günlük ayinler yerine getiren yüksek rahip olarak resmedilmiştir.

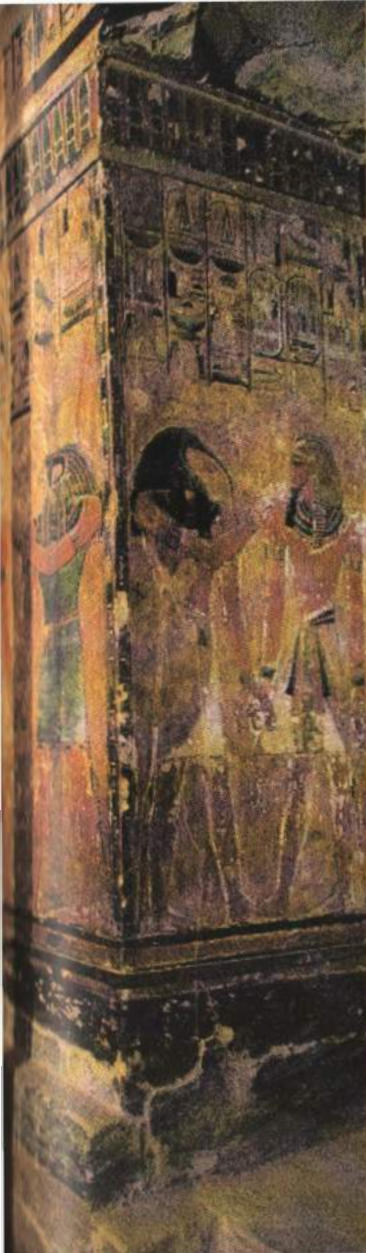
Mısırbilimciler için ayrı bir önem taşıyan kayıt dolu salonda Seti ve oğlu Ramses, Mısır monarşisiyle bağlantılarını belirtmek için, tüm Mısır firavunlarının sıralandığı resmi listenin önünde dururken resmedilmişlerdir. Kraliyet talimatlarına uyan yazmanlar, ne Hatşepsut'un ne de Amarna firavunlarının hiçbirini listeye dahil etmemişlerdi. Hanedan isimlerinin yazıldığı liste III. Amenhotep'ten sonra doğrudan Horemheb'e atlıyordu. Hatta bazı resmi belgelerde, işi, Ahenaton'un hükümdarlığını "Düşman'ın dönemi" olarak adlandırmaya kadar varırdılar.

Bir Abecü tapınağının ardında uzanan çölde, firavun, ölümler dışındaki yolculukları anlatan Kapılar Kitabı'ndan alıntılarla resimlendirilmiş; uzun bir tünelle girilen; Osireion olarak bilinen yapıyı inşa ettirdi. Geçit, Krallar Vadisi'ne gömülmeden önce I. Seti'nin cesedinin konduğu, yanında tüm cenaze eşyalarının bulunduğu

1. SETİ'NİN MEZARI

Bir zamanlar vezirlik ve komutanlık da yapmış olan firavun I. Seti (MÖ 1290-1279 civarı) 11 yıllık hükümdarlıktan sonra Krallar Vadisi'ndeki en uzun, en derin ve en güzel kraliyet mezarlarından birine gömülmüştü. Macera dolu bir hayata atılmadan önce sirklerde çalışan Giovanni Belzoni, bu mezarı Ekim 1817'de keşfetmiş, muhteşem resimlerin kopyalarını çıkarıp kralın kaymaktaşından oyma lahdıyla birlikte Londra'da sergilemişti. Seti'nin mezarının resimlerle süslü koridorları dik bir açıyla yerin 90 metre altında, kralın yattığı kemerli gömü odasına açılır (solda). Kemerin tavanı astronomiye dair metinler bezelidir ve daha aşağı kısımlarda tanınlarla çevrili takımyıldızlar görülür. Duvarlar, Ölüler Kitabı ve diğer kutsal metinlerden alıntılarla kaplıdır. Yakın planda görülen ahşap bariyer, odanın altına açılan bir koridora aittir. Bu belki de derinlerde, eski zamanlardan kalma sulara açılan sembolik bir yoldur. Otoriter havası bugün bile hissedilen firavunun mumyası (üstte) en iyi korunmuş kraliyet mumyalanından biridir.

30 metreye 20 metre ölçülerinde çok büyük bir salona açılırdı. Yerin altındaki bu yapıda ayrıca Mısır'ın başlangıcındaki efsanevi suları anımsatmak amacıyla yapılmış, sularla çevrili merkezi bir tümsek de vardı.

Seti'nin en muhteşem yapıtı, belki de bütün Mısır kraliyet mezarlarının en görkemlisi olan Krallar Vadisi'ndeki mezarıydı. I. Tutmose'den itibaren hemen hemen tüm Yeni Krallık dönemi firavunları, el-Kurn'un gölgesinde kalan şimdiki adı Biban el-Muluk olan bir vadiye, tanrıça Hator'un kutsal piramidini andıran bir tepede kesme taş mezarlara gömülmüşlerdi. Tutmose ve ardıllarının burayı neden seçtikleri bilinmiyor. "Muhteşem Yer" adı verilen vadi Amor'un kutsal kenti Teb yakınlarında piramit benzeri bir noktada bulunuyordu. Mezarlar, en azimli mezar hırsızlarını bile şaşırtacak gizli girişleri olan yeraltı odalarındaydı. Burada, büyük bir zenginlik vardı; altın ve değerli taşlarla doldurulan süslü lahitleri içinde yatan firavunlar ebediyette gereksincekleri her şeye sahipti. Yanlarına bırakılan aromatik yağlarla merhemler de birer hazine değerindeydi; mezarlardaki altının miktarı en açgözlü insanın bile gözünü doyuracak kadar çoktu. Tutanhamon'un aceleyle inşa edilen mezarı dahi, kısmen soyulmuş olmasına rağmen, sonsuz yolculuklarına çıkan diğer bütün Yeni Krallık dönemi firavunlarının, olağanüstü zenginliklerini ortaya koyan baş döndürücü bir görüntü sunar.

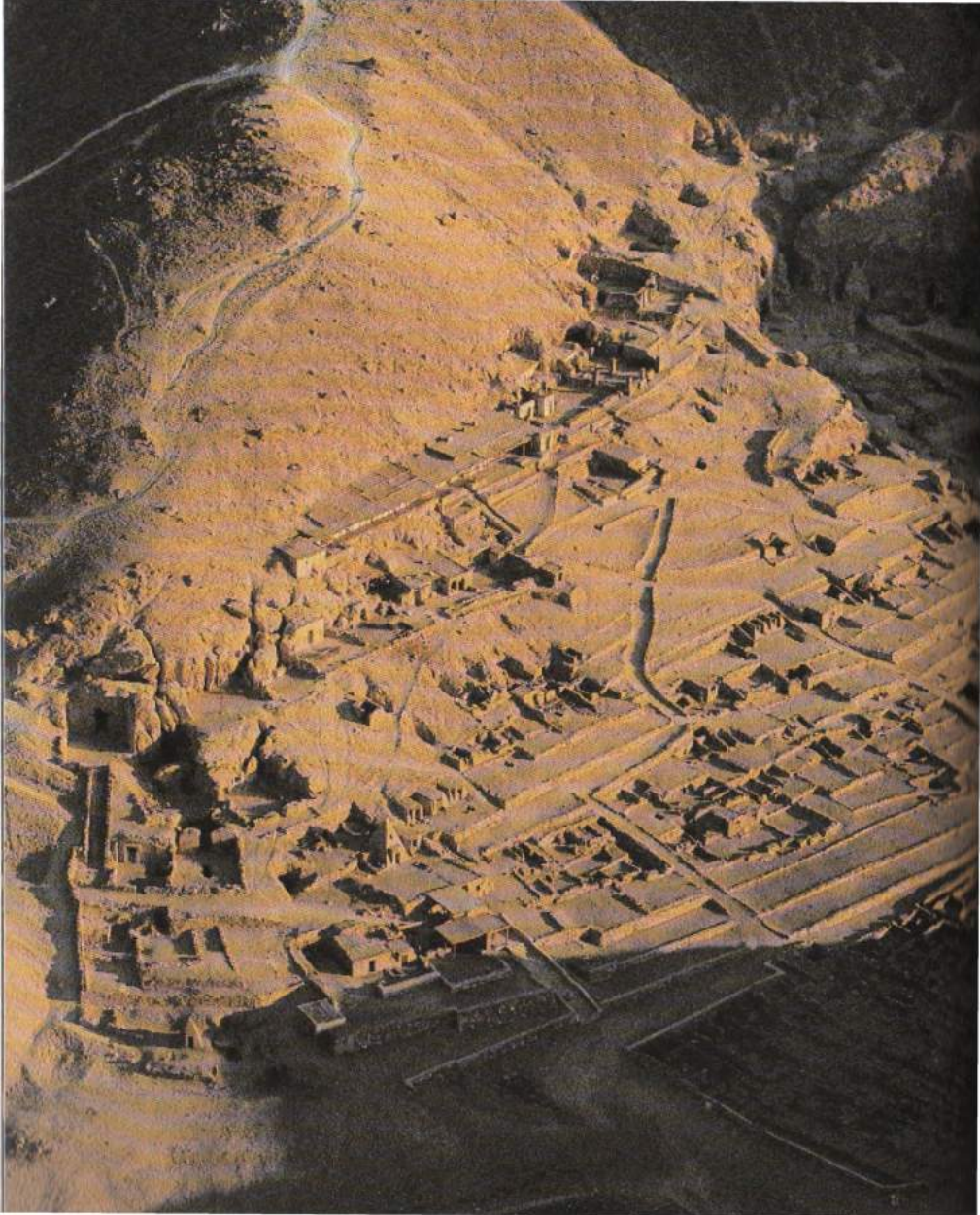
Sirklerde gösteri yaparken define avcılığına soyunan Giovanni Belzoni, 1817'de I. Seti'nin mezarını keşfetmişti. Dar bir merdivenle, şahane resimlerle süslenmiş eğimli bir koridora inmişti; hem hırsızlara hem de taşkın sularına karşı önlem olarak yapılan bir kuyunun üstünü kapatarak geçmiş ve yalancı bir gömü odasını gizleyen duvarı kırıp içeri girmişti. Sonra, gizli bir girişten geçip başka merdivenlerden inerek sütunlu girişe gelmişti, oradan da yerin 90 metre altında bulunan asıl gömü odasına girmişti. Belzoni'den çok daha bir uzun zaman önce buraya ulaşan mezar hırsızlarının kapagını parçaladıkları Seti'nin kaymaktaşından muhteşem lahti hâlâ oradaydı. Raya Yakarış sahnelerinin içeren duvar resimlerinde tanrıların huzurundaki firavun görülmüyordu. Daha alt kısımlarda Ağzın Açılması törenine yer verilmişti. Gömü odasının tavanında ise gökkubbe ve takımyıldızlar, gökbilime dair metinler ve bir dizi tanrı yer alıyordu.

Her türlü önleme rağmen firavun mezarları hemen soyulurdu. Yeraltında öyle bir zenginlik yatıyordu ki, hırsızlar yakalanma riskini göze alırlardı. Seti'nin mumyasının bin yıllara dayanabilmiş olması büyük şanstır. Mumyanın üstündeki mühürlerden, mezarın, ilk soyuluşundan sonra, Amon rahibi eski bir general olan Herihor (MÖ 1085-1079) zamanında restore edildiğini ve bu işlemin yaklaşık 20 yıl

sonra tekrarlandığını öğreniyoruz. Çaresiz kalan rahipler, Seti'nin ve pek çok başka firavunun mumyasını Deyr ül Bahri'de kayalıklar arasında derin bir yarığa gizlediler; 1881'e dek kimse onları bulamadı. O yıl çok değerli bazı antik eserler Teb'de karaborsaya çıktı. Yapılan incelemeler, şüpheleri Resul ailesinin üzerinde yoğunlaştırdı. Sorgulanıp dayak yemelerine rağmen hiçbir şey bilmediklerini söyleyince serbest bırakıldılar; ama aile çalman malların paylaşımı konusunda kavgaya tutuşunca Abdül Resul her şeyi itiraf etti. Anlattıkları, arkeolog Emil Brugsch'u, doğu kıyısında, kayalıklar arasında bulunan bir yarığa yönlendirdi. İple karanlığa sallandırılan Brugsch'un mum feneri firavunların olağanüstü gömü odasını aydınlattı. Eski eserler uzmanı Gaston Maspero şöyle yazmış: "Ama ne firavunlar! Mısır tarihinin belki de en görkemli firavunları. III. Tutmose ve I. Seti, Kurtarıcı Ahmose ve Fetihçi Ramses... isimlerinden daha fazlasını hiçbir zaman bilemeyeceğimizi sandığımız bu kişilerin bedenlerini görüp onlara dokundukça, hâlâ rüyada olup olmadığımı soruyorum kendime." Mumyaları oradan çıkarıp gemiye yüklemek üzere acilen 300 kişi görevlendirildi. Bu değerli kargo Kahire'ye doğru yola çıktığında kadınlar ağlayarak gemiyi takip ettiler, erkekler de eski krallar anısına silah attılar. Kahire'ye vardıklarında arkeologlar mumyaların bazılarını açıp, sonraki yaşama geçmelerinden 3000 küsur yıl sonra I. Seti'nin ve II. Ramses'in suretlerine hayranlıkla bakakaldılar.

DOĞRULUK YERİ

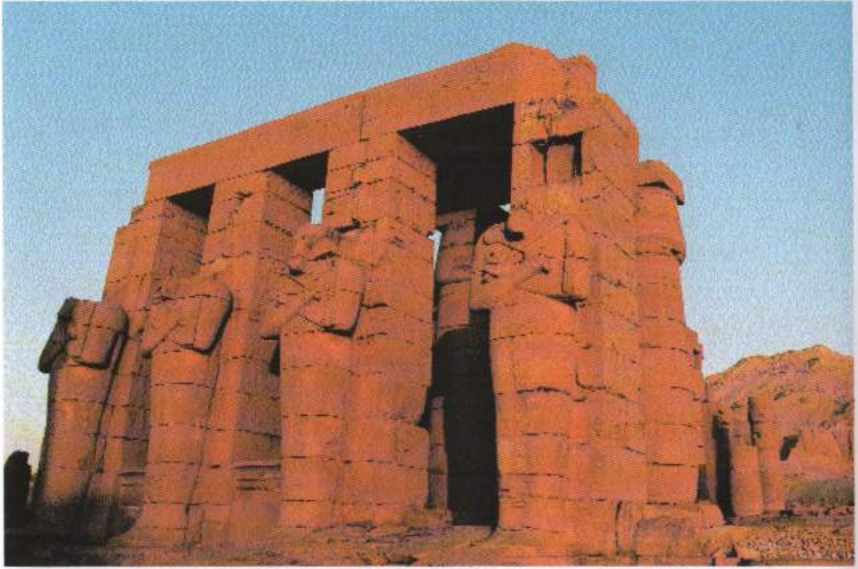
Seti döneminde kraliyet mezarlarının inşaatı son derece örgütlü bir süreç halinde almıştı. Krallar Vadisi'nde, firavun mezarlarının yapımından başka hiçbir işte görev almayan bir işçi grubunun parçası olarak sadece en iyi sanatçılar çalışırdı. Asırlar boyu yerleşmiş geleneklere göre, diğer işçilerden ayrı, duvarlarla çevrili, Doğruluk Yeri adı verilen, bugün Deyr ül Medine olarak bilinen 10 haneli bir köyde yaşarlardı. Vadiden oldukça uzakta, çöle kurulan köyde, marangozlar, taş işçileri, heykeltıraşlar, taslakçılar ve ressamlar yaşardı; babadan oğula geçen mesleklerini icra eden bu insanlar, en seçkin Mısırlı ustalardı. Büyük çoğunluğu okuryazar olan bu topluluk geride çok sayıda belge bırakmıştı; bu belgelerden ustabaşının denetiminde, mezarların aynı anda iki ucundan çalışmaya başlayan mezar işçilerinin sağve sol diye iki ekibe ayrıldıklarını öğreniyoruz. Tunç ve taş kazmalarla kısa sayılabilecek bir sürede mezar yerini boşaltabiliyorlardı. Seti'nin mezarının kazılması en fazla iki yıl sürmüştü. Mezar kazılınca, öğle tatili de dahil günde sekiz saat çalışan; on günde bir ve büyük

AYRICALIKLI İŞÇİLER

Deyr ü'l Medine, Krallar Vadisi yakınlarında çöle doğru uzanır (solda). Mezarlık inşasında çalışan işçiler ve aileleri burada yaşırdı. Firavunların mezarlarında dini metinlere yer verilirken, köyün üzerinde yükselen tepé boyunca bulunan işçi mezarları gündelik yaşamdan manzaralar sunar. Örneğin, yanında eşyle birlikte mitsel öbür dünyada tarla süren zanaatçı Sennucem (en üstte) ya da Ölüler Kitabı'ndan alınmış Horus Gözü gibi (üstte) sahnelerle rastlanır.

bayramlarda tatil izni kullanan ustalar işe başlıyordu. Yazmanlar da işlerin nasıl ilerlediğini denetliyorlardı.

İşleri zorlu ve talepkardı; genç bedenlerde ciddi hasarlara yol açıyordu. Bunları modern teknoloji sayesinde biliyoruz; hatta bu sayede bazı Mısırlılar'ın tıbbi geçmişlerini kendilerinden bile daha iyi tanıyoruz. MÖ 1180'lerde yaşayan Tebli dokumacı Naht'ın mumyası bir yüzyıl önce Kanada, Ontario Kraliyet Müzesi'ne getirilmişti. Bir dokumacı olmasına rağmen cesedi büyük bir özenle mumyalanmıştı. Ancak röntgenlerde iç organlarının çıkarılmadığı görüldü; bu işlem sadece varlıklı kişilerin cenazelerinde kullanılırdı. Naht'ın, ergenlik çağında olduğu ve uzun süre yetersiz beslendiği de ortaya çıkmıştı. Sargıları çözüldüğünde cesedin iyi durumda olduğu görüldü, iki gün süren otopsi sonunda balmu mu kıvamındaki beyni bir bütün olarak çıkarıldı. Naht 15 yaşındaydı, 1.43 cm uzunluğundaydı, birçok kronik hastalığı vardı ama zatürreden ölmüştü. Cigerlerinde Asuan granit ocaklarında çıkarılan kırmızı granit parçacıkları bulundu; burası Teb'den oldukça uzakta bir ceza yeriydi. Naht'ın ocaklara neden gönderildiğini bilmiyoruz.

Firavun mezarlarının süslenmesi yıllar alırdı. Setinin muhteşem mezarı dışında, pek çoğu tamamlanamamıştır. Johns Hopkins Üniversitesi'nden Betsy Bryan, II.

Yapımına MÖ 1277 civarında başlanan II. Ramses'in mezarlık tapınağı 20 yılda tamamlandı. Bugün sadece bir kısım sütunu ve iç tapınağın arka yarısı ayakta.

İZLEYEN SAYFALARDA: Luksoz'da Büyük Amon Tapınağı'nda, ziyaretçileri II. Ramses'in oturur konumdaki heykelleri karşılar. Sol tarafta kralın diktiği bir obelisk görülür.

Bu obeliskin eşi 19. yüzyılda sökülerek Paris'teki Concorde Meydanı'na götürülmüştür.

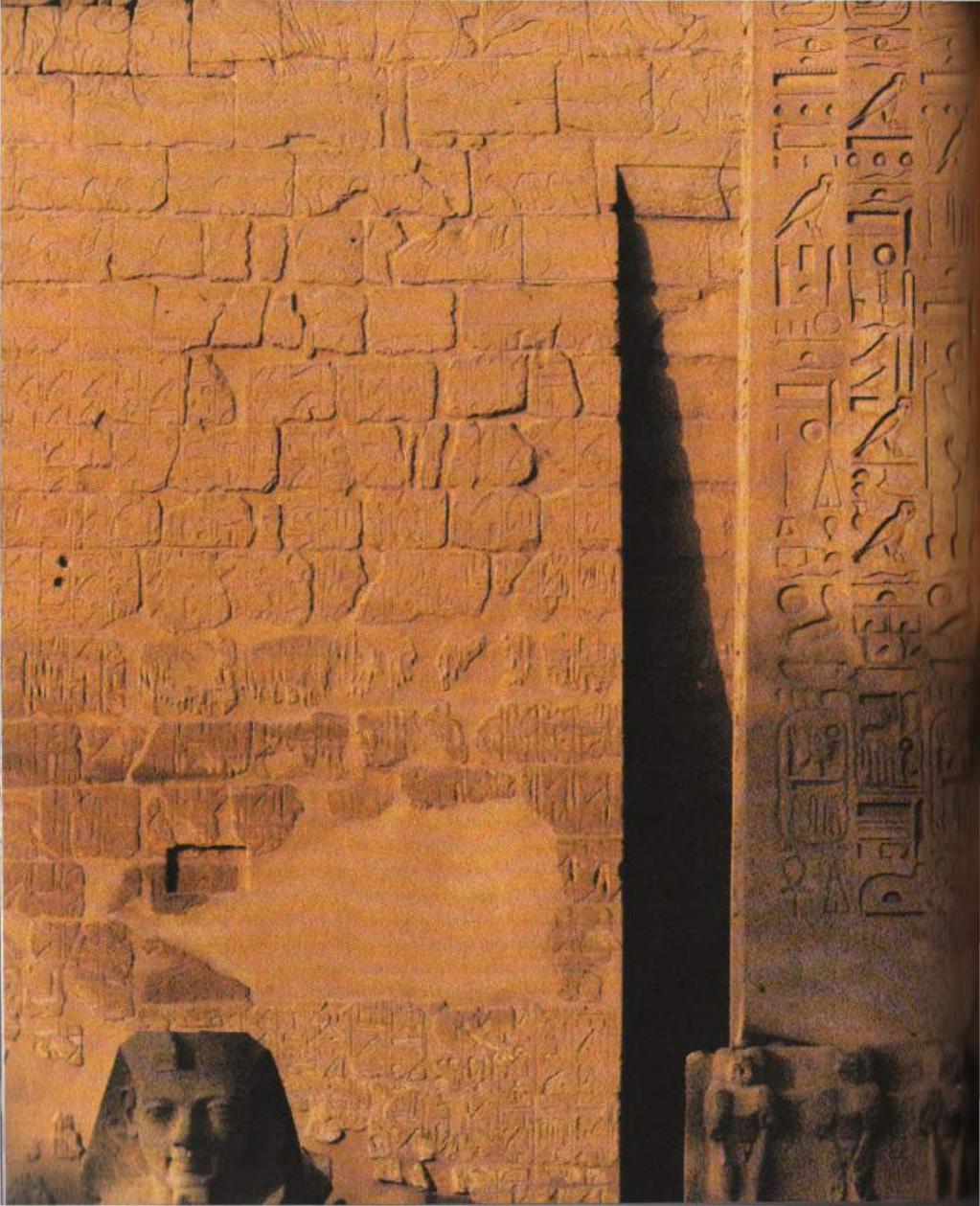
Amenhotep'in hizmetkârı Su-em-nivet'in mezarındaki yarım kalmış resimleri incelemiştir. Resimlerin tamamlanamama nedeni Su-em-nivet'in erken ölümüydü; ancak bu durum Bryan'a, halktan birisinin mezarının yapım sürecini inceleme fırsatını vermişti. Mezarda farklı beceri düzeylerinde pek çok sanatçıdan oluşan büyük bir ekibin çeşitli işler yaptıklarını saptadı. Bazıları belli bir takım kompozisyonlardan sorumluydu; örneğin tam istedikleri rengi elde etmek için üst üste farklı tonlarda boya süren ressamın gibi. En dipteki karanlık odada yer alan kaba resimler belki de çıraklar tarafından taslak olarak yapılmıştı ve daha sonra asıl usta ressamlar bunları tamamlayacaktı. Bu resimlerin kesin olarak ne olduğunu kimse bilmiyor; ancak adını bilmediğimiz usta bir ressam hiçbir alet ve ölçü kullanmadan, iyi ışık alan ön odadaki firavun ile kraliçesini mükemmel orantılarda ve hoş renklerde, kendinden emin fırça darbeleriyle resmetmiştir.

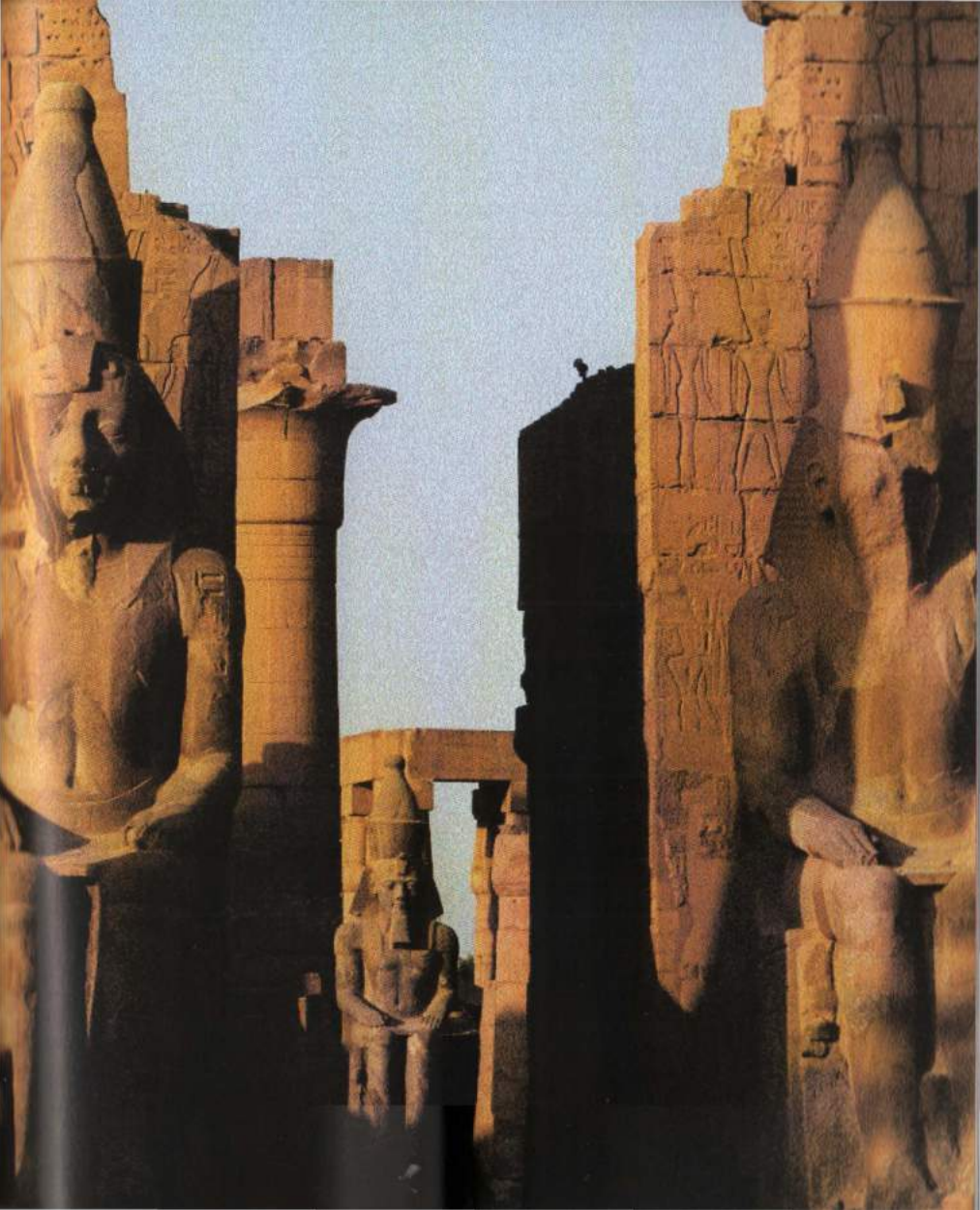
MUHEŞEM RAMSES

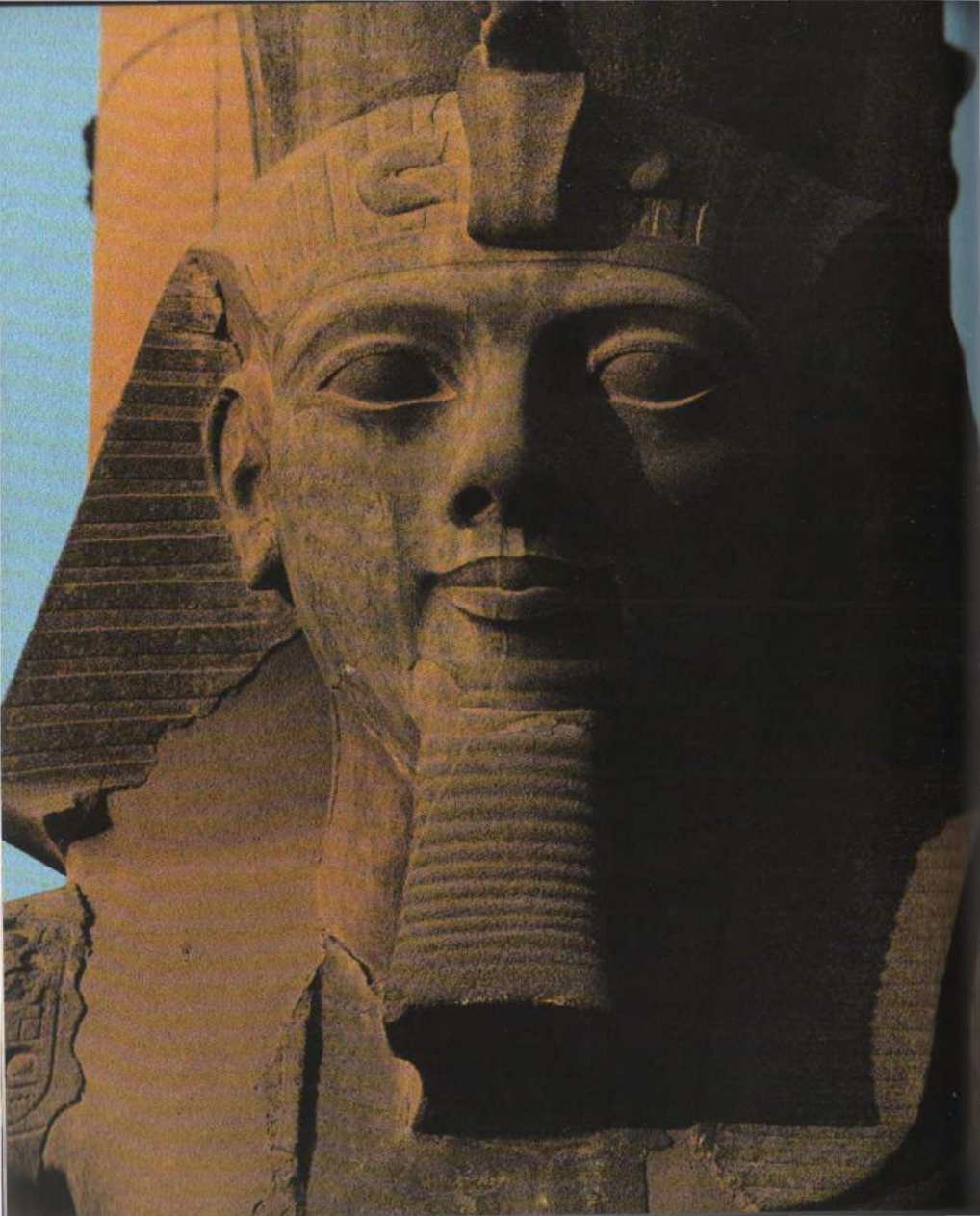
Seti ölünce tahta geçen 25 yaşındaki oğlu Ramses 66 yıl hüküm sürdü. Askeri seferlerde babasına eşlik eden II. Ramses, daha genç yaşta firavun olmak için eğitildi. "En Yaşlı Kralın Oğlu" dur durak bilmiyordu; Asuan ocaklarından dikilitaşların getirilişini denetliyor, babasının inşaat projelerini takip ediyordu ve rütbelilerini gösteren kuşum takımları kuşanıyordu. Bir Abecu yazıtında "Beni, Her Şeyin Efendisi [Seti] muhteşem kıldı... Beni kadınlarla; saray kadar güzel bir haremle donattı, Güney'in ve Kuzey'in kadınları elimin altındaydı." sözleri okunur. Genç Ramses büyüklere yüceltiği askeri gelenekleri de öğrendi. Seti, kendisinin başlattığı düzeni ve fetihleri ölünün sürdürmesini güvence altına almıştı.

Ramses kısa sürede Asya'da sorunlarla karşılaştı. Suriye'deki önemli ticaret yollarının denetimi için Mısır'la mücadele eden Hititler, tehlikeli olmuşlardı. Seti, güneydeki kıyı limanlarını kontrol altına almıştı ama Asi ve Tannur ırmaklarının kavuştuğu noktada bulunan Kadeş'i ele geçiren Hititler, Mısır çıkarlarını tehdit ediyorlardı. Ramses, hükümdarlığının beşinci yılında, Amon, Ptah, Ra ve Set olarak dört kolorduya ayırdığı 20.000 kişilik ordusuyla Gazze Şeridi'nden hızla ilerleyip mayıs başlarında Kadeş'in 16 kilometre kadar yakınına geldi.

Yakalanan iki casus, Hitit ordusunun çok uzakta Halep'te olduğunu iddia edince Ramses, Amon kolordusuyla ilerledi. Nehri aşp, kanallarla yönü değiştirilen sular nedeniyle bir adaya dönmüş olan Kadeş'in batısında mevzilendi. Bu arada

II. Ramses Lukсор'daki Büyük Amon Tapınağı'nı genişletmiş ve bu sırada kendi anısına heykeller dikmiştir. Firavunu oturur gösteren iki, ayakta dururken gösteren dört adet heykel, savaş destanlarıyla süslü sütunlu girişe asalet katar.

devriyelerinden biri, iki Hititli asker daha yakalamıştı; işkence gören askerler önceki ikicasusun yanlış bilgi vermek üzere yem olarak kullandığını itiraf ettiler, işin gerçeği, Kral Mutavalli 37.000 asker ve 2500 savaş arabasından oluşan ordusunu Kadeş yakınlarında gizlemiş, hücum etmeye hazırlanıyordu.

Hititler, Amon kolordusuyla buluşmak üzere ilerleyen Ra kolordusunu bozguna uğrattılar ve firavunun kampına saldırdılar. Ramses, en yakın subayları ve kalın taşıyıcısı Menna dışında kendisini yapayalnız buldu. Hayatta kalanları bir araya toplayan Ramses, takviye güçlerinden bir birimin tam zamanında yetişip Hitit ordusuna yandan saldırmasıyla kurtuldu, iki cepheden saldırıya uğrayan Mutavalli, akşam saatlerinde geri çekildi. Ertesi sabah Ramses tüm ordusuyla hücumla geçti; çok şiddetli çatışmalara rağmen iki taraf yenilmedi. Mutavalli'nin ateşkes önerisiyle Mısır ordusu geri döndü. Bir sonuç elde edilememişti.

Ramses, sonuçsuz kalmış olmasına rağmen güç göstergesi olarak Kadeş Savaşı'nı büyük bir zafer gibi göstermiştir. Karnak ve Lukсор Tapınakları'nın duvarlarında; Abecu, ül Derr ve Nübye'nin epey içlerinde yer alan Ebu Simbel'deki tapınaklarda bu cesaret öyküsü anlatılır. Mezarlık tapınağında da bu sözde zaferden bahsedilir. Peş peşe gelen pek çok kabartmada firavun herkese tepeden bakarken gösterilir, önünde daradığın olan düşmanı kılıçtan geçirip aktarılır. Bu zaferi nakleden kabartmalara, şiir ve düzyazı biçiminde yazılmış yazıtlar eşlik eder; yazıtlarda, iki casusla ilgili öykü; Ramses'in ilerleyiş; Orontes yakınlarında "sahildeki kum tanelerinden daha kalabalık" Hitit ordusunun aslındayanı başında olduğunu öğrendiğinde nasıl da "işlenmiş altın tahtına oturdu" anlatılır.

Hititler hücumla geçince Ramses, "gücünün doruğundaki Set gibi" zırhını kuşanır ve savaş arabası "Teb'de Zafer"e binerek büyük öfkeyle düşmanlarına saldırır.

"Hükümdar, Hattili Düşman'ın bütün ordusuyla baştaki beyleri ve kardeşlerini kılıçtan geçirdi... düşmanın piyadeleri ve savaş arabaları peş peşe yere devrildi... Hattili alçak kral ateşkes önerince, hükümdar Mısır'a döndü... Büyük bir korku salmış ve tüm toprakları ezip geçmişti; hükümdarın kudreti ordusunu korumuştı, bütün yabancı ülkeler o güzel yüzüne bakıp övgüyle konuştular."

Mısırlılar sonraki yıllarda da Hititler'e karşı sefere çıktılar; ancak Ramses zamanla kuzey Suriye'yi elinde tutamayacağını fark etti. Hititli krallar da ülke içindeki huzursuzluklarla ve giderek artan Asur tehdidiyle uğraştılar. Kadeş'ten 15 yıl sonra, MÖ 1259'da Ramses ve Kral III. Hattuşiliş karşılıklı şiddete son veren resmi bir barış antlaşması imzaladılar. O tarihten sonra iki devlet dostça ilişkiler içinde

oldu. II. Ramses'in, Hattuşiliş'in iki kızıyla diplomatik düzeyde yaptığı evlilikler de bu ilişkileri iyice güçlendirdi.

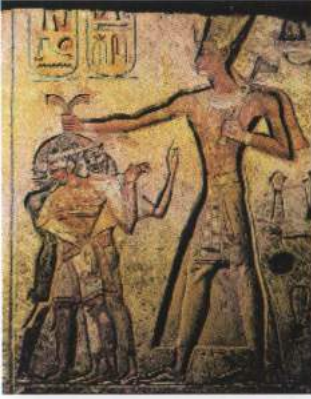
Mısır, uzun yıllar süren bir refah dönemi yaşadı. Ramses, sekiz esas eş aldı. İlk eşi, Ramses'in hükümdarlığının 25. yılında ölen Nefertari'ydi. Hemen ardından İsnofret'le evlendi. On yıl sonra İsnofret de öldü. Ramses geleneklere uygun bir şekilde sonraki eşlerini yakın akrabaları arasından seçti; eşleri arasında kendi kız kardeşiyle kendi üç kızı da bulunuyordu. Tabii iki Hititli prensesi de unutmamak gerekir. Uzun yaşamının sonunda firavunun 45 oğlu ve pek çok kızı olmuştu. Oğullarının çoğu kendisiden önce öldü ve Krallar Vadisi'nde bulunan bugünkü ünlü KV 5'e gömüldüler.

Enerjisi bitmek bilmeyen firavun, yoğun bir kamu çalışmasına koyuldu. Mimarinin başdöndürücü sembolizmi ve güç, Ramses'in iki büyük takıntısıydı. Ülkenin her yanına devasa heykellerini diktirdi. Mimari yaklaşımları inanılmaz boyutlardaydı; Karnak ve Lüksor'da büyük eklem binaların yapılması, yeterince ilgi gösterilmediğini düşündüğü, babasının Abcu mabedinin tamamlanması ve kendi mezarlık tapınağı Ramesseum. Sadece bu tapınakta kullanılacak taşların kesilmesi için Gebel el-Silsila'daki kumtaşı ocaklarında 3000 işçi çalışmıştı.

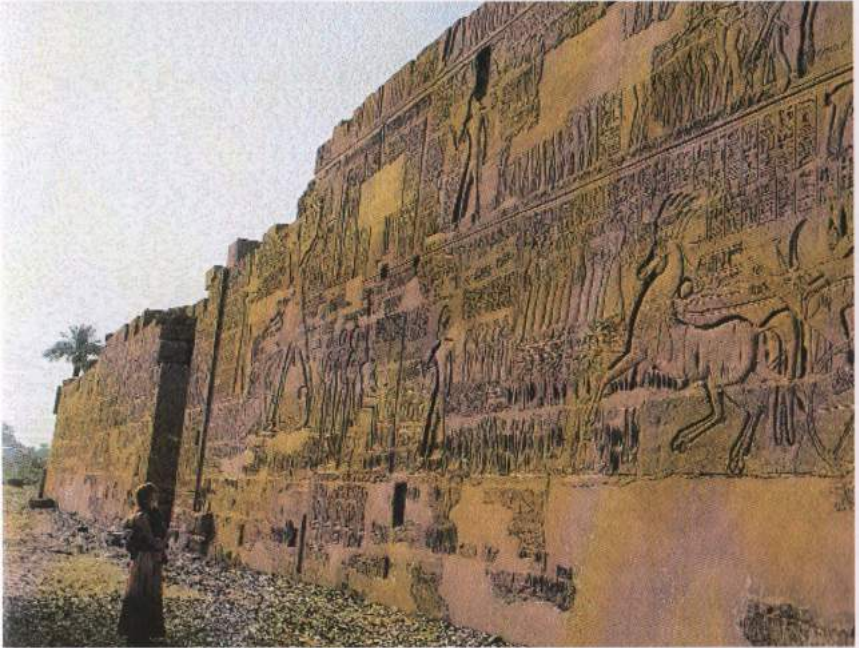
Firavun deltada kendi başkentini kurmuştu; bu, Mısır'ın günlük iş yaşamında dış ilişkilerin artan önemini yansıtır. "Amor'un gözbebeği, muzaffer Ramses'in evi" Pi-Ramses (Pi-Ramesse), Avaris yakınlarındaydı. Sadece kralın yaşadığı mekân 10 kilometrekarelik bir alanı kaplıyordu; yapıyı, tapınaklar, bir askeri üs, idari binalar ve geniş meyve bahçeleri çevreliyordu. Yakın zamanda çöl kenarında keşfedilen ahırlarsa 1700 metrekaarelik bir alana yayılmıştı. Ramses dini bayramlara katılmak ve yaz sıcaklarından kaçmak için sıklıkla başkentine giderdi.

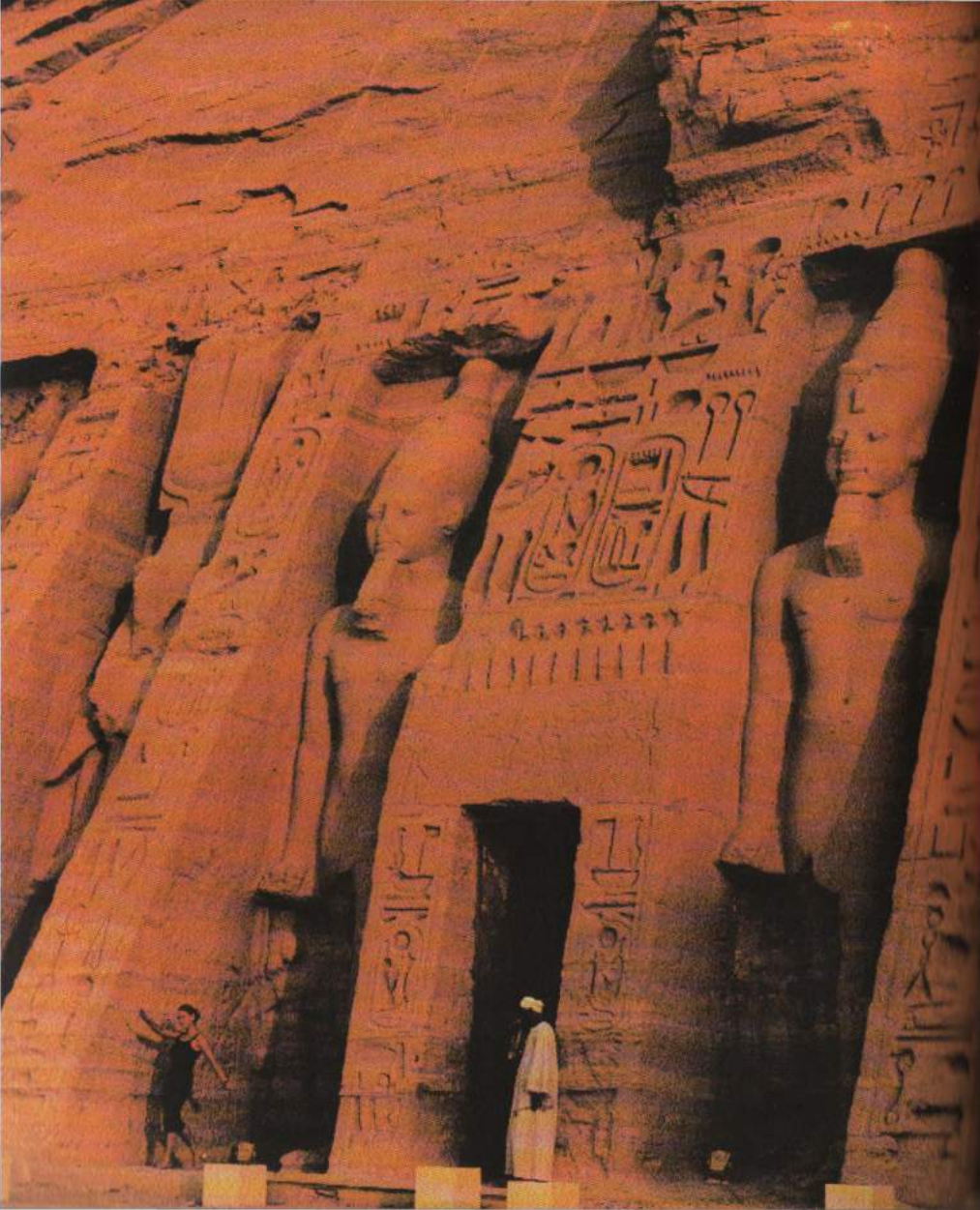
Günümüzde Pi-Ramses'ten geriye pek bir şey kalmamıştır; kentin, Museviler'in çalıştığı "Goşen Toprağı"nda olduğu sanılmaktadır. Bundan başka, Pi-Ramses'in İsrail göçünün başladığı yerde de olabileceğine dair iddialar vardır; ancak Mısır kayıtlarında İncil'de söz edilen sürgün olayından eser bile bulunamamıştır.

Ramses'e ait yapıların en ünlüsü Aşağı Nübye'de bulunan Ebu Simbel'de Nil nehrine bakan iki büyük tapınaktır. Ramses Birinci Çağlayan'ın üst kısmında kesme taştan yedi tapınak yaptırdı. Bunların en görkemlisi Ebu Simbel'dekiydi. Burada "kılıcıyla her ülkeden tutsak ettiği sayısız işçi" çalıştırılmıştı olmasıyla övünürdü. Esirler, hükümdarlığının beşinci yılında burada çalışmaya başlamış ve neredeyse 20 yıl boyunca, MÖ 1256'ya kadar da çalışmayı sürdürmüşlerdi.

Tumturaklı konuşmalara düşkün bir propagandacı olan II. Ramses, MÖ 1274'de Hititler'le yaptığı Kadeş Savaşı'yla övünmekten asla vazgeçmedi. Gerçekte savaşın galibi belli olmasa da Lüksor ve Ramesseum gibi pek çok tapınağa zaferini yansıtan rölyefler yaptırdı; Karnak'ın kuzey duvarında görülen bu sahne de bunlardan biridir (altta). Amon'un yardımcı olduğu Ramses'in cesaretini anlatan bu rölyeflerde, kralın düşmana hücumu, esirleri öldürmesi (solda) ve düşmanı karmaşaya sürüklemesi görülür.

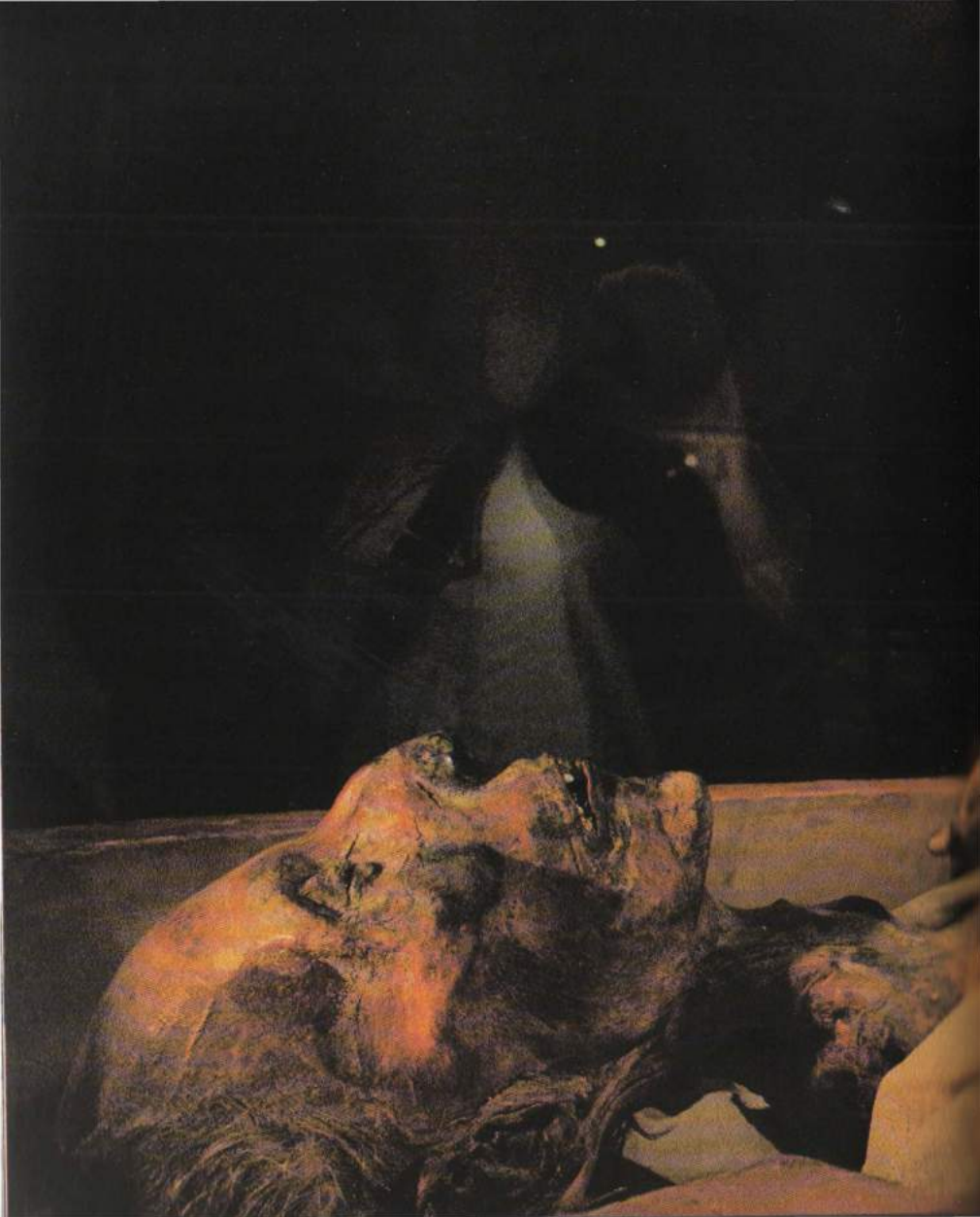

GÜZEL NEFERTARİ

Kraliçe Nefertari ve II. Ramses, Ebu Simbel'de, birkaç yüz metre ötede krala ait tapınağın daha küçük bir versiyonu olan kraliçenin tapınağının (solda) koruyuculuğunu yapıyorlar. Ayaklarının dibinde çiftin dört çocuğunun daha küçük boydaki heykelleri bulunuyor. Tıpkı Ebu Simbel gibi kayaların oyulmasıyla ortaya çıkan bu tepeler, nişlere yerleştirilmiş 10 metrelik heykelleriyle bir tapınak sütununun eğimli duvarlarını andırıyor. "Sevecenlik, tatlılık ve aşk dolu" Nefertari, büyük olasılıkla etkili bir memur olan Bakenhons'un kızıydı. Tapınağının yapımından hemen sonra tarihten silindi ve yaklaşık MÖ 1254 yılında öldü. Bu büyük kraliçe Nil nehrinin batı yakasında, firavun mezarlarının yakınında bulunan görkemli Ta Set Neferu'ya, yani Kraliçeler Vadisi'ne gömüldü. Sıra rölyeflerle resimlendirilmiş ünlü kesme taş mezarında (yakın zamanda Getty Koruma Enstitüsü tarafından restore edilmiştir) şık giysiler içindeki zarif Nefertari önemli ilahlara adak sunarken görülür (üstte).

RAMSES: MISIR'IN GÜCÜNÜN SİMGESİ

Gücünün zirvesindeki Mısır'ı temsil eden "Muhteşem" II. Ramses, MÖ 1304 civarında doğdu ve 66 yıl hükümdarlık yaptıktan sonra 90'lı yaşlarında öldü. Mimarlar mezar yerini kötü bir seçimle kayaların yumuşak olduğu bir noktada yapmıştır. Yıkılan duvarlar ve seller derin mezar bozmuş, muhteşem duvar resimlerini yok etmiştir. Gömü odası bir zamanlar takımyıldızlar ve ilahlarla süslüydü ve ön odada *Ölümler Kitabı*'ndan sahneler resmedilmişti. Ramses mezarında uzun süre yatamamıştır. Yağmacılardan çekinen mezarlık rahipleri mumyasını kaçırmak zorunda kalmışlardır. Sonunda mumya, diğer bazı kraliyet mumyalarıyla beraber derin bir kaya oyduğuna saklanmıştır. Mezar soyguncuların bu gizli gömü yerini 1881'de keşfedene kadar Ramses'e dokunulmamıştır. Şans eseri arkeologların eline geçen mumyaya 1976'da Fransızlar tarafından konservasyon uygulanmıştır. Ramses bugün Kahire *Müzesi*'nde yatmaktadır (solda). Güçlü yüz hatlarına sahip kralın belirgin bir çene ve burun yapısı vardı. Tıp teknolojisi, eklem ve dişeti iltihaplanmasıyla kan dolaşımı sorunları yaşadığını ortaya koymuştur.

Ramses'in 20 metre yüksekliğinde oturur konumda dört heykeli Büyük Tapınağın cephesini oluşturur. Başına Mısır'ın çiftli tacını takıp nemes başlığını giyen kral, uzaklara dalmış bakar. Heykellerin altında elleri kolları bağlı Afrikalı ve Asyalı tutsaklar, kralın güneyinde ve kuzeyinde yerde yatmaktadır. Annesi, Kraliçe Nefertari ve çocuklarından bazıları ayaklarının dibinde durmaktadır.

Tapınağa girdiğinizde kendinizi Ra figürünün altında bulursunuz; Ra'nın iki yanında kralın görüntüsü vardır. Tanrının taşıdığı güç ve doğruluk sembolleri, Ramses'in taht adının bulmacasını (Maat-Ra) kullanır: "Ra'nın adaleti güçlüdür" oluşturur. Kadeş Savaşı'ndan sahneler, firavuna ait Osiris heykelleriyle döşenen sütunlu salonu süsler. İç mabette küçük bir mihrapla arka oyuklarda Amon-Ra'nın, Ptah'ın, ilah addedilen Ramses'in ve Ra-Horahiti'nin heykelleri bulunur. Hemen güneyde, Ramses ve karısının 10 metrelik dört heykeliyle süslenmiş, Nefertari ve tanrıça Hator onuruna yapılmış daha ufak bir tapınak yer alır.

Ebu Simbel'in cephesi doğuya bakar. Her sabah günün ilk ışıkları cephe kayasına oyulmuş; sembolik olarak her zaman güneş tanrısını karşılayan bir dizi maymunu aydınlatır. Giderek yükselen güneş, heykelleri ve girişteki Amon-Ra görüntüsünü aydınlattıktan sonra tapınağın içine sızar. Yılda iki kez, 22 Ekim ve 22 Şubat'ta güneş

II. Ramses'in çok sayıda oğlu olmuştur ve bunların büyük bir bölümü olasılıkla KV 5 mezarına gömülmüştür. Hipostil salonun doğu duvarında, Ramses ve oğulları bir Hitit kalesine saldırmak görülmektedir. Firavun, tanrı Osiris'in huzurunda dururken oğulları onun altında bir geçit töreni düzenlemektedirler. | ZİLEYEN SAYFALARDA: Mısırbilimci Kent ve Susan Weeks, Krallar Vadisi'ndeki KV 5 mezarının duvarında bulunan Hator ve Osiris rölyeflerini inceliyorlar.

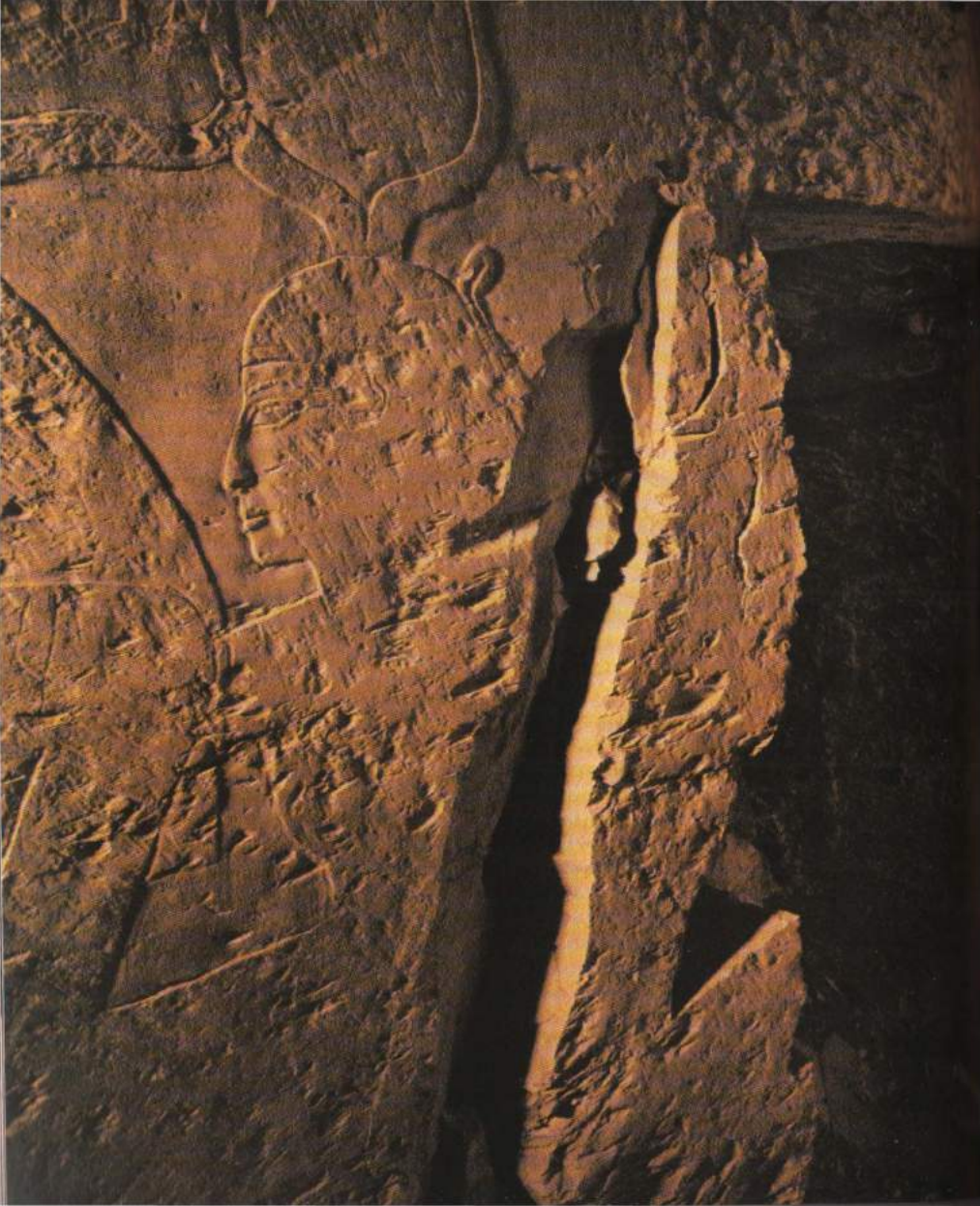
ışınları mabedin derinliklerine 60 metre kadar girip yaratıcı Ptah dışında arkadaki ibadethanede yer alan tüm heykelleri aydınlatır.

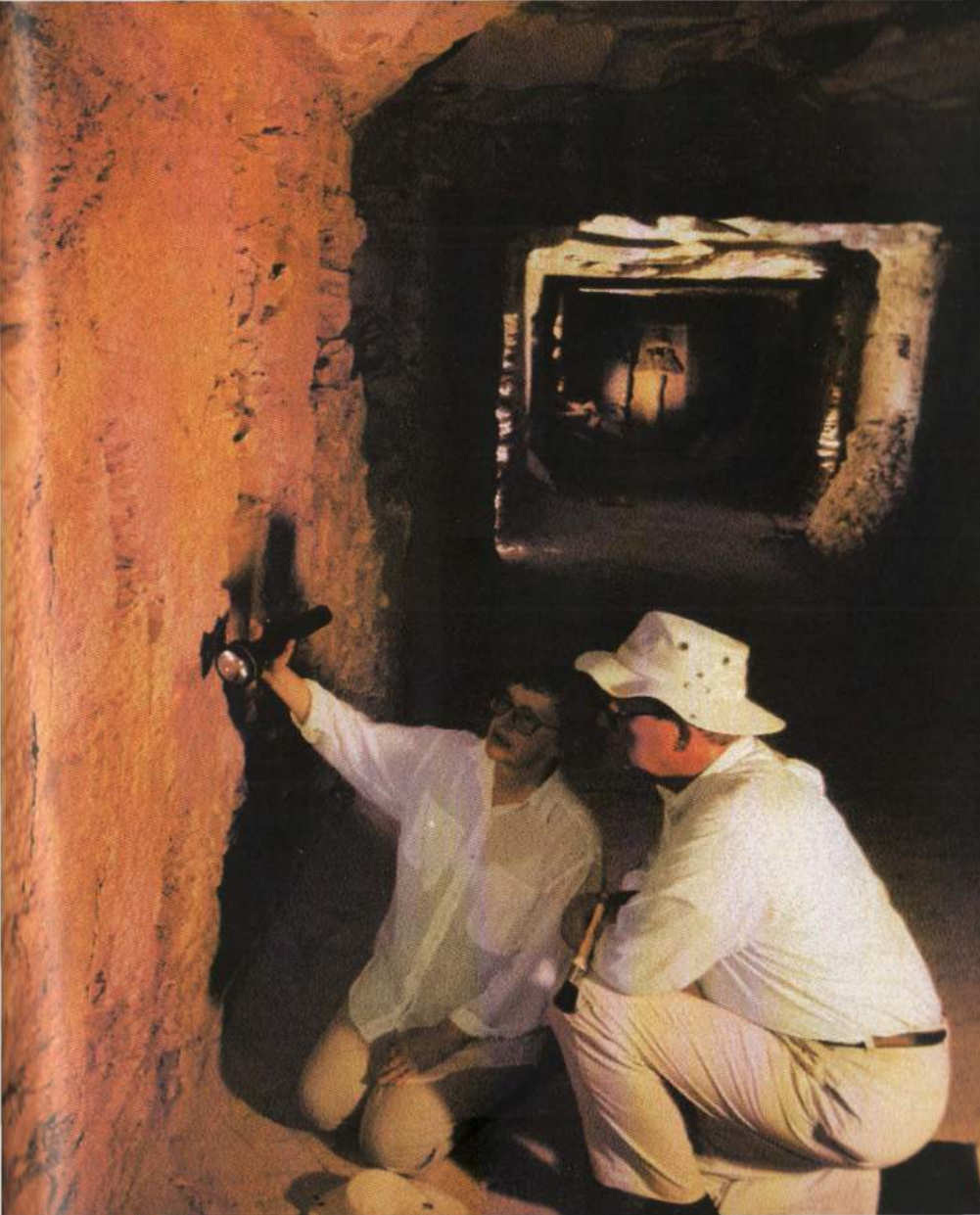
Firavun, Ebu Simbel'de neden bu kadar müsrifi? Cevap tek kelimedeyle yatar; altın. Ramses'in inşaatları ve dış ilişkileri yürütebilmesi için bol miktarda altına ihtiyacı vardı. Altının çoğu da iyi örgütlenmiş Nübye'den sağlanırdı.

Firavunlar, Mısır ikiye bölündüğünde Kuş Krallığı'nın bu fırsattan nasıl istifade ettiğini hiçbir zaman akıllarından çıkarmadılar. Böyle bir şeyin bir kez daha olmasını engellemek için de oldukça zalimane önlemler aldılar. Yeni Krallık döneminin başlarında Ahmose bir fetih süreci başlatmıştı, ancak Kerma'yı yerle bir edip vasal beyleri aracılığıyla Yukarı Nübye'yi dolaylı da olsa idare etmeyi başaran I. Tutmose olmuştu. Amaç basitti: Nehrin aşağısına akan kârlı ticareti kontrol altına almak. II. Tutmose'nin hükümdarlığının son dönemlerinde (MÖ 1480) Nübye'deki altın üretimi yılda 259 kiloyu bulmuştu. Bu çarpıcı bir miktardı ve sonraki yüzyıllarda daha da artacaktı. Asî Nübye beyleri uzaktaki efendilerine vergi ödemeye içeriyorlardı. Mısır ordusu, düzenli aralıklarla hücum eder, isyancıları katledip yüzlerce esir alırdı. Birkaç nesil sonra da huzursuzluklar tekrar baş gösterirdi. I. Tutmose güneye doğru ilerleyerek nehrin yukarısındaki kalabalık nüfuslu Dongola bölgesini işgal etti. Nübye bir Mısır sömürgesi haline geldi. Askeri harekâtlar da çöl topluluklarına karşı yürütülen seferlerle kısıtlandı.

Yeni Krallık firavunları Asya ve Nübye'de farklı yayılmacı siyasetler uyguladılar. Aşalı küçük devletlerin Mısır'ın tahakkümünü kabul etmelerinde ve vergi ödemelerinde idare ettiler. Mısır'ın askeri gözetiminde, firavunun çıkarlarını korumak için stratejik noktalara garnizonlar kurdular. Ancak egemenlikleri altına aldıkları bu devletlerin toplumsal ve siyasi yapılarına dokunmadılar; bunun bir nedeni Doğu Akdeniz'in sağladığı, dokumacılık ve metal işçiliği gibi zanaatların ihtiyacı duymalarıydı. Köklü dini inançlarına da hayrandılar. Nübyeliler'e böyle bir saygı gösterilmedi. Aşağı Nübye, Mısır çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlendi ve sadece altına köle sağlamak için var olan bir vasal devletine dönüştürüldü.

Nübye'yi yönetmekle ve vergilerin zamanında ödenmesini sağlamakla görevlendirilen bir üst düzey yetkili "Kralın Kuşlu Oğlu" olarak atanırdı. Aşağı Nübye, yazmanlar ordusuna ve güçlü askeri yapıya varana kadar tipik Mısır'daki hiyerarşik bürokrasi modeliyle yönetilirdi. Mısırlı sömürgeciler Nübye'ye yayılıp kilit konumlara yerleşmişlerdi. Nehrin üst kısmında stratejik Dongola bölgesinde yaşayan Nübyeli beylerin, Mısırlı yetkililerin gözetiminde de olsa, oldukça özerk bir şekilde

Gökyüzü tanrısı Nut, II. Ramses'in oğlu Firavun Merncptah'ın lahdine uzanmış. Nut'a verilen isimlerden biri de "bin ruhlı" anlamına gelen Ha-beves'ti; burada gökyüzüne uzanmış, takımyıldızlardan oluşan bir göysi içinde görülüyor. Bu tanrı, ölümlerinde göklerdeki mekânına yükselen kralları koruyucusuydu.

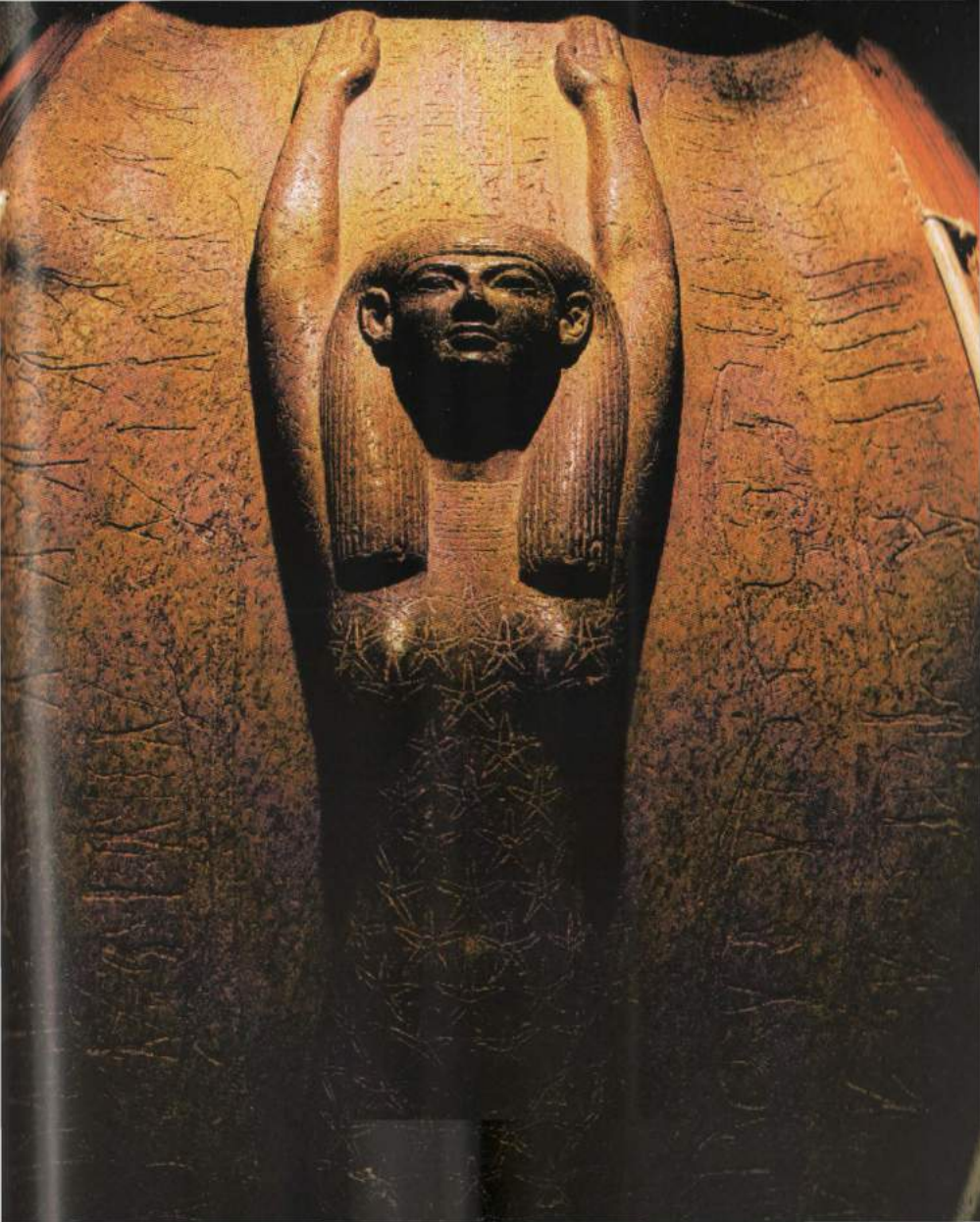
yaşamalarına izin verilmişti. Mısırlılar bu yöntemle bir zamanlar Kerma devletine bağlı olan yerel liderleri kendi taraflarına çektiler. Büyük kentler ve sayısız tapınak inşa edildi; bunların arasında Cebel Barkal'da Amon adına dikilmiş, yerel halkın Amor'un Tahtı adını verdiği büyük bir tapınak vardı. Yerel beylerin toprakları üstündeki egemenlikleri sadece görünürdeydi. Oğulları, Asyalı idarecilerin prensleriyle birlikte eğitilmek üzere tutuklanarak Mısır kraliyet sarayına gönderilirdi. Burada, "Firavunun himayesindeki Mısırlılar'ın konuştuğu dili dinleyerek" kendi dillerini unutturlardı.

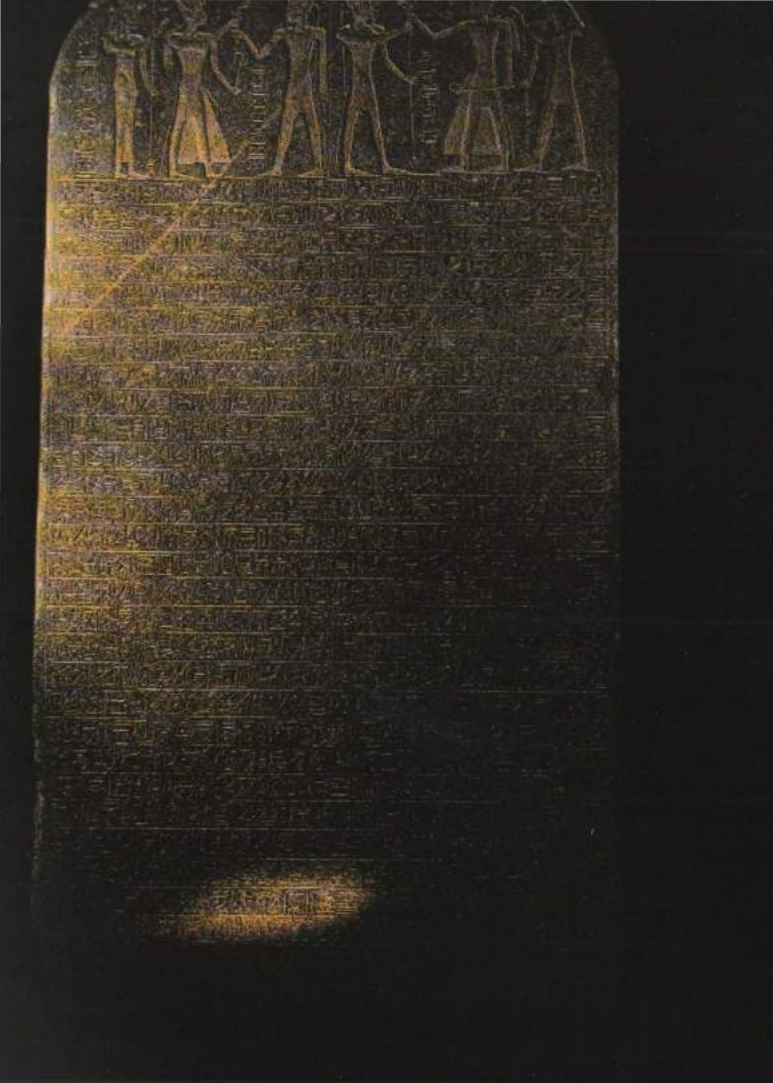
Asırlar geçtikçe kendi halklarından çok Mısırlı akrabalarına daha yakın ve daha sadık olan yeni bir Aşağı Nübye soylular sınıfı oluştu. Yazıtlarda ülkelerine geri dönen prenslerin zengin Mısırlılar gibi yaşadıkları aktarılır; çiftlik işlerini denetler, atlı arabalarla ava gider, yaşamın tadını çıkarırlardı. Vezir Huyun Teb'deki mezarında, tüylü başlıkları, siyah tenleri ve süslü kuşakları olmasa diğer saraylılardan ayırt edilemeyecek, son moda Mısır giysileri içindeki Aşağı Nübyeli soyluların resimleri vardır. Bununla birlikte pek çok Nübyeli, firavuna, rahiplere, yerel yöneticilere ve soylulara ait topraklarda çalışan sıradan işçilerdi. Neredeyse beş asır boyunca Nübye altın adına yoğun bir Mısırlılaştırma sürecine tabi oldu. Sömürgecinin altın madenleri her an denetim altındaydı. Buralarda köleler, savaş esirleri ve suçlular çok ağır şartlarda çalıştırılırdı. Altın madeninde çalışmak o kadar ürkütücü bir işti ki zamanla çok sık kullanılan bir yemin halini aldı: "Yalan söylüyorsam burnumla kulaklarımı kesip beni Kuşa göndersinler."

II. Ramses, zenginliği Doğu Akdeniz dünyasında dillere destan bir krallığın hükümdarıydı. MÖ yaklaşık 1213'te doksanlı yaşlarında öldüğünde, ardında gücünün doruğunda bir Mısır bırakmıştı.

SARAYDA ÇEVİRİLEN DOLAPLAR VE DENİZDEN GELENLER

Ramses, sınırda durumun kötüleştiği bir dönemde ölmüştü. Güvenilir mütefrikler haline gelen Hititler artık kuzey sınırında baskı altındaydılar. Kuraklık yetersiz kalan mahsul varlıklarını tehdit ediyordu. Ramses'in 13. oğlu Merncptah on yıl süren hükümdarlığını Libya ve Nübye ayaklanmalarını bastırmakla geçirdi. Karnak'taki methiyesinde şöyle der: "Katledilen ve erkeklik organları kesilen Libyalı sayısı: 6259." Hititler destek antlaşmasını imzalatınca firavun, kılığı hafifletmek için kuzeye gemilerle tahıl göndermişti.

Bu stel, Asya'daki bir ayaklanmayı bastıran ve "İsraililer'in kökünü kurutan" II.

Ramses'in 13. oğlu, İiravun Merneptah'ın zaferi anısına yapılmıştı.

İZLEYEN SAYFALARDA: Tannça Nut, VI. Ramses'in gömü odasının tavanında

gökyüzünü kucaklamış; güneş, tanrıçanın vücudunda yok olup tekrar doğuyor.

Ardından güneş tanrısı, güneş teknesiyle gökyüzüne yelken açıyor.

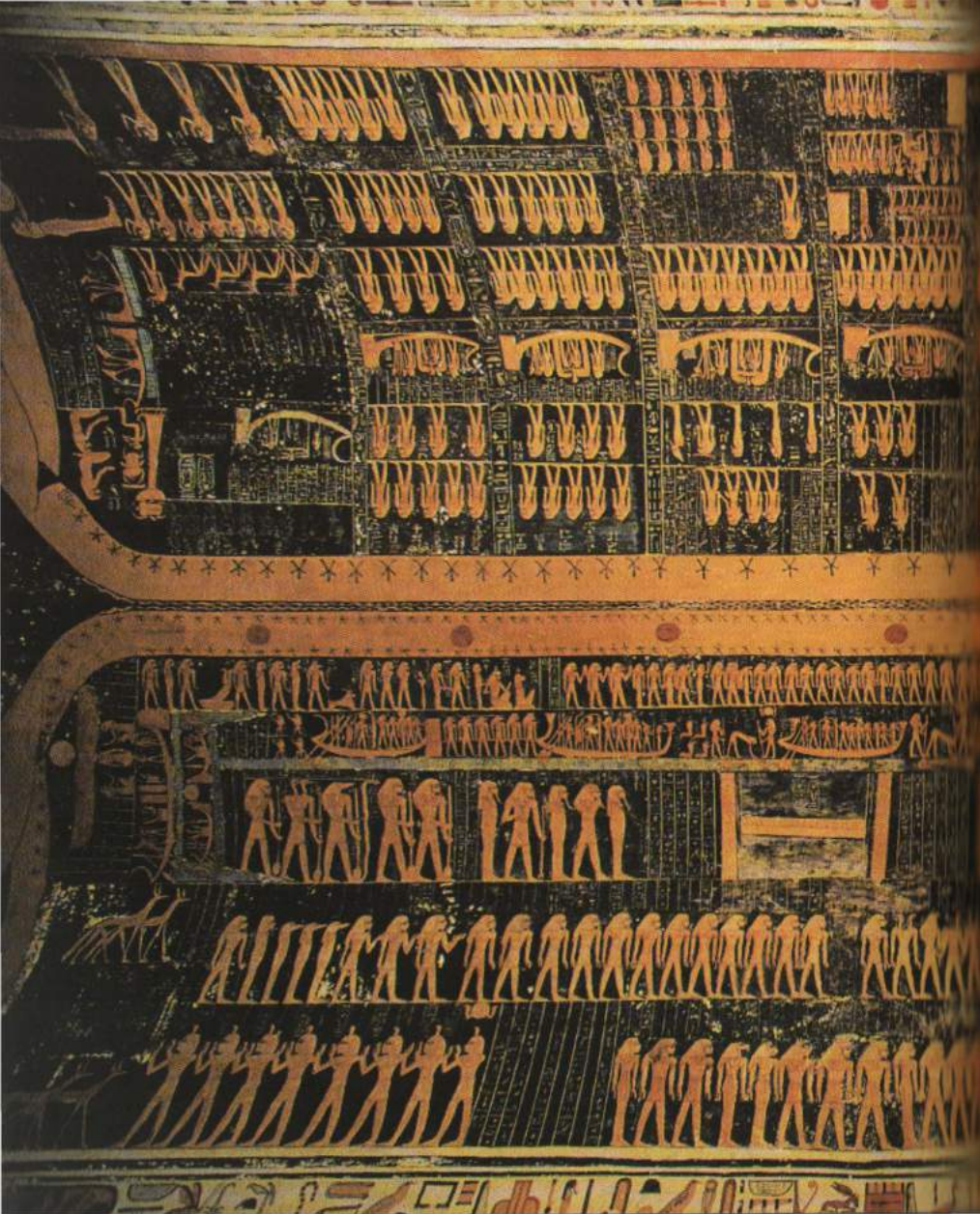
Merneptah 1204 civarında öldü. XX. Hanedan firavunu III. Ramses 1187'de talıta geçene dek Mısır'da kargaşa hüküm sürdü. Muhteşem firavunların sonuncusu olan III. Ramses sınır ötesinde sorunların giderek arttığı bir dönemde hükümdarlık yaptı. İlkişi, deltaya saldıran Libyalılar'ı geri püskürtmek oldu. Hayatta kalanlar esir alındı. Böyle akınlar, çöl topluluklarının açgözlü bakışları kuraklık zamanı verimli ovaya çevrildiğinde olağan sayılırdı. Ancak, Asya'da baş gösteren ve Denizden Gelenler'in Mısır kapılarına dayanmasına neden olan olaylar yanında, Libya'dan kaynaklanan sorunlar önemini yitirdi.

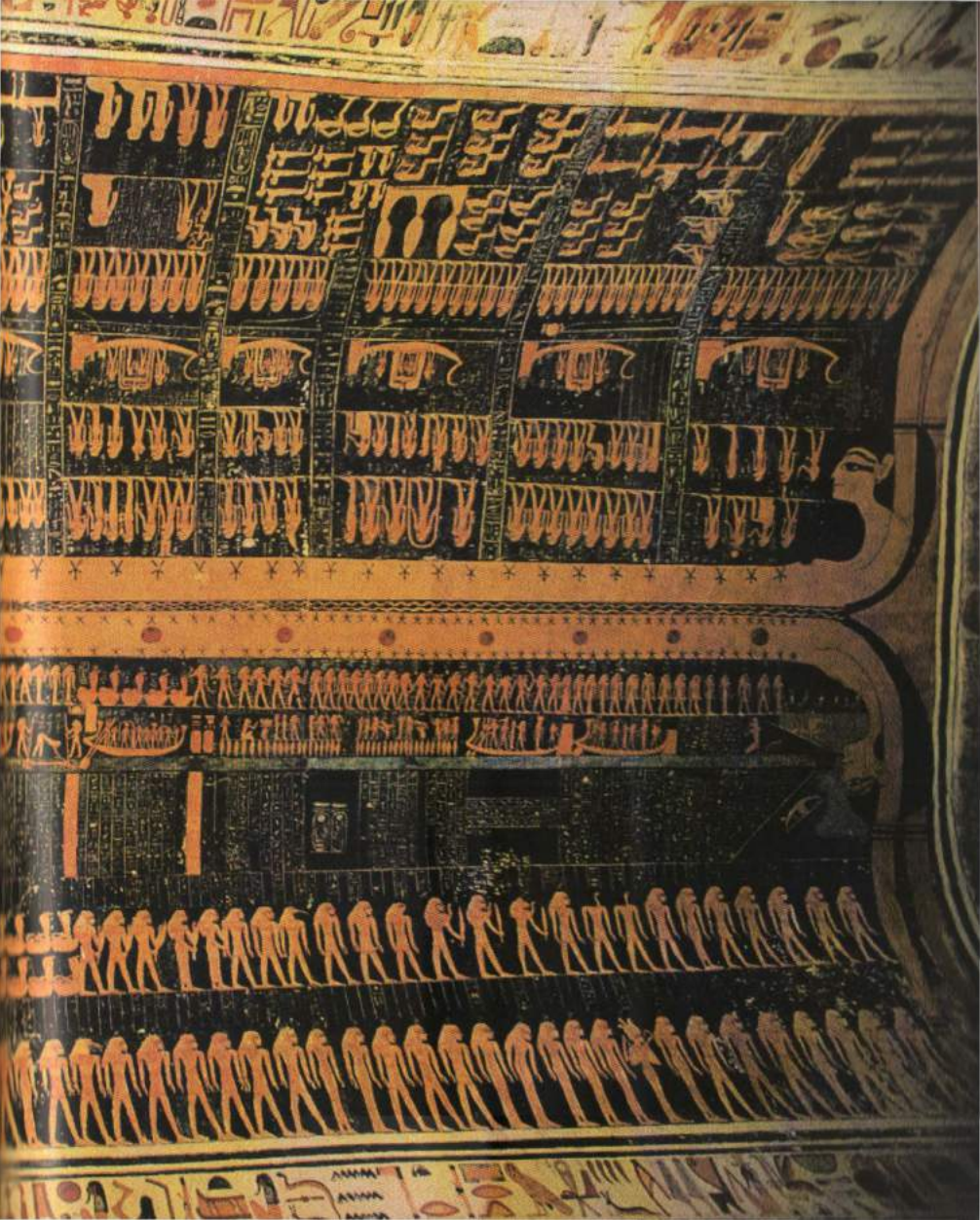
Denizden Gelenler tanımı, daha sonraki bir zaman ve mekânda var olacak Vikingler'le karşılaştırılabileceğimiz, cesur ve serüvenci tüccarları çağırıştırıyor. Aslında akın akın gelen bu insanlar tek bir etnik ya da ulusal topluluktan değildi. Çoğu, Ege ve Akdeniz limanlarından gelen, yaşamlarını İtalya'dan Nil'e liman liman dolaşarak geçiren denizciler ve tüccarlardı. Bir kısmı çöl göçebeleri, sığır çobanları ve çiftçilerdi, ille de tanımlamak gerekirse, Akdenizli Filistinliler'den, Ege ve Sicilya gibi uzak topraklardan gelenlere ve kıyı topluluklarına kadar farklı ırkları kapsayan düzensiz bir konfederasyondur. Bu kozmopolit dünyanın nerede akşam orada sabah anlayışıyla yaşayan; daima kuraklık ve kıtlık tehdidiyle karşı karşıya kalan gezgincileri, denizcileri ve paralı askerleriydiler. MÖ 1200'lerde yaşanan büyük bir kuraklık Hitit İmparatorluğu'nu kırdı geçti. Çaresiz kalan Denizden Gelenler Hititler'e saldırıp imparatorluğu altı ettiler. Sonra da Suriye üstünden Mısır'a saldırdılar; öküz arabalarıyla, kadın erkek çoluk çocuk gelen gruplar sadece Nil Vadisi'ne saldırmayı değil, orada yerleşmeyi de planlıyorlardı.

Yüzlerce gemi karadan ilerleyen akıncıları denizden izliyordu. Ramses, sınırlara asker yığıp ordunun başına geçerek istilacıları katletti. Medinet İhabu'da bir mezarlık tapınağında yer alan uzun yazıtta da anlatıldığı gibi, "Firavun III. Ramses'in Milyonlarca Yıllık Konağı, Amor'un Ülkesinde Ebediyetle Birleşti."

Düşman filosu Nil'in doğu ağzından yaklaşmayı denedi; ancak Mısır deniz kuvvetleri orada hazır bekliyordu. Kıyıda ve Mısır savaş gemilerinde sıra sıra dizili okçular, düşman gemileri atış alanlarına girer girmez yaylım ateşine başladılar. Medinet Habu kabartmaları, borda kancalarıyla düşman gemilerini kıyıya yanaştırırken okçuların sükenetle onları nasıl bozguna uğrattığını aktarır.

Denizden Gelenler imha edilmmişti, ıgall tehdidi geri püskürtülmüştü; ancak bunu hemen batıdan bir saldırı takip etti; Libyalılar bir kez daha hücumla geçmişlerdi ve deltaya girmeye çalışıyorlardı.

Ramses bu kez de başarılıydı. 2000'den fazla düşman öldürüp çok sayıda savaş ele geçirdi. Medinet Habu'nun kuzey duvarındaki şaşırtıcı bir kabartma, ordu yazmanlarının öldürülen düşman sayısını krala nasıl bildirdiklerini aktarır: 175 kesik sağ el firavunun önüne yığılır. Ramses bu sayıyı sorgulayınca, yazmanlar bu kez 175 erkeklik organını firavuna sunarlar.

Firavun 31 yıllık hükümdarlığının sonuna geldiğinde, ardılı olarak kimin tahta geçeceğine dair sarayda dolap çevrilmeye başlanmıştı. Ramses'in kıdemsiz eşlerinden Tiye, oğlu Pentevere'nin tahta geçmesini sağlamak için krala suikast düzenledi. Kilit noktalarda bulunan nöbetçileri felç etmek için saraydan bir büyü kitabı bile çalındı.

Başarısız plan, kraliyet haremine kadar uzanıyordu. Turin Müzesi'nde hukuki bir belge, aralarında 4 kraliyet hizmetkârı da olan 40 sanığın yargılanması için 14 yetkilinin görevlendirildiğini aktarır. Ramses bu mahkemeye, kanıt toplaması, karara varması ve mahkûm **edilenleri** idam etmesi için tam yetki vermiştir.

Hükümlüler grup halinde yargılandılar. Elebaşlarıyla, aralarında Kraliçe Tiye'nin

II. Amenhotep'in mezarı yağmacılardan kaçınan en az dokuz kral için daha sığınak görevi görmüştür. Mezarlık rahipleri mumyaları, kapılan mühürlü iki odaya saklamışlardır. Bu krallar arasında III. Amenhotep, Memephthah ve IV. Tutmoses de bulunur.

de bulunduğu 28 kişi suçlu bulundu, idama mahkûm edilmiş olmalı. 6 kişi kendilerini öldürmeye mecbur bırakıldı. Prens Pentevere ile üç kişinin daha hücrelerinde intihar etmelerine izin verildi. Suçlular arasında, davaya bakan 3 yargıç ile 2 görevli de bulunuyordu; bu işte parmağı olan bazı kadınlar ile tutuklu mahkûmları avutmakla suçlanmışlardı. Bu beş kişiden dördünün kulaklarının ve burnunun kesilmesine karar verildi; biri intihar etmişti. Firavun, bu kararların alınmasından daha önce ölmüş olabilir. Onunla birlikte, Mısır'ın en görkemli dönemi de son buldu. Ondan sonra gelenler ancak birkaç yıl hüküm sürebildiler. MÖ 1145'te VI. Ramses tahta geçtiğinde ülke huzursuzluklarla çalkalanıyordu.

Mısır'ın doğu sınırı tehdit altındaydı. Sınır, Akdeniz'in doğusundan Nil'in doğu delta kıyılarına kadar çekildi. Sina'daki türkuaz madenleri bile terk edildi. Nübye'den gelen altın, suyunu çekip, ül-Allaki Vadisi sistemindeki madenler de üretimi durdurunca Mısır'da fiyatlar hızla yükseldi. Firavunun elinde artık madenleri yeterince geniş boyutlarda işletecek ne işgücü ne de kaynak vardı. Kraliyete ait mezarların yapımı bile tehlikeydedi. Deyr ül Medine'deki mezarlık işçileri altı aydır ödeme yapılmadığı için greve gitmişlerdi.

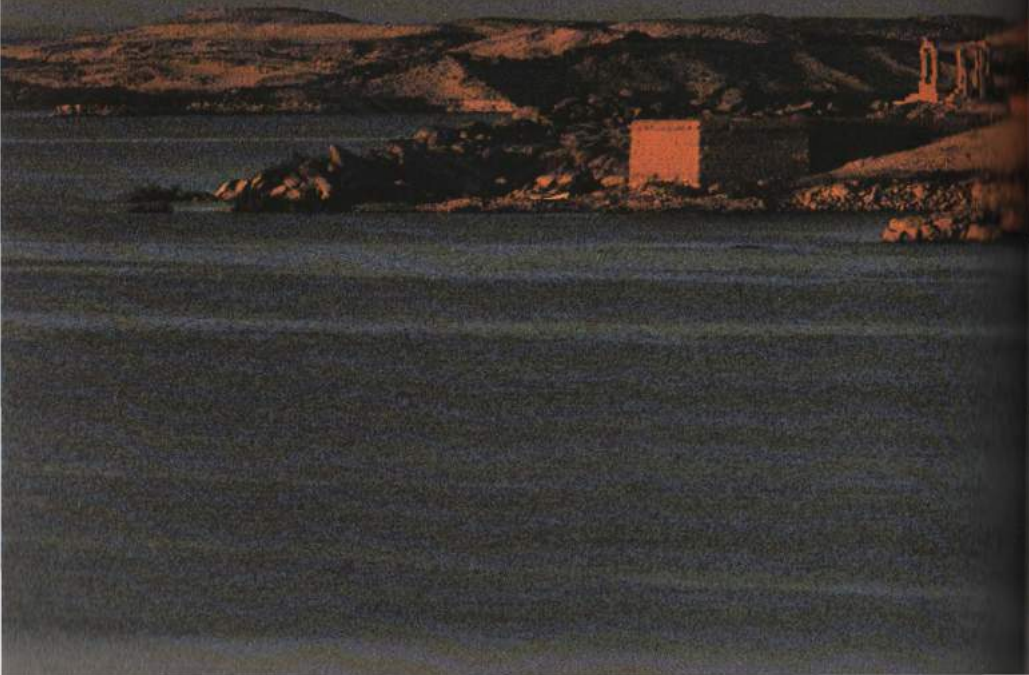
Siyasi merkez, kuzeye, deltaya doğru kaydı; böylece her zamankinden daha güçlü olan Amon rahiplerinin elindeki Teb ve çevresi, nesiller boyunca firavunların bu topraklara akıttığı zenginliğin sonucu olarak ülkedeki neredeyse en kudretli ekonomik güç haline geldi.

XI. Ramses dönemine gelindiğinde (MÖ 1104-1075) Mısır bir kez daha ikiye ayrılmıştı; firavun kuzeyde hüküm sürüyor, Yukarı Mısır'ı ise Teb'den Amor'un başrahibi yönetiyordu. Toprak altında, ölümlerle gömülen altın yer üstünde var olanlardan kat kat fazlaydı; ülkenin dillere destan zenginliğinden eser kalmamıştı. Zenginliğiyle birlikte Mısır'ın ünlü diplomatik nüfuzu da uçtu gitti. Firavunun yetkilileri yurtdışına çıkmaya korkuyor, sık sık da soyuluyorlardı.

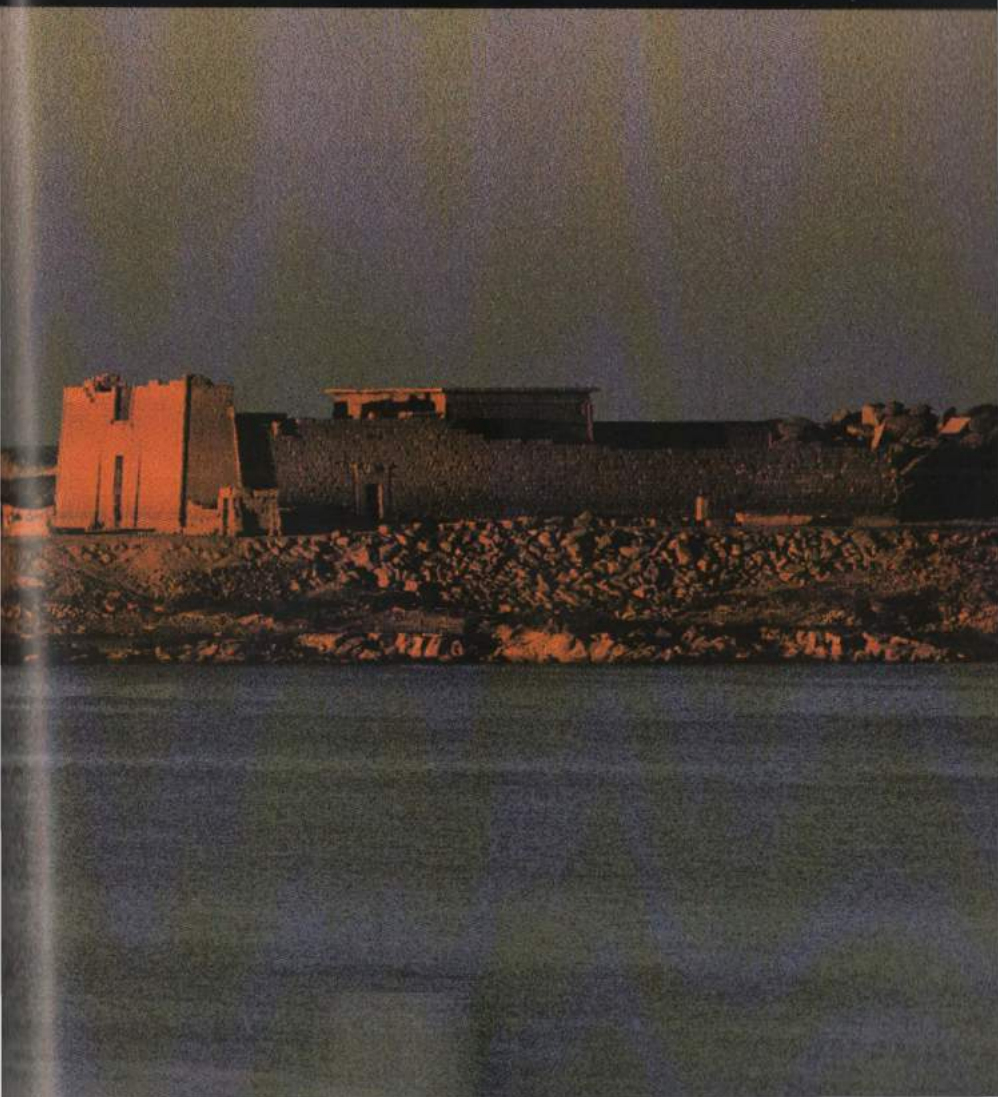
XI. Ramses Krallar Vadisi'ne hiçbir zaman gömülmedi. Boş mezarı, kraliyet lahitlerinin ve mumyalarının başka yerlere aktarılmalarından önce mezarlık rahiplerinin altın ve diğer değerli eşyaları çıkardıkları bir atölyeye dönüştü.

GEÇ DÖNEM

Kalabşa Tapınağı (antik Talinis), insan yapımı Nasır Gölü'ne tepeden bakar. Ptolemiler'in sonuncusu ve aynı zamanda Roma İmparatoru olan Augustus, Kalabşa'yı Nübyeli tanrı Horus-Mandulis ile İsis ve Osiris onuruna yaptırmıştır. Tapınak daha sonraları bir Hristiyan kilisesi olarak kullanılmıştır. Asuan Yüksek Barajı'nın yapımı nedeniyle su altında kalma tehlikesiyle karşılaşan Kalabşa, tıpkı Ebu Simbel gibi daha yüksek bir konuma taşınmıştır.

Fatihlerin Döşüğü Alanı

Geç Hanedanlar Öncesi

MÖ 3100 civarı

Erken Hanedanlar

MÖ 2950-2575 civarı

Eski Krallık

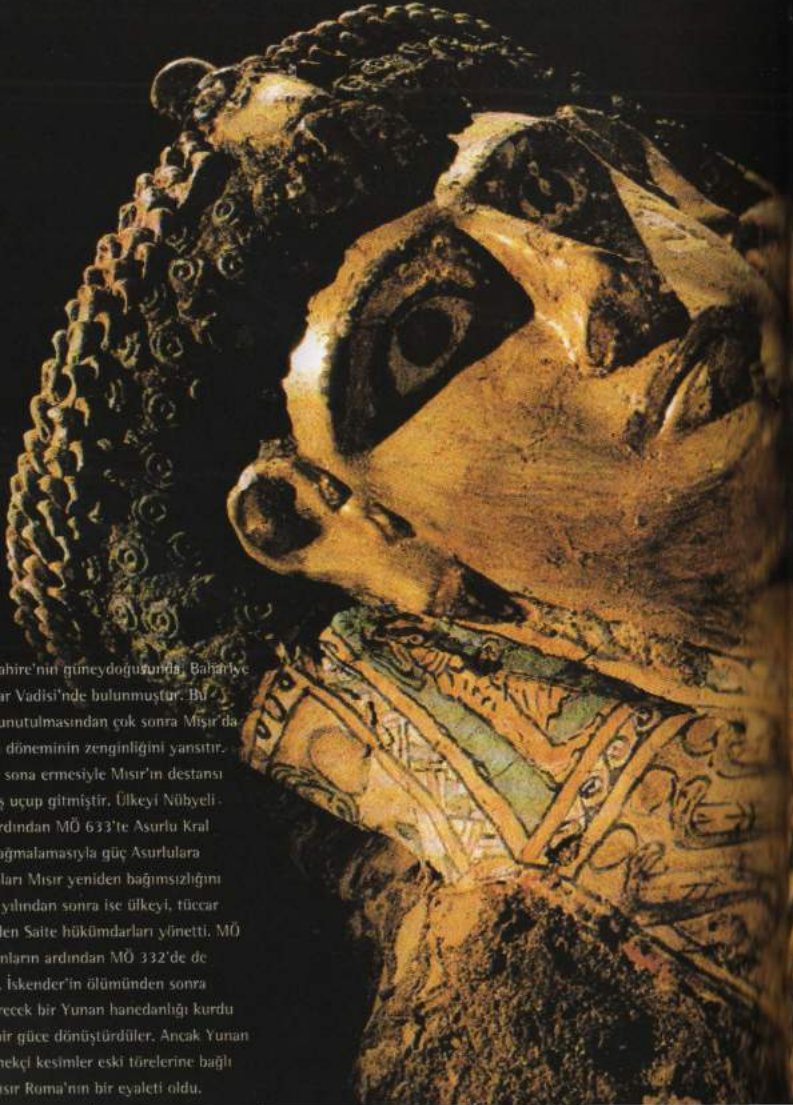
MÖ 2575-2150 civarı

İlk Ara Dönem

MÖ 2125-1975 civarı

Orta Krallık

MÖ 1975-1640 civarı

GEÇ DÖNEM

Bu yaldızlı mumya, Kahire'nin güneydoğusunda, Bahariye Vahası'ndaki Mumyalar Vadisi'nde bulunmuştur. Bu mumya, firavunların unutulmasından çok sonra Mısır'da yaşanan Yunan-Roma döneminin zenginliğini yansıtır. Firavunlar döneminin sona ermesiyle Mısır'ın destansı zenginliği yavaş yavaş uçup gitmiştir. Ülkeyi Nübyeli krallar ele geçirmiş, ardından MÖ 633'te Asurlu Kral Aşurbanipal'ın Tebi yağmalamasıyla güç Asurlulara geçmiştir. Daha sonraları Mısır yeniden bağımsızlığını kazanmıştır. MÖ 653 yılından sonra ise ülkeyi, tüccar krallar gibi hareket eden Saitle hükümdarları yönetti. MÖ 525 yılında Persler, onların ardından MÖ 332'de de Büyük İskender geldi. İskender'in ölümünden sonra Ptolemiler 300 yıl sürecek bir Yunan hanedanlığı kurdu ve Mısır'ı ekonomik bir güce dönüştürdüler. Ancak Yunan etkisine direnen gelenekçi kesimler eski törelerine bağlı kaldılar, MÖ 30'da Mısır Roma'nın bir eyaleti oldu.

İkinci Ara Dönem

MÖ 1630-1520 civarı

Yeni Krallık

MÖ 1539-1070 civarı

Üçüncü Ara Dönem

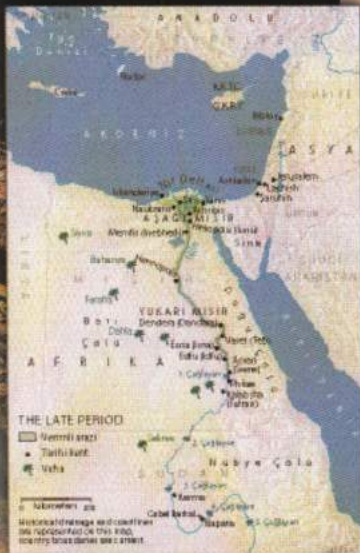
MÖ 1075-715 civarı

Geç Dönem

MÖ 715-332 civarı

Yunan-Roma Dönemi

MÖ 332-MS 395

21. Hanedan (Tanis)

- I. Smendes
- Amenemnisu
- I. Psuennes
- Amenemope
- I. Osorkon
- Siamon
- II. Psuennes

(Teb: Yüksek Rahipler)

- Heriher
- Pianhi
- I. Pinecm
- Masaherta
- Menheperre
- II. Smendes
- II. Pinecm
- III. Psuennes

22. Hanedan
LIBYALILAR

- I. Şoşenk
- II. Osorkon
- Takelot I
- II. Şoşenk
- III. Osorkon
- II. Takelot
- III. Şoşenk
- Pami
- V. Şoşenk
- V. Osorkon
- Harsiese (Teb)

23. Hanedan
LIBYALILAR

- Pedibastet
- IV. Şoşenk
- IV. Osorkon
- III. Takelot
- Rudamon
- Iuput
- Nimlot
- Peftoau'ibast

24. Hanedan
Tefnakhte
Bakenrenef25. Hanedan
NÜBYELİLER
Kaptı
Piye

NÜBYELİLER

- Şabaka
- Şebitku
- Taharka
- Tantamani

26. Hanedan

- I. Psamtek
- II. Necho
- II. Psamtek
- Apries
- Amasis
- III. Psamtek

27. Hanedan

- PERSIAN
- Kambises
- Darius I
- Kserkses
- Artakserkses I
- II. Darius

28. Hanedan
(Persians expelled)

- Amirtaeus

Dynasty 29

- I. Neferites
- Psammuthia
- Hakor
- II. Neferites

30. Hanedan

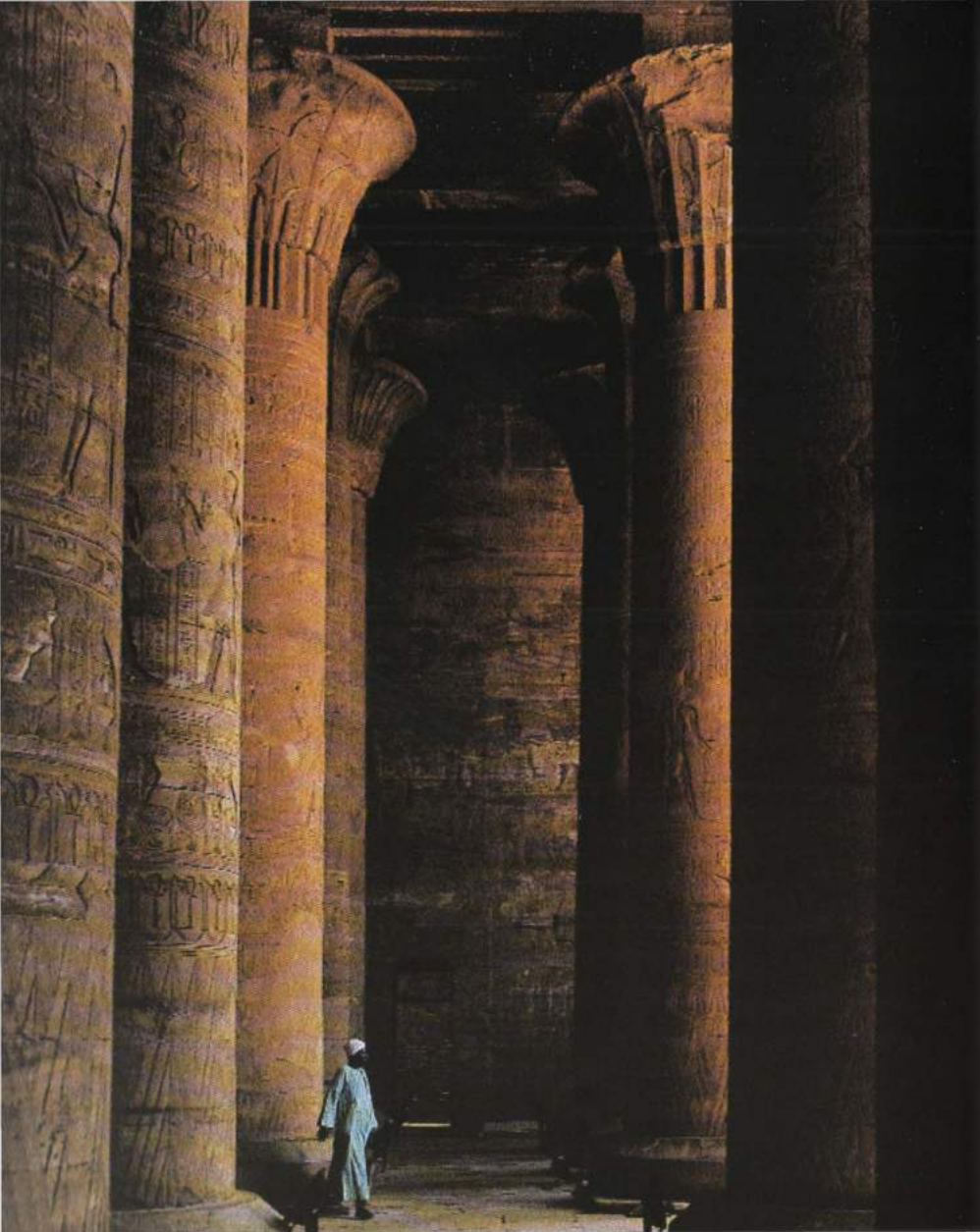
- I. Nektanebo
- Cedhor
- II. Nektanebo

31. Hanedan
PERSLER

- III. Artakserkses
- Arses
- III. Darius

Makedonya Hanedanı
Büyük İskenderPtolemaios Hanedanı
VII. Kleopatra

Roma İmparatorları

TEB'DE SKANDAL

Olay olmadan önce çevrilen dolapları tahmin etmek zor değil; ıssız bir yerde gizlice buluşmalar, zifiri karanlık bir Mısır gecesinde sessizce ilerleyen insanlar. Hırsızlar gece karanlığında, ellerinde kandiller mezarları çılginca soyar, taşıyabildikleri kadar hazine yüklenir gün doğmadan sıvışırlardı. Mezar hırsızlığının önüne geçmek mümkün değildi. Herkes, zenginlerin sonsuz yolculuklarına yanlarında bir hazineyle çıktığını bilirdi. Firavun mezarından alınan tek bir parça bile yoksul bir çiftçiye yıllarca yetecek gıda sağlardı. Mısır'da yaşam zorlaştıkça mezar hırsızlığı salgın haline geldi. IX. Ramses'in hükümdarlığının 16. yılında (MÖ 1110) yıllardır gizli gizli kazı yapıldığı söylentileri dönen Teb'de büyük bir skandal patlak verdi. Dürüst bir yerel bürokrat olan Teb Valisi Paser, derhal resmî bir soruşturma başlattı ve soygunu görenlerin tanıklığına başvurdu.

Yukarı Mısır'da, Edfu'daki Horus (üstte) tapınağının hipostil tarzı sütunları, sanki taştan yapılma mitsel sazlıklar gibi yükseliyor (yanda) ve bir bataklıktan doğan yaratılışın karanlık başlangıcına gönderme yapıyor. MÖ 237-57 yılları arasında Ptolemiler'in tamamladığı Edfu, eski Mısır tapınaklarının en iyi korunmuş olanlarından.

I. Psusennes'in (yaklaşık MÖ 1040-995) gümüş lahdi 1939'da Fransız Mısırbilimci Pierre Montet tarafından bulunmuştu. Eski Mısırlıların inanışına göre gümüş, tanrıların kemigi, altın ise etiydi. Resmi kraliyet giysileri içindeki Psusennes'in elinde firavun asası ve harman döveni görülüyor.

Paser davayı, önce yerel vezire verdi; o da davayı mezarları inceleyecek resmi bir komisyona gönderdi. Batı kıyısında yürütülen hızlı bir sumen altı etme harekâtı, ortada ters giden bir şeyler olmadığını izlenimini uyandıracaktı.

Ama Paser azimli bir adamdı. Veziri kanıt yağmuruna tutmaya devam etti. Bir yıl sonra, en sözü geçen yetkililer bile yanlış bir şeyler olduğunu yadsıyamaz hale geldiler. Yeni bir soruşturma başlatıldı. 45 mezar hırsızı yaptıklarını itiraf etmeleri için falakaya yatırıldı. Verdikleri ifadeler papirüslere kaydedildi; kaderin bir cilvesi gibi bu belgeler XIX. yüzyılda çalınıp turistlere satılmıştır. Dava, suçluların vahşice cezalara çarptırılmasıyla sonuçlandı; cezalar arasında olasılıkla kazığa geçirme de vardı, işkence altında ifade veren bazı sanıklar, suçsuzlukları anlaşıncı serbest bırakıldılar. Ancak bu davaların hırsızlığın önüne geçmekte fazla bir işe yaradığı söylenemez; sonraki dönemlerde kayıtlara geçen dava sayısı çok azdır.

ÜLKENİN BAŞI DERTTE

Daha milattan binlerce yıl önce, muhteşem firavunlar sadece birer anı olmuştu. Mısırlılar XVIII. Hanedan döneminde büyük fetihler yapmışlardı; ancak Ahenaton'dan sonra ordu büyük oranda Libya, Nübye ve Doğu Akdeniz ülkelerinden gelen paralı askerlere emanet edilmişti. Mısır özgüvenini kısmen kaybetmiş, içine kapanmıştı. Halk, babadan oğula geçen rahat memuriyet konumları fırsatlarıyla dolu bir bürokrasi sisteminde yaşıyordu. Amon rahipleri giderek daha da zenginleşip siyasi ve ekonomik güç kazanmışlardı.

Ordu MÖ 1085 civarında başarıyla Teb rahiplerinin idaresini eline aldı. Kuşta kral vekili ve vezir olarak görev yapmış bir general olan Herihor, yüksek rahip oldu. Son Ramsesler'e sözünü geçirecek ve yanında eşi XI. Ramses'in kız kardeşi Noçmet ile birlikte kendi idareci sınıfını oluşturacak kadar güçlüydü. Altı yıl boyunca firavunun yanında hüküm sürdüse de, firavundan önce öldü. Politik iktidarın merkezi, artık II. Ramses gibi XIX. ve XX. Hanedan hükümdarlarının Akdeniz'de kurduğu önemli liman kentlerinin bulunduğu kuzey bölgesindeydi. Bu kozmopolit kentler, hareketli pazarlar Mısır'ın kaynayan Doğu Akdeniz siyaset kazanında giderek daha yüksek orandaki katılımlarının bir yansımasıydı.

Bu şekildaki çift başlı idare XI. Ramses'in ölümünden sonra da sürdü; Teb'in yöneticileri görünürde de olsa deltanın kuzeydoğusundaki Tanis kentindeki krala riayet ediyorlardı. MÖ 1075-945 arasında XXI. Hanedan'dan 7 kral, ülkeyi Tanis'ten

yönetti. Firavunlar, Davut'un İsrailileri birleştirerek Filistinlileri yok etmeye çalışması gibi, Asya'daki siyasi gelişmelerden endişeliydi. Asırlarca Asyalı prensesler Mısır sarayına gelin gelmişlerdi ve artık eskisi kadar kibirli olmayan firavunlar Edom prensi Hadad gibi aydınları Mısır **prenseleri** gönderiyorlardı. Yine bir Mısırlı prenses Kral Süleyman'la evlenmişti. Firavunlar Asya'da sefere çıkmayı sürdürdüler; hatta İncil'deki gibi Cezer'i Filistinliler'in elinden aldılar.

Fransız Mısırbilimci Pierre Montet 1939 yılında, Tanis'te, Amon, Mutve Honsu adına yapılan bir tapının taşının altında XXI. Hanedan krallarının gömü odalarını buldu. Kral Psusennes'in (MÖ 1040-995) mezarına hiç dokunulmamıştı; bu, el değmemiş tek firavun mezarıdır. Tutanhamon'un mezarına mühürlendikten kısa süre sonra iki kez girilmişti. Kral, Tutanhamon'un kine benzer ancak iççiliği o kadar iyi olmayan altın bir maske takıyordu. Bir zamanlar XIX. Hanedan'dan bir soyluya ait olan, insan biçimindeki siyah granit tabutun içinde bulunan gümüş bir tabuttan çıkan mumyası neredeyse yok olmuş durumda, iç içe tabutlar, 200 yıl önce, II. Ramses'in ardılı Kral Merneptah için kullanılan kırmızı granit bir lahde yerleştirilmişti. O zamana dek bir tabutun yeniden kullanıldığı hiç duyulmamıştı. Belki de Krallar Vadisi'nde mezar soygunlarının sürdüğünün bir göstergesiydi.

MÖ 945'lerde krallık, XXII. ve XXIII. Hanedan döneminde hüküm süren Libyalılar'ın eline geçti. Eski Kara Kuvvetleri Baş Kumandanı I. Şoşenk, Tanis ile Teb'i yeniden birleştiren, güçlü bir hükümdardı. Akrabalarını ülke çapında kilit konumlara yerleştirerek iktidarını güvence altına aldı. MÖ 925'te Yahuda ve İsrail krallıklarına karşı seferlere çıkarak Asya'da Mısır'ın da gözü olduğunu herkese anımsattı. Firavun Kudüs'ü kuşattığı halde kent rüşvetlerle saldırıyı savuşturdu: "Efendinin elindeki bütün hazineleri ve kralın evindeki hazineleri; hepsini aldı; Süleyman'ın yaptığı olduğu altın kalkanların da hepsini götürdü."

Zaferi kısa ömürlü oldu. Kısa süre sonra doğuda ciddi sorunlar çıkmıştı. Tamahkâr bakışlarını Doğu Akdeniz'deki zengin pazarlara diken Asurlu krallar II. Aşurbanipal ile oğlu III. Şalmaneser (MÖ 858-828 civarı) Suriye ve Filistin'e seferler düzenlediler. Mısır, MÖ 853'te İsrail ve Biblos ile bir birlik oluşturdu. Hep birlikte Asurlular'ın ilerlemesini durdurabildilerse de Kral III. Şoşenk'in 50 yıllık hükümdarlığına (MÖ 835-785 civarı) rağmen Mısır'da sorunlar patlak vermişti. Güney'e Kuzey ayrıldı ve delta farklı kentlerin hükmettiği krallıklara bölündü. Kral III. Şoşenk'in ölümünden sonra kendi aralarında didişip duran birkaç kral Aşağı Mısır'ı yönetirken, ülke ekonomik ve politik olarak çöküşe geçti.

Mısır'ın zenginlik kaynağı altın, zaman içinde fiziksel olarak yok olmuştu ancak anısı belleklerden silinmemişti. Homeros, MÖ 750'lerde yazdığı İlyada'da "Mısır'ın, evleri muhteşem hazinelerle dolup taşan yüz kapılı kenti, Teb" der. Mısır'da hâlâ çok sayıda zengin aile vardı ancak onlar da yoksulların yaşadığı sağlık sorunlarından kaçamıyorlardı. MÖ 850'lerde, Karnak'taki Büyük Amon Tapınağı'nda şarkı söyleyen Cedmaatesan' adlı bir kadın, mumyalanarak zarifçe işlenmiş bir tabutla gömülmüştü. Mumyası 1910 yılında Toronto'daki Ontario Kraliyet Müzesine getirildi; ancak, tabutu açmaya gerek duyulmayacak modern tıbbi teknoloji gelişene dek hiç incelenmedi. 1977 yılında cesedin baştan aşağı tomografisi çekildi. Aynı işlem 1994'te daha gelişmiş bir teknolojiyle tekrarlanmıştı. Kadın, eski Mısırlılar arasında sıkça görülen bir sağlık sorunu olan üst çenesindeki çok büyük bir apse nedeniyle, büyük acılar çekerek ölmüştü.

Altın olmayınca firavunlar diplomatik kozlarını kaybettiler ve Asya'ya söz geçiremez oldular. Asırlardır refah ve zenginlikler ülkesi — Mısırbilimci Peter Clayton'ın deyimiyle eski dünyanın hayaller ülkesi— olarak görülen Mısır'dan eser kalmamıştı. Mısır artık, kaos tehdidine rağmen düzeni sağlayan, saygı uyandıran tanrı-krallar tarafından yönetilmiyordu. Mısır'ı, giderek daha da karmaşıklaşan bir dünyada ayakta kalmaya uğraşan sıradan krallar yönetiyordu. Mısır sadece ismen bir devlettir, özellikle

deltada birbiri ardına krallıklar ülkeden koptu. Ancak MÖ 730 civarında çeşitli yerel idareciler, bu kez de güneyden gelen bir tehlikeye karşı birlik oldular. Nübyeliler, eski efendilerinin topraklarında adım adım ilerliyordu.

NÜBYELİ FİRAVUNLAR

Nübye, XI. Ramses'ten itibaren kendi yolunu çizmişti; Nübye doğumlu olduğu düşünülen Kuş'taki kral vekili o dönemde tahtı ele geçirmeye çalışmıştı; ancak Herihor'un engellemesiyle karşılaşınca Nübye'ye kaçtı. Yukarı Nübye'de, Dördüncü Çağlayan altında, Cebel Barkal'daki Amon mabedinin yakınlarında Napata bölgesinde yeni ve önemli bir Kuş krallığı gelişti. Mısır'la ticaret yapan ve nehrin üst tarafında sürgit değişen siyasi gelişmeleri dikkatle izleyen Napatalı krallar, Afrika kültürlerine sahip çıkmaya özen gösterdiler.

VIII. yüzyılda altıncı Napata Kralı Kaşa Teb'e gitti. Yakın zamanlarda Amon'a tapmaya başlamış olan Kaşa, kendisini gerçek inancın savunucusu ve Teb'e hacca gelmiş birisi olarak gösterdi; Kuş ve Teb'in tüm Mısır'ı ele geçirme hırısını meşrulaştırmaya çalışmış olabilir. Amon rahipleri Kaşa'yı ve Napata ile Teb arasında yapılan resmi bir birliği kutsadılar. Afrikalılar'la Mısırlılar arasında asırlarca süren düşmanlık yerini şaşırtıcı derecede eşitlikli bir ortaklığa bıraktı.

Kaşa MÖ 750 civarında öldü. Oğlu Piye hükümdarlığının ilk 20 yılını Napata'da geçirdi. Ancak kulağına tüm Mısır'ı ele geçirmek isteyen Tefnaht adlı bir delta liderinin Teb'i tehdit ettiğine dair söylentiler ulaşmıştı. Teb'deki askeri yetkililer, Amor'un topraklarını işgalciden koruması için Piye'ye yalvardılar. Sonraki gelişmeleri Piye'nin Cebel Barkal'a diktiği anıtsal stelden öğreniyoruz.

Teb'liler'e dayanabilecekleri kadar dayanmalarını salık veren kral, kuzeye bir ordu gönderdi. Tefnaht uzaklaştırıldı ancak orduları yok edilemedi. Bu işi bitirmek için kral kendi çıkıp geldi. Piye politik fırsatları çok iyi değerlendirerek Teb'deki Opet Şenliği'ne katıldı, bu sayede eski büyük firavunların zamanında olduğu gibi Amon heykelinin geleneksel geçit töreninde taşınmasını sağladı. Gelenekçilerin çok hoşuna giden bu hareket ona Yukarı Mısır'ın desteğini getirdi..

MÖ yaklaşık 730'da Piye dört krallın huzursuz birliğine karşı kuzeye ilerledi. Birliği kolayca alt etti; ancak krallara acımasız davranmadı. Sonra da ilgisini nehrin daha alt taraflarında oluşan sorunlara yöneltti. Orta Mısır'dayer alan Hermopolis'i kuşatığında yönetici Nimlot, tacı dahil tüm hazinesini teslim edip, yaşamını bağışlaması için yal-

varması için ona eşini gönderdi. Piye, sarayı ve hazineyi inceledikten sonra "atların bulunduğu ahıra ve tayların olduğu bölüme yöneldi. Hayvanların aç olduklarını görünce: 'Ra'nın bana olan sevgisi üstüne yemin ederim ki... atların aç kalmaları senin yaptığın en büyük kötülükten bile... çok daha acı vericidir' dedi."

Piye Teb'e geri döndü. III. Tutmose ve II. Ramses'in taht adlarını aldı; sonra aniden yurduna, Nübye'ye döndü. Mısır'a da bir daha hiç gitmedi. Tahmin edilebileceği gibi, yumuşak davrandığı ve "hem sünnetsiz oldukları, hem de et yedikleri" için uğraşmayı reddettiği isyancılar, iktidar mücadelelerine devam ettiler.

Piye'nin kardeşi Şabaka, MÖ 715'ten sonra Mısır'ı kontrol altına almayı başardı. O da kardeşi gibi eski dini inanışları ve töreleri yeniden yaşatmakta çok gayretliydi. Şabaka, Amon ve diğer Mısır tanrıları onuruna Teb, Dendera, Esna ve başka tapınaklarda büyük inşaatlara girişti, ancak zamanının çoğunu, giderek saldırganlaşan Asurlular alıyordu. II. Sargon'u yerinde tutmayı başarmıştı ama ardılları daha başarısızdı. Sargon, imparatorluğun başka yerlerindeki sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Kral Sennaçerib tüm gücüyle İsrail'e saldırıp Laçış'i kuşattığında (bu olay İncil'in İkinci Krallar Kitabı'nda anlatılır) Yahuda Kralı Hezekiah, Kudüs'ü teslim etmek zorunda kaldı. Firavnu Şebitku isyancılarıdan yana çıkmış; ancak onlara pek bir

Nübyeli Firavun Taharka, Mısır tahtına yaklaşık MÖ 690'da geçti. Geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan firavun, Karnak'taki Amon Tapınağı'nı restore etmek için çok çalışıp başka büyük yapımlarına da girişti. Ancak orduları Asurlular'a yenilince güneye, Nübye içlerine kaçmak zorunda kaldı.

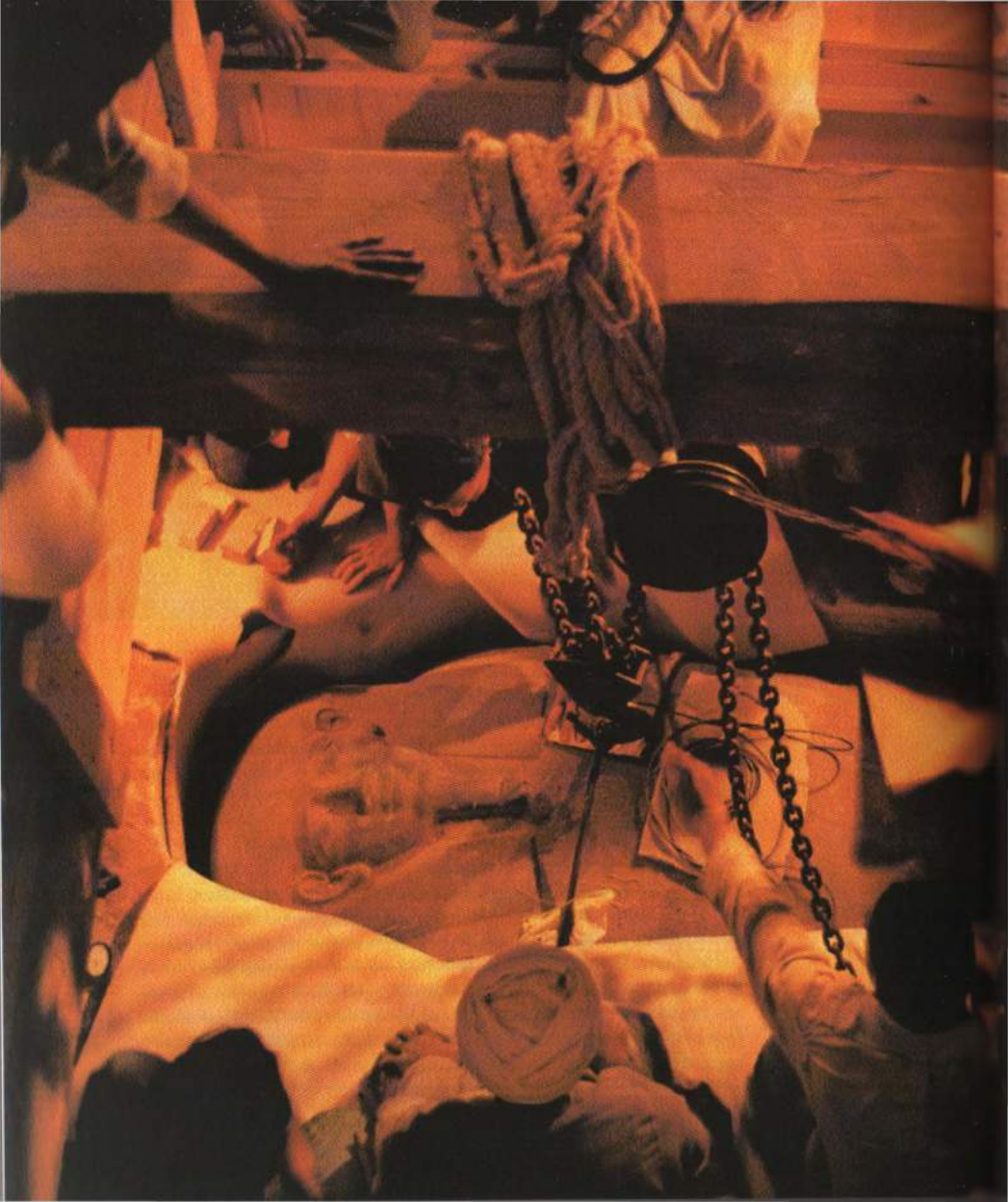
yardımda bulunmamıştı. Sennaçerib, bir zamanların güçlü Mısır'ını küçük görerek bir kalemde silmiş ve kırılmış saz parçası benzetmesini yapmıştı: "İşte bakın, siz bu kırılmış saz parçasının, yani Mısır'ın asasına güvündünüz; ancak kim ki sırtını ona yaslar, asanın sırtını delip geçtiğini görecektir; işte Firavun'a güvenenlere de aynı şey olacaktır."

Nübyeli Taharka MÖ 690'larda firavun olduğunda Asurlular'dan biraz da olsa başını kaşıyacak fırsat bulabilmişti; ancak ülkeyi birleştirdiğini söylemek mümkün değil. Aslında yetenekli biriydi ama öncüllerinin Asya'da kaldırdığı tozu yutuyordu. Asur Kralı Sennaçerib, MÖ 681'de Ninova'da suikasta kurban **gidince** Taharka'yla Aşkelon kenti arasında yapılan ittifak, Kral Sennaçerib'in oğlu Esarhaddon'un ordularını MÖ 674'te geri püskürttü. Asya seferlerinden arta kalan zamanda Taharka, eski dini düzeni yad eden Amon inşaatlarına eğilmişti. Öfkeli Esarhaddon MÖ yaklaşık 671'de Mısır'ın iç kesimlerine kadar ilerleyip Memfis'i ve güneye kaçan Taharka hariç kraliyet ailesinin çoğunu ele geçirdi.

Mısırlılar, özellikle de Taharka'nın kuzeni firavun Tantamani zamanında tekrar tekrar ayaklandılar. Geçmişten cesaret alan Tantamani Mısır'ın kuzeyine ilerleyip Memfis'i geri aldı. Ancak şansı uzun sürmedi. Kral Aşurbanipal büyük bir orduyla MÖ 667'de Nil'in boğazına çıktı, Memfis'i tekrar ele geçirdi ve Doğu Akdeniz dünyasını allak bullak eden kanlı bir saldırıyla Teb'de taş üstünde taş bırakmadı. Karnak ve Luksor yağmalandı, hazine boşaltıldı antik kutsal kent yerle bir edildi. Asurlular Asuan'ın güneyinde egemenliklerini sağlamlaştıırken Tantamani güneye, bir daha geri dönmek üzere Napata'ya kaçtı. MÖ 657'de ölmesiyle birlikte bir asır süren Nübye Hanedanı da son bulmuş oldu.

SAİTELER VE PERSLER

Asurlular her zaman yaptıkları gibi bölünmüş yeni topraklarına kukla bir yönetici tayin ettiler. MÖ 665'te Aşurbanipal, Nekho adlı yerel bir asili deltada Sais kentinin kralı olan oğlu Psamtek'i (Psammetichus olarak da bilinir) yine deltada yer alan Athribis'in idarecisi olarak atadı. Nekho ertesi sene öldü ve Aşağı Mısır'ı Teb'le barıştırma işi Psamtek'e kaldı. Şansı yaver gitmişti. Ayakta kalan Teb asilleri arasında hâlâ güç sahibi olan ve bir zamanlar Tahatka'nın sağ kolu olan Teb prensi ve valisi Metuemhet'in desteğini almayı başardı. Psamtek, deltadaki rakiplerini sindirebilmek için içlerinde çok sayıda Yunanlı'nın da bulunduğu, paralı askerlerden oluşan büyük bir ordu topladı.

İUFAA'NIN MEZARI

1998 yılında Çek Mısırbilimciler, Abusir'deki kutsal 5. Hanedanlık piramit külliyesinde, o zamana dek bilinmeyen ve 27. Hanedanlık döneminde yaşamış bir rahibin mezarını buldular. İufaa adlı bu rahip, Firavun Amasis ile Firavun III. Psamtek'e hizmet etmiş, I. Darius yönetimindeki Pers işgali sırasında (MÖ 521) gömülmüştü. Kerpiçten duvarlarla çevrili mezarın ortasında derin bir oyuk vardı ve gömü odasının girişi, üzeri çok iyi korunmuş kitabeler ve rölyeflerle süslü, hiç bozulmamış taş bir duvarla kapatılmıştı. Ladislav Bares ve Miroslav Verner adlı iki Çek, İufaa'nın el değmemiş taş lahdini 1998'de büyük bir dikkatle açtılar (solda). Taş lahdin kapağını kaldırdıklarında, insan biçiminde bazalt bir lahit (üstte) ve onun da içinde, nemden çok zarar görmüş bir mumyanın bulunduğunu gördüler. Ölümden sonraki yaşama yaptığı yolculukta İufaa, yanına Mısır işi olmayan çok sayıda çömlekle 408 çini şabti biblosu almıştı.

Rahip İufaa'nın mumyası çini boncuklardan yapılmış süslü bir kılıfa sarılıydı (yanda). Kuruyucu lanrıça İsis'in kanatları İufaa'nın göğsünü örtüyordu. Nemden zarar görmeden önce, baş kısmı yaldızla kaplıydı. Lahitten çıkarılan mumya özel yapılmış ahşap bir kutuya yerleştirildi. Günümüzdeki cenaze törenlerini andırır biçimde, işçiler İufaa'yı bir araca taşıdılar; uzakta Abusir piramitleri yükseliyordu (altta). Mumya, Kahire yakınlarındaki Giza'da bir laboratuvara gönderildi. Arkeologlar İufaa'nın yaşlı olduğunu düşünmüştü, ancak tıp teknolojisi bunun tersini kanıtladı. Antropologlar mumyanın sarıgılarını açıp amuletlerini çıkardıktan sonra, İufaa'nın kurumuş vücudu üzerinde yapılan röntgen çekimleri (sağda kafatası görülmekte) yaşının 25-35 arası olduğunu saptamıştır.

Psamtek yarım asırdan daha uzun bir süre hüküm sürdü ve firavunun saygınlığının iyice azaldığı bir dönemde ülkeye düzen getirdi. Asur'un gücünün hızla kaybolduğu bu dönemde o da, Saiteli ardılları da birer ilahi yönetici gibi değil, daha çok tüccar prensler olarak hüküm sürdüler. MÖ 653'te Asurlar kendi iç sorunlarıyla uğraşırken Psamtek cesaretle ülkeyi yabancı boyunduruğundan kurtardı. Persler ve İskitler MÖ 612 civarında Asur başkenti Ninova'yı yerle bir ettiklerinde, özerklik kadar uluslararası ticaretin de önemli olduğu çok değişmiş bir dünyada da olsa Mısır tekrar varıl, bağımsız bir ülke haline gelmişti.

Yaşamın daha basit olduğu günlere özlem duyan gelenekçiler, içten içe Saitelere baş kaldırıyorlardı. Yabancılar karşı duyulan derin kızgınlık, yurtta ayaklanmalara neden oldu. MÖ 570 civarında paralı askerlerle Mısırlı askerler arasında çıkan iç savaş, General Amasis'in komutasındaki yerel güçlerin galip geldiği bir meydan muharebesine dönüştü; hemen sonra Amasis firavun oldu. Deltada, Naukratis'te yerleşen yabancılar özel ticari ayrıcalıklar tanıyıp etnik gerginlikleri azaltmaya çalışarak, burayı bir serbest ticaret bölgesi haline getirdi. Politikasının ana noktası diğer ülkelere ve potansiyel pazarlara ulaşmaktı.

Amasis dış ticareti teşvik ederken, Persler gözlerini Mısır'a dikmişlerdi. MÖ 526'larda III. Psamtek, tahta geçmesinden bir yıl sonra Kral Kambises'in işgal güçleriyle karşılaşmak zorunda kaldı. Deneyimsiz firavunun ordusunun, çözü hızla geçmek için Bedevi rehberler kullanan, donanımlı ve deneyimli Pers ordularıyla boy ölçüşmesi mümkün değildi. Mısırlılar yerlerinden edildi; III. Psamtek Memfis'e kaçtıysa da yalananıp sürgüne gönderildi.

Bundan üç çeyrek asır sonra Mısır'a gelen Herodot, Kral Kambises'in zalimliğini anlatır. Memfis'in düşmesinden bir gün sonra halkın sevinç çığlıkları attığını duyan kral bir kutsal Apis boğasının doğumunu kutladıklarını öğrenir. Boğanın huzuruna getirilmesini emreder ve hayvanı kendi elleriyle öldürür. Bunun, boğanın ne ifade ettiği düşünülürse, hem alçakça hem de günahkâr bir davranış olduğu açık. Kutsal boğa kültü Eski Krallık dönemine, hatta belki daha öncesine dayanırdı. Apis boğası Memfis'in yaratıcısı Ptah'ın yeryüzünde canlanmış haliydi. Her Apis boğasının rengi aynı olurdu; alınları beyaz akıtmalı, başka belirgin özellikleri olan siyah boğalardı. Memfis'te Ptah'ın tapınığında çok zengin bir yaşam süren rahiplerden oluşan özel bir ekip boğaya bakardı. Apis, onun her hareketini gözleyen ve yorumlayan hizmetkârları olan bir kâhin ve bir bilgelik kaynağıydı. Apis öldüğünde ülke yasa girdirdi. Doğru renklere yeni bir Apis boğasının bulunması geniş çapta sevince neden olurdu.

Kambises ayrıca Amasis'in mumyasına büyük bir saygısızlık yapmış ve cesedi yaktırıp kralın ölümsüzlük hakkını elinden almıştı, ilk başarısının arkası gelmedi. Bütün ordusunu Siva Vahası'nı ararken çölde kaybettiği söylenir; kayıp ordunun bulunduğu haberleri bugün hâlâ popüler basında ara sıra yer alır.

Kambises'in yerine 521 yılında I. Darius geçti ve Mısır'ın yönetimi ile daha yakından ilgilendi. Ancak Darius dış olaylar yüzünden, özellikle de 490'da Yunanlılara karşı verdiği ve yenilgiye uğradığı Maraton Savaşı nedeniyle odak kaybetmişti. Mısırlılar bu durumu fırsat bilip Perslere karşı ayaklandılar. Kral Serhas (Xerxes) vahşice karşılık verdi, acımasız oğlu Akemenes'i satrap olarak iktidara getirdi. Serhas 466'da öldürüldü. Mısırlılar Heliopolis'li Inaros ve Saris'li Amir-teus adlı prensler öncülüğünde tekrar ayaklandı. Başlangıçta Yunanlı müttelikleri sayesinde zafer kazandılarsa da Persler üstün geldi ve Inaros öldürüldü.

II. Darius zamanında (MÖ 424-404) çıkan isyanlar öyle başarılı oldu ki, XXVII. Hanedan'ın son Pers kralları II. Darius ve I. Artakserkses döneminde Mısır yarı özerk hale geldi. Son Pers saldırısı MÖ 343'te, 20.000 Yunanlı paralı askerden oluşan ordusuyla çarpışan II. Nektanebo döneminde, Pelusium'da yaşandı. Pers ordusunda Yunanlı bir general Mısır ordusunun arkasına geçerek Pelusium'u, başka delta kentlerini ve Memfis'i ele geçirdi. Firavun Nektanebo, Nübye'ye kaçtı ve böylece son Mısırlı firavunun hükümdarlığı da bitmiş oldu. Yunan kayıtlarına göre, Persler, Mısır'ı zalimce yönetmeyi sürdürdüler; tapınak hazinelerini çalıp, kutsal hayvanları katledip, zorla vergi topladılar. Ancak bu kez Pers işgali en fazla on yıl kadar sürdü. Büyük İskender'in Mısır'a girmesine neredeyse hiç karşı çıkmayan en son Pers satrabı Mazaeus, çabalarına karşılık olarak Babil'de üst düzey bir konum elde etti.

Babası Makedonya Kralı II. Philippos'tan tahtı devralan 20 yaşındaki İskender, çökmekte olan Pers İmparatorluğu'nun üstüneyürüyüp, MÖ 333 yılında yapılan İssus Savaşı'nda III. Darius'u mağlup etti. Ertesi yıl İskender ordusuyla birlikte Mısır'a girdi. Siva Vahası'ndaki Amon Kâhini'ni ziyaret etti. Yunanlılar arasında büyük üzü olan kâhin, İskender'i Amon-Ra'nın oğlu ilan etmişti. Adını taşıyan tüm kentler arasında ilk ve en muhteşemi olan İskenderiye'yi kurup, Persler'in 11 yıl önceki işgali sırasında yağmaladıkları tapınakları eski haline getirmek için büyük bir çaba harcadı. Büyük İskender Memfis'te kral olarak taç giymiş bile olabilir. Lüksor'da Amon Tapınağı'ndaki mabet onun emriyle yeniden inşa edilmiş ve İskender'i Amon-Min'e adaklar sunarken gösteren kabartmalarla bezenmiştir. Ancak yerinde duramayan

Asuan'da, günümüzde Agilkia Adası olarak bilinen antik Philae'de bulunan İsis Tapınağı'na bir tören yolundan ulaşılır. Victoria dönemi gezginleri bu güzel ada ve göz alıcı kalıntıları için şiirler yazmıştır. Zarif sütunlarla süslü bu harika tapınak Ptolemiler tarafından inşa edilmişti. İsis, Romalılar tarafından da o denli sevilen bir tanrıçaydı ki tapınak MS 550 yılına dek kullanılmıştır.

İskender Horus'un tahtını tam anlamıyla dolduracak kadar uzun süre kalmadı. Asya seferlerine devam edip MÖ 323'te Babil'de öldü.

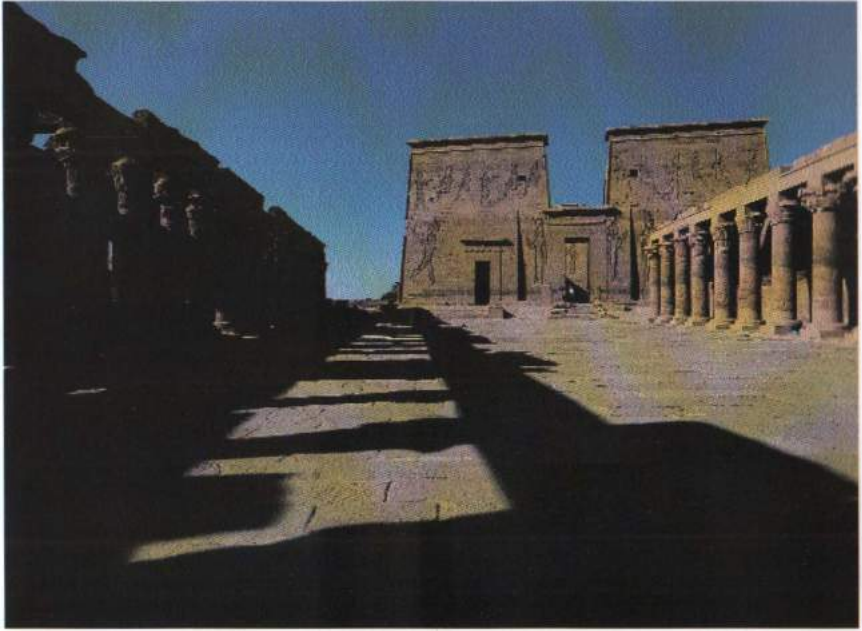
Mısır'daki tutucu kesim Yunanlılar'dan ve yabancı yönetimden hoşnut değildi. Mısırlı yerliler içlerine kapandılar. Çivi yazıları giderek daha şifreli ve anlaşılması zor hale gelmişti. Rahipler de eski inançları yabancı etkisine karşı bir kale gibi kullandıkları için Mısır teolojisinin incelikleri iyice anlaşılmaz olmuştu. Hacca gitmek çok rağbet görüyordu. Hayvan kültürleri halk arasında da çok önem kazandı. Hayvanlarla tapılmıyordu; yalnızca ilahlarla olan bağlantıları nedeniyle hayvanlara büyüsaygı gösteriliyordu. Maymunlar ve balıkçıl kuşlar tanrı Tot'la; kediler, kedi tanrıçası Bastet'le; köpekler de Anubis'le ilişkilendirilirdi.

Aslında tanrılara gösterilen saygıya şaşmamak lazım. Bu siyasi kargaşa döneminde bağımsızlığını ve dünya üzerindeki gururlu konumunu kaybetmek düşüncesi Mısır halkını kokuyordu. Onlara hâlâ Mısırlı olduklarını hatırlatacak kültürlerine ve ilahlarına ihtiyaçları vardı. Kişisel itikatlarından kaynaklanan bu mütevazı ibadetleri, onları, iyi bildikleri bir evrene, hem de Teb ve Memfis tanrılarının devasa mabetlerinden çok daha dolaysız bir yoldan götürüyordu.

PTOLEMİLER

Kurmayları, İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu aralarında pay ettiler. Lagos'un oğlu Ptolemaios Mısır üstünde önce satrap olarak hak talep etti. MÖ 7 Kasım 305'te de kendini firavun ilan etti. Ptolemaios'un soyu da 300 yıl boyunca, ünlü Kraliçe Kleopatra (VII. Kleopatra) MÖ 12 Ağustos 30 tarihinde ölünceye dek Mısır'da hüküm sürdü.

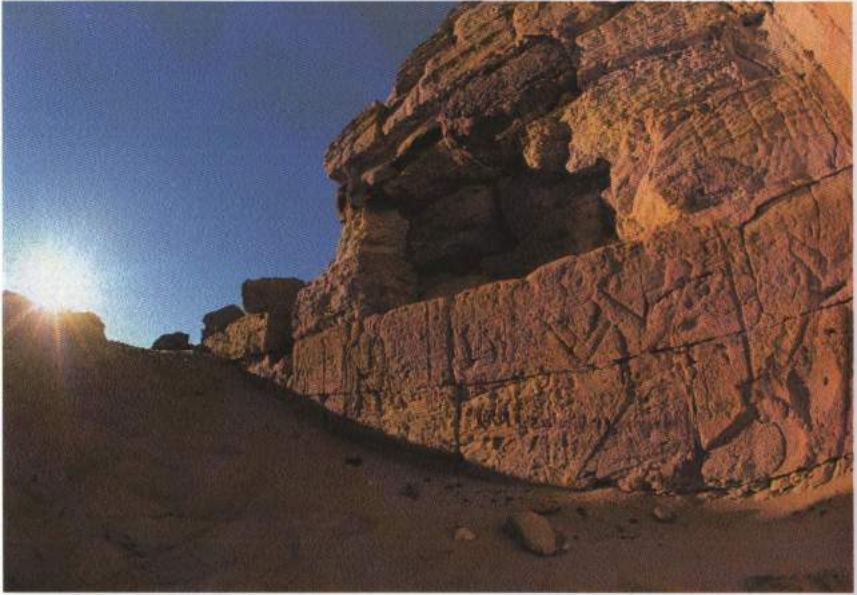
Ptolemiler Mısır monarşisini bir aile şirketine döndürdüler. Her firavun ölümünden yıllar önce oğullarından birini ardılı tayin etti. Aile içi evlilik kurumu iyice yerleşti. Kendilerini uyumlu bir krallığa hükmeden hayırsever idareciler olarak görüp; Euergetes "velinimet" ve Soter "kurtarıcı" gibi unvanlar aldılar. Sarayları yaptıkları aşırılıklarla ünlüydü. III. yüzyıl ortalarında II. Ptolemaios Philadelphus, babası onuruna düzenlediği bir şenlik sırasında, geçit töreni için, üzerinde 4 metrelik bir heykel olan mekanik bir şamandıra yaptırmıştı. Heykel ayağa kalkıyor, altın bir kaptan süt döküp yerine oturuyordu. Bir başkaaraçise 11 metre uzunluğunda bir üzüm cenderesiyle, üzümleri ezen yarı insan yarı keçi kılığında en az 60 kişiyi taşıyordu. Yunan ve Makedon gelenekleri, törelere uygun protokolü her şeyin üstünde gören

Yeni Krallık döneminin tutucu saray erkânının gözlerine inanamayacakları davranışlardan oluşuyordu.

Ptolemiler kendilerini tam anlamıyla modern idareciler olarak görürlerdi. Kendilerine "Hayırsever Tanrı" derlerdi ama eski öncülleri gibi kendilerini ilahi krallar olarak gördüklerine dair bir işaret yoktur. Aile değerlerine bağlılıklarını ifade etmelerine karşın saray sürekli entrikayla kaynardı. Bu entrikalar bazen kız kardeşin erkek kardeşe, babanın oğula karşı giriştiği iç savaşlara neden olurdu. VIII. Ptolemler II. Euergetes tebaasına o denli ters davranmıştı ki, MÖ 163'te Kıbrıs'a kaçmak zorunda kaldı. Oradan, idareyi devralan kız kardeşi ve eşi II. Kleopatra Mısır'a geri dönmenin planlarını yaparken oğlunu öldürüp, parçalara ayırıp cesedi annesine gönderdi. MÖ 129'da Mısır'ı işgal edip tahta el koydu.

Ardılları da onun kadar korkunçtu. X. Ptolemler I. İskender öyle oburdu ki destek-siz ayakta duramazdı. XI. Ptolemler II. İskender miras yoluyla tahta geçen teyzesiyle evlenip bir ay sonra onu öldürmüştü. MÖ 80'de linç edildi.

Çevirdikleri tüm dolaplara ve vahşetlerine rağmen Ptolemiler döneminde Mısır tam anlamıyla ekonomik bir güç haline gelmişti. Ptolemiler diplomasi ve askeri hareketlerle elde ettikleri; güçlü kara ve deniz kuvvetleriyle korudukları devasa bir imparatorluğa hükmeder, bir yandan da İskender'in generallerinden birinin soyundan gelen Persli Silifke krallarıyla Suriye ve Doğu Akdeniz'deki stratejik kentlerin kontrolü için sürekli savaşlardı.

MISIR'IN YANINDAKİ İSKENDERİYE

Bolluk içindeki işlek delta, krallığın ekonomik merkeziydi. Hoşgörüsüz vatan-daşlık kuralları, delta kentlerini Yunanlaştırmıştı. Burada yaşayanlar Yunanca konuşur Yunan giysileri giyerlerdi. Akdeniz'in her köşesinden gemiler delta limanlarında demirlerdi. Büyük İskender zamanında da önemli bir liman olan Heraklion, MS VIII. yüzyılda bir depremde yerle bir olana kadar bir hac merkezi olmayı sürdürmüştü. Fransız sualtı araştırmacısı Franck Goddio önderliğindeki arkeologlar bugünkü İskenderiye'nin 6,5 km açığında, yüzeyin 9 metre altında yatan bu eski limanı keşfetmiş, batık limandan sikke ve heykeller çıkarmışlardır.

Bu 45'den fazla odası olan, kumtaşıyla kaplı kerpiçten tapınak MÖ 332'de Mısır'ı

nereye de hiç dirençle karşılaşmadan fetheden Büyük İskender adına Mısır'da

yapılmış tek anıttır ve Bahariye'deki Altın Mumyalar Vadisi'nin üzerinde yükselir.

Zahi Hawass, bu efsanevi krala sonsuza dek yakın olmak isteyen Bahariyeli çiftçi ve

tüccarların mezarlarını burada yaptırıldığını düşünmekte.

Ptolemiler'in mücevheri İskenderiye kısa sürede Atina'yı geçerek Yunan dünyasının kültürel merkezi oldu. Şehrin kurucuları, Yunanlılar'ın hüküm sürdüğü yerlerden gelmişlerdi. MÖ I. yüzyılda kentte yarım milyona yakın insan yaşıyordu. Neredeyse başlı başına bir ülke gibiydi, bu yüzden insanlar buraya Alexandria ad Aegyptum "Mısır'ın yanındaki İskenderiye" diyordu. Nil'in batı ağzının 32 kilometre batısında yer alan kent kazıklı bir geçitle Pharos Adası'na bağlanırdı. Adadaki kayalık çıkıntılardan birinde Eski Dünya'nın yedi harikasıdan biri, MÖ 280'de yapılan 140 metre yüksekliğinde bir deniz feneri bulunduğu söylenir; fenerin kare bir kulesi ve bir de Kurtarıcı Zeus heykeli vardı. İçinde binlerce kitabın bulunduğu İskenderiye Kütüphanesi dünyanın en büyük kütüphanesiydi. Aralarında matematikçi Öklid (MÖ yaklaşık 300) de olmak üzere Helen dünyasının dört bir yanındaki alimleri ve şairlerini barındırırdı.

1992 yılında Franck Goddio Yunan coğrafyacı Strabon'dan yola çıkarak İskenderiye Limanı'nı haritalandırmaya girişti. Strabon, Kleopatra'nın ölümünden sonra beş yılını kentin haritasını çıkarmaya adanmıştı. Onun İskenderiye'si asırlar önce depremlerin ve tsunamilerin etkisi altındaydı. Zaton manyetometreler ve sesle çalışan diğer aletler yer sarsıntılarıyla şekil değiştirmiş bir topografyaya işaret eder. MÖ 3500 kadar araştırma dalışı pek çok bulgunun —yerleri uydudan küresel yer belirleme sistemi (GPS) ile belirleniyordu— kataloglanmasını, bazen de sualtı kalıpları çıkarılarak yerlerini bırakılmasını sağlamıştır. MÖ I. yüzyıla tarihlenen 30 metrelik bir geminin kalıntıları hâlâ kraliyet limanında yatmaktadır.

ALTIN MUMYALAR VADİSİ

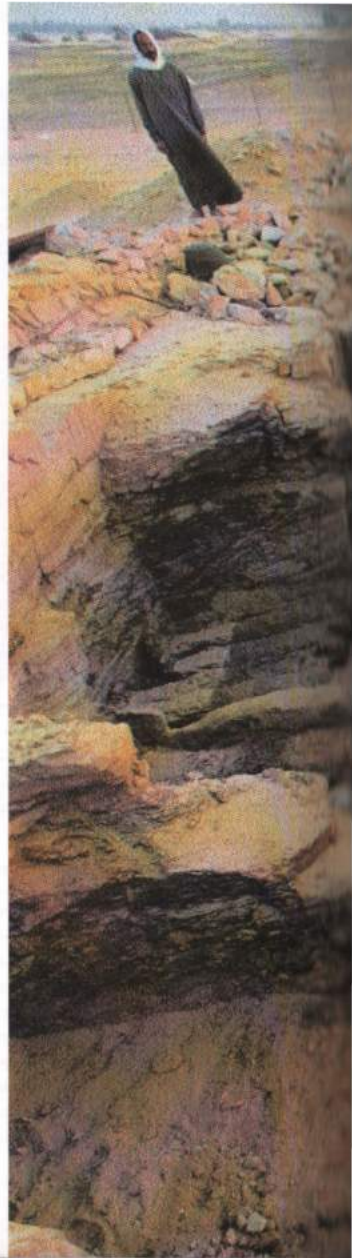
Bir eski eser koruma görevlisinin eşiği 1996'da Bahariye Vadisi'ndeki bir çukura takılmıştır; kumların arasında bir mumyanın yüzü belirmişti. Bu, Mısır'da yapılan en çarpıcı arkeolojik keşiflerden birisiydi. Bahariye 2000 yıl önce çiftçilik ve şarap üretimiyle zenginleşmiş bir yerd. Varsıl tüccar aileleri yaklaşık 3625 hektarlık bir alanı kaplayan ve 332'den, yani Büyük İskender zamanından başlayıp Roma dönemlerine, hatta MS dördüncü yüzyıla kadar kullanılmış ve sonra unutulmuş bu mezarlığa gömülmüşlerdi.

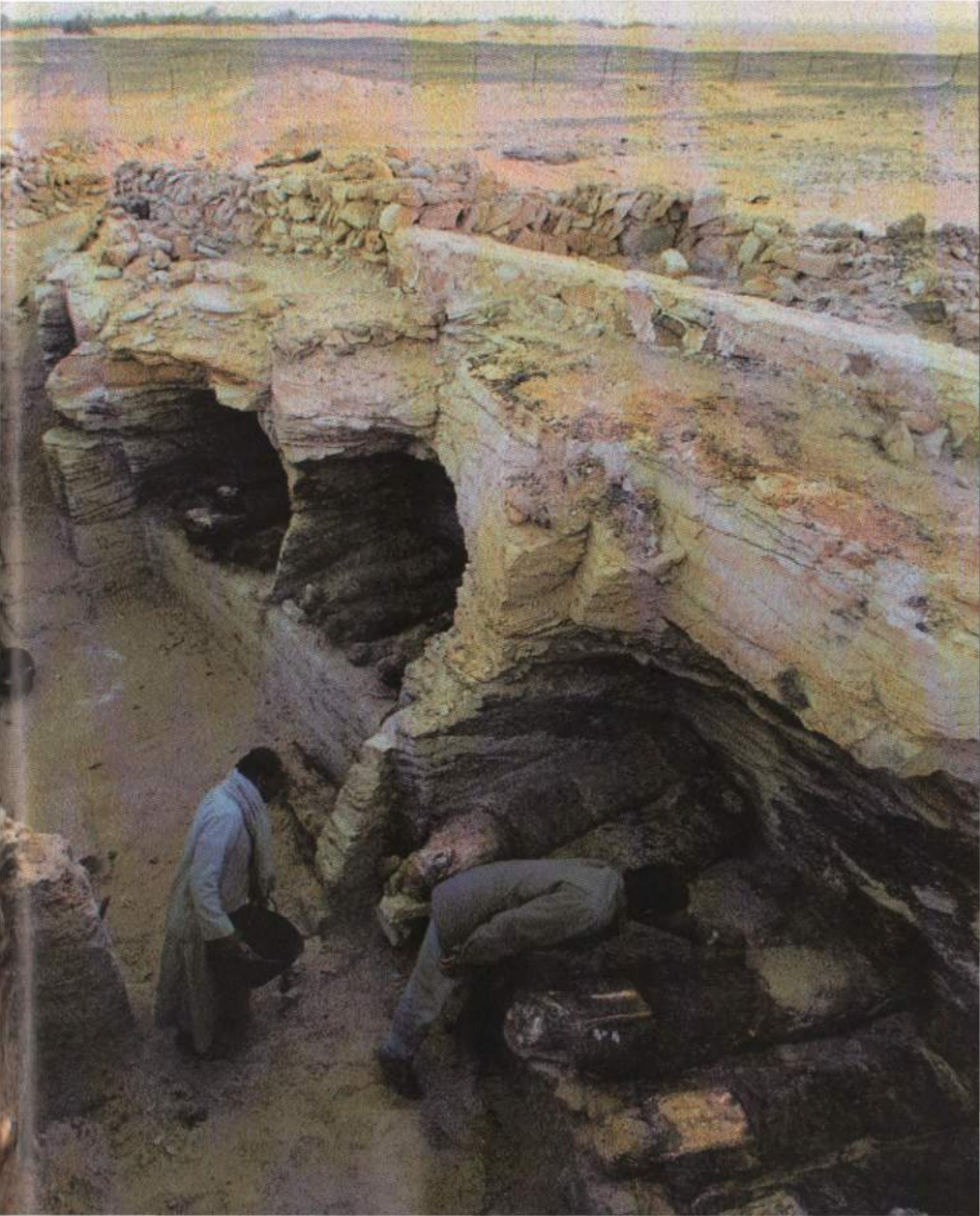
Mısırbilimci ve Piramitler Müdürü Zahi Hawass, bir grup araştırmacıyla birlikte Bahariye mezarlığını incelemeye başladı. 1999'da, aile mezarlarında 105 mumya bulundu; ayrıca cenaze süsleri, kolyeler, seramik eşyalarla Yunan-Roma sikkeleri gün

ALTIN MUMYALAR VADİSİ

Aralarında 50 yaşlarında zengin bir adamla çşinin de bulunduğu 41 Bahariyeli, Mumyalar Vadisi'ndeki çok odalı bir mezarda (solda) yatıyordu. Bir mumya maskesinin yanında, güneş tcknesinin kaptanına ödenmek üzere ayrılmış bozuk paralar duruyor (en üstte). Maskenin ardındaki ahşap panelde Horus ve İsis'le taçlanan Osiris yer almakta. Ölenin ardından ağlayan kadın heykeltçikleri (üstte).

Bahariye Vahası'nın 40 Km uzağındaki bu Roma kalesi MS I. ve III. yüzyıllar arasında yaşayan Romalı Mısırlılar mumyaları için portreler çizdirirlerdi. III. Amenhotep'in piramidinin kuzeyindeki Havara'da bulunan bu çocuk mumyası bu portrelere bir örnektir. Bu mumyalara günümüzde Fayyum mumyaları adı verilir. İZLEYEN SAYFALARDA: Bahariye Vahası'nın 40 km. ötesindeki bu Roma kalesi bir zamanlar Mısır'ın Romalı fatihlerinin kullandığı önemli bir ticaret yolunu kururdu.

ışığına çıkarıldı. Mezar 54, birbirine çok yakın şekilde dizilmiş farklı nesillerden 43 mumyayı içermekteydi. En süslenmiş olan 50 yaşlarında bir adam tamamıyla ketene sarılmış, göğsünde üst üste yapıstırılmış ketenden oluşan bir zırh, başıyla göğsü ise bir altın tabakasıyla kaplı olarak bulundu. Yanında yatan ve aynı süslerle bezenmiş bir kadının başı da ona doğru çevrilmiş, sevgi dolu gözlerle kocasına bakıyordu.

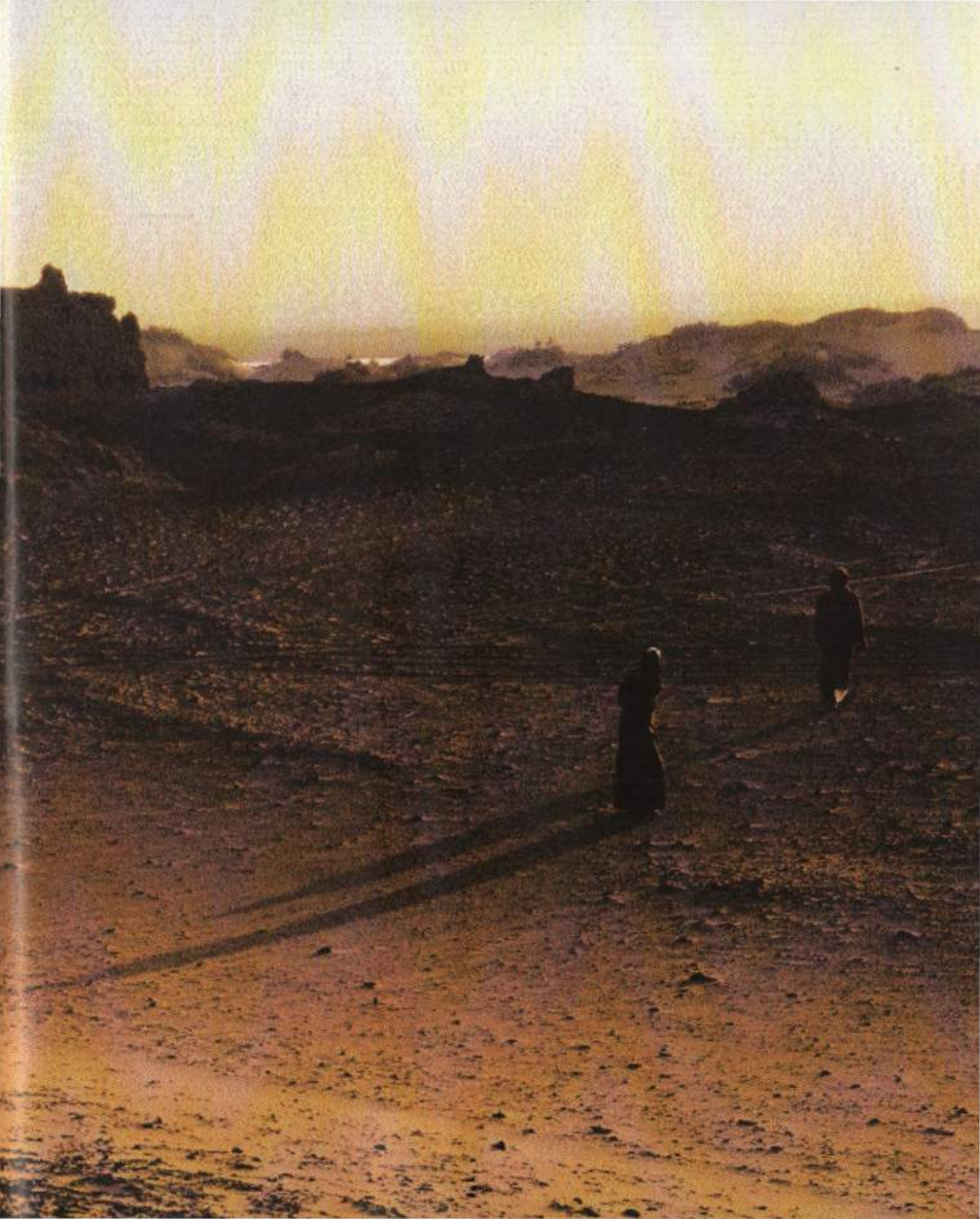
Altın maskeli gençten bir adam birkaç kat ketene sarılmış, başı, omuzları ve göğsü geleneksel cenaze ilahlarının resimleriyle süslenen kartonajla kaplıydı. Çocuk mumyaları da vardı; biri kız diğer erkek iki kardeş, hatta evlenmesine az kala ölmüş genç bir kadın da bulunuyordu. Mısırlılar onun sonraki yaşamında evleneceğine inandıkları için gömülmeden önce çıkardıkları sıra maskesini bir gelin yüzü şeklinde boyamışlardı.

MISIR'IN ROMA İMPARATORLUĞU'NA KATILMASI

Ptolemiler Roma'nın giderek artan **gücünün** farkındaydılar. MÖ 170 ve 168 yıllarında Silifekli Kral IV. Antiochus delmayı işgal etmiş, bir zaman sonra da geleneksel şekilde Memfis'te kendini firavun ilan etmişti. Ancak 168 yılında Antiochus'un Pelusium yakınlarındaki karargahına gelen Romalı bir elçi, tahakküm taslayan bir şekilde ona Mısır'dan geri çekilmesini emretti. Antiochus danışmanlarıyla görüşmek için zaman istedi. Roma'nın gücünü gösteren tehditkâr bir hareketle elçi, kralın etrafına bir daire çizip, dairenin dışına çıkmadan önce bir karar vermesini söyledi. Roma'nın hızla Doğu Akdeniz'in baskın gücü haline geldiğinin farkında olan Silifekililer, bu diplomatik ve askeri sorunla yüz yüze gelince geri çekilme kararı verdiler.

Mısır nesiller boyunca Roma'yla dostane bir diplomatik ilişki içinde olmuş ve Roma'ya tahlil sağlamıştı. Ancak MÖ 168'den sonra Mısır'ın bağımsızlığı, Roma'nın takdirinde ve korumasıyla mümkün olmuştur. Ptolemiler artık birer Roma kuklasından başka bir şey değillerdi; ülkeleri de bağımlı bir ülke olarak zenginleşti. Mısır'ın zenginliği karşısında Romalı politikacıların gözleri kamaşıyordu. MÖ 65'te Crassus ve Sezar, Mısır'ı bir Roma eyaletine dönüştürmeyi planlıyorlardı. Olaylar tam da istedikleri gibi gelişti. Kral XII. Ptolemi o denli yüksek vergiler isteyip Roma'ya o kadar dalkavukluk yaptı ki, tebaası onu kovdu, İtalya'ya kaçıp Julius Sezar'a rüşvet vererek senato kararıyla tahttaki hakkının tanınmasını sağladı. Suriye konsülü Gabinus, İskenderiye'ye ilerlemesi için yanına üç tümen asker verdi. Ptolemi tahtı gerilip, onun ardından tahta geçmiş olan Kraliçe IV. Berenice'yi öldürdükten sonra sırtını Roma ordusuna dayayarak dört yıl hüküm sürdü.

Kleopatra'nın Sezar'dan Sezaryon adlı bir oğlu olmuştu. Bu rülyefte Kleopatra oğlunu, Yukarı Mısır'da, Dendera'daki Hator Tapınağı'nda tanrılara takdim ediyor.

Sezaryon, Romalılar MÖ 30'da Mısır'ı ele geçirmeden önce XV. Ptolemi olarak

Kleopatra'nın yardımcı vekilliğini üstlenmişti.

XII. Ptolemi'nin kızı VII. Kleopatra erkek kardeşi XIII. Ptolemi ile evlenmek şartıyla 17 yaşında tahta geçmişti. Cleopatra, hayatına kastedileceğini öğrenip Suriye'ye kaçtı. Ordunun başında geri döndü ancak Pelusium'un dışına kadar gelebildi. Mısır artık Roma politikalarıyla karmakarışık bir hale gelmişti. Julius Sezar, sığınmak için XIII. Ptolemi'nin yanına Pelusium'a giden nefret ettiği rakibi Gnaeus Pompeius Magnus'u (Pompey) yolda öldürdü. XIII. Ptolemi ise Pharos Adası'nda Romalılar'a karşı savaşırken boğularak öldü. Kleopatra bu kez de küçük kardeşi XIV. Ptolemi'yle evlendi. Bir yandan da Julius Sezar'ın metresi oldu ve XV. Ptolemi Sezaryon adında bir oğul doğurdu.

Ülkesi Roma'nın bir eyaleti olmasına rağmen Mısırlı Kleopatra, saygın bir kadındı; iyi bir siyasetçiydi, zeki ve çok acımasız olabiliyordu. Sezar'ın MÖ 44'te senatoda öldürülmesinden sonra Roma İmparatorluğu'nda patlak veren iktidar kavgası sırasında ülkesinin artık bir piyon olduğunu fark etti. Sezar'ın öldürülmesinden sonra Kleopatra kendisini, Roma İmparatorluğu'nu parçalara bölen Marcus Antonius'la Gaius Octavius arasındaki derin rekabetin içinde buldu. Antonius, Kleopatra'yı emirle Kilikya'ya çağırttı; Kleopatra moryelkenliği kükrekli kraliyet teknesiyle, yumuşak müzikler eşliğinde, egzotik parfüm kokuları içinde, aşk tanrısının giysilerine bürünmüş halde Kilikya'ya girdi. Marcus Antonius çarpılmıştı. İki sevgili İskenderiye'de debdebeli bir yaşam sürmeye başladılar; gürültülü ziyafet partileri kent sakinlerini uyutmazdı.

Roma'da ise Octavius, Antonius'a karşı kesintisiz bir propaganda savaşını başlatmış, çiftin Mısır'ı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu çocukları arasında bölüştürdüklerini belirten gizli belgelerin kopyalarını ele geçirmişti. Roma savaş kararı aldı ve MÖ 2 Eylül 31 tarihinde Actium'da başlayan kritik deniz savaşında Kleopatra'nın gemileri hiçbir uyarıda bulunmadan geri çekildiğinden Antonius yenildi. Bir yıl sonra Octavius İskenderiye'ye girdi. Marcus Antonius kendini kılıcının üstüne bırakırken, Kleopatra da intihar etti. Octavius ikisinin de Kleopatra'nın kendisi için hazırlattığı kraliyet mezarına gömülmesini emretti.

Actium'daki zaferin anısına İskenderiye'de dikilen stelde adı bilinmeyen yerel bir şair şöyle diyor: "Sezar savaş fırtınalarını ve kılıçların sesini yatıştırdı... böylece Nil topraklarında hukuku, düzeni ve refahın sağladığı dirliği getiren sevinç hüküm sürdü, ıtırk özgürlük tanrısı Zeus gibiydi." Octavius tek bir cümleyle yetindi: "Ben Mısır'ı Roma halkının imparatorluğuna kattım." Firavunların toprakları, Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmişti.

BAŞVURU KİTAPLARI, YAZARLAR VE FOTOĞRAFÇILAR HAKKINDA BİLGİ VE TEŞEKKÜR

Başvuru Kitapları

- ALDRED, CYRIL. *The Egyptians*. Thames & Hudson, 1984.
- BAINES, JOHN AND JAROMIR MALEK. *Cultural Atlas of Ancient Egypt*. Facts on File, 2000.
- BUTZER, KARI. W. *Early Hydraulic Civilization in Egypt: A Study in Cultural Ecology*. University of Chicago Press, 1976.
- CLAYTON, PETER. *Chronicles of the Pharaohs*. Thames & Hudson, 1994.
- DAVID, ROSALIE. *Handbook to Life in Ancient Egypt*. Facts on File, 1998.
- DAVIES, VIVIAN AND RENÉE FRIEDMAN. *Egypt Uncovered*. Stewart, Tabori & Chang, 1998.
- FREEMAN, CHARLES. *The Legacy of Ancient Egypt*. Facts on File, Inc., 1997.
- HAWASS, ZAHİ. *Valley of the Golden Mummies*. Harry N. Abrams and American University in Cairo Press, 2000.
- KEMP, BARRY J. *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. Routledge, 1989.
- LEHNER, MARK. *The Complete Pyramids*. Thames & Hudson and American University in Cairo Press, 1997.
- LICHTHEIM, MIRIAM. *Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings*. Volumes 1&2. University of California Press, 1976.
- MALEK, JAROMIR, ED. *Crafts of Civilization: Egypt*. University of Oklahoma Press, 1993.
- REEVES, NICHOLAS. *Ancient Egypt: The Great Discoveries*. Thames & Hudson, 2000.
- _____. *The Complete Tutankhamun*. Thames & Hudson and American University in Cairo Press, 1990.
- REEVES, NICHOLAS AND RICHARD WILKINSON. *The Complete Valley of the Kings*. Thames and Hudson and American University in Cairo Press, 1996.
- SHAW, IAN, ED. *The Oxford History of Ancient Egypt*. Oxford University Press, 2000.
- SILVERMAN, DAVID P., ED. *Ancient Egypt*. Oxford University Press and American University in Cairo Press, 1997.
- WATERFIELD, ROBIN. *Herodotus: The Histories*. Oxford University Press, 1998.
- WILKINSON, RICHARD. *The Complete Temples of Ancient Egypt*. Thames and Hudson, 2000.

Teşekkürler

National Geographic Kitap Bölümü teşekkür eder: Piramitler Müdürlüğü Zahi Hawass, Kahire, Mısır; Doçent Dr. Stuart Tyson Smith, Ph. D., Antropoloji Bölümü, California Üniversitesi, Santa Barbara; danışman editörler Michele Tussing Callaghan ve Rebecca Lescaze; ve NGS Fotoğraf ve İmaj Laboratuvarı, NG Haritalar, ve NGS Dizin Bölümü.

Brian Fagan

İngiltere'de doğan Brian Fagan, Cambridge Üniversitesi'nde arkeoloji ve antropoloji okumuştur. 1967'den beri California Üniversitesi, Santa Barbara'da antropoloji profesörüdür. Arkeoloji konusundaki eserleriyle uluslararası bir kazanan Fagan, Amerika kıtasının ilk yerleşim alanları, Aztek uygarlığı ve eski El Niño olayları gibi çok farklı konularda kitap yazmıştır. Bu kitapları arasında, Mısırbilim'in tarihini anlatan *The Rape of the Nile*, *Time Detectives*, *Floods, Famines and Emperors* bulunur. Daha önce iki National Geographic kitabı daha yazmıştır: *The Adventure of Archaeology into the Unknown*. Fagan, eşi ve kızıyla birlikte Santa Barbara'da yaşıyor ve bisiklete binmekten, kano yapmaktan ve kedilerden hoşlanır.

Kenneth Garrett

Virginia Üniversitesi ve Missouri Üniversitesi'nde eğitim gören fotoğrafçı Kenneth Garrett'in uzmanlık alanları arkeoloji, paleontoloji ve antik uygarlıklardır. National Geographic için dünyanın farklı köşelerinde arkeolojik objelerin çekimlerini yapmıştır ve eserleri, *Smithsonian*, *Archaeology*, *Fortune*, *Forbes*, *Time*, *Life*, *Audubon* ve *Natural History* gibi daha pek çok dergi ve kitapta yayınlanmıştır.

Garrett, bu kitapta fotoğrafların çekimine olanak sağlayan bilim insanlarına, müfettişlere ve müze müdürlerine teşekkürü borç bilir. Eski Eserler Yüksek Konseyi yönetim kurulu başkanı Dr. Ali Gaballah, Mısır'da yürütülen araştırmaları belgelemesi için National Geographic'e izin verilmesine büyük destek olmuştur. Kahire Müzesi müdürleri Mohammed Saleh ve Soheir el Sawy, koleksiyonları üzerinde çalışmam için beni müdürleriyle temasa geçirmiştir. Dr. Zahi Hawass ve Dr. Salima Ikram, bu proje kapsamına alınması gereken fotoğraflar konusunda bilgilendirmek için bana değerli zamanlarını ayırmıştır. Kitabın omurgasını oluşturan Mısır'daki projelerin takipçisi National Geographic Baş Editörü William L. Allen ise özel bir teşekkürü hak ediyor. Fotoğraf Yönetmeni Ken Kobertstien ve Yardımcı Yönetmen Susan Smith yolculuklarımızda bana destek olmuştur. Son olarak da, kitaba çekimini verirken birlikte çalıştığım illüstrasyon editörleri John Echave, Todd James, Elie Rogers ve John Agnone'ye teşekkür ederim.

Bu kitabın tasarımı ve kompozisyonu National Geographic Society Kitap Bölümü tarafından hazırlanmıştır.

Brian Fagan
Fotoğraflar Kenneth Garrett

National Geographic Society

John M. Fahey, Jr., *Başkan ve Genel Müdür*
Gilbert M. Grosvenor, *Yönetim Kurulu Başkanı*
Nina D. Hoffman, *Kidemi/Başkan Yardımcısı*

National Geographic Society Kitap Bölümü tarafından hazırlanmıştır.

Kevin Mulroy, *Başkan Yardımcısı ve Baş Editör*
Charles Kogod, *İllustrasyon Yönetmeni*
Barbara A. Payne, *Editorial Yönetmen*
Marianne R. Koszorus, *Tasvir Yönetmeni*

Kitabı Yayına Hazırlayanlar

Martha Crawford Christian, *Proje Editörü ve Metin Editörü*
John Agnone, *İllustrasyon Editörü*
Marty Ittner, *Sanat Yönetmeni*
Diana L. Vanek, *Araştırma Sorumlusu*
Jeanne E. Peters, *Yardımcı Yazar*
Carl Mehler, *Harita Direktörü*
Joseph F. Ochlak, Gregory Ugiansky, and National
Geographic Maps, *Harita Araştırma ve Hazırlama*
R. Gary Colbert, *Yapım Yönetmeni*
Richard S. Wain, *Produksiyon Proje Müdürü*
Sharon Kocsis Berry, *Yardımcı İllustratör*
Mark A. Wentling, *Dizgi*

Üretim ve Kalite Kontrol

George V. White, *Yönetmen*
John T. Dunn, *Yardımcı Yönetmen*
Vincent P. Ryan, *Müdür*
Phillip L. Schlosser, *Finansal Analist*

Dünyanın kar amacı gütmeyen en büyük bilim ve eğitim kurumu National Geographic Society, 1888 yılında "coğrafi bilginin artırılması ve yaygınlaştırılması" amacıyla kuruldu. O zamandan beri bilimsel çalışmaları desteklemekte ve dünya çapında dokuz milyondan fazla abonesine bilgi ulaştırmaktadır.

National Geographic Society dergiler, kitaplar, televizyon programları, videolar, haritalar, atlaslar, araştırma fonları, öğretmenlere yönelik atölye çalışmaları ve okullar için hazırlanmış materyalleriyle her gün milyonlarca kişiye ilham kaynağı olmaktadır.

National Geographic Society hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için aşağıdaki adrese yazabilirsiniz:

National Geographic Society
1145 17th Street N.W.
Washington, D.C. 20036-4688 U.S.A.
www.nationalgeographic.com.

Copyright © 2014 National Geographic Society. Tüm hakları saklıdır.
Kitabın tamamı ya da bir bölümü elektronik ortamlar da dahil, hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

Copyright © 2014 Türkçe Edisyon National Geographic Society. Tüm hakları saklıdır.

Birinci Basım: İstanbul, Eylül 2014.
Baskı ve Cilt: Topkapı Matbaacılık Ltd.
ISBN: 978-605-5235-40-6

A.E. Yayıncılık, Film Ltd.
Menekşeli Sokak. 22
Levent, İstanbul
Tel. (212) 324 92 92

ÜÇ BİN YILLIK İHTİŞAM

Gündoğumunda Giza Piramitleri'ni gören biri, dünyanın eski Mısır'ı neden hâlâ büyüleyici bulunduğunu hemen anlayacaktır. Hanedanlar boyunca imparatorluğu yöneten, her şeye mutedir tanrı-krallarıyla, 3000 yıldan uzun sürede gelişen karmaşık toplum yapısıyla Mısır'ın hiçbir zaman cazibesini kaybetmeyecek egzotik çekiciliği bu mükemmel portrede en güzel biçimde sergileniyor.

Kitapta Karnak, Luksor ve Krallar Vadisi'nin nefes kesen ihtişamını görecek; sonsuz Nil Nehri'nin verimli taşkın ovasında yaşamış mütevazı tüccar ve çiftçilerden, olağanüstü yapılarda ölümsüzleşmiş, 31 hanedan boyunca hükmetmiş firavunlara kadar, büyük küçük binlerce eski Mısırlı arasında Tutanhamon, Nefertiti, Ramses ve Kleopatra gibi efsanevi kişileri bulacaksınız.

Renkli ve kapsamlı Firavunlar Ülkesi Mısır şaşırtıcı uzunlukta tarihsel bir dönemi ele alırken, görkemli bir dünyanın 20 asır sonra bile yankılanan başarılarının bir kutlamasıdır.

SOL ÜSTTE: II. Ramses'in dört devasa heykeli Nübye'deki Ebu Simbel tapınağının cephesini süslüyor.

SAG ÜSTTE: Luksor yakınlarında gündoğumu, Güneş tanrısının Teb tapınaklarına dönüşünü müjdeliyor.

SOLDA: Tutanhamon büyük bir çadırda, altın ve gümüş kakmalı tahtta otururken, Kraliçe Anhesenamun omzunu hoş kokularla ovuyor.

